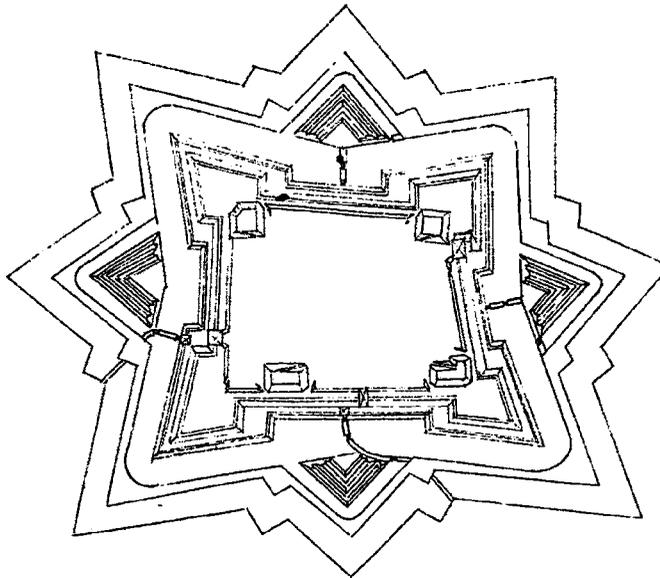

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

www.podravina.org

Uredničko vijeće**Editorial board**

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezo/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), akademik Ivan CIFRIĆ (Zagreb), dr. sc. Damir DEMONJA (Zagreb), Zvonimir DESPOT (Zagreb), Milivoj DRETAR (Ludbreg), prof. dr. sc. Josip FARIĆIĆ (Zadar), Đuro FRANKOVIĆ (Pečuh), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), prof. dr. sc. Ivan GOLUB (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), akademik Tomislav RAUKAR (Zagreb), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), akademik Milivoj SOLAR (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Nikša STANČIĆ (Zagreb), akademik Vladimir STIPETIĆ (Zagreb), akademik Franjo ŠANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), član suradnik HAZU Željko TOMIČIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Antun TUCAK (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), mr. sc. Eduard VARGOVIĆ (Varaždin), akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik), prof. dr. sc. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), akademikinja Alice WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo**Editorial Staff**

Član suradnik HAZU Dragutin FELETAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), Mario KOLAR (Molve), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), doc. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), mr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE (Osijek)

Urednici**Editors-in-chief**

Dr. sc. Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: h.petric@inet.hr

Tajnik uredništva**Staff secretary**

Mario KOLAR

Prijelom**Layout**

Saša BOGADI

Nakladnik**Publisher**

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnik**Co-publisher**

POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike**Journal directors**

Petra SOMEK
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva**Additional mailing address**

Dr. sc. Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
www.podravina.org

Uz potporu**With support**

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH

Na naslovnici**Front cover**

Starinski ljekarnički inventar apoteke Kovačić u Čakovcu (Muzej Međimurja)

Tisak**Print by**

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, lipnja 2013.
www.podravina.org
ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich
5. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
6. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta "Podravina" je klasificirana oznakom "a" te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.)

K A Z A L O

Lučka LORBER	
REVITALIZACIJA STARIH INDUSTRIJSKIH OBMOČIJ V JUGOVZHODNI EVROPI	
<i>REVITALIZATION OF TRADITIONAL INDUSTRIAL AREAS IN SOUTH EAST EUROPE</i>	5
Dragutin FELETAR	
PRINOS POVIJESTI LJEKARNIŠTVA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ	
<i>A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PHARMACY IN NORTH-WESTERN CROATIA</i>	23
Petra SOMEK	
TRADICIJSKI NAČIN GRADNJE RURALNIH OBJEKATA U PODRAVINI	
<i>TRADITIONAL BUILDING OF RURAL STRUCTURES IN PODRAVINA</i>	52
Zoltán SZABÓ, József KOCSONDI, Zoltán LAKNER	
ROLE OF THERMAL-TOURISM IN REGIONAL DEVELOPMENT – A CASE STUDY FROM	
HUNGARIAN SIDE OF THE HUNGARIAN-CROATIAN BORDER	
<i>ULOGA TERMALNOG TURIZMA U REGIONALNOM RAZVOJU - STUDIJA SLUČAJA</i>	
<i>S MAĐARSKE STRANE MAĐARSKO-HRVATSKE GRANICE</i>	70
Szabolcs VARGA	
DIE STELLUNG KROATIENS INNERHALB DES KÖNIGREICHS UNGARN IN DER	
FRÜHEN NEUZEIT	
<i>THE KINGDOM OF CROATIA WITHIN THE KINGDOM OF HUNGARY IN THE EARLY</i>	
<i>MODERN ERA</i>	77
Tomislav BOGDANOVIĆ	
KATEGORIJE ZELENOG KADRA 1918. GODINE I OSVRT NA NJIHOVO DJELOVANJE U	
PODRAVINI I PRIGORJU	
<i>CATEGORIES OF AUSTRO-HUNGARIAN ARMY DESERTERS IN 1918 (SO-CALLED</i>	
<i>GREEN CADRES, AS THEY HID IN THE WOODS) AND THEIR ACTIVITIES IN</i>	
<i>PODRAVINA AND PRIGORJE</i>	96
Vladimir MIHOLEK	
TOMO JALŽABETIĆ DO OSNIVANJA HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE BRAĆE RADIĆ	
<i>TOMO JALŽABETIĆ UNTIL THE ESTABLISHMENT OF CROATIAN PEOPLES' PEASANTS</i>	
<i>PARTY, LED BY RADIĆ BROTHERS</i>	109
Damir DEMONJA, Robert BAČAC	
RURALNA GRADITELJSKA BAŠTINA U FUNKCIJI TURISTIČKE PONUDE HRVATSKE	
<i>RURAL ARCHITECTURAL HERITAGE IN THE FUNCTION OF CROATIAN TOURISM OFFER</i>	133
Željko KARLAULA	
PRILOG POZNAVANJU NAJRANIJE ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U BJELOVARU DO	
IZGRADNJE PRVE SINAGOGJE 1881. GODINE	
<i>CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF EARLY JEWISH COMMUNITY IN BJELOVAR</i>	
<i>TO BUILD THE FIRST SYNAGOGUE 1881ST YEAR</i>	150
Hrvoje PETRIĆ	
REGESTA ZA POVIJEST KOPRIVNICE DO 1600. GODINE (IZBOR)	
<i>REGESTA FOR HISTORY OF KOPRIVNICA UNTIL 1600 (SELECTION)</i>	160

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA / REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

PODRAVSKI ZBORNIK, KOPRIVNICA 2011. (BOŽICA ANIĆ).....	193
PODRAVSKI ZBORNIK, KOPRIVNICA 2012. (BOŽICA ANIĆ).....	196
IZLOŽBA »ARHEOLOGIJA NA PODRUČJU KOPRIVNIČKE TVRĐAVE« (IVAN VALENT).....	199
SCIENTIA PODRAVIANA BR. 26, KOPRIVNICA 2012. (ANA-MARIJA MARTAN).....	200
IZLOŽBA KOLEKCIJA HLEBINSKE ŠKOLE (HELENA KUŠENIĆ).....	201
BORIS GOLEC, NEDOKONČANA KROATIZACIJA DELOV VZHODNE SLOVENIJE MED 16. IN 19. STOLETJEM (DRAGUTIN FELETAR).....	203
HISTORIA VARASDIENSIS BR. 2, VARŽDIN 2012. (DRAGUTIN FELETAR).....	204
PANONSKI LJETOPIS BR. 20, PINKOVEC 2013. (PETAR FELETAR).....	205
100 GODINA RIBOLOVA U PRELOGU (PETAR FELETAR).....	206
MIHOVIL PAVLEK MIŠKINA, PRVA KNJIGA (MARIO KOLAR).....	206
CRIS, GOD. 14, BR. 1/2012, KRIŽEVCI 2012. (DRAGUTIN FELETAR).....	208
EKONOMSKA I EKOISTORIJA BR. 7, ZAGREB 2011. (PETAR FELETAR).....	210
PETRIĆ-HOLJEVAC-KARAULA, POVIJEST BJELOVARA (DRAGUTIN FELETAR).....	211
UPUTE SURADNICIMA.....	214

U DVADESETTREĆEM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURADJUJU:

Lučka LORBER, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Maribor
 Dragutin FELETAR, član suradnik HAZU, Koprivnica
 Petra SOMEK, doktorand Odsjeka za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet, Zagreb
 Zoltan SZABO, Georgikon Faculty of Pannon University, Keszthely
 Zoltan LAKNER, Faculty of FOOD Science, Corvinus University, Budapest
 Szabolcs VARGA, College of THEOLOGY, Pecs
 Tomislav BOGDANOVIĆ, doktorand, Križevci
 Vladimir MIHOLEK, INA Naftaplin, Đurđevac
 Damir DEMONJA, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
 Robert BAČAC, Rurals, Gračišće
 Željko KARAULA, doktorand, Bjelovar
 Hrvoje PETRIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
 Božica ANIĆ, Muzej grada, Koprivnica
 Ana Marija MARTAN, Koprivnica
 Ivan VALENT, Koprivnica
 Helena KUŠENIĆ, Muzej grada, Koprivnica
 Petar FELETAR, doktorand, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
 Mario KOLAR, doktorand, Filozofski fakultet, Zagreb

REVITALIZACIJA STARIH INDUSTRIJSKIH OBMOČIJ V JUGOVZHODNI EVROPI

REVITALIZATION OF TRADITIONAL INDUSTRIAL AREAS IN SOUTH EAST EUROPE

Lučka LORBER

Docentka družbene in regionalne geografije
 Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta
 Univerza v Mariboru
 Maribor, Koroška 160
 lucka.lorber@uni-mb.si

Primljeno/Received: 23. 3. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 332.1-4(497.5-35)

IZVLEČEK

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru je kot partner sodelovala v mednarodnem projektu Revitalizacija starih industrijskih con – Revitalization of Traditional Industrial Areas (ReTInA) v okviru programa Jugovzhodna Evropa. Stari industrijski centri – še posebej v Jugovzhodni Evropi – ki so se razvijali v različnih družbenogospodarskih sistemih, se niso pravočasno odzvali na gospodarske spremembe. Glavni cilj in namen projekta je bil razvoj metode revitalizacije starih industrijskih con v prostoru Jugovzhodne Evrope. Model je temeljil na rezultatih analiz dobrih praks, študij primerov in je vseboval prizadevanja lokalnih in regionalnih zainteresiranih javnosti. Dolgoročni cilj projekta je revitalizacija starih industrijskih con z namenom zagotavljanja novih delovnih mest in zagotavljanje trajnostnega razvoja in oblikovanje sinergije med kvaliteto bivanja, socialne varnosti in trajnostnim razvojem v projekt vključenih mest.

Ključne besede: industrializacija, stare industrijske cone, lokacijski dejavniki, deindustrializacija, degradirana območja, revitalizacija, trajnostni razvoj, Revitalizacija starih industrijskih območij (ReTInA), Poslovno industrijska cona Tezno.

Key words: industrialisation, old industrial zones, location factors, deindustrialisation, degraded areas, revitalisation, sustainable development, Revitalization of Traditional Industrial Areas in SEE (ReTInA), Business and Industry Site Tezno.

UVOD

Proces industrializacije je bil eden od ključnih družbenogospodarskih procesov z najmočnejšim vplivom na spremembe fiziognomije in funkcije geografske pokrajine v devetnajstem in dvajsetem stoletju. Posledice industrializacije so bile vidne v spremembah strukture prebivalstva, v tipih naselij, gospodarstvu, pokrajinski fiziognomiji in vplivu na kakovost okolja. Pokrajina se je močno spreminjala, saj so njeni direktni in indirektni učinki vplivali v enaki meri na spremembe v urbaniziranih in ruralnih območjih. Industrializacija je močno vplivala na regionalni razvoj.

Regionalno planiranje se je ukvarjalo z vprašanji, kje in kako locirati industrijo, da bodo hkrati upoštevani družbeni interesi, ekonomičnost in prostorske razmere, obenem pa upoštevane različne posledice in družbeni učinki, ki jih prinaša namestitev nove oziroma posledice razvoja stare industrije. Namestitev ali lociranje industrije v pokrajini je bilo odvisno od številnih dejavnikov, ki običajno ne učinkujejo vsak zase, ampak so bili med seboj povezani. Lokacijski faktorji so spreminjali svoj pomen v razvojnih fazah industrializacije. Dejavniki, ki so bili pomembni ob nastanku industrije, so danes z razvojem nove industrije izgubili svoj pomen. Industrijski geografi (W. Launhardt, A. Weber,

T. Palander, E. Hoover, A. M. Greenhut, W. Isard, W. Brücher, W. Gaebe, W. Chapman, H. A. Stafford, I. Vrišer, D. Feletar) so se poglobljeno ukvarjali s hierarhijo lokacijskih dejavnikov, vendar lahko opazimo, da so jih razdelili v dve osnovni skupini. V prvo skupino so uvrstili tiste dejavnike, ki so v širšem smislu odločali o namestitvi oziroma izboru industrijske lokacije. Za ta »makroaspekt« so bili običajno pomembni družbeni sistem, regionalna politika, nekateri socialnoekonomski in ekonomskogeografski razlogi (npr. razpoložljiva delovna sila, prometna povezava, itd.) in neredko tudi tehnični vzroki. Glede ožje namestitve industrijskega podjetja pa so odločali drugi lokacijski dejavniki, kot je na primer razpoložljivi prostor, infrastrukturno omrežje, tehnološki proces in organizacija proizvodnje (Vrišer, 1978), (Lorber 1999a).

V obdobju prehoda na tržno gospodarstvo (1991–1997) se pod vplivom trga oblikuje nova razvrstitev lokacijskih dejavnikov industrije. Mesto se je v tem obdobju srečalo s težavami starih industrijskih mest držav v tranziciji, ki niso uspela pravočasno prestrukturirati svojega gospodarstva za vključitev na mednarodni trg. Integracijski procesi evropskega prostora pomenijo istočasno tudi oblikovanje modelov decentralizacije moči in oblikovanje razvojnih polov. Priključitev na infrastrukturne koridorje in informacijske mreže predstavlja vključitev v evropske razvojne osi. Na prehodu v postindustrijsko obdobje je potrebno prednosti lokacijskih faktorjev mariborske industrije definirati izhajajoč iz ekonomskih zakonitosti prestrukturiranja mariborske industrije in možnosti prostorskega razvoja mariborske regije (Lorber 1999a).

Industrijska območja spreminjajo svojo fiziognomijo. V razvitih državah postajajo industrijske cone multiplikatorji razvoja, povezujejo se z raziskovalnimi in z gospodarskoposlovnimi dejavnostmi. Predstavljajo centre moči, usmerjajo družbenogospodarski razvoj in oblikujejo svoja gravitacijska območja. V stagnantnih okoljih so industrijske cone postale degradirane in ekološko uničena območja, zaviralci družbenega razvoja, spreminja pa se tudi namembnost izrabe njihovih površin (Lorber, 1999a).

Stare industrijske dejavnosti so potrebovale za izvajanje proizvodnega procesa obsežne površine za proizvodne in skladiščne prostore ter ustrezno razviti notranji transportni sistem. Zato je bilo zelo pomembno, da je bilo zemljišče v enem velikem kosu (tudi do več 10 ha), dobro infrastrukturno in komunalno opremljeno ter prometno dostopno. Tako so se oblikovala industrijska območja in urbane industrijske cone z razvitimi klasičnimi delovno intenzivnimi industrijskimi panogami. S prostorskega vidika so omogočale racionalno uporabo mestnega zemljišča, učinkovitejšo izgradnjo prometne infrastrukture in boljše povezovanje industrije s tržiščem, surovinami ter z drugo spremljajočo industrijo. V industrijsko cono so se naselila različna industrijska podjetja in spremljajoči obrati. S prehodom v postindustrijsko obdobje in s procesom deindustrializacije, ki se je začela s hitrim tehnološkim razvojem, je prišlo do propadanja klasičnih industrijskih panog, ki se niso pravočasno prestrukturirale. Posledica je bila, da so stare industrijske cone pričele stagnirati in so s časom postale zanemarjena, degradirana območja, potrebna sanacije in revitalizacije. Ta območja danes imenujemo rjava območja ali s tujko brownfields.

Gospodarske, tehnološke in družbene spremembe so vzrok funkcionalnih in fizionomskih sprememb v prostoru. Proces deindustrializacije je sprožil propad tradicionalnih industrijskih panog in starih zaposlitvenih centrov, ki se niso prilagodili strukturnim spremembam gospodarstva in globalizaciji trga.

V članku Industrija Podravine – od manufaktura do deindustrializacije avtor analizira razvojne faze industrije v Podravini in ugotavlja, da je v procesu tranzicije in prestrukturiranja bilo izgubljenih največ delovnih mest v delovno intenzivnih industrijskih panogah, ker se takšna proizvodnja seli v dele sveta s cenejšo delovno silo, kar se je še posebej odražalo na tekstilni, obutveni in lesni proizvodni dejavnosti (Feletar, P., 2011).

V Združenih državah Amerike se je ta proces začel že v 60. letih, v zahodnoevropskem prostoru v 70. letih prejšnjega stoletja in v prostoru Jugovzhodne Evrope šele v zadnjim času.

Danes ugotavljamo, da je sanacija degradiranih starih industrijskih območij eden ključnih okoljskih problemov, zlasti v prostoru vzhodne in jugovzhodne Evrope. V večini primerov so se stare

Slika 1
Stara industrijska cona Csepel
Budimpešta
Vir: (Nagy,A., Szlávik, Z., 2011)

industrijske cone razvile na zemljiščih, primernih za industrijo, v takratnih predmestjih ali v obmestjih, ki danes predstavljajo odlične urbane lokacije. Ker so bila ta zemljišča infrastrukturno opremljena in izredno dobro prometno povezana, vzbujajo veliko zanimanje pri investitorjih in dosegajo visoke cene na nepremičninskih trgih. Zaradi tega interesa izgubljajo svojo nekdanjo funkcijo in doživljajo intenzivno revitalizacijo.

Ker je bila tehnološko zastarela industrija velik onesnaževalec okolja, so stare klasične industrijske cone po fazi zamujene prilagoditve novo nastalim razmeram predstavljale degradirana območja s slabo javno podobo. Ob pomanjkanju nezazidanih razpoložljivih območij (zelena območja ali s tujko greenfields) in za zagotavljanje trajnostnega razvoja so rjave cone postale pomembna zemljišča za nadaljnji razvoj urbanih središč. Zato je bilo potrebno ob vključevanju teh zemljišč v razvojne načrte urbanih središč upoštevati dejansko stanje teh površin in pri načrtovanju njihove revitalizacije in razvoja proučiti dejansko stanje onesnaženja cone, kulturno in zgodovinsko dediščino, vpetost v okolico ter iskanje rešitev v soglasju z okoliškim prebivalstvom, lokalno in širšo družbeno skupnostjo.

Preobrazba gospodarstva vključuje različne vidike: od tehnoloških sprememb, (razvoj novih tehnologij, informacijsko-telekomunikacijskih tehnologij) do sprememb v načinu življenja (potrošnja), ki jim sledi tudi preobrazba proizvodnje (fleksibilna proizvodnja, proizvodnja just-in-time, pomen ustvarjalnosti pri proizvodnji). V luči teh sprememb postfordistična paradigma vključuje tudi deindustrializacijo, saj je proizvodnja bolj fleksibilna, kratkoročna in podvržena globalnemu trgu delovne sile. Deindustrializacija pomeni tudi vzpon storitvenega sektorja gospodarstva, zlasti tistega dela, ki skrbi za vse večjo potrošnjo, ustvarja vedno nove ideje in simbolno dodano vrednost materialnim proizvodom (Bole, 2008).

S tehnološkim razvojem, ki temelji na inovacijah in prenosu znanja iz znanstvenih in raziskovalnih institucij v industrijo, ter s strukturnimi spremembami obstoječih delovno intenzivnih industrijskih panog so se razvile nove sodobne industrijske panoge, ki sedaj zaposlujejo pretežno visoko kvalificirano delovno silo, ki zagotavlja višjo dodano vrednost proizvodom, so se spremenili lokacijski dejavniki in tudi značaj starih industrijskih con. Feletar v 90. letih 20. stoletja ugotavlja, da je integracija znanosti in tehnologije povzročila strukturne spremembe v industriji in v hierarhiji lokacijskih faktorjev. Znanje, kreativnost in iniciativnost strokovnjakov postanejo dominanten lokacijski faktor, ki v pogojih strukturnih sprememb industrijske proizvodnje omogoča lociranje industrije tam, kjer do sedaj tega ni bilo mogoče izvesti niti si tega predstavljati (Feletar, D., 1996).

Na osnovi teoretične opredelitve vloge različnih prostorskih ravni odločanja lahko sklepamo, da država, regije in občine pomembno vplivajo na lokacijo proizvodnih dejavnosti. Pri tem je potrebno izpostaviti pomen države, ki je najvišja avtoriteta na svojem območju; vloga nižjih prostorskih ravni je odvisna od pristojnosti, ki jih z ustavo ali zakonodajo določi državna raven. Države bi naj oblikovale in vodile politiko ter vzpostavljale klimo za privabljanje domačih in tujih investitorjev. Nabor instrumentov, s katerimi država, regije, lokalne oblasti vplivajo na lokacijo proizvodnih območij, je zelo obširen. Razdeliti jih je mogoče na instrumente, ki imajo posreden vpliv na lokacijo proizvodnih dejavnosti, ter instrumente, ki imajo neposreden vpliv. Instrumenti s posrednim vplivom se nanašajo na opredeljevanje splošnega stanja v gospodarstvu in družbi, ki deluje spodbudno ali zaviralno na nastanek novih podjetij, na odločitve za lociranje proizvodnih kapacitet ali na širjenje obstoječih podjetij. Instrumenti z neposrednim vplivom imajo moč, da določajo lokacijo proizvodnje (Kušar, 2008).

PROJEKT RETINA (REVITALIZATION OF TRADITIONAL INDUSTRIAL AREAS) V JUGOVZHODNI EVROPI

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru je kot partnerica sodelovala v mednarodnem projektu Revitalizacija starih industrijskih con – Revitalization of Traditional Industrial Areas (ReTInA) v okviru programa Jugovzhodna Evropa. Projekt je potekal od marca 2009 in se je končal julija 2012.

V projekt je bilo vključenih deset partnerjev. Vodilni partner je bila Občina Csepel, Budimpešta, ostali partnerji so bili poleg Univerze v Mariboru še Občina Iași in Občina Galați iz Romunije, Občina Ferrara in Razvojna agencija SOPRIP iz Italije, Občina Pernik, Bolgarija, Občinska razvojna agencija Komortini in Občina Tavros iz Grčije ter Mesto Košice, Slovaška.

- šifra projekta: SEE/AF/A/147/4.1/X
- trajanje projekta: 11. 3. 2009 – 31. 7. 2012
- vrednost projekta: 3.326.300 EUR
- delež FF UM: 305.000 EUR

Projekt ReTInA je bil razpisan v okviru evropskega programa za prostorsko razvojno politiko s ciljem analizirati položaj izbranih starih industrijskih con ter na osnovi pregleda dejanskega stanja v državah jugovzhodne Evrope in primerov dobrih praks v razvitih državah opredeliti potrebne sistemske rešitve za revitalizacijo rjavih con z interdisciplinarnim (holističnim) pristopom pri pripravi regionalnih in lokalnih prostorskih planov.

Tekmovanje med mesti in regijami na področju vlaganj narašča, zato je za tranzicijske države ob spremenjenih družbenoekonomskih razmerah nujna in pomemben izziv ponovno vzpostavljanje konkurenčnosti gospodarstva. Številna mesta bodo morala razviti nov gospodarski potencial. Stara industrializirana mesta in regije morajo nadaljevati s procesom gospodarskega posodabljanja in prestrukturiranja predvsem klasičnih predelovalnih dejavnosti. Mesta in regije, ki so v pretirani meri odvisna od enega samega gospodarskega sektorja, kot je klasična industrija, turizem ali prometna lega (pristanišča), si morajo prizadevati za razširjenje lastne gospodarske osnove. Nekaterim mestom v podeželskih ali obrobnihih regijah bo težko zavarovati in razviti svojo gospodarsko osnovo, drugim spet bo težko, ob pomanjkanju kapitala in človeških virov, izpeljati prestrukturiranje tradicionalnih gospodarskih panog.

Stara industrijska središča, zlasti v Jugovzhodni Evropi, ki so se razvijala v drugačnem družbeno-gospodarskem sistemu, se niso pravočasno odzvala na spremembe v globalnih gospodarskih trendih postindustrijske proizvodnje. Z vključevanjem na skupni evropski trg in s preходом na tržno gospodarstvo je prišlo do hitrega zloma klasičnih industrijskih panog. Območja, kjer je bila ta industrija locirana, in niso doživela prestrukturiranja, so opustela in postala degradirana.

Glavni namen in cilj projekta ReTInA je bil razviti uporabno metodologijo revitalizacije starih industrijskih območij v Jugovzhodni Evropi na podlagi modela, ki je izhajal iz študije primerov dobre prakse in je vključeval lokalne in regionalne zainteresirane institucije (»stakeholderji«). Dolgoročni cilj projekta je revitalizacija izbranih starih industrijskih območij in s tem zagotovitev kvalitetnih novih delovnih mest, trajnostni razvoj prostora in vzpostavitev sinergijskih učinkov z zagotavljanjem kakovosti bivanja, socialne varnosti in kulturne dejavnosti.

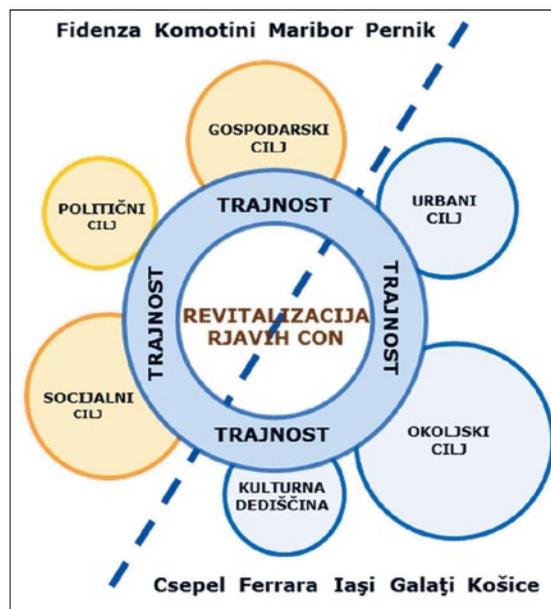
Pri pripravi analize stanja na obravnavanih območjih smo izhajali iz posebnosti rjavih con in razmer v Jugovzhodni Evropi. Večina obravnavanih industrijskih con ima status degradiranih zemljišč, za katere je najprej nujno potrebna ekološka sanacija območja. Potrebna bodo velika vlaganja za sanacijo prsti in onesnažene podtalnice, prav tako pa v obnovo infrastrukture in rušitve obstoječih nefunkcionalnih stavb.

Ker je prišlo v tem evropskem prostoru tudi do družbenopolitičnih sprememb, je velikokrat odprto vprašanje lastništva in navzkrižja interesov med javnim in zasebnim sektorjem. Izrazite težave nastajajo pri pridobivanju zasebnih vlagateljev, ki bi bili pripravljeni investirati lastna sredstva najprej za usposobitev zemljišč in obnovo zgradb. V prostoru Jugovzhodne Evrope se še ni v dovolj veliki meri razvil odnos privatno-javnega partnerstva ali pa javno-javnega partnerstva, med državno in lokalno ravnanje. Prav tako ni razvita družbena odgovornost pobudnikov revitalizacije, da bi se javna sredstva namenila za pripravo območja (načrtovanje, dekontaminacija, prostorski plan, itd.) za privabljanje investorjev. Velikokrat pride do konfliktov med kratkoročnimi političnimi interesi in interesi zasebnega kapitala.

V okviru projekta smo spoznali, da države Jugovzhodne Evrope ne sledijo izvajanju politik evropske prostorske razvojne perspektive. V projektnih pristopih vidijo finančna sredstva, ne pa rešitev za revitalizacijo gospodarstva, razvoj nove industrije in terciarnega sektorja, ne načrtujejo odpiranja novih delovnih mest z višjo dodano vrednostjo in ne spreminjajo prostorskih planov, ki bi zagotavljali dvig kakovosti življenja in trajnostni razvoj.

Univerza v Mariboru je bila zadolžena za izdelavo metodologije za revitalizacijo rjavih con v Jugovzhodni Evropi (Brownfield Revitalisation Methodology SEE – BRM), kar predstavlja končni cilj projekta. Inovativni pristop k načrtovanju in izvajanju revitalizacije je upošteval interdisciplinarnost in je vključeval delo interesnih skupin.

V prvem letu izvajanja projekta je bil izdelan vprašalnik, v katerem so sodelovali vsi projektni partnerji. Prav tako so bili partnerji zadolženi, da na osnovi skupnega vprašalnika izdelajo lastno analizo stanja izbrane industrijske cone.

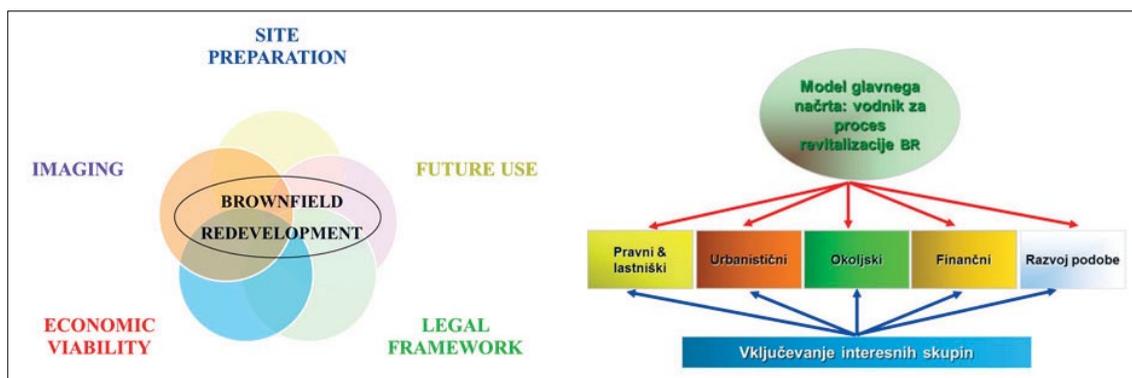
Slika 2
Status obravnavanih rjavih con glede na glavne cilje revitalizacije rjavih con
Vir: Arhiv ReTInA

Interesne skupine so pristopile k analizi in proučevanju stanja na posameznih vsebinskih sklopih. Prva skupina se je ukvarjala s vprašanji pravnih in lastniških razmerij ter načini financiranja, ki jih omogočajo nacionalne zakonodaje. V tej ekspertni skupini so sodelovali pravniki, ekonomisti in predstavniki lokalnih institucij.

V drugo skupino so bili vključeni strokovnjaki s področja prostorskega planiranja, geografije, arhitekture, urbanizma in ekologije. Ta skupina je pripravila predloge za dopolnitev mestnih prostorskih planov, ki upoštevajo obnovo in definirajo nove možne funkcije starih industrijskih con. Na osnovi poznavanja splošnih tehnoloških procesov in uporabljenih tehnologij ter medsebojne odvisnosti procesov in potencialnih virov onesnaževanja je bil pripravljen tudi pregled možnih onesnaževalcev, prisotnih v industrijskih območjih.

Posebna pozornost je bila dana negativnemu »imageu« starih industrijskih con, območij oziroma industrijskih mest. Kako vplivati na razvoj pozitivne podobe degradiranih območij, je bilo vprašanje, s katerimi so se ukvarjali strokovnjaki v tretjem sklopu.

Na tej osnovi so bile izdelane Transnational Case Studies, ki so bile osnova za izdelavo Model Masterplana. Iz vseh narejenih študij in rednega usklajevanja partnerjev na projektu je bila definirana osnovna struktura Metodologije za revitalizacijo rjavih con.

Slika 3 Osnovna struktura Metodologije za revitalizacijo rjavih con. Vir: Arhiv ReTInA

Delovne skupine so v končni rezultat projekta vključile tudi pričakovanja interesnih skupin (stakeholderji) in izdelale Vodnik za procese revitalizacije starih industrijskih območij, ki predstavlja vodilo, kako v praksi pristopiti k revitalizaciji starih industrijskih območij.

Na osnovi izdelane metodologije so bila izdelana priporočila (ReTInA Policy Recommendations) za nacionalne organe šestih sodelujočih držav in za organe Evropske unije. Nacionalna priporočila predlagajo, da se rjave cone vključi v nacionalne strateške dokumente in akcijske načrte. Prav tako je potrebno vključiti revitalizacijo rjavih con v operativne programe za koriščenje strukturnih skladov Evropske Unije ter razvijati spodbude za naložbe v rjave cone in zmanjšati privlačnost naložb v zelena območja (greenfields).

Doseženi projektni rezultat je omogočil oblikovanje agende za organe Evropske Unije, s katero smo opozorili na nujnost krepitve podpore revitalizaciji rjavih con v okviru doseganja strateških ciljev EU, zlasti zagotavljanje trajnostnega razvoja, kakovosti okolja, ohranitev kmetijskih zemljišč in komprimiranja mest.

FUNKCIJSKE SPREMEMBE STARE INDUSTRIJSKE CONE TEZNO V MARIBORU

Cona Tezno je bila vključena v mednarodni projekt ReTInA kot primer dobre prakse, na eni strani kot dejavnik, ki prispeva k oblikovanju praktičnih rešitev projekta, na drugi strani pa kot prejemnik in uporabnik znanja, ki je nastalo v okviru projekta, za oblikovanje ustreznih rešitev pri prenovi Cone Tezno (Godina, 2011).

Nekoč razvita mariborska industrija je v 90. letih zašla v resno krizo, ker se konec šestdesetih, v sedemdesetih in osemdesetih letih ni prilagodila in prestrukturirala iz klasičnih delovno intenzivnih predelovalnih dejavnosti v sodobne tržno usmerjene dejavnosti, temelječe na sodobni tehnologiji, visoki produktivnosti in vložku znanja, kar prinaša nova delovna mesta z visoko dodano vrednostjo. S tem je bila upočasnjena deindustrializacija in razvoj terciarnega sektorja (Lorber 1993, 1999a, 1999b) v mariborskem gospodarstvu.

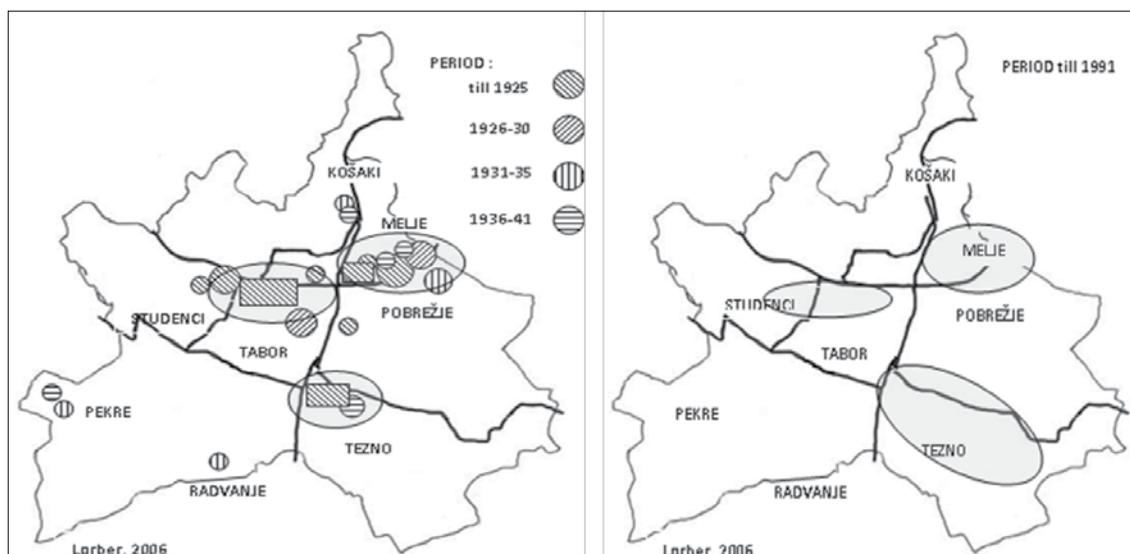
Še leta 1966 je mariborska občina ustvarjala 11,0 % vseh prihodkov znotraj slovenskega gospodarstva. Po tem letu lahko govorimo o zmernem padanju oz. stagniranju mariborskega gospodarstva. Največji padec je mariborsko gospodarstvo doživelo v obdobju od konca osemdesetih let do osamosvojitve Slovenije leta 1991 (Lorber 1999a).

Po letu 1991 je prišlo v mariborskem gospodarstvu do velikih sprememb v strukturi gospodarskih podjetij, v strukturi prihodkov gospodarstva in v proizvodnji po dejavnostih, ki pa so bile posledica propadanja podjetij, ne pa gospodarskega prestrukturiranja.

Leta 1989 je delež industrije znotraj prihodkov mariborskega gospodarstva znašal 60,4 %. Nazađovanje industrijske proizvodnje je imelo ključno vlogo pri zaostajanju mariborskega gospodarstva v primerjavi z državnim. Leta 1990 se je delež industrije znižal za 10,5 %. Povečana rast prihodkov v trgovini je bila bolj posledica spremenjenih relativnih razmerij kot dejanske rasti prihodkov. Po letu 1993 se je začela hitrejša rast deleža finančnih storitev, kar je bila posledica vse večje potrebe majhnih podjetij po finančnih storitvah. Rast deleža v prevozu in telekomunikacijah leta 1995 je bila rezultat prenosa uprave podjetja Pošta Slovenije iz Ljubljane v Maribor. Po letu 1997 je začel slabeti ekonomski pomen industrije v mestnem gospodarstvu in tudi v okviru celotnega deleža slovenske industrije. Deleži družbenega proizvoda terciarnih dejavnosti pa so se povečevali. Šele po letu 2002 opazimo rahel vzpon mariborskega gospodarstva. Delež ustvarjenih prihodkov občine se je začel rahlo dvigovati proti 5 % prihodkov v celotnem deležu slovenskega gospodarstva (Lorber 2006).

Po vstopu Slovenije v Evropsko unijo je nastopilo obdobje hitre gospodarske rasti. Stihijska rast je bila zlasti na področju gradbeništva, kjer so velika gradbena podjetja gradila stanovanja za prodajo na prostem trgu, in to z bančnimi krediti.

Večletnemu obdobju pospešene gospodarske rasti je leta 2008 v Sloveniji pod vplivom svetovne gospodarske in finančne krize sledila upočasnitev, v letu 2009 in 2010 pa močan padec gospodarske aktivnosti. Izrazito se je pokazal problem visoke zadolženosti slovenskih družb, kar je skupaj z razmahom plačilne nediscipline povzročalo velike težave pri servisiranju preteklih obveznosti (nepre-

Slika 4 Faze razvoja klasičnih mariborskih industrijskih con v dobi intenzivne industrializacije. Vir: (Lorber, 2006c)

mičninski balon). Močno se je povečalo število družb (investitorjev) in podjetnikov (podizvajalci) z blokiranimi transakcijskimi računi, prav tako pa število začelih postopkov stečajev in prisilnih poravn. Negativni gospodarski trendi so prizadeli tudi mariborsko gospodarstvo.

Tako je konec leta 2011 delovalo 3847 gospodarskih družb s 34204 zaposlenimi. Od tega je bilo v predelovalnih dejavnostih aktivnih 385 družb, ki so zaposlovale 25,2 % delovne sile in ustvarile 25,0 % prihodkov mariborskega gospodarstva.

Prestrukturiranje mariborskega gospodarstva pod vplivom družbenogospodarskih sprememb in njegovo prilagajanje zahtevam skupnega evropskega trga v devetdesetih letih je vplivalo na funkcijske spremembe starih industrijskih con. Klasične mestne industrijske cone so Tezno, Studenci in Melje.

V samem projektu je bila posebna študija namenjena načrtovani revitalizaciji območja industrijske lokacije nekdanje Tovarne avtomobilov Maribor (TAM), ki se je začela z oblikovanjem Poslovnoproduktivne cone Tezno.

Območje, ki je nekoč predstavljalo enega največjih jugoslovanskih centrov kovinskopredelovalne industrije z vso potrebno infrastrukturo in opremo, je v še v devetdesetih letih zaposlovalo preko 7000 povečini kvalificiranih delavcev. Po stečaju Tama leta 1996 je le malokdo upal napovedati revitalizacijo industrijskega območja Tezno. Po nekajletni stagnaciji, ko so v coni delovala kapitalsko šibka podjetja, nastala na osnovi mariborskega projekta prestrukturiranja, je prišlo leta 1999 do ključne odločitve, da sta konzorcij Slovenske razvojne družbe in Občina Maribor odkupila celotno premoženje Tama v stečaju. To je pomenilo začetek iskanja novih poslovnih partnerjev oz. vlagateljev v PPC Tezno in že leta 2000 so v cono prišla prva podjetja, ki so pomenila nov začetek v delovanju cone.

KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED

Industrijska cona Tezno se je oblikovala leta 1941 za potrebe nemške vojaške industrije. Na izbor so kot lokacijski dejavniki vplivali: idealna prometna lega, industrijska in trgovska tradicija ter bližine elektrarne Fala. Proizvodnja v tovarni letalskih delov se je v obdobju 1941–1944 konstantno povečevala. Število zaposlenih se je gibalo okoli 7000.

Po II. svetovni vojni je bila ustanovljena Tovarna avtomobilov Maribor, prva tovarna avtomobilov v FLRJ, ki je izdelovala tovarne avtomobile po češki licenci »Pionir«.

Leta 1961 se je tovarna preimenovala v Tovarno avtomobilov in motorjev Maribor (TAM) in je začela s proizvodnjo tovornjakov z zračnim hlajenjem motorjev, na osnovi licence, ki so jo imeli od leta 1957 s podjetjem Klockner – Humboldt Deutz.

Slika 5
Montažna linija. Vir: Splet

Slika 6
Gasilsko vozilo – Tehnični muzej Slovenije. Vir: Splet

Slika 7 Proizvodni program leta 1986. Vir: Splet

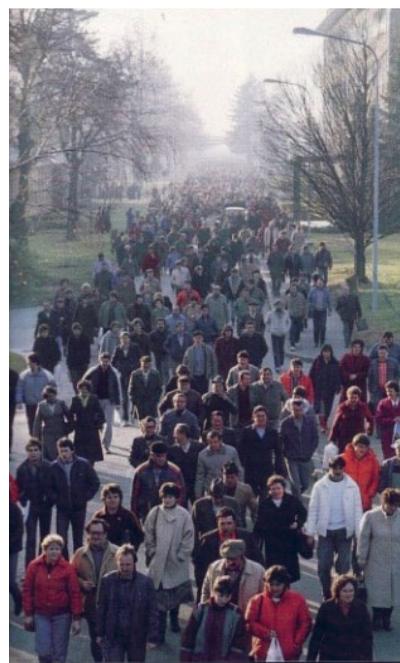
Obseg proizvodnje vozil v Tovarni avtomobilov in motorjev Maribor se je vse povojno obdobje do leta 1985 povečeval. Največja rast proizvodnje je bila v obdobju med leti 1971–1975. V obdobju 1981–1985 se je proizvodnja ustalila pri približno 9000 vozilih na leto. Po letu 1988 je obseg proizvodnje začel naglo upadati kot odraz političnih in gospodarskih razmer. Leta 1990 so proizvedli le še 4058 vozil, leta 1994 pa samo še 431.

Sočasno z rastjo podjetja je raslo tudi število zaposlenih. Med leti 1950 in 1985 je število delavcev raslo skoraj premo sorazmerno. Nekoliko večji porast opazimo ob koncu šestdesetih let, ko so v tovarni opustili proizvodnjo vozila pionir in postopoma prešli na lasten program proizvodnje tovornjakov in avtobusov. V obdobju na začetku sedemdesetih let je hkrati s povečanjem števila zaposlenih občutno poraslo tudi število proizvedenih vozil. Leta 1986 je bilo v TAM-u proizvedeno 200.000-e vozilo, v tovarni je bilo zaposlenih 8175 oseb, od tega nekaj več kot 6000 moških ter okoli 2000 žensk.

Tovarna je izdelovala tudi vojaške tovornjake za potrebe Jugoslovanske ljudske armade. Po letu 1988 se je število zaposlenih začelo zmanjševati vzporedno z zmanjševanjem proizvodnje. Robustne tovornjake še vedno uporablja tudi Slovenska vojska.

Slika 8 Vojaško vozilo TAM 110 T7 BV – 4x4. Vir: Splet

Slika 9
Odhod z dela leta 1986, Vir: Splet

Slika 10
Proizvodnje hale nakdanjega
Tam-a.
Vir: Arhiv PPC Tezno

Spremenjene politične in gospodarske razmere so povzročile, da je bilo leta 1994 v podjetju zaposlenih le še okrog 4000 ljudi, od tega v dejavnosti proizvodnja vozil le okoli 1200.

Poslovno-proizvodna cona Tezno (PPC Tezno) je nastala leta 1996, potem, ko se je s stečajem končala nekajletna agonija Tama. Po stečaju je Sklad za razvoj, predhodnik Slovenske razvojne družbe (SRD), v okviru mariborskega projekta prestrukturiranja (MPP) iz zdravih jeder ustanovil štirinajst novih gospodarskih družb. Ker so bila ta podjetja kapitalsko zelo šibka, so želela čim prej najti strateške partnerje in si tako zagotoviti dolgoročno perspektivo. To je bilo za podjetja nujno, kajti proizvodni program Tama je bil tehnološko zastarel in v novih gospodarskih razmerah tržno manj zanimiv.

Slovenska razvojna družba je nato skupaj z mestno občino Maribor ustanovila interesno združenje oz. konzorcij za nakup Tamovega premoženja, ki je leta 1999 odkupil premoženje celotnega Tama v stečaju. Kupci premoženja so odkupili tudi infrastrukturo. Vse to pa so prenesli v upravljanje Zavodu PPC Tezno, ki je neprofitna organizacija.

Člani konzorcija kupcev premoženja so se odločili za ustanovitev zavoda zaradi skupnih interesov in nekaterih slabih izkušenj, predvsem pri prodaji premoženja Elektrokovine Maribor v stečaju, ko so bile hude težave z dostopom do nekaterih proizvodnih dvoran in uporabe infrastrukturnih objektov. Zavod je namreč prevzel v upravljanje tako nakup elektrike in plina, vrh tega pa je prevzel v upravljanje ceste, kanalizacijo in celotno infrastrukturo, ki jo lahko uporabljajo vsi, ki so na tem območju (Bende, 2011).

Zazidalni načrt za PPC Tezno (cona Te-5) je bil sprejet že leta 2001, s čimer je cona dobila formalnopravno podlago za nadaljnji razvoj. Z odlokom o zazidalnem načrtu za cono je bila sedanja vsebinska zasnova PPC Tezno določena že takrat.

Po tem odloku je območje namenjeno za:

- pretežno proizvodne in skladiščne dejavnosti,
- logistične dejavnosti, povezane s procesi,
- poslovne dejavnosti (s področja prometa in zvez, poslovnih storitev, predstavništev,
- javne uprave, finančnih, zavarovalniških in drugih storitev),
- trgovsko dejavnost,
- gostinsko dejavnost (predvsem za potrebe zaposlenih),
- dejavnost cestnega in železniškega prometa,
- bencinske črpalke,
- dejavnosti, povezane s poštnim in telekomunikacijskim prometom.

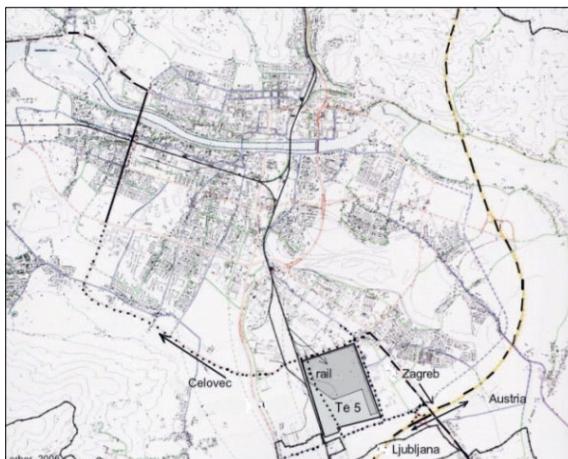
Razcvet območja se je začel šele v letu 2001, ko sta tja prišli prvi večji podjetji, in sicer koprski Cimos in zreški Unior. Unior je prevzel dve podjetji ter odprl velik proizvodni obrat, skoraj hkrati pa je svoje podjetje za proizvodnjo avtomobilskih delov za največje svetovne proizvajalce ustanovil tudi Cimos.

Če je območje PPC Tezno v času Tovarne avtomobilov in motorjev veljalo za območje proizvodnje avtomobilov, je danes stanje drugačno. V coni so tudi podjetja, ki se ne ukvarjajo s proizvodno dejavnostjo, čeprav je cona do neke mere obdržala značaj avtomobilske proizvodnje, za kar sta imali zasluge predvsem podjetji Cimos Tam in Tovarna vozil Maribor (žal je Tovarna vozil Maribor pred kratkim šla v stečaj), ki sta ob prihodu v cono izkoristili infrastrukturo bivšega Tama in jo posodobili.

V coni prevladujejo terciarne dejavnosti pod oznako standardne klasifikacije G - Trgovina, popravila motornih vozil, s katerimi se ukvarja tretjina podjetij. Nekoč Edina dejavnost C – predelovalne dejavnosti je glavna dejavnost skoraj 30 % v coni nameščenih podjetij, ki zaposlujejo tudi največ delovne sile. S dobrimi 15 % sledijo dejavnosti K - nepremičnine, najem in poslovne storitve, s katerimi se ukvarja 21 podjetij. V coni ima svoje mesto tudi dvanajst gradbenih podjetij (F – Gradbeništvo - 8 %) in deset podjetij iz klasifikacije I - Promet, skladiščenje in zveze (7 %). Le malo je podjetij, ki se ukvarjajo z gostinstvom (H), finančnim posredništvom (J) ter drugimi javnimi, skupnimi in osebnimi storitvami (OP), (Terenske vaje študentov pri Ekonomski geografiji, arhiv Zavod PPC Tezno).

Navedeni podatki kažejo nato, da je cona po propadu Tama doživela proces terciarizacije, saj na tem območju ne prevladujejo več proizvodne dejavnosti, ampak so v ospredju trgovina in storitvene dejavnosti.

PPC Tezno je načrtovana kot generator gospodarskega in regionalnega razvoja. V Regionalnem razvojnem programu za razvojno regijo Podravje za obdobje 2007–2013 je cona opredeljena v programu za povečanje podjetnosti in konkurenčnosti gospodarstva.

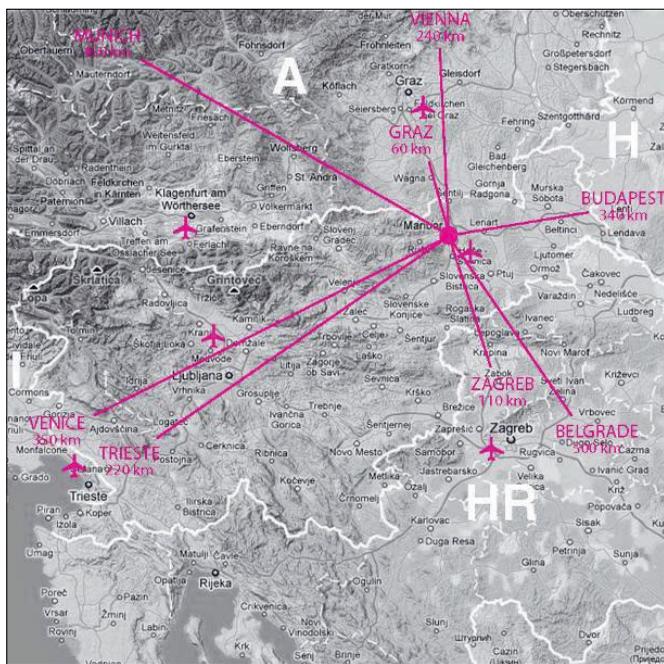
Slika 11 Zazidalni načrt za PPC Tezno (cona Te-5).
Vir: (Lorber, 2006a)

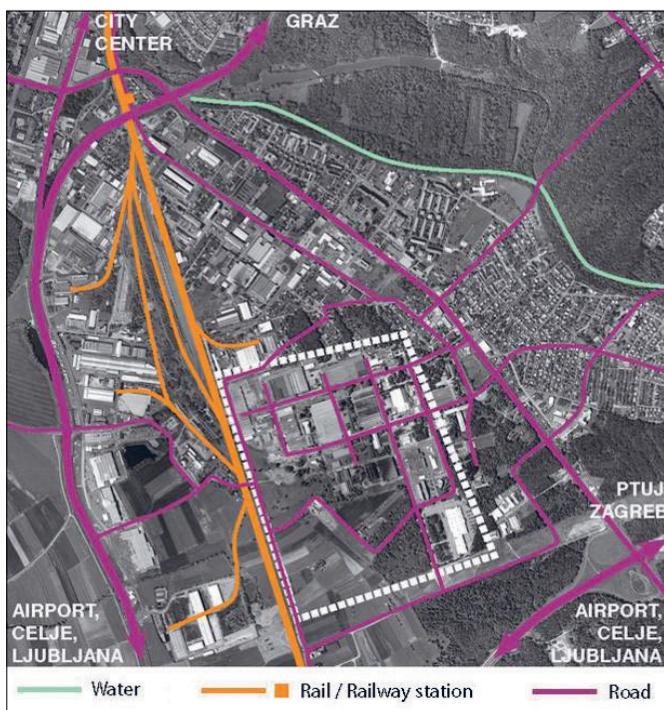
Slika 12 Logistički center Pošte Slovenije
Vir: Arhiv PPC Tezno

Program podpira načrtovanje in spodbujanje podjetništva in inovativnosti, zlasti malih podjetij, ki razvijajo programe z visoko dodano vrednostjo, in storitev, temelječih na znanju. Njegova strateška usmeritev je vzpostavitev podjetniško podpornega okolja predvsem za razvoj predelovalnih dejavnosti in ustvarjanje novih delovnih mest.

Celotno območje Cone Tezno meri 108 ha. Cona se nahaja v jugovzhodnem predmestju mesta Maribor, 5 km od mestnega središča in je dostopna z javnim prevozom.

Slika 13 Prometna dostopnost PPC. Vir: Arhiv ReTInA

Slika 14 Prometna infrastruktura. Vir: Arhiv ReTInA

Območje industrijske cone Tezno se nahaja v križišču V. in X. panevropskega koridorja blizu mednarodnega letališča oz. med regionalno cesto Maribor–Ljubljana in Maribor–Zagreb. Maribor ima tudi dobro cestno in železniško povezavo s pristaniščem Koper, ki je od Maribora oddaljeno približno 220 kilometrov. Železniška povezava se bo izboljšala z izgradnjo drugega tira na odseku Koper–Divača.

Tudi lega cone na jugovzhodu mesta je ugodna. Železniška proga in južna avtocestna vpadnica tečeta tik ob coni. Pomemben vpliv na nadaljnji razvoj cone bo imela izgradnja t. i. ceste na Ledino, ki bo občutno izboljšala prometne povezave znotraj cone ter povečala prometno dostopnost cone z mestom.

PPC Tezno ima tudi določene slabosti, ki upočasnjujejo njen razvoj. Dotrajana infrastruktura, ki ponekod izvira še iz 2. svetovne vojne, negativno vpliva na prihod potencialnih vlagateljev, ki morajo ob nakupu zemljišč z obstoječo infrastrukturo za njeno obnovo nameniti precej sredstev.

Cona A je popolnoma opremljena s prometno in komunalno infrastrukturo: ceste, vodovod, napeljava za oskrbo z elektriko in plinom, kanalizacija (povezana z osrednjo čistilno napravo) in infrastruktura IKT. Ceste, vodovod in kanalizacija so bili zgrajeni pred več kot 50 leti in so potrebni korenite obnove. Oskrba z elektriko in plinom ter sistemi IKT so v dobrem stanju. Infrastruktura je v skupni lasti.

Cona B (skupna površina 48 ha) je nenaseljeno gradbeno zemljišče. Občinski program komunalnega opremljanja zemljišč (2003) predvideva gradnjo notranjih cest in komunalne

infrastrukture (oskrba z električno energijo, plinom in vodo, kanalizacija in telekomunikacije). Neto površina gradbenih zemljišč, predvidenih za investitorje, bo znašala okrog 38 ha. Približno 5 ha zemljišč je na voljo tudi v Coni A.

Cona je tudi sicer v večini navidez neurejena in s tem nepriljučna za potencialne vlagatelje, pa tudi nepremičnine imajo zaradi tega nižjo vrednost. Čeprav so cene zemljišč v coni za slovenske

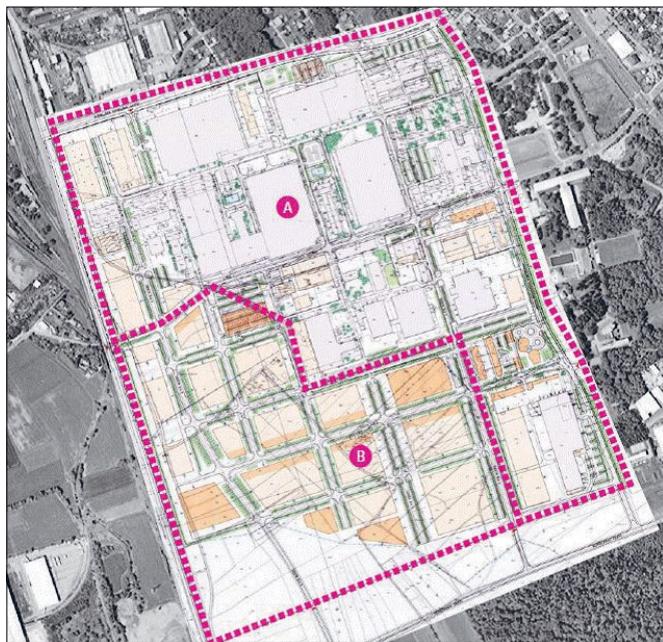
razmere konkurenčne, pa obstaja problem, saj so zemljišča v Avstriji cenejša kot v PPC Tezno in tako konkurenčnejša na investicijskem trgu. Proizvodnih hal in skladišč zaradi velikega zanimanja že zmanjkuje, medtem ko je pisarniških prostorov še dovolj. Z boljšo komunalno opremljenostjo cone se pričakuje, da bodo cene zemljišč porasle.

Celotno območje (Te-5 Tezno, coni A in B) urejajo občinski prostorski dokumenti. Cona je eno zelo redkih območij v mestu, ki je primerno za lokacijo industrije in storitev. Gradnja stanovanj ni predvidena. Druge sorodne dejavnosti (npr. rekreacija, šport, kulturne dejavnosti, zabava itd.) se nahajajo v neposredni bližini, v sosednjih območjih pa se nahajajo velika nakupovalna središča.

V skladu z zazidalnim načrtom (ZN, novelacija 2008) je območje rezervirano za poslovno rabo. ZN navaja številne proizvodne in storitvene dejavnosti, vključno z razvojnimi in raziskovalnimi ter izobraževalnimi dejavnostmi, tehničnimi in poslovnimi storitvami. V skladu s strategijo, ki jo je pripravil ZPPC Tezno, bi bilo treba območje nameniti za privabljanje podjetij, ki delujejo v proizvodnih dejavnostih z visoko dodano vrednostjo in storitvah, ki temeljijo na znanju.

Razvoj PPC Tezno bo v prihodnje načrtovan z razvojem mariborskega letališča, trgovsko-distribucijskih centrov in logistično dejavnostjo ob južni mariborski vpadnici ter s križiščem dveh pomembnih evropskih cestnih koridorjev.

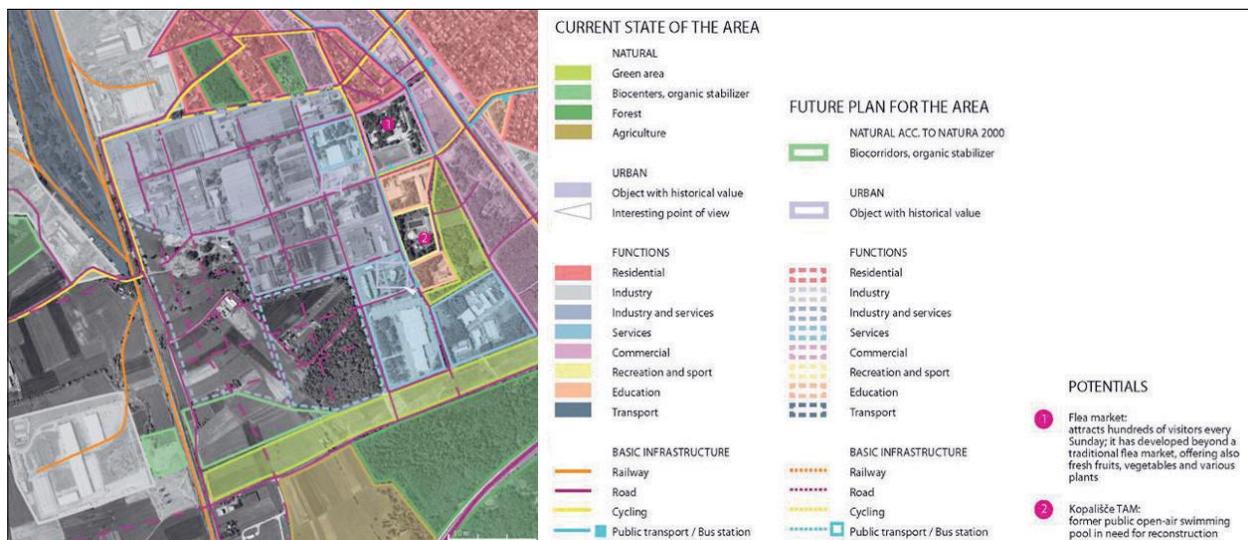
Mestna občina Maribor je sprejela metodologijo za revitalizacijo rjavih con kot instrument, na podlagi katere-

Slika 15 Razvojni načrti cone. Vir: Arhiv ReTInA

Slika 16 Infrastruktura cone. Vir: Arhiv ReTInA

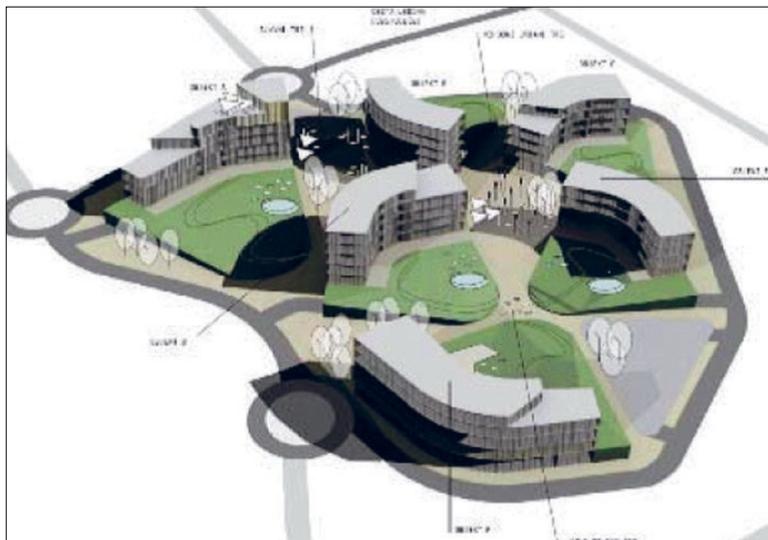

Slika 17 Trenutno stanje rabe zemljišč. Vir: Sitar, M., Lorber, L., Šubic Kovač, M. (2011)

ga bo v prihodnosti lahko koncipirala občinsko prostorsko politiko, ki omenjenih industrijskih območij ne bo izključevala iz urejanja mesta, temveč jih bo z mestom povezovala. Rezultate projekta ReTInA bo Mestna občina Maribor uporabila za dokončno pripravo mestnega prostorskega načrta. Mesto bo v prvi fazi pristopilo k ekološki in vizualni revitalizaciji starih industrijskih con, da bi povečali možnosti za privabljanje novih investorjev, saj v njih še vedno prevladuje degradiran prostor. Ureditve robnih območij lahko Cono Tezno še bolj poveže z mestom. Cona Tezno ne sme biti nekakšno sivo območje iz polpretekla dobe, temveč odprto območje (Kancler, 2011).

ANALIZA PSPN (SWOT)

Prednosti	Slabosti
• ugodna zemljepisna lega na križišču glavnih evropskih prometnih koridorjev, • dovolj velika površina gradbenih zemljišč, vsi prostorski dokumenti so sprejeti, • v območju deluje več uspešnih podjetij, ki bi lahko bila zanimiva za neposredne tuje naložbe (NTI), • razpoložljiva usposobljena delovna sila, • zagotovljeno upravljanje Cone: oskrba z energenti po ugodnih cenah, strokovna pomoč potencialnim investorjem, • promocija Cone.	• počasna gradnja Cone B, • visoke cene zemljišč, mednarodno nekonkurenčni pogoji za privabljanje investorjev, • srednjeročne prednostne naloge mesta niso usmerjene na razvoj Cone in gospodarska vprašanja, • preveč raznolika sestava dejavnosti obstoječih podjetij – malo možnosti za oblikovanje grozdov in mreženje, • ni skupne strategije za privabljanje investorjev, vključno z NTI.
Priložnosti	Nevarnosti
• javne naložbe v gradnjo infrastrukture (Cona B) za zagotavljanje mednarodno konkurenčnih pogojev pri privabljanju NTI, • znanstveni in inovacijski potencial Univerze v Mariboru (znanstveni in tehnološki park), • v državi je na voljo nekaj spodbud za vhodne NTI.	• nacionalne prednostne naloge v zvezi s strukturnimi skladi v prihodnosti morda ne bodo obsegale razvoja poslovnih con, • mednarodno nekonkurenčna splošna poslovna klima v Sloveniji – ovira za privabljanje vhodnih NTI, • cone v sosednjih državah lahko prevzamejo vodilno vlogo pri privabljanju NTI.

Slika 18
 Načrtovan Znanstveni park Univerze
 v Mariboru v PPC Tezno
 Vir: retina publikacija

Razvoj je odvisen od dinamiziranja gospodarstva ob upoštevanju družbenih, kulturnih, političnih in okoljskih danosti. Usklajeno delovanje gospodarstva in negospodarstva vpliva na razvojno uspešnost in produktivno moč določene regije ter zagotavlja njen trajnostni razvoj.

Ključna naloga v procesu evropske integracije je oblikovanje ustrezne geografske distribucije najboljših raziskovalnotehnoloških ustanov po različnih mestih in regijah Evropske unije. Namen razvoja znanstvenih parkov je hitrejši gospodarski razvoj za zagotavljanje uravnoteženega regionalnega razvoja. Pogoji za uspešno prestrukturiranje gospodarstva in transformacijo prostora je spodbujanje sodelovanja podjetij z raziskovalnimi centri in univerzami z namenom, da bi se povečala znanstvena in tehnološka baza v industriji in posredno njena konkurenčnost na svetovnem trgu (Lorber, 2003).

ZAKLJUČEK

V obdobju hitrega tehnološkega razvoja in nove ocenitve hierarhije lokacijskih dejavnikov industrije dobiva prostor industrijskih con nov pomen in vrednost. Razvoj temelji na razvoju novih industrij, ki je vezan na razvoj znanosti in tehnologije s ciljem dviga dodane vrednosti na enoto proizvoda. Nove cone nastajajo s ciljem oblikovanja podjetniškega podpornega okolja za transfer znanja v proizvodnjo in zagotavljajo oblikovanje poslovno-tehnoloških in logističnih sistemov z vertikalno in horizontalno integracijo. Poseben poudarek je namenjen razvoju, delovanju in povezovanju inkubatorjev in inovacijskih centrov. Sodobne industrijskoposlovne cone omogočajo racionalnejšo rabo mestnih zemljišč, oblikovanje skupne logistične mreže, vključevanje v globalne informacijskokomunikacijske mreže in zagotavljajo ekološko naravno ravnovesje oz. varnost.

Stare industrijske cone so se v preteklosti velikokrat razvijale ločeno od mesta. Območja con so bila namreč »zaprta« in so se razvijala po lastnem načrtu in ne kot sestavni del mesta. Glede nadaljnjega razvoja klasičnih con se mnenja razlikujejo. Mestne občine in načrtovalci prostorskega razvoja se zavzemajo za odprto zasnovane cone, ki bi omogočale prepletanje različnih funkcij in bi sledile interesom uporabnikov. Spet drugi pa bi želeli stare cone ohraniti »zaprte« in bi jih namenili zgolj industriji, poslovnim in v manjši meri tudi storitvenim dejavnostim.

Politika evropske prostorske razvojne perspektive prednostno obravnava revitalizacijo rjavih con v okviru doseganja strateških ciljev, za dvig kompetitivnosti in konkurenčnosti Evropske unije. Zlasti razumevanje pomena zagotavljanja kakovosti okolja, ohranitev kmetijskih zemljišč, trajnostni razvoj in komprimiranja mest pomenijo prioriteto pri pripravi lokalnih, regionalnih in nacionalnih strategij.

Mestna občina Maribor razume proces revitalizacije starih mestnih industrijskih območij kot trajnostno in družbeno odgovornost, ki mora temeljiti na razvoju trajnostnega odnosa do okolja in na pripravljenosti lokalne skupnosti na dolgoročna vlaganja v prihodnost. Občinska prostorska politika bo v prihodnje zasnovana tako, da tovrstnih mestnih območij ne bodo izključevali iz urejanja mesta, temveč jih bodo z mestom povezovali. Cona Tezno je opredeljena kot gospodarska cona s sodobno industrijo, ki temelji na okolju prijaznih dejavnostih z visokim deležem znanja in visoko dodano vrednostjo ter možnostjo razvoja velikega števila delovnih mest. Z razvojem Cone Tezno bi vzpodbudili tudi razvoj drugih dejavnosti, kot so gradbeništvo, trgovina, poslovni turizem, kulturne in druge dejavnosti.

Z izdelavo Metodologije za revitalizacijo rjavih območij (BRM) je dosežen želeni cilj projekta ReTInA.

Priporočila za lokalne (regionalne) dejavnike:

- osredotočiti se na širši gospodarski in socialni okvir,
- pripraviti načrt revitalizacije v širšem okviru načrtovanja trajnostnega mesta,
- vključiti ustrezne interesne skupine,
- vključiti tržne vidike in trženjske elemente v zgodnji fazi procesa načrtovanja,
- načrtovati vključevanje javnih sredstev (zadostni obseg in trajanje),
- načrtovati uspešno izvajanje projekta že v fazi načrtovanja: kakovost, stalnost, zmanjšanje/odstranitev (političnih) tveganj,
- profesionalno vodenje projekta ter profesionalna promocija in upravljanje cone,
- načrtovati podporo za privabljanje investitorjev.

Za nacionalne organe:

- vključiti rjave cone v nacionalne strateške dokumente in akcijske načrte,
- vključiti revitalizacijo rjavih con v operativne programe za koriščenje strukturnih skladov EU,
- razvijati spodbude za naložbe v rjave cone,
- zmanjšati privlačnost naložb v zelena območja (greenfields),
- izboljšati splošno poslovno klimo za privabljanje investitorjev.

Za organe EU:

- večja in bolj osredotočena podpora revitalizaciji rjavih con v okviru doseganja strateških ciljev: EU naj postane boljši kraj za življenje, investiranje in delo,
- vključiti revitalizacijo rjavih con med prednostne naloge (okolje, ohranitev kmetijskih zemljišč, trajnostni razvoj in komprimiranje mest),
- (nadaljevati in okrepiti) razvoj in razširjanje znanja in dobrih praks,
- spodbujati nacionalne/regionalne/lokalne dejavnike k pripravljanju strategij in načrtov, programov spodbujanja in shem spodbud za revitalizacijo rjavih con,
- povečanje namenskih sredstev za dejavnike, vključene v revitalizacijo rjavih con, vključno z zasebnimi investitorji in različnimi oblikami partnerstev (JJP, JZP).

Metodologija, znanje in partnerstva, ki so nastali v okviru projekta ReTInA, so uporabni tudi za načrtovanje in izvajanje prenove ter uvajanje novih funkcij v stare industrijske lokacije v Mariboru in drugod v Sloveniji:

- za spodbujanje pobud, pomoč pobudnikom in načrtovalcem na lokalni ravni,
- za načrtovalce ukrepov politik na nacionalni ravni (OP),
- za razvoj kakovostnih izvajalskih struktur,
- za večjo vpetost v čezmejno sodelovanje in povečanje mednarodne konkurenčnosti območij.

Rezultate projekta bo Mestna občina Maribor uporabila za dokončno pripravo mestnega prostorskega načrta. Mesto bo v prvi fazi pristopilo k ekološki in vizualni revitalizaciji starih industrijskih con, da bi povečali možnosti za privabljanje novih investitorjev, saj v njih še vedno prevladuje degradiran prostor.

Z implementacijo projektnih rezultatov je dosežen ključni cilj raziskovalne skupine pod vodstvom koordinatorice projekta doc. dr. Lučke Lorber z Oddelka za geografijo FF UM, da se proces revitali-

zacije industrijskih območij razume kot trajnostno in družbeno odgovornost, ki mora temeljiti na razvoju trajnostnega odnosa do okolja in na pripravljenosti lokalne skupnosti na dolgoročno vlaganja v prihodnost.

LITERATURA IN VIRI

1. Bende, G. (2011): Cona Tezno – nekoč, danes, jutri, 22-27, Revitalizacija starih industrijskih območij, Cona Tezno, Lorber, L.(ed.), Maribor 2011
2. Bole, D. (2008): Ekonomska preobrazba slovenskih mest, Ljubljana 2008
3. Feletar, D. (1991): Geografske osnove proučavanja odnosa industrije i okoliša, Radovi, Zagreb 1991 Feletar, D. (1996): Svjetsko gospodarstvo na pragu postindustrijskog doba, Rugger 1, Zagreb 1996
4. Feletar, P. (2011): Industrija Podravine - od manufakture do deindustrijalizacije (glavne etape i procesi), Podravina, ISSN 1333-5286; vol. 10, br. 20. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=114922
5. Godina, V. (2011): Cona Tezno v viziji mesta Maribor, 28-31, Revitalizacija starih industrijskih območij, Cona Tezno, Lorber, L.(ed.), Maribor 2011
6. Kancler, T. (2011): Mestno prostorsko načrtovanje – vključevanje cone Tezno, Revitalizacija starih industrijskih območij, Cona Tezno, Lorber, L.(ed.), Maribor 2011
7. Kušar, S. (2008): Vloga prostorskega planiranja pri lociranju proizvodnih dejavnosti v Sloveniji, doktorska disertacija, Ljubljana 2008
8. Lorber, L. (1993): Vpliv industrije na razvoj Maribora, magistrska naloga, Zagreb 1993
9. Lorber, L. (1999a): Procesi prestrukturiranja industrije Maribora i njihov utjecaj na transformaciju prostora, doktorska disertacija, Zagreb 1999
10. Lorber, L. (1999b): The economic transition of Slovenia in the process of globalization = Gospodarska tranzicija Slovenije v procesu globalizacije. Geografski zbornik. [English ed., 1999, letn. 39. http://www.zrc-sazu.si/giam/zbornik/lorber_39.pdf.
11. Lorber, L. (2003): Prenos znanja in tehnologij kot spodbujevalec regionalnega razvoja = Transfer of know-how and technology as stimulator for regional development. Podravina (Samobor), 2003, vol. 2, br. 3, str. 76-89. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=117501
12. Lorber, L. (2006a): Funkcional changes in Tezno, the industrial cone in Maribor, Revija za geografijo 1/2, Maribor 2006, 95-108, http://splet-stari.fnm.uni-mb.si/pedagoska/ff/geografija/revija/RG_2_1/08_lorber.pdf
13. Lorber, L. (2006b): Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991, Revija za geografijo 1/1, Maribor 2006, 63-80, http://www.ff.uni-mb.si/zalozba-in-knjigarna/ponudba/zbirke-in-revije/revija-za-geografijo/clanki/stevilka-1-1-2006/011-04_lorber.pdf
14. Lorber, L. (2006c) : Development of the industrial areas of Maribor and change of their intended function. V: MAIER, Jörg (ur.). *Stadt und Stadtregion Maribor : Strukturen, Entwicklungen, Probleme*, (Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, Hft. 250). Bayreuth: Universität, Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung, 2006, str. 35-48, ilustr.
15. Lorber, L. (2010a): Socio-economic trends in contemporary Central and Eastern Europe : The case of Slovenia. Acta Univ. Palacki. Olomuc., Fac. Rerum Nat., Geogr., 2010, 41, [no.] 1, str. 35-49. http://geography.upol.cz/soubory/vyzkum/aupo/Acta-41-1/AUPO_Geographica_41-1.pdf#page=37
16. Lorber, L.(2011): New perspectives of the regional development of old industrial areas. V: XXII. sjezd České geografické společnosti, Ostrava, 31. srpna - 3. září 2010. Geografie pro život ve 21. století : sborník příspěvků. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010, str. 566-570. http://konference.osu.cz/cgsostrava2010/dok/Sbornik_CGS/Modely_a_strategie_reg_rozvoje/New_perspective_of_the_regional_development.pdf
17. Lorber, L. (2011): Interdisciplinary methodological approach to the process of brownfield revitalisation of traditional industrial areas. Revija za geografijo, 2011, 6, [št.] 1, str. 7-21, http://www.ff.uni-mb.si/zalozba-in-knjigarna/ponudba/zbirke-in-revije/revija-za-geografijo/clanki/stevilka-6-1-2011/061-03_lorber.pdf
18. Nagy, A., Szilávik, Z., (2011): ReTInA - Regional Case Study, Budapest – Csepel, Budapest 2011
19. Nurković, R. (2012): Urbana geografija svijeta, Sarajevo 2012
20. ReTInA (2012): Revitalisation of Traditional Industrial Areas in South-East Europe (project SEE/AF/A/147/4.1/X), Brownfield Revitalisation Methodology SEE – BRM, Maribor 2012

21. ReTInA (2011): Revitalizacija starih industrijskih območij, Cona Tezno, Lorber, L.(ed.), Maribor 2011
22. Sitar, M., Lorber, L., Šubic Kovač, M. (2011): Revitalized Industrial Zones in the Context of Sustainable Urban Land Development in Slovenia: Case Study of Business and Industrial Zone – Tezno, Maribor in Industrial Urban Land Redevelopment COST ACTION TU0602, Tira, M. (ed.), Ivanička, K. (ed.), Špirková, D. (ed.), 91-108, Santarcangelo di Romagna, 2011
- Stiperski, Z. (1990): Utjecaj industrije na razvoj Zagreba, magistrski rad, Zagreb 1990
23. Vrišer, I. (1978): Regionalno planiranje, Ljubljana 1978
24. Vrišer, I. (1997): Metodologija ekonomske geografije, Ljubljana 1997
25. Vrišer, I. (2000): Industrijska geografija, Ljubljana 2000

SUMMARY

University of Maribor participated in the international project ReTInA – Revitalization of Traditional Industrial Areas within the South East Europe (SEE) programme. Old industrial centres – particularly those in the South East Europe – which had developed in a different socio-economic system did not timely respond to economic changes. The main aim of the project was to develop a method of revitalization of old industrial areas in South East Europe based on a model which results from good practice, case studies and includes engagement of local and regional stakeholders. The longterm aim of the project is revitalization of old industrial areas in order to provide new jobs and assure sustainable development, as well as to create synergy between providing quality living, social security and sustainable development in project involved cities.

PRINOS POVIJESTI LJEKARNIŠTVA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PHARMACY IN NORTH-WESTERN CROATIA

Dragutin FELETAR

Član suradnik HAZU

Trg mladosti 8

Koprivnica

meridijani@meridijani.com

Primljeno/Received: 20. 3. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC

SAŽETAK¹

U radu je prikazano stvaranje i razvoj ljekarništva i ljekarni u području sjeverozapadne Hrvatske (uključujući i Viroviticu). Na početku su obrađena dostupna saznanja o liječenju i proizvodnji ljekovitih pripravaka u antičkim toplicama Aquae Iasae (Varaždinske Toplice). Potom je posebna pozornost poklonjena razvoju ljekarništva u samostanima, prvenstveno franjevačkim. Tu je osobito važna bila franjevačka ljekarna u Varaždinu (koju je oslikao Ivan Ranger). Nakon toga temeljito je opisan razvoj ljekarništva u glavnim naseljima sjeverozapadne Hrvatske do Drugoga svjetskog rata. Od posebnoga značenja bile su ljekarne u Varaždinu, Križevcima, Koprivnici, Čakovcu i Virovitici, ali i u Ludbregu, Prelogu i drugim manjim mjestima. Najdetaljnije prikazan je razvoj ljekarni i ljekarništva u Koprivnici – od tzv. »generalske apoteke« do tri najvažnije gradske ljekarne: »K orlu«, »K spasitelju« i »K Presvetomu Trojstvu«.

Ključne riječi: ljekarništvo, liječenje, franjevačka ljekarna, spravljanje ljekovitih pripravaka, priručna vojna ljekarna

Key words: pharmacy, treatment, Franciscan pharmacy, manufacturing medicinal products, reference military pharmacy

TRADICIJA LJEKARNIŠTVA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

Ljudi su odvajkada spravljali razne ljekovite pripravke kako bi si olakšali zdravstvene tegobe. Kao osnova za pripravke služili su najrazličitiji biljni i životinjski sastojci. Taj je posao bio ogrnut plaštem tajnovitosti, a ljudi koji su znali tajnu ljekovitih pripravaka bili su osobito poštovani u zajednici. Napretkom znanosti i tehnologije pripravljanje ljekovitih pripravaka razvilo se u posebne znanstvene discipline, poput medicine i farmaceutike. Ljekarništvo je postalo jedan od temelja i mjerila zdravstvene zaštite, a ljekarne važne točke zdravstvenog blagostanja.

I sjeverozapadna Hrvatska, odnosno Podravina, prošla je razvojni put ljekarništva poput drugih krajeva srednje Europe.² Dapače, prve podatke o organiziranom liječenju i spravljanju ljekovitih pripravaka u našem kraju susrećemo već u doba kasne antike. To imamo zahvaliti rimskoj kulturi koja je u ovaj dio provincije Panonije, odnosno među tadašnje ilirsko stanovništvo već od 1. do 5. stoljeća

¹ Rad će biti objavljen i u monografiji Belupa Koprivnica

² Biserka Belicza, Medicina i zdravstvo, Hrvatska i Europa, sv. 3, ur. Ivan Golub, HAZU, Zagreb 2003.

Slika 1. Dio ostataka antičkih toplica Aquae lasae (Varaždinske Toplice)

Slika 2. Konstantinova kupelj u kompleksu kupališta Aquae lasae

nakon Krista donijela prakticanje organiziranog načina liječenja i spravljanja lijekova. Centar je bio u najpoznatijim rimskim termama u Panoniji, u Aquae Iasae (Varaždinske Toplice).³

Daljnji razvoj ljekarništva u Hrvatskoj javlja se tek u kasnom srednjem vijeku, odnosno od 13. stoljeća, a nositelji su prije svega crkveni redovi. Pojava organiziranog ljekarništva u nas nimalo ne zaostaje za ostalim dijelovima Europe. Podaci o najstarijim europskim apotekama i ljekarnicama datiraju u 1180. – Firenca, 1225. London i 1271. Köln. I u našem Trogiru apotekarstvo se javlja već od 1271., u Dubrovniku od 1272., Zadru od 1289., Splitu od 1312., Kotoru od 1326., Rabu od 1326., Šibeniku od 1420. godine itd. Prva ljekarna u Zagrebu otvorena je 1355. i zvala se K crnom orlu, dok je u Sloveniji počela raditi 1407. u Novom Mestu. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj najstarija apoteka otvorena je u Varaždinu 1603., a stare su i ljekarne u Kloštar Ivaniću (1670.), Osijeku (1687.), Virovitici (1735.) te u Križevcima (1770., zvala se K svetomu Trojstvu).⁴

Hrvatsko farmaceutsko društvo u Zagrebu, pod imenom Aesculap, osnovano je 1890. godine, a tada je na području Hrvatske već djelovalo više od 200 ljekarni. Sve do Prvoga svjetskoga rata najveći dio lijekova apoteke su same i proizvodile, a neke od njih razvile su se u prave manufakture. Od sredine 19. stoljeća dio lijekova već se uvozio iz austrijskih, njemačkih i talijanskih manufakturna i prvih farmaceutskih industrija. U Hrvatskoj je prva značajnija industrija lijekova osnovana u Karlovcu tek 1921. godine – zvala se Kemijsko-farmaceutska industrija Kaštel d.d. Već 1928. ta je tvornica lijekova preseljena u Zagreb.⁵ Velika kemijska industrija Danica, koju je 1906. u Koprivnici sagradila tvrtka poznatog zagrebačkog industrijalca Daničića, bila je u određenom smislu (i lokacijski) prethodnica današnjeg Belupa. Pripravljane lijekova, ali sada na industrijski način, Belupo nastavlja na temeljima koje su postavile i stare hrvatske ljekarne.⁶

1.1 Ljekarničke mudrosti rimskih termi Aquae lasae

Ubrzo nakon gušenja ustanka Ilira (6.-9. godine poslije Krista), Rimljani za cara Oktavijana Augusta ponovno aktiviraju lječilište i toplice u Varaždinskim Toplicama. Tijekom puna četiri stoljeća

³ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest i razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 1981.; Marcel Gorenc, Branka Vikić, Varaždinske Toplice – Aquae lasae u antičko doba, Varaždinske Toplice 1980.

⁴ Apotekarstvo, Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1, Zagreb 1965., 192-193

⁵ Ljekarništvo, Hrvatska opća enciklopedija, 6, Zagreb 2004., 703-704; Tvornica lijekova u Zagrebu od 1945. nastavlja proizvodnju pod imenom Pliva

⁶ Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988.

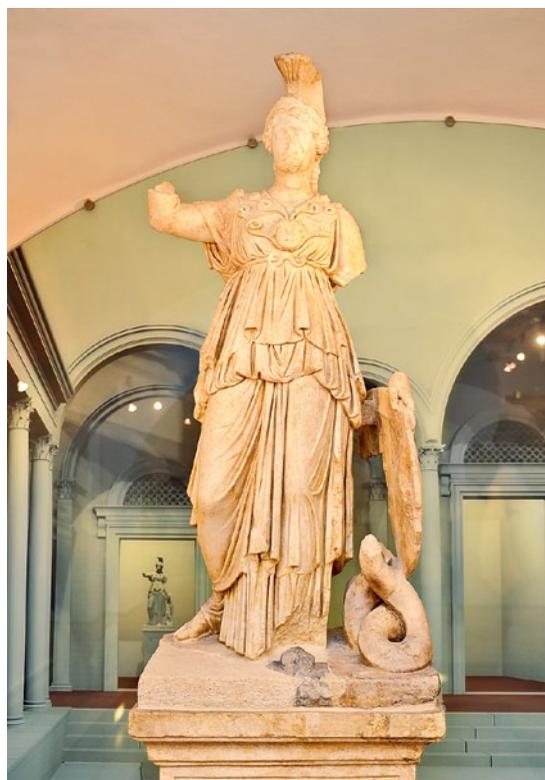
Aquae Iasae, kako su se u doba antike zvale Varaždinske Toplice, bile su cvatuće naselje i značajno zdravstveno-rehabilitacijsko, obredno i gospodarsko središte jugozapadne Panonije. Tu su na oporavak i liječenje dolazili brojni vojnici (legionari), zatim činovnici, državni i vojni funkcioneri i drugi korisnici, a uz kupalište se razvilo i znatno gradsko naselje.⁷

Već od 1. stoljeća Aquae Iasae, uz velebno kupalište i lječilište, dobiva i stambene četvrti, ali i reprezentativna zdanja kapitolija, foruma, svetišta i hramova. Na tom je mjestu očito postojalo lječilište još u vrijeme ilirskog plemena Iasa u razdoblju prije Krista. Iasi su slavili poganska božanstva, čiji su kultovi bili vezani za termalno vrelo, odnosno za liječenje i pripravljanje lijekova. Dio te ilirske tradicije poštovali su i Rimljani pa su neka božanstva izjednačena sa sličnim iz rimskog panteona. O tome svjedoče očuvani kipovi i ploče posvećene Dijani, Silvanu i nimfama. U doba careva Marka Aurelija i Lucija Vera u toplicama je podignut nimfeum, svetište jazinskim nimfama, a dao ga je podići najvažniji rimski grad u ovom dijelu Panonije – Poetovio (Ptuj). Tu se spominju Nymphas salutare (ozdravljujuće nimfe) i Nymphis Iasis (jazinske nimfe).⁸ Uz ljekovito vrelo, u toplicama se uvelike prakticira i liječenje lijekovima pripremljenim ponajviše od raznih trava, ali i od životinjskih i drugih sastojaka.

U vrijeme careva Hadrijana i Antonija Pija gradi se novo, prošireno kupalište u koje se uklapa i stara kupališna bazilika. U završnoj fazi, u doba cara Konstantina Velikoga, kupališta se dograđuju uz modernije kolanje vode i nove načine liječenja. Konstantinovo kupalište, nastalo početkom 4. stoljeća, predstavlja pravu arheološku atrakciju. Poznate su specijalizirane kupelji: frigidarium – bazeni s

Slika 3. Žrtvenik s likovima jazinskih nimfi u Varaždinskim Toplicama (Zavičajni muzej Varaždinske Toplice)

Slika 4. Kip Minerve Medice (lijevarice), jedan od najvrijednijih nalaza rimske kulture u sjevernoj Hrvatskoj (Zavičajni muzej Varaždinske Toplice)

⁷ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 11-12

⁸ Brojni nalazi o antičkom naselju Aquae Iasae poznati su već od 18. stoljeća, a sustavna arheološka istraživanja provode se tek nakon 1950-ih godina. Za to je osobito zaslužan toplički farmaceut Josip Čabrian, a od 1953. istraživanja vodi Antički odjel Arheološkog muzeja u Zagrebu – najzaslužniji su arheolozi Branka Vikić, Marcel Gorenc, Valerija Damevska i drugi. Marcel Gorenc, Branka Vikić, Varaždinske Toplice..., o.c., 20-23

Slika 5. Ljekarničke posude i medicinski instrumenti iz doba rimske kulture u Aquae Iasae (Zavičajni muzej Varaždinske Toplice)

hladnom vodom, tepidarium – kupelj s toplom vodom, caldarium – kupelj s vrućom vodom te sudatorium – kupelj za znojenje. Hramovi su u toplicama bili posvećeni božanstvima vezanim uz zdravlje i liječenje – Jupiteru, Junoni, Minevri, a uz stari nimfej pronađeni su i žrtvenici posvećeni Asklepiju i Higieji. Vrhunac je svakako bio pronalazak antičkoga kipa Minevre u normalnoj veličini. Taj kip Minerve medicine (Minerve ljekarice) pronađen je 1967. i predstavlja jedan od najvrednijih spomenika antičke umjetnosti na tlu sjeverne Hrvatske.⁹

Uz spomenike nimfeja, žrtvenika Asklepija i Higieje te Minerve medicine, na liječenje i farmaceutsku djelatnost u doba antičke Aquae Iasae podsjećaju i drugi arheološki nalazi. U Zavičajnom muzeju Varaždinskih Toplica nalazi se brojna rimska keramika, među kojom su i ljekarnički vrčevi, zdjele, tarionici (najvećim dijelom potječu iz 2. i 3. stoljeća). Tu je sačuvan i dio liječničkih instrumenata – nožića i drugih instrumenata izrađenih od bronce. Uz liječenje ljekovitim topličkim vodama, legionari su se liječili fizioterapijom, ali i sve većim izborom farmaceutskih pripravaka. Minerva medica bila je božica simbol izlječenja i zdravlja, a ljekarničke mudrosti iz Aquae Iasae nadaleko poznate u cijeloj rimskoj provinciji Panoniji. Bila je to solidna osnovica za kasniji razvoj toplica i lječilišta Varaždinskih Toplica od kasnoga srednjega vijeka do danas.¹⁰

1.2. Franjevačke ljekarne i ljekarnici u Varaždinu, Virovitici, Križevcima i Koprivnici

Uz djelovanje narodnih travara, ranarnika, barbira i drugih oblika nadrilječništva i nadriljekarništva, stručno i medicinsko ljekarništvo javlja se i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u kasnom srednjem vijeku. Na taj razvoj osobit su utjecaj imale ljekarne otvorene na zagrebačkom Griču 1355., na Kaptolu 1580. i u Varaždinu 1603. godine. Utjecaj na razvoj ljekarništva u

Slika 6. Freska Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu – alegorijski prikaz Zemlje sa simbolima kontinenata (1750.)

⁹ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c. 12-20

¹⁰ Radimir Grdinić, Stjepan Hajduk, Obljetnice ljekarništva u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 2000.; Muzej Varaždinske Toplice, razna građa iz doba antike

Slika 7. Alegorijski prikaz zraka na freski Ivana Rongerera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 8. Alegorijski prikaz vode na freski Ivana Rongerera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

tom dijelu Hrvatske osobito su imale i priručne ljekarne u sjedištima vojske, naročito u organizaciji Vojne krajine. Najstručniji razvoj ljekarništva bilježi se u njedrima crkvenih redova jer su samostani zbrinjavali i narod te imali široko zdravstveno značenje. To se odnosi na isusovačke samostane (Miholjanec, Glogovnica, Rasinja), zatim na pavline (Lepoglava, Streza, Križevci, Sv. Helena, Štrigova itd.) te osobito na franjevce.¹¹

Sv. Franjo Asiški osnovao je u Italiji red franjevaca početkom 13. stoljeća, a već do kraja toga vijeka osnovani su franjevački samostani i u nekoliko važnijih naselja sjeverozapadne Hrvatske. Samostani su najprije osnovani u Varaždinu, Koprivnici i Virovitici, a kasnije i u Remetincu, Kloštru Podravskom, Čakovcu i Križevcima. Fratři su se od najranijih vremena bavili i ranarništvom i ljekarništvom, a u samostanima su postojale i priručne ljekarne. Neke od njih razvile su se u ljekarne javnoga karaktera te su imale velik utjecaj na razvoj zdravstvene zaštite.¹²

Najpoznatija i najutjecajnija **samostanska ljekarna djelovala je kod franjevaca u Varaždinu**. Računa se da su franjevci došli u Varaždin već 1244., a današnja samostanska zgrada nastala je tijekom 17. stoljeća (1634. sagrađeno je prizemlje, a 1688. prvi kat). U samostanu se gajila i znanost, obrazovanje te osnovni oblici zdravstvene zaštite. Tu je postojala srednja škola, ali i studij teologije i filozofije. Franjevačka provincija Sv. Ladislava odlučila je 1662. da se upravo u varaždinskom franjevačkom

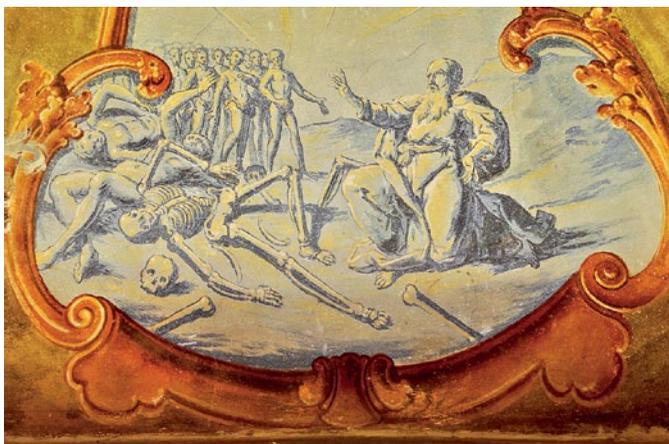
samostanu osnuje nemoćište (infinmarium), gdje bi se liječili i zbrinjavali franjevci i iz drugih samostana, a služilo bi i vjernicima. U krilu nemoćišta još se brže počelo razvijati i interno ljekarništvo, koje je kasnije rezultiralo osnivanjem javne ljekarne.¹³

Ljekarnik i uskoro franjevac Ivan Korciski kupio je 1676. godine od Karla Sardene kompletnu ljekarnu i prenio je u franjevački samostan. Već od 1677. ta je ljekarna imala javni karakter. Otada se u krilu varaždinskog franjevačkog samostana razvila i odgojila mala plejada ljekarnika, kirurga i ranarnika. Franjevci od 1678. do 1683. pokraj samostana grade i posebnu višekatnu zgradu nemoćišta.

¹¹ Apotekarstvo, Enciklopedija Leksikografskog zavoda, o.c., 703-704; Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988.

¹² Ljekarništvo, Hrvatska opća enciklopedija, o.c., 711-712

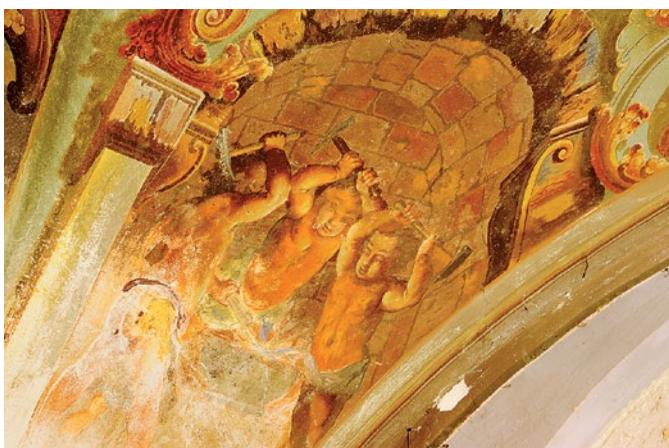
¹³ Ivan Damiš, Prisutnost franjevaca i njihovo djelovanje u prošlosti Varaždina, 800 godina slo. i kr. grada Varaždina 1209. - 2009., Zagreb-Varaždin 2009., 97-106

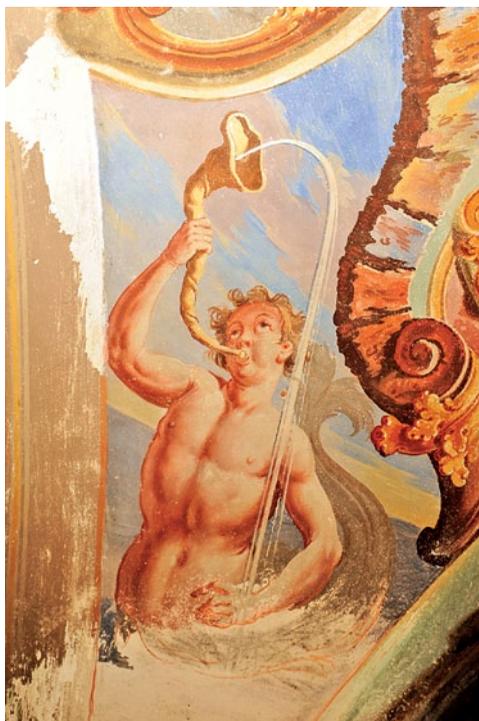
Slika 9. Prikaz Ezekijelovog oživljavanja kostiju na freski Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 10. Freska Ivana Rangera na stropu franjevačke apoteke u Varaždinu – alegorijski prikaz Ilijinog uznesenja

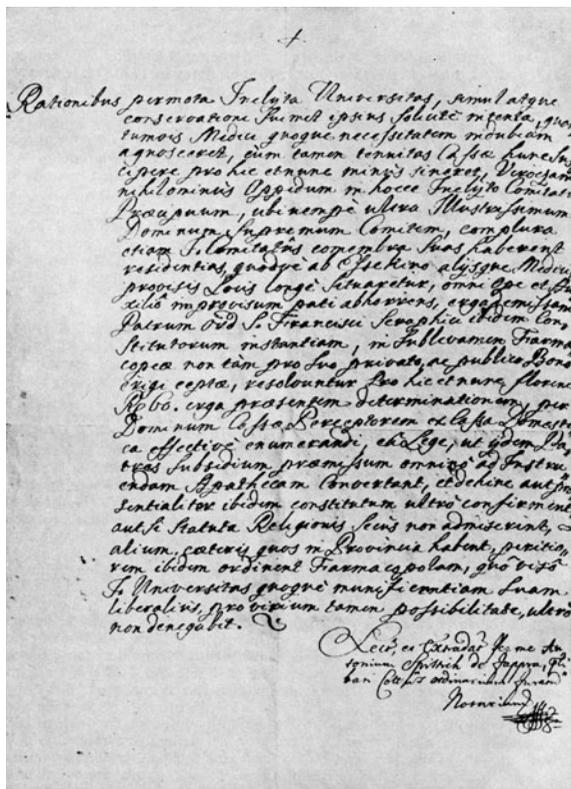
Slika 11. Prikaz dječaka koji kuju željezo na freski Ivana Rangera u Franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 12. Alegorijski prikaz mladića-delfina s rogom na freski Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 13. Dječak s koraljom na freski Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 14. Odluka Virovitičke županije u Osijeku iz 1748., kojom se virovitičkim franjevcima dozvoljava osnivanje ljekarne javnoga karaktera

U prizemlju, pod velikim boltama, u prostoriiji veličine 620 x 680 cm, smještena je i javna franjevačka ljekarnica. Bila je to velika pomoć fratrima i stanovništvu u širenju zdravstvene zaštite, a posebice tijekom čestih epidemija (najopasnija je bila kuga, koja je nekoliko puta pogodila i Varaždin).¹⁴ Varaždinska ljekarna postala je, zapravo, prava mala manufaktura lijekova, koja je često opskrbljivala pripravcima i druge ljekarne i distributere. Franjevačka apoteka u Varaždinu od polovice 18. stoljeća postala je poznata i po zidnim slikarijama koje su 1750. naslikane na njezinu stropu. Autor je najveći barokni hrvatski slikar Ivan Ranger, pavlin iz Lepoglave. Njega je u Varaždin pozvao franjevac Wolfgang (Vuk) Fraudienst. Neki povjesničari umjetnosti tvrde da je Ranger upravo u varaždinskoj franjevačkoj apoteci ostvario jedno od svojih najboljih djela.¹⁵ Ranger je tematski dobio težak zadatak jer je likovno na maloj površini trebao predstaviti elemente teologije, kemije i osobito farmacije – daka-ko u simbolima. Freske u apoteci su “odslik kompliciranoga ikonografskoga programa”, što znači da je kompoziciju osmislio prema savjetima učenih varaždinskih franjevac. Prije svega se to odnosi na fra Vuka Fraudiensta, visoko obrazovanog teologa i farmaceuta.¹⁶

Ranger je “oslikao strop na karakterističan iluzionistički način, tako da samo poznavanje teoloških disciplina omogućuje promatraču shvaćanje teme i likova. Ako se k tomu pridoda i namjena toga prostora, a to je ljekarna, onda se ovdje susrećemo s alegoričnim likovima, odnosno s likovnim prožimanjem duhovnog i prirodnog, filozofskog i materijalnog”.¹⁷ Simboliku života, zdravlja, bolesti i izlječenja predstavljaju alegorični likovi i prikazi: tu je i Majka Božja i vjetar, munja, vatra, voda, zrak, trava, cvijeće, ali i dječaci, muževi, žene i anđeli, pa i alegorični prikazi Europe, Afrike, Amerike i Azije. I ovo vrhunsko umjetničko djelo Ivana Rangera dalo je bez sumnje novi polet ugledu i širenju ljekarništva u Varaždinu i sjeverozapadnoj Hrvatskoj.¹⁸ Ukazom carice Marije Terezije varaždinska franjevačka ljekarna prestala je djelovati 1773. godine, ali tada u slobodnom kraljevskom gradu Varaždinu djeluju druge ljekarnice.

I franjevačka apoteka u Virovitici vrlo je važna za razvoj ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Ondje se bavljenje farmacijom javlja vrlo rano, a posve na kraju 17. stoljeća, nakon protjerivanja Osmanlija iz Slavonije, postoji i interna franjevačka apoteka. Županijsko vijeće restaurirane Virovitičke županije u Osijeku donosi 1748. odluku da se udovolji molbi virovitičkih franjevac za osniva-

¹⁴ Paškal Cvekan, Djelovanje franjevac u Varaždinu, Varaždin 1978.

¹⁵ Tomislav Đurić, Barokno slikarstvo Ivana Rangera, Varaždin 1976., 27-32

¹⁶ Sanda Milošević, Franjevačka ljekarna u Varaždinu, Ivan Krstitelj Ranger, monografija, Zagreb 2004., 218-220

¹⁷ Tomislav Đurić, Barokno slikarstvo..., o. c., 29

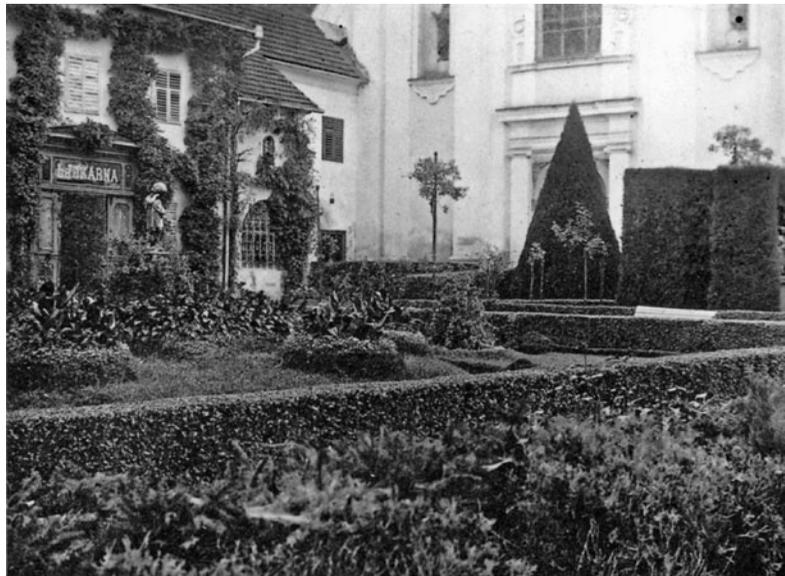
¹⁸ Marija Mirković, Ivan Krstitelj Ranger – majstor slikanja na žbuci, Ivan Krstitelj Ranger, monografija, Zagreb 2004., 26-58

nje javne ljekarne. Tim više što u samostanu djeluje veći broj učenih fratara, a od 1730. tu je i studij moralke. Od 1750. apoteka je i na usluzi narodu, a najzaslužniji za njezino djelovanje i razvoj je fra Bonifacije Gerber, istaknuti teolog i farmaceut. Njegovim nastojanjem je 1758./59. dograđena posebna prizemna zgrada uz kompleks franjevačkog samostana u koju je smještena ljekarna. Produkcija lijekova je sve veća, a postoji razgranata suradnja s ljekarnama iz Štajerske i Mađarske.¹⁹

Virovitička franjevačka ljekarna uspješno je djelovala gotovo sve do kraja 19. stoljeća. Tu je odgojeno i djelovalo dvadesetak fratara i svjetovljana farmaceuta, a neki od njih dali su osobit prinos razvoju ljekarništva i medicine – poput Panteleona Apfla, Damjana Geigera, Blaža Schneidera, Josipa Hondla, Gabrijele Jakopovića, Josipa Gürtha i drugih.²⁰ U doba ljekarnika Josipa Hondla zdanje apoteke se 1842. temeljito obnavlja, a ulazna vrata otvaraju prema ulici da bi ljekarna bila što dostupnija narodu. Ljekarnik Ivan Kapistran Besz 1877. kupuje apoteku za 10.000 forinti te ona nastavlja djelovati kao privatna. U istim prostorijama virovitička ljekarna djelovala je sve do 1955. godine.²¹

I pri **franjevačkom samostanu u Križevcima djelovala je apoteka**. Ona je postala javnom u prvoj polovici 18. stoljeća. Njezino djelovanje bilo je najuspješnije od 1774. do 1792. godine, kada je vodi učeni farmaceut fra Blaž Schneider. Franjevcima u Križevcima je 1792. oduzeto pravo na vođenje javne ljekarne jer je tada u gradu već djelovala javna građanska apoteka.²² Iako su se bavili ranarništvom i ljekarništvom, u **franjevačkom samostanu u Čakovcu** nikad nije otvorena apoteka javnoga karaktera. Čakovečki franjevački samostan otvoren je mnogo kasnije – osnovao ga je ban Nikola Zrinski 1659. godine.²³ Na razvoj ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj utjecaj je imala i javna **apoteka franjevačkog samostana u Kloštar Ivaniću**. U tom samostanu na sjeveru Moslavine, osnovanom 1639., ljekarna s pravom javnosti otvorena je 1670. godine.²⁴

Pri **franjevačkom samostanu u Koprivnici**, koji je osnovan već 1292. godine, nikad nije osnovana ljekarna otvorenoga tipa. Dakako, i koprivnički franjevci bili su vrsni ranarnici i spravljači

Slika 15. Posebna zgrada ljekarne dozidana uz franjevački samostan u Virovitici 1758./1759. godine

¹⁹ Vladimir Kolesarić, Franjevci u Virovitici, Virovitica – izabrane teme, Virovitica 1996., 105-108

²⁰ Uz nabrojene, u virovitičkoj franjevačkoj apoteci djelovali su i Kuzma Hagn, Simon Bux, Kuzma Rottenböck, Roman Rach, Nikola Simon, Panteleon Apfl, Faustin Steinmassler, Kuzma Grefflicher, Izaija Schmidt, Antun Gevay, Josip Gürth te kasnije privatni farmaceut Josip Salopek i drugi. Paškal Cvekan, Virovitica i Franjevci, Virovitica 1977., 158

²¹ Dokumentacija Franjevačkog samostana Virovitica; Paškal Cvekan, Virovitica i franjevci, Virovitica 1977., 148-158; Paškal Cvekan, Doprinos virovitičkih franjevaca u razvoju kulturno-prosvjetnog života na virovitičkom području, Virovitički zbornik, HAZU, Virovitica 1986., 477-482

²² Paškal Cvekan, Virovitica i franjevci, o.c., 478-483; I u pavlinskom samostanu u Križevcima bilo je razvijeno ljekarništvo. To potvrđuje i knjiga-ljekaruša (Cura experimentalis), koju je 1723. napisao križevački pavlin Juraj Gradesak (Georgius Gradeszak). U ljekaruši su prikupljena iskustva narodne medicine i pripreme lijekova. Hrvoje Petrić, Pogranična društva i okoliš, Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću, Samobor-Zagreb 2012., 81-82

²³ Vladimir Kapun, Franjevci u Čakovcu, Čakovec 2009., 42-43

²⁴ Dragutin Šipuš, 300 godina ljekarne u Ivanić Kloštru, Saopćenja, 1/15, Pliva, Zagreb 1972., 51-52

Slika 16. Središnji regal stare apoteke u uršulinskom samostanu u Varaždinu (Klaudija Đuran: Ljekarništvo uršulinskog samostana u Varaždinu, 2009.)

raznih lijekova, a usluge su pružali prije svega svojoj braći, ali i narodu, posebice u vrijeme epidemija.²⁵ “Franjevci, po pravilima svoga reda, morali su se brinuti za svoju bolesnu subraću, ali i za vjernike te su u samostanu imali i posebnu sobu za bolesnike, uz bar jedan ormar s lijekovima. Tako je zasigurno bilo i u Koprivnici.”²⁶ Franjevci su se uvelike bavili prikupljanjem ljekovitog bilja i spravljanjem lijekova, ali nisu osnovali apoteku javnoga karaktera. To se najvjerojatnije dogodilo stoga što je ljekarnička služba djelovala uz sanitet u organizaciji Vojne krajine, čije je važno središte od 16. stoljeća bila i Koprivnica.²⁷

Od samostanskih ljekarna vrlo značajna i najdugovječnija je i apoteka **uršulinskog samostana u Varaždinu**. Uršulinke su došle u Varaždin 1703. i bile su smještene u drvenim kućama. I u tim uvje-

tima formirale su priručnu ljekarnu i pripravljale lijekove. Ta je djelatnost osobito postala važna nakon dolaska u samostan školovane ljekarice Benigne Katarine Wapfner 1707. godine. Godine 1714. počinje izgradnja današnjeg uršulinskog samostana, a 1775. dovršena je i velika školska zgrada s internatom. U njoj je ljekarna dobila ovelu prostoriju i primjeren inventar. U nju je preseljena oprema koju je stvarala diplomirana farmaceutkinja Terezija Schröckenstein, koja je

Slika 17. Diploma m. Josipe Kirchmayer, ljekarice u varaždinskom uršulinskom samostanu iz 1847. godine (Klaudija Đuran: Ljekarništvo uršulinskog samostana u Varaždinu, 2009.)

²⁵ Velike epidemije kuge dogodile su se 1600., zatim od 1738. do 1745. itd. Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba i liječnici partizani na području Podravine, Podravski zbornik 6, Koprivnica 1980., 26-27; Paškal Cvekan, Koprivnica i franjevci, Koprivnica 1989., 55 i 99

²⁶ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27

²⁷ U Koprivnici vojne vlasti osnivaju ubožnicu već krajem 17. stoljeća, a sredinom 18. vijeka postoji i tzv. generalska apoteka. Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978., 63-64

došla u samostan 1720. godine. Od 1792. uredno se vodi evidencija liječenih, vrsta bolesti i upotrebljenih lijekova.

Uršulinke-ljekarice same su pisale recepte za većinu lijekova, te je tako nastala mala biblioteka knjiga recepata i uputa, koja ima izuzetnu vrijednost za povijest hrvatske medicine i ljekarništva. Kroz uršulinsku ljekarnu, koja djeluje praktički sve do danas, prošlo je na desetke vrsnih školovanih ljekarica, koje su svoje znanje prenosile i na brojne učenice koje su se školovale u uršulinskoj školi. Iz 18. i početka 19. stoljeća spominjemo najvažnije ljekarice iz samostana: Katarina Bruner, Terezija Walt, Uršula Schwegler, Rozalija barunica Wintershofer, Konstancija Gratl, Terezija Tonetschüber, Terezija Petz, Ivana Stifter, Terezija Kuster, Katarina Vračan, Agneza Kapp itd. Uršulinska apoteka u Varaždinu imala je golem utjecaj na razvoj ljekarništva u ovom dijelu Hrvatske, ali i šire na prostor Slovenije i Mađarske.

1.3. Stare ljekarne u većim mjestima sjeverozapadne Hrvatske

Usporedo i u sprezi s ljekarništvom u samostanima i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj razvijalo se privatno, građansko apotekarstvo. Tu je bilo počesto i stručnog lutanja i zastranjivanja, nadrilječništva i nadriljekarništva, ali se već krajem srednjega vijeka formira stalež sve stručnijih ljekarnika. Oni su oduvijek bili vrsni kemičari i botaničari te su dali i velik doprinos znanstvenim otkrićima s toga područja. Osnivanje ljekarni i sve masovnije proizvodnju ljekovitih pripravaka uvelike su podržavale i vojne vlasti Varaždinskog generalata jer je ovaj dio Hrvatske od polovice 16. pa do kraja 17. stoljeća bio na samoj granici s moćnim Osmanskim Carstvom. Ipak, “osnutak koje ljekarne bio je uvijek skup i riskantan posao, jer su od vajkada zakoni tražili od koncesionara ne samo osobitu savjesnost, točnost, širokogrudnost i veliko znanje, nego i neki specifični idealizam, milosrđe i gospodsko vladanje – koje se nije dalo spojiti s brigama materijalne naravi”.²⁸

U **Varaždinu** djeluju najstarije građanske javne ljekarne. One su ubrzo postale prave male manufakture u pripravljanju lijekova te su opskrbljivale i vojsku i druge apoteke te imale golem utjecaj na razvoj ljekarništva i farmaceutike u kontinentalnoj Hrvatskoj. Prva varaždinska ljekarna osnovana je već 1603. godine. “Ljekarna K zlatnom anđelu, koja taj naziv nosi od prvoga časa svojega osnutka, nastala je iz ratne nužde. Osnovali su je štajerski staleži za vrijeme turskih ratova, u doba kada je car Rudolf II. imenovao nadvojvodu Karla zapovjednikom slavonske i hrvatske krajine. Bujica se turska valjala sve više prema zapadu i užasna je strava zavlada kršćanskim svijetom. Trebalo je pobrinuti se ne samo za topove i municiju, nego i za lijekove i ranarnički materijal.”²⁹

Da bi se to osiguralo isprva su štajerski staleži osnovali dvije velike ljekarne u Celju i Ptuju, dakle što bliže Varaždinskom krajiškom generalatu. Ptujaska apoteka spominje se 1587., ali njezin upravitelj i sposobni farmaceut Sebastijan Grübner prelazi u Varaždin i tu 1603. otvara prvu civilno-vojnu ljekarnicu.³⁰ Grübner vodi apo-

Slika 18. Ostaci zidnih slikarija na stropu veže u Ljekarni »K zlatnom anđelu« u Dućanskoj ulici u Varaždinu

²⁸ Artur Krajanski, Iz prošlosti ljekarne K zlatnom anđelu, Varaždinske novosti, 1/19, Varaždin 19. 4. 1930., 5

²⁹ Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 81-82; Artur Krajanski, Iz prošlosti..., o.c., 5

³⁰ Mirko Androić, Prvi apotekari, Varaždinske vijesti, Varaždin 18. 2. 1970.

Slika 19. Pribor za spravljanje lijekova iz varaždinske apoteke »K zlatnom anđelu« - na velikom mužaru piše: Fran(c) Sigl LAA, POTE: IN WARESTIN 1740 (Gradski muzej Varaždin)

Slika 20. Pohrana raznih lijekova u male bočice u uvezanoj »knjizi« Gradski muzej Varaždin

teku do 1611., a 1617. spominje se u Varaždinu ljekarna još jednog ptujskog farmaceuta – Ivana Krstitelja Donina. Nešto kasnije tu apoteku kupuje ljekarnik Andrija Jelly, koji je 1631. umro od kuge, pomažući oboljelima. Uz ova dva ljekarnika, koji su bili izravno povezani s vojskom, u 17. stoljeću se u Varaždinu javlja još jedan, posve građanski apotekar. Bio je to Karlo Sardena koji je potkraj 17. stoljeća postao i vlasnik stare varaždinske apoteke K zlatnom anđelu u Dućanskoj ulici. U 18. stoljeću kao ljekarnici spominju se i Franjo Antun Walth, Henrik Walth, Antun Siegel, Ignac Illing te Josip Hartl. U vrijeme ljekarnika Hartla djelovale su dvije dobro uhodane apoteke: u Dućanskoj ulici (Gundulićevoj), K zlatnom anđelu, te kod gradske vijećnice, koja se zvala K Crncu. Godine 1779. posebna "komišija", u kojoj su bili kraljevski fizik (liječnik) Mihajlo Hinterholzer i fizik Varaždinske županije Ivan Lalangue, pregledala je ljekarnu Josipa Hartla i ustanovila da "apoteka imade količinski zastupljene sve potrebne lijekove, da je kvaliteta lijekova na visini te da je apoteka čista i uredna".³¹ U 19. i početkom 20. stoljeća u Varaždinu kontinuirano djeluje nekoliko ljekarni, od kojih su najpoznatije bile K zlatnom anđelu i K Crncu,

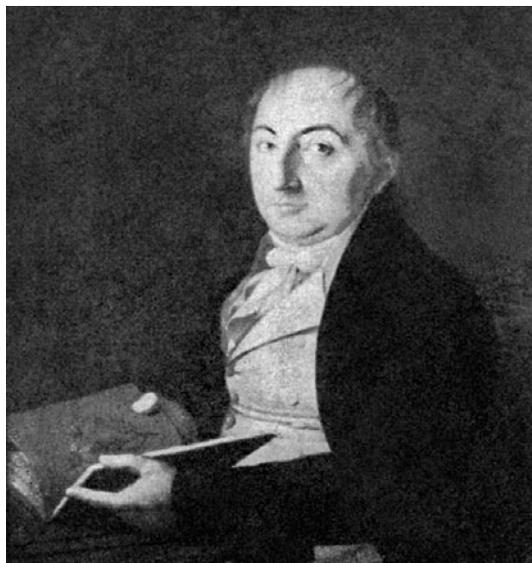

Slika 21. Posude s lijekovima u priručnom ormariću (Gradski muzej Varaždin)

³¹ Državni arhiv Varaždin, fond podravskog zdravstva, 1779./1780.; Mirko Androić, Prvi apotekari..., o.c., 18. 2. 1970.

Slika 22. Batovi razne veličine za usitnjavanje ljekovitog bilja i drugih sastojaka u tarioniku (Gradski muzej Varaždin)

najpoznatiji ljekarnik toga doba bio je doktor medicine i farmacije Artur Krajanski,³² a početkom 19. stoljeća uspješan ljekarnik bio je i Johann Halter (koji je 1821. izvršio prvu stručnu analizu ljekovite termalne vode u Varaždinskim Toplicama).³³

Ljekarništvo u **Varaždinskim Toplicama** išlo je ruku pod ruku s razvojem kupališnog lječilišta. U vrlo primitivnim uvjetima toplička se voda koristila za liječenje i u srednjem vijeku, a vijest o prvoj poznatoj drvenoj kupališnoj zgradi datira u 1420. godinu. Određena prekretnica dogodila se 1695. kada je kaptolski kaštel (utvrda uz crkvu) preuređen u barokni dvorac, koji od tada služi i za (hotelski) smještaj korisnika kupališnog lječilišta. Od 1772. u Varaždinu djeluje fizik (liječnik), humanist i prosvjetitelj Ivan Krstitelj Lalang (Jean Baptiste Lalangue, 1743. - 1799.),³⁴ jedan od najvažnijih hrvatskih medicinara svoga doba i prvi pisac stručne medicinske literature. Njegovo zanimanje i djelatnost protegli su se i na Varaždinske Toplice. Lalangue je o balneološkim značajkama topličkog termalnog vrela zapisao sljedeće:

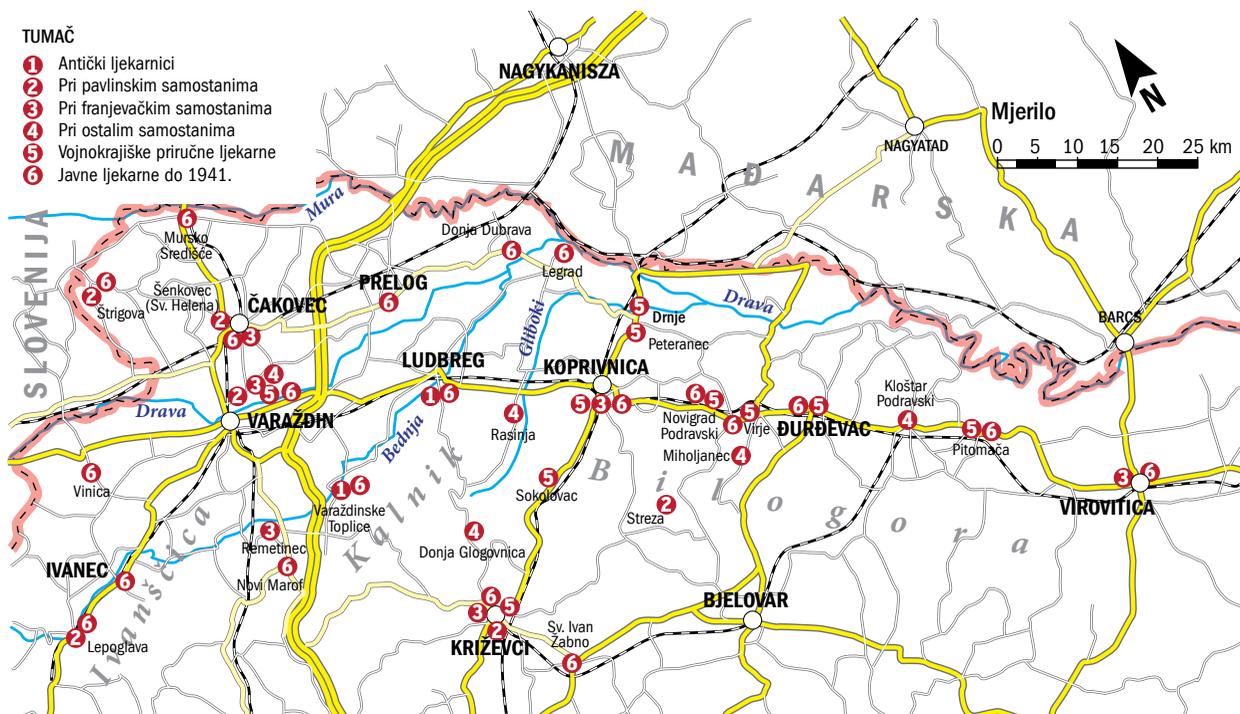
“Ove toplice su kruto hasnovite vu faihtnomu i dugo trpećem srabu, kajti njega van tiraju, vračiju i sušiju, vu skerčeni, tvrdoči i vu vsih kotrigov, tak oslabenih kak drugih, pače i vu vulogih. Ar kadi imaju prebijati, prebijaju čez vse žile vsega tela; kadi stranke vmekšavati se moreju, vmekšavaju, vmekšavajuč objačaju, ar osebujnu jakost objačajući imaju zaradi vnožine železa, s kojim jesu nadelene. Ovak po puščanju žile nezreloga poroda preprečuje pri ženah gingavešeh. Ar vu boli vutrobe hasnovite jesu ove Toplice, kakti je curenje bele kervotočine, preveč velika iznenađenja iz vutrobe, kakti takaj vu silnih vutrobe neprilikah. Zverhu toga krepotne jesu vu neplodnosti obojega spola. Zadnič, blato topličko koje vu istom zvirali-

Slika 23. Početkom 19. stoljeća uspješan varaždinski ljekarnik bio je i Johann Halter

³² Artur Krajanski, Iz prošlosti..., o.c., 5. U Muzeju grada Varaždina čuva se dobar dio opreme iz apoteke K zlatnom anđelu. Na ovcem mjedenom mužaru piše: Fran(c) Sigl LAA, APOTE: IN WARESTIN 1740.

³³ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 62-63

³⁴ Stjepan Hajduk, Ljekarništvo Varaždinskih Toplica, katalog Obljetnice Ljekarništva u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 2000., 8-10. Kako je sam napisao Ivan Lalangue: »Zdušno je radio za hasen mužev i siromakov Horvackog Orsaga.«

Slika 24. Prostorni raspored ljekarni u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od antike do Drugog svjetskog rata

štu ali v potoku najti se more, ako se na kotrige i ostale stranke oslablene postavi, velike kreposti je, kajti kruto jako objačuje.”³⁵

Prvo zidano kupalište sagrađeno je 1779., a imenom nosi antičku lječilišnu tradiciju: Konstantinova kupelj. Prava prekretnica bila je gradnja Pučke kupelji 1819. godine. Tako su stvoreni osnovni uvjeti za ustrojavanje modernog kupališnog lječilišta koje je na profesionalnoj osnovi počelo djelovati od 1820. godine. Uz ljekovitu vodu i blato, najvažniji način liječenja bilo je barbirenje, odnosno puštanje krvi bolesnika. Takav način liječenja korišten je i ranije, a 1820. je u kupališnom lječilištu konstatirano 16 barbira i jedan školovan liječnik.³⁶ Uz ustrojavanje lječilišta veže se i početak stručnog ljekarništva (dotad su djelovali razni travari i nadriježkarnici).

S početkom rada modernog topličkog lječilišta 1820. ustrojena je i priručna ljekarna. Ona se nalazila u zgradi Konstantinove kupelji u sklopu officine kupališnog nadzornika: “Na jednoj strani te kupališne zgrade nalazi se mala pričuvna ljekarna (eine kleine Hand Apotheke), koju opskrbljuje kupališni liječnik i nadzornik, gospodin Bail iz Varaždina.”³⁷ Porastom broja posjetitelja i pacijenata rasla je i potražnja za lijekovima, koji su očito dolazili iz varaž-

³⁵ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 64-65

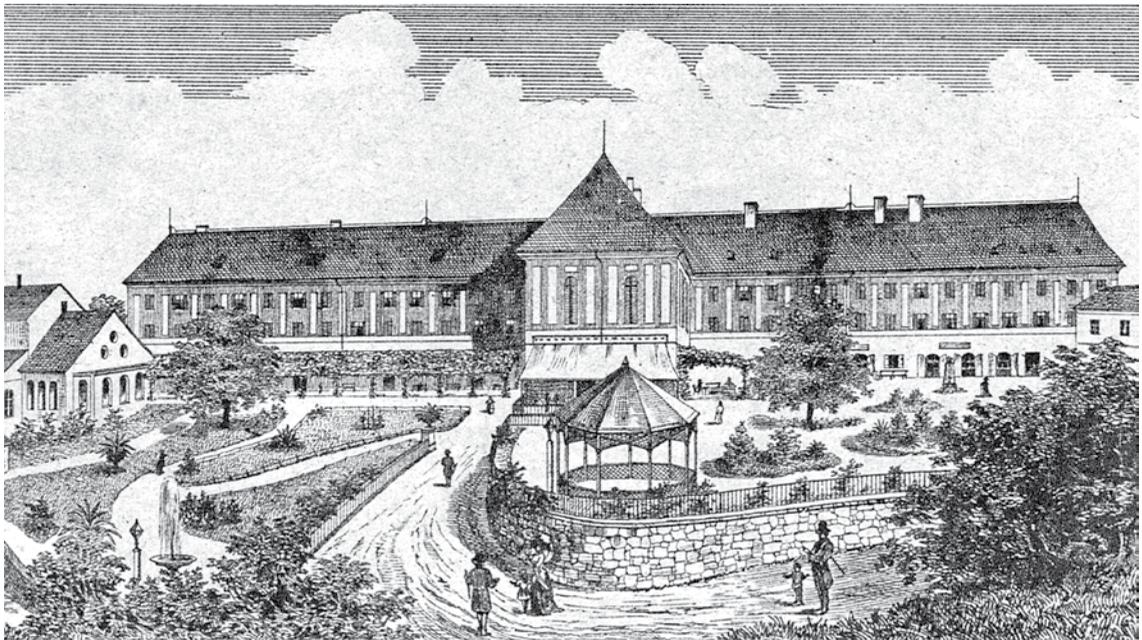
³⁶ Barbiri su puštali krv stavljanjem govedih rogova na tijelo pacijenta: 1. Automatskom spravicom s oštrim nožićem zasijeca se koža pacijenta, 2. Na to mjesto stavlja se govedi rog, 3. Ustima se isisava zrak kroz rupicu na vršku roga, 4. Rupica se začepi kožicom, 5. Zbog negativnog tlaka, rog se razmjerno brzo napuni krvlju (tako se izvadi od 350 do 600 ccm krvi). Austrijski rudarski liječnik Baltazar Hacquet, znameniti putopisac, piše o krvavim kupeljima (Blutbad) u Varaždinskim Toplicama 1784. godine: »U zajedničkom bazenu nalazilo se mnoštvo ljudi, čija su gola tjelesa bila puna krvavih rogova, koji ovdje umjesto čašica služe za puštanje krvi, iz kojih se krv ispražnjavala u zajedničku kupku, tako da je kupka izgledala kao prava krvava kupelj.« Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 65-66

³⁷ Obljetnice ljekarništva u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 2000., 11-12

Slika 25. Dio pribora za barbiranje iz Varaždinskih Toplica (Muzej Varaždinske Toplice)

Slika 26. Staklenka s lijekovima iz ljekarne Čabrian u Varaždinskim Toplicama (Muzej Varaždinske Toplice)

Slika 27. U Konstantinovoj kupelji u Varaždinskim Toplicama nalazila se i prva ljekarna 1820. godine

dinskih ljekarni. Namjesničko vijeće u Zagrebu pozvalo je 1859. zagrebački Kaptol da osnuje stalnu apoteku u Varaždinskim Toplicama. Tako je 1860. ljekarnik Maksimilijan pl. Horvat otvorio prvu topličku profesionalnu apoteku K svetom Stjepanu Kralju. Inventar je Horvat otkupio od Kaptola (navodi se i ormar sa 40 ladica).³⁸ Ljekarnika Horvata naslijedio je Adolf Ladenshausen von Ladenshausen (1869. - 1879.), a potom je ljekarnu vodio vrstan farmaceut Stjepan Molnar (1879. - 1901.).

³⁸ Ante Luetić, Razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 1981., 63-64

Slika 28.
Namještaj iz ljekarne
Kovačić u Čakovcu
(Muzej Međimurja)

Slika 29. Zbirka naljepnica iz čakovečke ljekarne
(Muzej Međimurja)

Slika 30. Stakleni pribor za spravljanje lijekova iz Čakovca
(Muzej Međimurje)

Molnar se odselio iz kaptolskih prostorija kada je 1891. kupio kuću na sjevernoj strani topličkog trga – tu je ljekarna djelovala do 1957. godine. Ljekarnik Josip Čabrian kupio je apoteku 1901., a 1924. preuzima je njegov sin Josip Čabrian ml., koji ju je vodio do 1958. godine.³⁹

U **Čakovcu** su pripravljanje lijekova gajili osobito u pavlinskom samostanu u Svetoj Heleni (Šenkovec)⁴⁰ i u čakovečkom franjevačkom samostanu, a profesionalno građansko ljekarništvo počinje krajem 18. stoljeća. Računa se da je prva javna ljekarna u Čakovcu osnovana 1777. godine, a zvala se K Zrinskomu. Početkom 20. stoljeća tu ljekarnu vodi farmaceut Bogdan Kovačić te njegovi

³⁹ Ljekarnik Josip Čabrian ml. najviše je pridonio razvoju ljekarništva u Varaždinskim Toplicama. Bio je renesansno obrazovan čovjek, prava putujuća enciklopedija. Osnovao je i muzej u Varaždinskim Toplicama, a objavio je i veći broj radova iz povijesti mjesta, medicine i farmacije. Stjepan Hajduk, *Obljetnice ljekarništva u Varaždinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice 2000., 12-14

⁴⁰ Pavlinski samostan u Svetoj Heleni (Šenkovec pokraj Čakovca) osnovan je 1376. te se računa da je od tada imao i malu samostansku priručnu ljekarnu. U samostanu je djelovao i pater curatoris, koji je brinuo o zdravlju redovnika, a spominje se i u popisu iz 1786., kada je Josip II. naredio ukidanje reda pavlina. Vladimir Kalšan, *Međimurska povijest*, Čakovec 2006., 258-259

Slika 29. Ljekarna u Novigradu Podravskom 1930-tih godina

Slika 30. Apoteka Antauer u Donjoj Dubravi 1930-tih godina

Slika 31. Ljekarna u Đurđevcu 1922. godine

Slika 32. Ljekarna u Pitomači 1936. godine

Slika 33. Ljekarna u Prelogu 1920-tih godina

nasljednici. Od sredine 19. stoljeća u Čakovcu radi i apoteka Janosa Göncza.⁴¹ U **Štrigovi** je Ljekarna osnovana krajem 19. stoljeća, zvala se Sveti Jeronije, a do Prvoga svjetskoga rata držao ju je ljekarnik Sandor Schweizer. Između dva svjetska rata u Štrigovi je ljekarnu držao Tomislav Kovač, a zvala se K svetomu Jeronimu. U **Prelogu**, najvažnijem međimurskom trgovištu, prva je Ljekarna otvorena krajem 19. stoljeća, a do 1918. držala ju je Ljekarnička familija Šipuš-Verly te nakon toga Ignac Leit-

⁴¹ Magister farmacije Teodor Košak otvorio je 1928. ljekarnu K srcu Isusovu. Između dva svjetska rata u Čakovcu je najdulje djelovao ljekarnik Eugen Petko, te magister Mina Nöthig. Vladimir Kalšan, Međimurska povijest..., o.c., 258-259

ner.⁴² I **Donja Dubrava** dobila je apoteku već sredinom 19. stoljeća zahvaljujući gospodarskom djelovanju obitelji Hirschler. Do 1911. donjodubravsku ljekarnu držala je obitelj Szegeszvary, a tada je kupuje ljekarnik Stjepan Antauer, koji je ondje radio sve do 1954. godine.⁴³ Slobodno kraljevsko trgovište **Legrad** dobiva javnu ljekarnu sredinom 19. stoljeća, a legradski povjesničar Haller 1893. navodi da “apoteka u mjestu postoji već dulje vrijeme”. Najpoznatiji legradski ljekarnik prije Drugoga svjetskog rata i nakon njega zvao se magister Ljubomir Rikatti.⁴⁴

Staro županijsko središte **Križevci**, osim priručnih ljekarni u pavlinskom i franjevačkom samostanu, rano dobiva i javnu građansku ljekarnu. Ljekarna K svetomu Trojstvu osnovana je 1770. godine. Potkraj 19. stoljeća vlasnik križevačke ljekarne je trgovac Hinko Šperhoff, od kojega ju je 1900. kupio ljekarnik Šandor Margulit. Nakon njegove smrti 1931. godine ljekarnu vodi sin Milan Margulit. Druga križevačka ljekarna, K crvenom križu (kasnije K svetomu Križu), osnovana je 1893. godine. Do 1910. vodio ju je ljekarnik Konrad Ceraj-Cerić, potom magistar Brušić, a od 1914. Leon Scheyer. Treća ljekarna, koju je 1942. osnovao magistar farmacije Zvonimir Ciganović, bila je kratkoga vijeka. Kroz križevačke ljekarne je od kraja 19. stoljeća prošao velik broj vježbenika i farmaceuta koji su postali važan kadar za razvoj ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Među njima su bili Matija Bjelobrk, Dragutin Kett, Marinka Malbaša, Božena Novak, Branko Martechini, Alfred Wannek, Petar Marović, Milan Cigula, Danica Sterk, Avram Albahari, Oton Heisler, Ljubomir Rikatti i drugi.⁴⁵

Počeci ljekarništva u **istočnoj Podravini** vezani su uz vojnokrajišku organizaciju. Do reorganizacije Vojne krajine sredinom 18. stoljeća priručne ljekarne djeluju pri vojnom sanitetu generalata u Varaždinu i Koprivnici te pri zapovjedništvu kapetanije u Križevcima. Nakon marijaterzijanske reorganizacije Vojne krajine i gradnje Bjelovara sanitet s ljekarnom za Đurđevačku i Križevačku pukovniju nalazi se u tom gradu. Koprivnica je tada izuzeta iz Vojne krajine, a istočno od Koprivničkih Brega u Podravini je osnovano šest kumpanija u sastavu Đurđevačke pukovnije. Prema pravilima organizacije i funkcioniranja tadašnje Vojne krajine, u sjedištima kumpanija bila je obvezatna trivijalna njemačka škola, ali i priručna ljekarnica (Feldapotheka). Stoga se pretpostavlja da su takve “poljske” apoteke djelovale i u sjedištima podravske vojnokrajiške kumpanije, dakle u **Pitomači, Đurđevcu, Virju, Novigradu Podravskom, Peterancu (Drnju) i Sokolovcu**. Kako su one izgledale i kakve su lijekove posjedovale, valja još istražiti. Lijekove su nabavljale od varaždinskih ljekarni, odnosno od vojnoga saniteta u Bjelovaru. Nakon razvojačenja Vojne krajine 1871. godine ukinute su i vojnokrajiške priručne ljekarne. Ipak, do Prvoga svjetskog rata osnovane su javne građanske apoteke u **Pitomači** (krajem 19. stoljeća ljekarnik je Šandor Jugović, pa od 1919. do 1941. Eustahije Jurkas), **Đurđevcu** (držale su je obitelji Tomić i Štefanić), **Virju** (držala ju je obitelj Janson) i **Novigradu Podravskom** (između dva svjetska rata držao ju je Nikola Vranar, a zvala se ljekarna Srcu Isusovu).⁴⁶

U **Ludbregu**, trgovištu u kojem je 1971. osnovana i farmaceutska tvrtka Belupo, zdravstvena zaštita i ljekarništvo imaju dugu tradiciju. Tome je svakako pridonijela donatorska i prosvjetiteljska djelatnost ludbreškog vlastelinstva, odnosno plemićke obitelji Bathyany-Strattman. Već od 1411. godine, kada se dogodila čudotvorna pojava presvete krvi Isusove, Ludbreg je i važno proštenišno mjesto koje je svake godine posjećivao velik broj vjernika.⁴⁷ Ludbreg je stoga možda više nego druga naselja bio izložen brojnim epidemijama i bolestima, kao što su kuga, malarija, tifus, dizenterija, tuberkuloza, kolera, gušavost, trahom, sifilis itd. U potrazi za liječenjem narod je koristio usluge i lijekove brojnih travara, iscjelitelja, nadriljekarnika i nadriliječnika.

⁴² Dragutin Feletar, ur., Prelog – izabrane teme, Prelog 1996.; Vladimir Kalšan, Međimurska povijest..., o.c., 259

⁴³ Dragutin Feletar, Hrvoje Petrić i dr., Općina i župa Donja Dubrava, Donja Dubrava 2007., 229-230

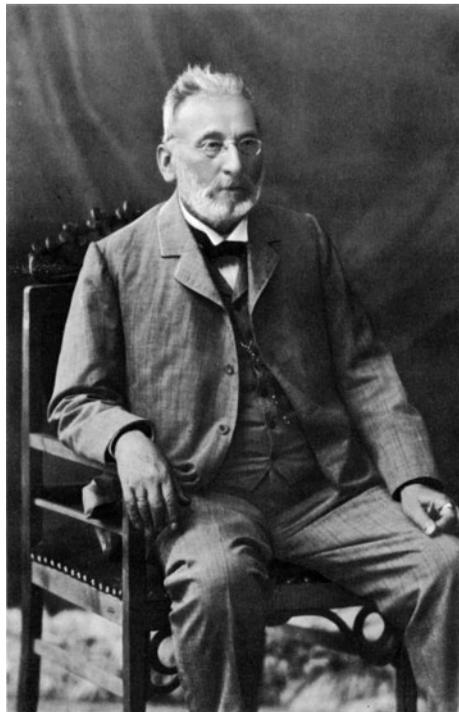
⁴⁴ Dragutin Feletar, Legrad, Čakovec 1971., 127-127; Jenő Haller, Legrad története, Eszék 1912.

⁴⁵ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 27-28; Hrvoje Petrić, Pogranična društva i okoliš..., o.c., 81-82; Franjo Husinec, Iz povijesti križevačkoga zdravstva, Spomenica o 50-oj obljetnici Hrvatskog liječničkog zbora – Podružnica Križevci, Križevci 2003., 160-162

⁴⁶ Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988.

⁴⁷ Milivoj Vodopija, Ludbreška Sveta nedjelja, Ludbreg-monografija, Ludbreg 1983., 141-148

Od početka 19. stoljeća Ludbreg, iako broji manje od tisuću stanovnika, dobiva prvoga liječnika – 1813. spominje se kuća kirurga (ranarnika). Nešto kasnije kao općinski kirurg spominje se Joseph Harde, a 1840. godine Franjo Kirstl. Od 1867. u Ludbregu djeluje znameniti ranarnik Emmanuel Kollay, a od 1882. kotarski fizik je dr. med. Ivan Magdić. Godine 1889. u Ludbregu nalazimo Imbru pl. Nemčića, “vračitela od besnoče”.⁴⁸ Polovicom 19. stoljeća osniva se i ludbreška javna građanska ljekarna. Od osnivanja 1868. pa do nacionalizacije 1946. tu je ljekarnu držala obitelj Kohn. Magistri farmacije Josip Kohn i Levin Kohn spadaju među najpoznatije hrvatske ljekarnike jer su bili autori recepata uspješnih lijekova, širili su zdravstvenu kulturu, bili su kulturni djelatnici i prosvjetitelji, a obnašali su i funkcije među ljekarnicima na županijskoj i hrvatskoj razini. Magistri Kohn odgojili su veći broj farmaceuta jer je u ludbreškoj apoteci uvijek radilo po nekoliko vježbenika i magistara. Zapravo, Kohnova ljekarna bila je mala manufaktura za proizvodnju lijekova jer se vrlo malo lijekova nabavljalo iz Varaždina ili iz Štajerske i Mađarske. Kroničarka ludbreške povijesti, učiteljica Marija Winter, piše: “Polazeći od početka 20. stoljeća, u ludbreškoj ljekarni nalazili su se i mr. Pastorčić, Pitarević, Kovačić st., Hoffer, Batistić itd., a nakon smrti Josipa Kohna i domaći sin mr. Radvan Damaška, koji se naknadno odlikovao kao znanstveni radnik, pa Selma Einhorn-Derenčin, Mira Pongračić, Levin Kohn ml., zatim vrlo sposoban Oskar Koharević, te Kamila Lukačević, mr. Andrija Jovan, drugi Levinov sin Nikola Kohn, dr. Krešimir Kovačić i Mileva Korin.”⁴⁹

Slika 34. Josip Kohn, ljekarnik u Ludbregu, početkom 20. stoljeća

1.4. Razvoj ljekarništva u Koprivnici

Razvoj ljekarništva u **Koprivnici** vezan je djelomice uz franjevački samostan, ali prije svega uz funkcioniranje vojne vlasti te uz pojavu i razvijanje zdravstvene zaštite, osobito bolnice. S obzirom na vojno i gospodarsko te upravno i prosvjetno značenje Koprivnice, prvi oblici **zdravstvene zaštite** javljaju se vrlo rano, već u 17. stoljeću. Iscjelitelji, nadriliječnici, travari i barberi kirurzi javljaju se i ranije, već u stoljećima kasnoga srednjeg vijeka.

U nekim dokumentima spominje se riječ “hospital”⁵⁰ u Koprivnici već u 14. stoljeću, ali je vrlo upitno je li takva nemoćnica doista i postojala ili je to bila tek želja (namjera) zakonodavca. Tako se u jednoj listini iz 1345. spominje biskup Grgur koji je u Koprivnici uz crkvu Sv. Ane utemeljio i hospital.⁵¹ U znamenitoj povelji Ludovika I., kojom je 1356. proglašen slobodni i kraljevski grad Koprivnica, govori se i o reguliranju odnosa između bolesnika i liječnika,⁵² a 1501. u popisu župa

⁴⁸ Nikolina Korin-Kon, Marija Winter, Razvitak zdravstva na području bivšeg kotara Ludbreg, Ludbreg-monografija, Ludbreg 1983., 415-424

⁴⁹ Marija Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice, I.-II., knjiga 2, Koprivnica-Ludbreg 2000., 178-179

⁵⁰ Riječ hospital razvila se od latinske riječi hospitium, što znači gostinjac – prihvatilište za goste, namjernike i nemoćne. Hospital je zapravo nemoćnica ili ubožnica, odnosno kasnije bolnica. U to doba teško da je hospital u Koprivnici mogao stvarno djelovati, već se više u dokumentima naglašava potreba njegova postojanja, odnosno djelovao je povremeno i karitativno.

⁵¹ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice u Koprivnici – od osnutka do 1991., 140 godina bolnice u Koprivnici, Koprivnica 2009., 9-10

⁵² Emilije Laszowski, Podaci o Koprivnici, Vjesnik kraljevskog hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog arkiva, 11,

Slika 35.
Koprivnička javna bolnica
izgrađena je od 1873. do
1875. godine

Zagrebačke biskupije spominje se u Koprivnici i rektor koprivničkog hospitala.⁵³ Konačno, 1556. u jednoj listini kralj naređuje prefektu u Koprivnici da odustane od posvajanja zemlje i dohotka koprivničkog hospitala.⁵⁴ Ako je hospital stvarno djelovao, za što nema izravne potvrde u povijesnim dokumentima, onda je uz njega morala postojati i određena proizvodnja lijekova i ljekovitih pripravaka.

O postojanju barbera (narodnog kirurga, ranarnika) u Koprivnici doznajemo i iz jednog zapisnika Gradskog magistrata (poglavarstva) Koprivnice iz 1645. godine.⁵⁵ Unutar vojnokrajiske koprivničke utvrde, između 1657. i 1660. godine, spominje se postojanje vojnoga spremišta hrane i opreme, koje je bilo građeno od pletera ocupanog ilovačom i pokriveno slamnatim krovom. Ta vojna domus annonaria kasnije je pretvorena u hospital, odnosno u xenodochium ili ubožnicu.⁵⁶ U sklopu vojnoga zapovjedništva u Koprivnici spominje se 1659. i djelovanje "kirurga Wolfganga".⁵⁷ U privilegiju Slobodnog kraljevskog grada Koprivnice, pisanom na hrvatskoj kajkavštini, 1669. spominje se djelovanje kirurga i barbera, a to se ponavlja i u listinama iz 1677. i 1681. godine. I slavni osloboditelj Slavonije od Osmanlija, fra Luka Ibrišimović, liječio se u Koprivnici 1679. godine, što je potvrda o postojanju kirurga i hospitala.⁵⁸ S početka 18. stoljeća već znamo i za imena koprivničkih kirurga (ranarnika) – to je 1704. Ivan Gogoj, a 1706. Franjo Knezović. Te godine u Koprivnici je zabilježeno i postojanje prvih primalja (babica).⁵⁹

Vojno spremište (domus annonaria) nalazilo se tik uz župni dvor Sv. Nikole. Već krajem 17. stoljeća bila je to stamena zidana jednokatnica s dva ulaza kamenih portala i visokoga krovišta, što je

Zagreb 1900.-. 174-176; Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988., 62-63. U povelji se navodi da ako bi tko ranio drugoga »neka namiri liječnika, barbira, ranarnika) i ozlijeđenom neka plati dvadeset pensa...«

⁵³ Krešimir Švarc, Od nekadašnjeg hospitala do današnje bolnice, Koprivnički liječnički zbornik, Koprivnica 1973., 12-14

⁵⁴ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 9-10

⁵⁵ U zapisniku (28. 6. 1645.) se govori o sporu građana Stanka Sedlareka i Šimuna Ferenčaka, koji su se potukli, a Sedlarek je osuđen da podmiri kirurga: »takai sze da barbera zaplatiti ima«. Zapisnici poglavarstva grada Koprivnice 1639.-1700., Koprivnica 2006., 48-49

⁵⁶ Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 79-80

⁵⁷ To je najraniji dosad nađen podatak (1669.) o konkretnom djelovanju liječnika u Koprivnici. Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 80-81

⁵⁸ Zapisnici Poglavarstva grada Koprivnice..., o.c., 8.2.1677., 1. 9. 1677., 11. 6. 1687. i 13. 11. 1687.; Josip Barbarić, Milan Holzleitner, Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima, Jastrebarsko 2000., 94-95; Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 80-81

⁵⁹ Biserka Belicza, Medicina i zdravstvo..., o.c., 386-389; Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 80-82

Slika 36.
Prva javna koprivnička
ljekarna »K zlatnom orlu«
(snimljeno početkom 20.
stoljeća)

bilo tipično za baroknu gradnju. Nakon odlaska generalata Vojne krajine iz Koprivnice u novosagrađeni Bjelovar 1765. godine, vojska je napustila to zdanje, a tu se tada u cijelosti smjestila ubožnica (xenodohium - ksenodohij). Bio je to početak koprivničke bolnice, a u ksenodohiju djeluju i prvi gradski liječnici ili fizici.⁶⁰ Tako se 1767. spominje kirurg, ranarnik i vračitelj Fiechtinger, 1777. Blaž Schneider, 1786. Antun Nestner, 1790. Nikola pl. Rataich (magister chirurgiae et obstetritinae), 1796. David Antunić i dr.⁶¹

Ksenodohij (hospital) ponajprije je služio za smještaj siromašnih, bolesnih i ostarjelih građana, ali u zdanju je na katu bila uređena i mala dvorana za javne priredbe i susrete.⁶² On je osobito dobio na važnosti 1821. godine kada je za njegova voditelja imenovan ljekarnik i vračitelj magister Ljudevit Šiketanc (Ludovik Schicketanz), koji je na toj dužnosti ostao četrdesetak godina, te dotad čisto karitativnu ustanovu pretvorio u mali hospital. Kasnije su se radom u hospitalu isticali gradski fizik Pavao Bastasich, Andrija Ivanović i drugi liječnici. Time su se 60-ih godina 19. stoljeća u Koprivnici stvorili uvjeti za osnivanje i početak rada profesionalne gradske bolnice.⁶³

U Koprivnici je 1868. otvoreno veliko radilište – počela se graditi željeznička pruga Gyuekenyes-Zagreb (otvorena je 1870.). Sagrađene su drvene barake, a u grad je došao velik broj radnika pa je i opasnost pojava epidemije bila veća. U jesen 1868. već se desetak radnika s gradilišta željeznice našlo na liječenju u ksenodohiju, a taj je broj bio u porastu.⁶⁴ Zato je Kraljevsko namjesničko vijeće iz Zagreba odlučilo ukazom od 28. veljače 1869. koprivnički hospital proglasiti javnom bolnicom. Prvi ravnatelj bio je ranarnik Jakob Winter, zatim od 1871. dr. Šime Švrljuga te od 1872. dr. Franjo Herman. Uskoro, 1873., prema nacrtima graditelja Adolfa Felbingera, počela je gradnja nove koprivničke bolnice, koja je dogotovljena dvije godine kasnije.⁶⁵ Najveći procvat bolnica je ostvarila od 1888. do 1891. u vrijeme znamenitog hrvatskog medicinara dr. Nike Selaka te potom u vrijeme upravitelja

⁶⁰ Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978., 63-64

⁶¹ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 10-11

⁶² Šiketanc je 1847., u doba Ilirskoga preporoda, u Gajevim »Novinama hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim« naveden kao »upravitelj teatra«, odnosno Društva koprivničkih kazališnih dobrovoljaca. Priredbe su se davale izričito na hrvatskom jeziku. Dragutin Feletar, Glazbeni život Koprivnice, Koprivnica 1977., 16-19

⁶³ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27

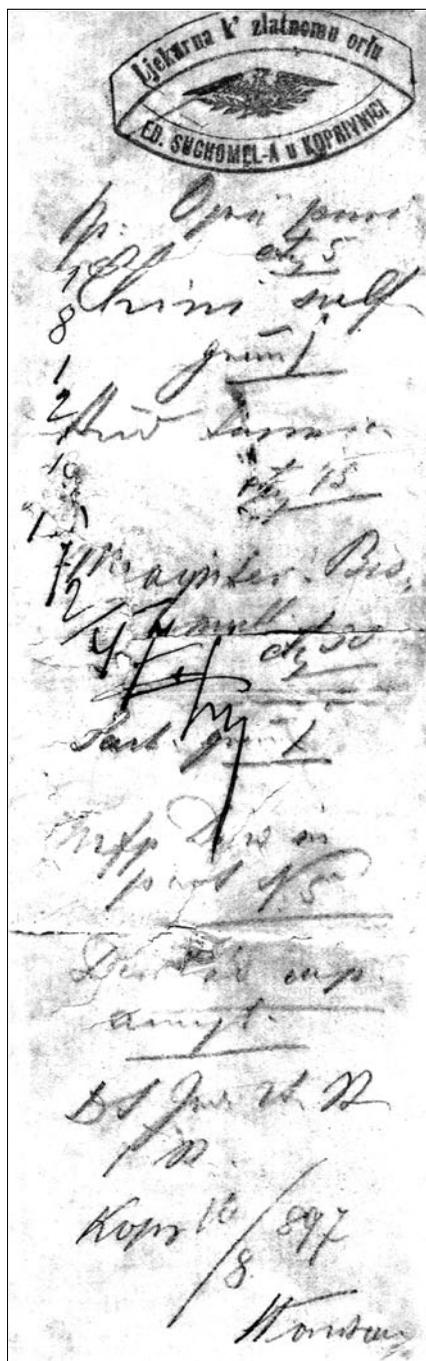
⁶⁴ Dragutin Feletar, Historijsko-geografsko značenje pruga u podravsko-bilogorskoj regiji, Željeznička pruga Botovo-Koprivnica-Dugo Selo, Koprivnica 1987., 11-14

⁶⁵ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 13-14. Stara barokna zgrada hospotala (xenodohija) pokraj župnog dvora u Koprivnici srušena je 1893. godine

Franje Labaša (1891. - 1894.) i osobito dr. Mirka Kasumovića (1899. - 1940.).⁶⁶ Od početaka u koprivničkom hospitalu i javnoj bolnici djelovala je i bolnička ljekarna.

U tiskanom Izvješću Obće javne gradske bolnice slob. i kr. grada Koprivnice od godine 1869. do konca 1889., koje je uredio Niko Selak, navode se temeljiti podaci o pacijentima i bolestima, iz kojih možemo zaključiti i koji su se lijekovi najviše koristili. U tom razdoblju kroz bolnicu je prošlo 6160 pacijenata, od kojih je umro 491 bolesnik. Razlog smrti su bile sljedeće bolesti: Tuberculosis 131, Pneumonia 64, Typhus 40, Carcinom 24, Mortus adlatus 24, Emphysema pulm. 21, Marasmus 18, Vitium cordis 17, Hydrops 13, Morbus Brightii 12, Meningitis 7, Apoplexia cerebri 6, Dysenteria 4, Variola 3, Tetanus 2 itd.⁶⁷ U Izvješću gradskog načelnika Franje Poljaka o djelovanju zastupstva i poglavarstva slob. i kr. grada Koprivnice godine 1888., navodi se da "u gradu Koprivnici izvršavahu nuz grad. fizika i grad. ranara liečničku praksu: dr. Stjepan Traub, c. kr. pukovnijski liečnik u miru".⁶⁸ Godine 1888. u Koprivnici je izvan bolnice umrlo 129 osoba, od kojih najviše od Tubercul. Pulmonum (23), zatim Eclampsie (17), Mortui nati (13), Debilitas inf. (9), Caterrhus intest (8), Marasmus senilis (7) itd. Tada je bio velik pomor dojenčadi – umrlo ih je 1888. čak 58 ili 45 posto od ukupnog broja umrlih!⁶⁹

Usporedo s razvojem svih oblika zdravstvene zaštite, u gradu Koprivnici razvijalo se i pripravlanje lijekova i njihov uvoz. **Ljekarnici ili apotekari** bili su ujedno i proizvodni obrtnici koji su svladali vještine i umijeće sastavljanja recepata, proizvodnje i prodaje lijekova i ljekovitih pripravaka, a tu su bile i razne masti, čajevi, sirupi, kapi, pomagala i slično. Ljekarnici su pribavljali i neke lijekove iz udaljenijih krajeva, ponajviše iz Štajerske, donje Austrije i Mađarske (pa i iz Tirola i Italije). Ipak, najveći dio lijekova pripravljali su u svojim radionicama, dok su uspješnije pripravke prodavali i izvan Podravine. Sve do kraja 19. stoljeća, kada se razvila odgovarajuća liječnička i bolnička služba, ljekarnici su obavljali i dobar dio poslova zdravstvene zaštite: savjetovali su bolesnike, odlazili u kućne posjete, obavljali liječenje, pomagali babicama pri porođajima, pa čak izvodili i neke operativne zahvate (uz barbire, odnosno brijanje).⁷⁰

Slika 37. Jedan od recepata lijekova iz zbirke koprivničkog ljekarnika Edurarda Suhomela iz 1897. godine (arhiva apoteke »K orlu« u Koprivnici)

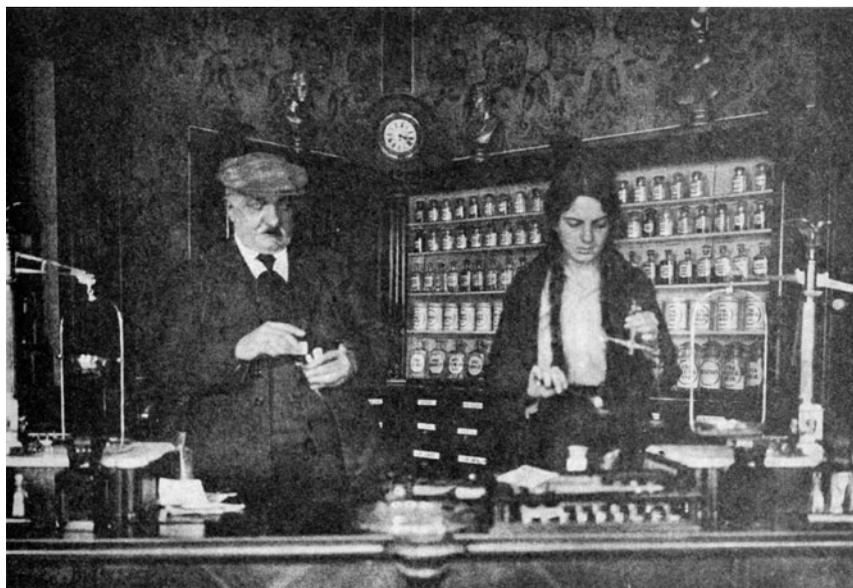
⁶⁶ Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988., 222-224; Leander Brozović, Građa za..., o.c., 114-115

⁶⁷ Niko Selak, Izvješće Obće javne gradske bolnice u Koprivnici od godine 1869. do 1889., Koprivnica 1889.; Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 13-16

⁶⁸ Izvješće gradskog načelnika Franje Poljaka o djelovanju zastupnika i poglavarstva slob. i kr. grada Koprivnice godine 1888., 65-66 (arhiv Dragutina Feletara)

⁶⁹ Izvješće gradskog načelnika Franje Poljaka..., o.c., 66-68

⁷⁰ Marija Mesarić, Zbirka cehalija – akvizicije dr. L. Brozovića 1945.-1962. u Muzeju grada Koprivnice, Koprivni-

Slika 38.
Krešimir i Bea Derenčin
u apoteci »K orlu« u
Koprivnici pred Drugi
svjetski rat

Prve priručne ljekarne u Koprivnici javljaju se u franjevačkom samostanu, a potom u komandi Vojne krajine, odnosno u generalatu. Brozović smatra da je **vojna ljekarna** bila u krajiškoj zgradi na mjestu današnje ljekarne u Esterovoj ulici. I nakon odlaska generalata u Bjelovar 1765. godine tu su ljekarnu građani zvali “generalska apoteka”, pa i tijekom 19. stoljeća.⁷¹ Računa se da je zadnji ljekar-
nik vojne apoteke bio Franjo Laegler, koji je umro 1767. godine – “perilustris Franciscus Carolus Laegler insluti generalatus Varasdiensis Pharmacopeus”. Godine 1798. spominje se smrt koprivničkog suca i ljekarnika Ivana Hübnera (Iohannes Baptisti Hübner iudex kaproncensis et pharmacopeus). Od 1821. glavni ljekarnik je Ljudevit Šiketanc (Ludovik Schieketzanz), koji je uz vođenje apoteke bio i ravnatelj koprivničkog hospita (ksenodohija).⁷² Zdanje ljekarne bilo je vjerojatno drvene gradnje (s ocupanom ilovačom) i pokriveno slamom, a služilo je svrsi sve do potkraj 19. stoljeća.

Prva javna građanska ljekarna u Koprivnici osnovana je 60-ih godina 19. stoljeća, kada dolazi i do jačeg razvoja bolničke službe. Prema podacima Apotekarske komore Hrvatske, prva javna apoteka osnovana je u Koprivnici 1867. i zadržala je staro ime iz razdoblja generalske ljekarne, K crnom orlu. Na zasada ma koje je ostavio ljekarnik Ljudevit Šiketanc, tu je ljekarnu najvjerojatnije osnovao mr. ph. Maks Verli.⁷³ Već prije 1867. Verlija nalazimo kao člana odbora za zdravstvo gradskog magistrata, a postoje i podaci da je u vrijeme osnivanja ljekarne davao popust za dobavu lijekova gradskom hospitalu, a kasnije i Javnoj gradskoj bolnici u Koprivnici. Javna gradska bolnica trošila je sve veću količinu lijekova, pogotovo nakon gradnje moderne bolničke zgrade 1875. godine. Iz izvješća o radu Gradskog poglavarstva doznajemo da je za potrebe dobave lijekova za bolnicu grad imao 1876. godine rashod od 373 forinte, 1881. godine čak 1570 forinti, a 1886. godine 874 forinte. Ljekarni, koja je u međuvremenu promijenila naziv **K zlatnom orlu**, bio je to značajan prihod.⁷⁴

Kao vlasnik ljekarne K zlatnom orlu 1903. navodi se mr. ph. Eduard Suchomel, koji je držao apoteku sve do kraja Prvoga svjetskog rata. Tada je kupuje najpoznatiji koprivnički ljekarnik, mr. ph.

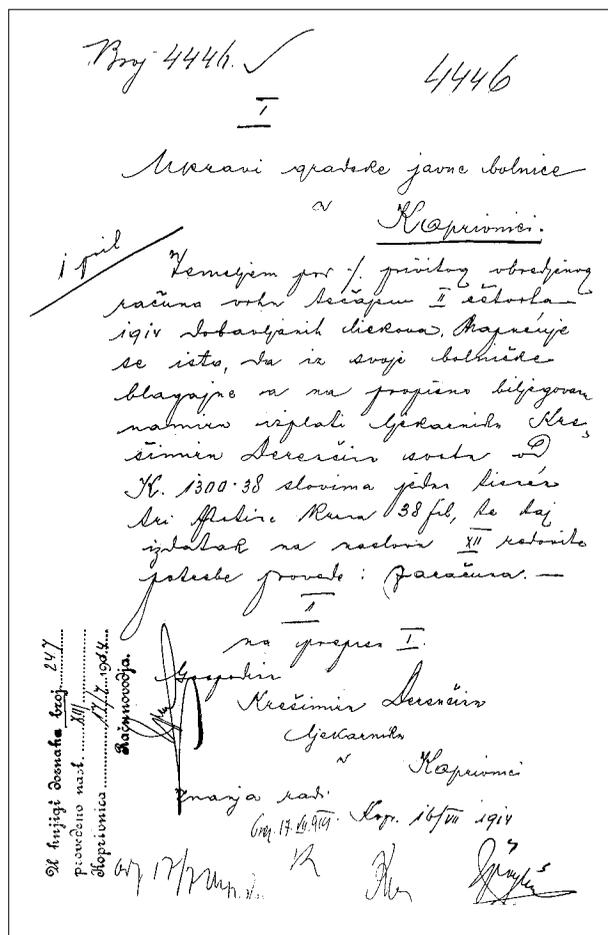
ca 2007., 18-19

⁷¹ Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978., 64

⁷² Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26; Leander Brozović, Građa za..., o.c., 63-65

⁷³ Božica Lukačić, Povijest ljekarništva u Koprivnici, Belupo-glasilo, Koprivnica, studeni 1997.; Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27

⁷⁴ Izvješće gradskog načelnika Franje Poljaka..., o.c., 82-83. Ukupni troškovi rada bolnice iznosili su 1876. godine 2343 forinti, 1881. godine 6586 forinti, a 1886. godine 4252 forinte.

Slika 39. Veliki kupac lijekova bila je koprivnička bolnica – račun ljekarne Derenčin iz 1914. godine (arhiva apoteke »K orlu« u Koprivnici)

Slika 40. Ljekarnik Dragan Plechati u apoteci »K orlu« u Koprivnici 1950-tih godina

Krešimir Derenčin (od 1919.). Derenčin je rođen u Križevcima 1875., a nakon studija farmacije radio je jedno vrijeme u Beču i češkom Glaslistru. Umro je u Koprivnici 1932. godine. U vrijeme njegova vođenja ljekarna je doživjela puni procvat. Postala je najveća radionica lijekova u Podravini, a Derenčin je odgojio velik broj vrsnih farmaceuta. U ljekarni K zlatnom orlu između dva svjetska rata kao ljekarnici ili vježbenici radili su Ljubo Rikatti, Ivica Šemper, Marija Marochino, Otokar Matković, Hilarion Ortinsky, Dragan Plechati, Josip Milhofer, Andrija Paškvan, Aleksandar Grlić, Ljubica Grlić, Hinko Rosenzweig, Rudolf Pettko, Ivka Novačić i drugi. Nakon smrti Krešimira Derenčina 1932. ljekarnu su preuzeli nasljednici Jelena Pettko-Derenčin, Beata Derenčin i Ivan Derenčin, koji su je vodili sve do nacionalizacije nakon Drugoga svjetskog rata.⁷⁵

Poznati međuratni koprivnički ljekarnik Josip Milhofer, koji je 1979. objavio poduži članak o tadašnjim ljekarnama i ljekarnicama, ovako opisuje Derenčinovu ljekarnu: "Oficina (prodavaonica lijekova) bila je svijetla i prijatna prostorija, a zapremala je površinu od oko 40 kvadrata. Na glavnom stolu pale bi svakom u oči četverokutne široke staklene posude: u jednoj Pasta Altheae, šećer sa sluzi iz sljezova korijena, pravljen dodatkom arapske gume i mirisom narančinog cvijeta; u drugoj posudi sitna zrnca bijele i crvene boje. Bio je to cvijet Cinae presvučen šećerom, tada popularno sredstvo protiv parazitičnih crva kod djece. Bili su izloženi i pužići od šećera i bjelanjka s dodatkom Santonina i Kalomela, koji su bili namijenjeni većoj djeci. Sljezova pasta zamjenjivala je današnju gumu za žvakanje. Na policama su stajale brojne staklene stojnice od jedne litre, pola i manje, sve providene natpisima s crnim slovima klasičnog rimskog tipa. Dakako, sve na latinskom jeziku. U brojnim ladicama bili su razni pripravljeni lijekovi, primjerice prašci protiv glavobolje, žgaravice, želučani prašak, razni čajevi i vegetabilne droge. Toxica je bila u posebnom ormariću uz recepture, a iznad toga veliki sat. Receptarius je imao u radnom stolu sve pri ruci što je bilo potrebno za izradu recepta: tarionike iz porculana, željezne spatule

⁷⁵ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27; Božica Lukačić, Povijest ljekarništva..., o.c., 7

le, spatule iz kosti, ručne vage sa zdjelicama iz rogovine, spravu za pravljenje pilula i punjenje kapsula iz hostije, kapaljke, čepove, krpe za čišćenje tezulja, teksture, vrpce itd., a na samom stolu dvije apotekarske tara vage, osjetljive i kod malog opterećenja (od 1 kg do 100 miligrama).⁷⁶ Iznad stalaka s ladicama stajala su poprsja klasika medicine i farmacije: Galen – začetnik mnogih pripravaka, Hipokrat – pionir znanstvene medicine i farmacije, Eskulap – zaštitnik zdravlja iz grčke mitologije, Higieja – zaštitnica čistoće, Dioskurides – znanstvenik s područja medicine i drugi. Na stolu su bile i razne knjige i publikacije s područja farmacije.

S obzirom na to da su tada i 90 posto lijekova izrađivali sami u apoteci, posebno su bile važne i pokrajnje prostorije koje su bile radionice i skladišta. Kod Derenčina te prostorije Josip Milhofer opisuje ovako: “Iz oficine vodila su vrata u materijalku i dalje u laboratorij, čiji su prozori gledali prema Frankopanskoj ulici. Namještaj je u ovim prostorijama bio jednostavniji. Laboratorij je imao ugrađeni kotao od bakra s kapom, iznutra pokositren, koji se ložio drvom, a služio je za destilaciju vode. Tu je bila smještena i decimalna vaga, zatim stalak na zidu s mjedenim kotlićem, porculanskim menzurama i tzv. tenkalima ili četverokutnim okvirima, u kutovima providenim čavlina na koje se razapinjala gaza za cijedenje masti i sirupa. U laboratoriju su bili i veći tarionici iz porculana, veliki i do 10 litara, u kojima se pripremala kozmetičarska krema, zatim lijevci i jedan mužar iz mjedi (iz 18. stoljeća), s natpisom ljevaonice iz Graza. Mužar je služio za usitnjavanje biljnih droga. U materijalci bilo je nekoliko tinktura, koje su već 30-ih godina postale opsolentne, primjerice tinktura Guajaci, nekoć lijek protiv reumatizma i kao sredstvo za ‘čišćenje’ krvi, dotično za znojenje. Poređaj stojnica nije bio u svakoj ljekarni isti. Obično bi veće posude iste veličine bile u jednom skupu, a tako i porculanske stojnice za masti. Negdje bi poredak išao abecednim redom i počeo s Acetum aromaticum, te završavao s Tinctura Zingiberi ili Valerianae. Acetum aromaticum je bio predmet prve monografije na početnim stranicama Hrvatskog Ljekopisa. Kasnijih godina ostao je u Ljekopisu samo još Spiritus aromaticus, tj. aromatična žesta. Prigodom čišćenja podruma u Ljekarnici Derenčin, naišao sam na praznu bocu s naslovom Acetum Quatronum Latronum (Ocat četvorice lopova). Taj romantični naziv potječe s početka 18. stoljeća, iz vremena kada je u francuskom Toulouseu izbila kuga. Tada su uhvatili četvoricu kriminalaca, koji su pljačkali umrle i iznemogle. Obećano im je da neće biti kažnjeni ako odaju kojem magičnom sredstvu zahvaljuju da ih je kuga poštedjela. Priznali su da su pili močevinu paprene metvice, ružmarina, tucanih klinčića, žalfije, češnjaka i pelina s kamforom u octu. Vremenom je taj recept ušao u francuski Codex, u Ljekopis Brazila, u poljsku Farmakopeju, a u varijaciji i u Croaticu (hrvatski Ljekopis) – i to kao Acetum aromaticum.” Vrlo su tražene bile i pijavice jer se smatralo da je puštanje krvi ljekovito. I Derenčinova ljekarna imala ih je uvijek na zalih, a čuvale su se u zemljanim posudama s vodom i prekrivene gazom.⁷⁷

Za sve apotekare, pa tako i za Derenčina, posebno važna bila je knjiga (vlastitih) receptata ili manual. Taj bi manual ljubomorno čuvali, a Derenčin ga je čuvao u željeznoj blagajni (Fischl u zaključanom stolu). Jedna od važnih Derenčinovih receptura bila je spravljanje Albatrin kreme. Bila je to stearatna krema s mnogo glicerina, a sadržavala je i bijeli živin precipitat, spoj koji služi kao sredstvo za bijeljenje kože i protiv pjega. Čista i glatka put bila je cilj kozmetike pa je ta krema bila vrlo tražena. Punila se u porculanske lončice od 20 grama s celuloidnim poklopcem, a proizvodila se i u količinama po šest kilograma, i to u porculanskom tarioniku, a miješala se pistilom. Drugi važan pripravak bila je mješavina alkaličnih prašaka, kakvi se i danas upotrebljavaju za neutralizaciju suviška želučane kiseline. Da bi se ublažio neugodan alkalični okus, dodavao se amonijakalni glizirizin – tvar koja se dobiva iz iscrpine sladičeva korijenja. Spomenuti glizirizin tamna je tvar koja se teško usitnjavala pa su crna zrnca uvijek bila vidljiva u masi inače bijeloga praška. Nitko tada nije znao da glizirizin ima antiinflamatorno djelovanje i da djeluje simptomatički, odnosno da smiruje bolove kod

⁷⁶ Josip Milhofer, Sjećanja na koprivničke ljekarnice i ljekarnike početkom 20. stoljeća, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979.; Pisma Josipa Milhofera iz Tel Aviva 1977. godine, arhiv Dragutina Feletara

⁷⁷ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 226-228

Slika 41. Posude za lijekove iz najstarije koprivničke ljekarne (Muzej grada Koprivnice)

Slika 42. Apotekarska vaga iz najstarije koprivničke ljekarne (Muzej grada Koprivnice)

Slika 43. Stara Derenčinova Ljekarna »K orlu« do danas je zadržala izgled pročelja

želučanoga čira. Derenčinova Ljekarna radila je i razne pripravke za upotrebu u poljoprivredi i vinogradarstvu (tim više jer je on imao velik vinograd kod Samobora).⁷⁸

Potkraj 19. stoljeća u Koprivnici je osnovana još jedna ljekarna, i to na samom Zrinskom trgu. Bila je to **Ljekarna k spasitelju** (Apotheke zum Salvator),⁷⁹ a osnovao ju je 1888. godine češki farmaceut mr. ph. David Smekal.⁸⁰ Potkraj 19. stoljeća u Smekalovu Ljekarnu dolazi mr. ph. Vjekoslav Fischl, također iz Češke. Fischl preuzima Smekalovu Ljekarnu 1900. godine, a ta je Ljekarnička obitelj vodi

⁷⁸ Hrvoje Tartalja, *Farmaceutska služba...*, o.c., 26-27; Josip Milhofer, *Sjećanja na...*, o.c., 226-227

⁷⁹ Ime ljekarne K spasitelju Smekal je izabrao prema zavjetnoj kapelici Sv. Salvatora (Spasitelja) u crkvi Sv. Antuna Padovanskog pri franjevačkom samostanu u Koprivnici. Kapelica je dozidana sa sjeverne strane franjevačke crkve i spada u najljepša djela baroka u Podravini. Sagrađena je zavjetom nakon prestanka jedne epidemije kuge u 18. stoljeću.

⁸⁰ Apoteka K spasitelju u lijevom prizemnom dijelu katnice na Zrinskom trgu, odmah do barokne zgrade na uglu Zrinskog i Jelačićevog trga. Kuću je Fischl kupio za 190.000 kruna 1919. godine (od trgovca Izraela Mosesa). S desne strane od ulazne veže bila je trgovina tekstilom koju su držala braća Rosenberger (kasnije je tu bila knjižara znamenitog nakladnika Vinka Vošickog)

Slika 44. Pročelje ljekarne »K spasitelju« na Zrinskom trgu u Koprivnici (zgrada lijevo) 1920-tih godina

sve do početka Drugoga svjetskog rata.⁸¹ Kada je Vjekoslav Fischl umro 1923., ljekarnu preuzima njegova supruga Hedviga Fischl, koja je kao providnika 1924. angažirala mr. ph. Jurja Klarnera. S obzirom na to da su Fischli bili Židovi, 1941. im se oduzima vlasništvo, a koncesiju na apoteku dobiva Juraj Klarner, koji je vodi sve do 1945. godine.⁸² I kroz Ljekarnu k spasitelju prošao je veći broj vježbenika i ljekarnika, poput Fischlovih kćeri Blanke Fischl i Else Fischl, zatim Josip Milhofer, Barica Podunajec, Tihomil Kučelj, Božidar Kavran, Albin Žunec, Rudolf Wertheim i drugi.⁸³

I Fischlova ljekarna bila je velika radionica lijekova, a samo manji dio dobavlja se iz varaždinskih apoteka te iz Zagreba, Štajerske i Mađarske. Knjiga recepata bila je puna specifičnih pripravaka, a dio se odnosio i na kozmetiku. U godinama nakon Prvoga svjetskog rata Fischl je bio i najvažniji proizvođač trajnih anilinskih boja i bojadiser platna. Mr. ph. Josip Milhofer, koji je radio kod Fischla od 1922. do 1924., dobro se sjeća izgleda i funkcija oficine i laboratorija, pa piše sljedeće:

“Tri slobodna zida u oficini (prodavaonici lijekova) bila su popunjena stalcima i ladicama, u kojima su do visine od jednog metra bile duge ladice s lijekovima i pripravcima, a na policama iznad njih bile su staklene i porculanske stojnice. Na jednoj se strani nalazio ormar, maskiran s brušenim ogledalom, u kojem su bili razni otrovi, odnosno tzv. odijeljeni lijekovi. Nad policama su bili kipovi farmaceutskih grčko-rimskih prinosnika, a na slobodnom zidu i velike umjetničke slike. Pred radnim stolom u oficini nalazio se stakleni ormar u kojem su se nalazili posebni lijekovi, koje je tek jednim dijelom proizvodio Fischl, a uglavnom pribavlja iz drugih laboratorija i inozemnih farmaceutskih tvornica. Tih je proizvoda bilo malo. Bili su, primjerice, izloženi sirup Famel, kreozotni sirup protiv kašlja i oboljenja pluća, zatim Haematogen i Andemin, austrijski proizvod za anemična oboljenja;

⁸¹ Vjekoslav (Alojz, Lojz) Fischl rođen je u Merklinu kod Brna u Češkoj 1868., studirao je u Beču, radio u češkim ljekarnama u Neverklovu i Vatiču. U Koprivnicu dolazi 1897. i radi kao ljekarnik u Smekalovoj apoteci, koju tri godine kasnije otkupljuje. Umro je u Koprivnici od angine pectoris 1923. godine. Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 27

⁸² Marija Mesarić, Zbirka cehalija..., o.c., 18-19; Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-28

⁸³ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 9-14

emulzija Scott s ribljim uljem; Sirolin, proizvod švicarske tvrtke Hoffmann la Roche itd. Tu je bio izložen i papir za fumigaciju, koji bi potpaljen sporo izgarao i razvijao aromatični miris i služio za dezinfekciju u sobi bolesnika. Nije manjkao ni mnogo propagirani preparat za porast kose s romantičnom slikom Ane Csilag kojoj je kosa dosegala do peta! Tu su bili i tzv. sašeti, male vrećice punjene brašnom irisovog podanka, a natopljeni mirisavim eterskim uljima i fiksativima ambre i mošusa. Uz radni stol bio je i ormarić s poniklovanim metalnim rubom u kojem se držao pravi Jamaika rum, medicinski vinjak i kineski čajevi. To se, uz aspirin davalo protiv prehlade. Kraj ulaza je bila vitrina s raznovrsnim sapunom, a mnogo je traženi bio transparentni sapun tamno ljubičaste boje s mirisom ljubica ili sapun 'Žuta ruža', pakiran u kutiju s ogledalcem. Sapuni su imali i mirise jorgovana, đurđica i drugog cvijeća, a bili su proizvod bečke tvrtke Kalderara i Bankman. Boje za kosu zasnivale su se na formuli metalnih soli."⁸⁴

Javna gradska bolnica naručivala je lijekove i druge pripravke naizmjenično i iz Derenčinove i Fischlove ljekarne.⁸⁵ Josip Milhofer sjeća se da je bolnica gotovo obvezatno naručivala bio-lijek "Infusum Ipecacuanhae, oparak korijena jedne južnoameričke biljke s dodatkom aromatske smjese anisovog ulja, amonijaka i zaslađen sirupom. To je bilo sredstvo za izlučivanje sluzi i za iskašljavanje. Naručivalo se i riblje ulje, kombinirani purgativni prašak sladićeovog korijena, vodikov peroksid, jodna tinktura i alkohol, te Lizol za dezinfekciju, mast sa srebrnim nitratom i slično. Dosta se slalo i zapečaćenog alkohola."⁸⁶

"Najveća slabost lijekova i pripravaka, koje su priređivale i koprivničke apoteke, bila je gotovo isključiva orijentacija na vegetativno podrijetlo sirovina", tvrdi mr. ph. Josip Milhofer. "Dakako, u ljekarnama je bilo i izolata, tj. aktivnih tvari iz ljekovitog bilja, koji su se dobivali već od sredine 19. stoljeća. Neki od njih zadržali su važno mjesto u armamentariju terapije, primjerice morfij protiv bolova, atropin u okulistici, kinidin kod srčanih aritmija itd. Međutim, terapija ljekovitim biljem nije bila pouzdana jer se primjena osnivala više na tradiciji nego na kritičnom poznavanju učinka. Upala pluća liječila se tada raznim čajevima. Ako bi bolesnik ozdravio, onda je to imao zahvaliti samoobrani organizma a ne čajevima. Lijekovi su stavljeni u promet bez dovoljno ispitivanja učinka. Infekciозна upala bubrega prije dolaska penicilina i sulfa droga završavala je fatalno. Sifilis se 'liječio' sivom živinom masti! Još 1923. pripremao sam (Milhofer) u Fischlovoj ljekarni za potrebe bolnice živinu mast u dozama od jednog i dva grama, koja se izdavala u kapsulama iz pergaminastoga papira. Dodatno sifiličari su pili dekoka iz korijena Sarsaparilje, južnoameričke biljke, koja se već odavno ne koristi. Za olakšanje astmatičnih napada pušile su se astma cigarete, koje su sadržavale lišće Beladone i Lobelije, navlažene otopinom kalijeva nitrata. Pijavice su se primjenjivale kod upale plućne opne, pa i kod povišenog krvnog tlaka, o čijoj je opasnosti ondašnja medicina jedva nešto znala. Za oboljele od skrleta određivale su se tzv. Priznic obloge, koji su bile muka za pacijente. Nešto se snizila temperatura, ali nije se liječila streptokokna infekcija."⁸⁷ Kvaliteta i učinkovitost lijekova i pripravaka koje su nudile koprivničke apoteke ipak je bila u stvarnom porastu, i to ovisno o povećanju udjela uvezenih lijekova od rastuće inozemne farmaceutske industrije.

Između dva svjetska rata u Koprivnici je otvorena i treća apoteka koja je djelovala pod imenom **Ljekarna k Svetom Trojstvu**. Tu je ljekarnu osnovao mr. ph. Dane Hranilović 1926. godine, a bila je locirana na Florijanskom trgu (odnosno na početku Jamborice ili Starčevićeve ulice). I ta je ljekarna od početka dobro poslovala jer je pružala usluge širem području Podravine. U ljekarni su radili i mr. ph. Ivo Tonković, mr. ph. Milivoj Katušić i mr. ph. Albert Karlić te vježbenici Beno Wolfensohn i Barica Blažek. Prije Drugoga svjetskog rata ljekarnu je kupio mr. ph. Kuzma Mikuličić, koji je na

⁸⁴ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 225-228

⁸⁵ Josip Milhofer se sjeća da je upravitelj bolnice Josip Novačić u ljekarnice slao obično prije podne oko 11 sati bolničkog poslužitelja s ručnom košarom, koji je svaki dan donosio prazne bočice, a odnosio lijekove. Tako je bilo 1923. godine. Bolnica je imala posebne popuste.

⁸⁶ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 224

⁸⁷ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 231

početku rata zaposlio studente farmacije Stanislava Ivkovića i Šteficu Škorjanec. Potkraj rata, na zahtjev koprivničkog Gradskog fizikata, Ljekarnu k Svetomu Trojstvu preuzima mr. ph. Božidar Paušić.⁸⁸

Dolaskom nove realsocijalističke vlasti već od kraja 1945. mijenja se upravljanje i koprivničkim ljekarnama, a one su uskoro i nacionalizirane. Apotekarski odjel Ministarstva narodnog zdravlja NR Hrvatske donosi 3. prosinca 1945. odluku o osnivanju Državne ljekarne u gradu Koprivnici. Ona nastavlja rad bivše ljekarne Klarner (Fischl), a direktor ljekarne ostaje dotadašnji voditelj mr. ph. Juraj Klarner. Početkom 1946. izvršena je temeljita inventura u sve tri koprivničke ljekarne, a od 1. veljače 1947. one su predane na upravljanje Kotaru Koprivnica. Kasnije je ljekarna Klarner-Fischl prestala s radom, a do danas nastavljaju poslovati ljekarna u Esterovoj ulici (K Orlu) i ljekarna na Florijanskom trgu (K Svetomu Trojstvu).⁸⁹ Nakon osamostaljenja države Hrvatske u Koprivnici i okolnim mjestima osnivaju se nove ljekarne. Njima se 2009. u Koprivnici i širem području Hrvatske priključuje i jedanaest ljekarni tvrtke Deltis Pharm u sklopu industrije lijekova Belupo.⁹⁰ Nakon Drugoga svjetskog rata ubrzano se odvija proces promjene djelovanja ljekarni: one prestaju proizvodnju i doradu lijekova u vlastitim radionicama te postaju izričiti stručni distributer lijekova, pripravaka i pomagala između farmaceutske industrije i stanovništva.

Ljekarna Sv. Trojstvu Ph. Mr. D. Hranilovića, Koprivnica		
(Varaždinska ulica)		
preporuča slijedeće prokušane domaće lijekove:		
BOBICE ZA ČIŠĆENJE ŽELUCA. Djeluje sigurno i ne prozrokuju nikakvih boli. 1 kutija — — — — — Din	5.—	
PROBAVNI PRAŠAK ZA ŽELUDAC. Želučane boli, slaba probava, žgaravica, nadimanje poslije jela i podrigavanje prestaju sasvim uporabom ovoga praha. 1 kutija Din	15.—	
ZIVOTNI ELIKSIR. Izvrstan lijek kod slabosti želuca, nadimanja, gorčine u ustima i neredovite stolice. Čisti krv, odstranjuje zlatenicu, jača želudac. 1 boca — — — — — Din	20.—	
KINA VINO SA ŽELJEZOM. Djeluje sigurno kod slabokrvnosti i pomanjkanja teka za jelo. 1 boca Din	45.—	
FLUID PROTI REUMATIZMU. Liječi trganje, bodac, ukočenost žila itd. 1 boca — — — — — Din	20.—	
BILJEVNI SOK PROTI KASLJU za djecu. 1 boca Din	15.—	
za odrasle 1 boca Din	20.—	
ENGLESKI ČUDOTVORNI BALZAM — — — — — Din	8.—	
MAST PROTI GUŠI — — — — — Din	15.—	
KAPI PROTI GUŠI — — — — — Din	12.—	
MAST PROTI OZEBINAMA — — — — — Din	8.—	
MAST PROTI SVRABU — — — — — Din	16.—	
MAST ZA RANE — — — — — Din	10.—	
DOMAĆA LJEKOVITA MAST — — — — — Din	10.—	
MAST ZA DJECU — — — — — Din	8.—	
POSIP ZA DJECU — — — — — Din	7.—	
SAPUN ZA DJECU — — — — — Din	5 i 7.50	
VODA PROTI GROZNICI — — — — — Din	30.—	
KAPI PROTI ZUBOBOLJI — — — — — Din	8.—	
DANODONT, antiseptična voda za usta — — — — — Din	20.—	
ULJE ZA UHO I SLUH — — — — — Din	10.—	
POPIS NEKIH LIJEKOVA ZA BLAGO,		
pripremljenih u ljekarni Sv. Trojstva:		
Voda za konjsko oko, Mazilo proti hromosti konja, Mast proti žulju i natisku konja, Mast za konjske rane svake vrsti, Prašak proti konjskom proljevu, Prašak proti konjskom kehu, Probavni prašak, Voda proti molu, Mast proti krastama na šiji i vratu kod goveda, Mazilo proti hromosti lopatice i buta, Mast proti upali vimena kod krave, Prah proti proljevu kod goveda, Prah proti nadimanju, Prah proti kašlju kod goveda, probavni prah za blago, Prah i tekućina za preživ kod blaga, Prah za poboljšanje i dobivanje mlijeka kod krava, Prah za tovljenje svinja, Prah proti kašlju svinja, Prašak proti proljevu odojaka i svinja itd. itd.		
Osim ovdje navedenih lijekova mogu se dobiti u ljekarni Sv. Trojstvu svi ostali lijekovi, pa i oni, koji se oglašuju kao dozvoljeni po dnevnim novinama. Nadalje se dobiju i mogu naručiti razna sredstva i preparati zasjecaajući u poljoprivredu, vinarstvo itd.		

Slika 45. Oglas ljekarne K Svetom Trojstvu iz 1929. godine

⁸⁸ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 27

⁸⁹ Dokumentacija o ljekarništvu u arhivu koprivničke ljekarne K orlu koju je poslao Josip Milhofer (arhiv Dragutina Feletara)

⁹⁰ Belupo-glasilo, broj 115, Koprivnica, ožujak 2008.

SUMMARY

This paper presents the emergence and development of pharmacy and pharmacies in the area of north-western Croatia (including Virovitica). In the introduction, the paper addresses the available knowledge on the treatment and manufacture of medicinal products in the ancient thermal resort *Aquae Iasae* (Varaždin thermal spa). Special attention is then given to the development of pharmacy in monasteries, especially Franciscan monasteries. In that sense, the Franciscan pharmacy in Varaždin (painted by Ivan Ranger) was particularly important. Following is a thorough description of the development of pharmacy in the main centres of north-western Croatia until the Second World War. The pharmacies in Varaždin, Križevci, Koprivnica, Čakovec and Virovitica, but also Ludbreg, Prelog and other smaller towns were particularly important. The development of pharmacies and pharmacy in Koprivnica is presented in some detail – from what was called the »general's pharmacy« to the three most important city pharmacies: »K Orlu«, »K Spasitelju« and »K Presvetom Trojstvu«.

TRADICIJSKI NAČIN GRADNJE RURALNIH OBJEKATA U PODRAVINI

TRADITIONAL BUILDING OF RURAL STRUCTURES IN PODRAVINA

Petra SOMEK

Doktorand na Odsjeku za povijest
umjetnosti Filozofskog fakulteta
Zagreb
petra@meridijani.com

Primljeno/Received: 25. 3. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Pregledni znanstveni rad

Review

UDK/UDC 94(497.5)-05.292.52(Podravina)

SAŽETAK

Graditelji tradicijskih kuća i gospodarskih objekata najčešće su bili sami članovi obitelji ili priučeni seljaci vični graditeljskim poslovima. Osnovna obilježja toga graditeljstva bila je jednostavnost, skromnost, iskrenost konstrukcije, primjena domaćih materijala i funkcionalnost. U ovom radu je potanko opisana tehnologija gradnje tradicijske kuće, od određivanja lokacije, gradnje temelja, drvene konstrukcije, zidova od pletera ocupanog miješanim blatom, do gradnje stropova, tavana i krovništa pokritog slamom. Za sve poslove, alate i pojedine dijelove kuće navedeni su domaći, kajkavski nazivi. Na isti način opisana je i gradnja gospodarskih zgrada (staja, sjenik, hambar, kotac itd.), te vinogradarskih klijetki. Na kraju članka istaknuto je zamiranjje tradicijske gradnje, te brzi nestanak objekata ruralne arhitekture. Navedeni su i usamljeni primjeri revitalizacije tradicijskih objekata u Podravini.

Ključne riječi: tradicijsko graditeljstvo, kuća za stanovanje, kuća pokrita slamom, narodno tradicijsko nasljeđe, vinogradarska klijet

Key words: traditional architecture, residence house, thatched hosue, nacional tradicional heritage, vineyard cottages

JEDNOSTAVNOST I FUNKCIONALNOST SEOSKE GRADNJE

Tijekom stoljeća i u Podravini se razvila specifična tehnologija gradnje tradicijskih kuća i gospodarskih objekata, koja je u oblikovnom smislu rezultirala određenim autohtonim arhitektonskim izričajem. Bez velikih utjecaja sa strane, gradnja tradicijskih objekata u Podravini prvenstveno je rezultat funkcije, raspoloživog materijala i time usmjerene konstrukcije.¹ Dakle, narodno graditeljstvo u Podravini razvilo je svoj specifični izričaj i tehnologiju, s nazivljem hrvatskog kajkavskog govora.²

Najčešće je objekte na kućištu seljak podizao sam, uz pomoć ukućana. Samo za neke specifične poslove pozivao je prijatelja iz sela, koji je bio vičan tim radovima. Izučenih obrtnika s područja graditeljstva bilo je u podravskim selima malo i oni su se zvali samo za rješavanje kompliciranijih radova. Vodilje u gradnji bile su funkcionalnost i mjerilo koji odgovaraju potrebama seoskog čovjeka te materijal i konstrukcija koji su prilagođeni tim potrebama, piše M. Zebec.³ Jednostavnost, iskre-

¹ Zebec, M., Tipologija..., 2010., p. 155

² Pod naslovom »Kako narod gradi« A. Freudenreich je izdao jednu od najkompletnijih knjiga o tradicijskom graditeljstvu (Zagreb, 1972.)

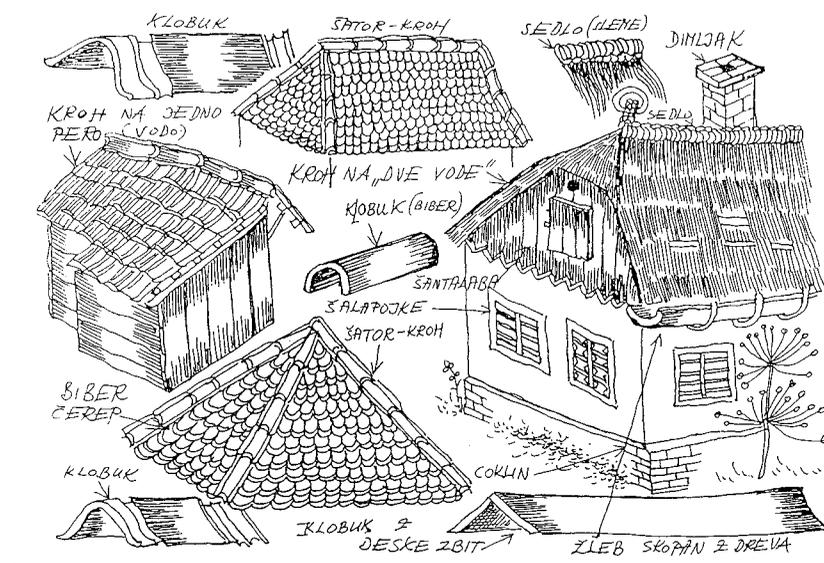
³ Turković, J., Podravsko..., 1978., p. 7 - 8; Filipović, Z., O arhitekturi Hlebina, 1984., p. 250 - 252; Feletar, D., Podravina, 1988., p. 298 - 300

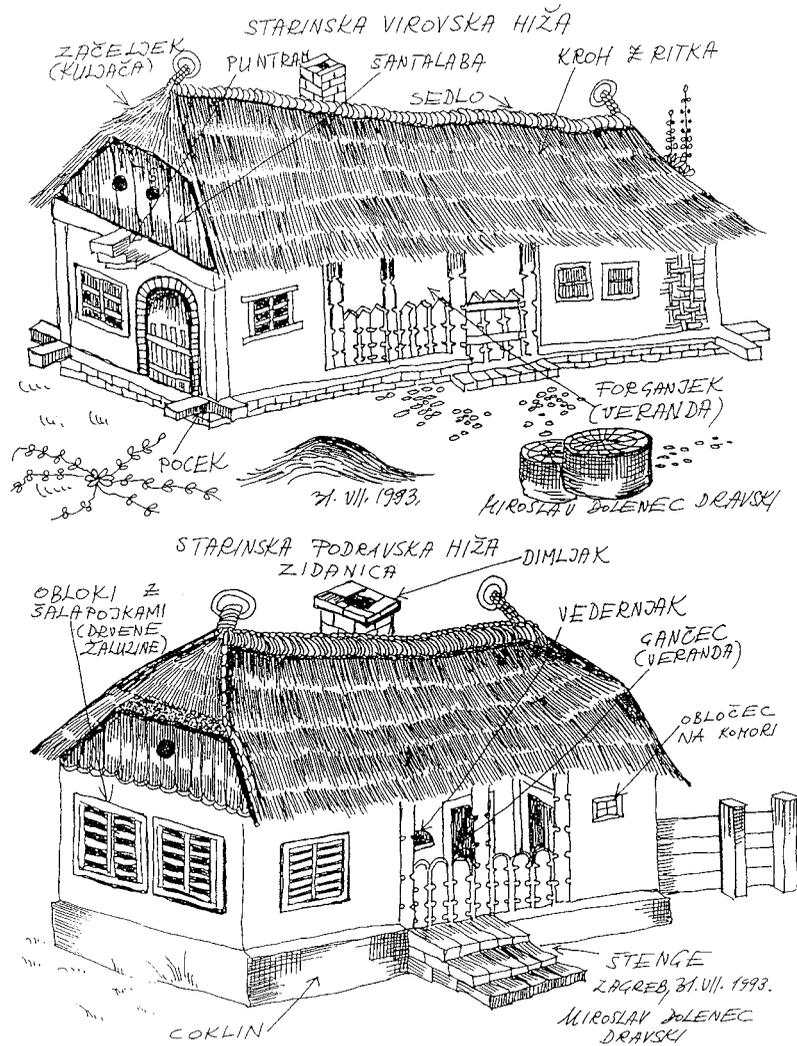
Slika 1. Većinu alata koji su se rabili u tradicijskoj gradnji izradili su sami podravski kovači i vravari - dio njih sačuvan je u etnografskoj zbirci Davora Hećimovića u Jagnjedovcu (P. Somek, 2010.)

nost konstrukcije i primjena materijala u toj su gradnji prihvaćeni znatno izrazitije nego u visokom, gradskom graditeljstvu toga doba. Bitno je određena skromnošću, jednostavnošću i tradicijom. Graditelji i stvaratelji tradicijske arhitekture danas su anonimni, a bili su to tesari, zidari, priučeni seljaci, likovno nadareni, poučeni tradicijom i vođeni funkcionalnim zahtjevima življenja i estetskim shvaćanjima seoske sredine. Sve su to jaki razlozi da se ova arhitektura veže uz kolektivno stvaranje. Ipak, dašak individualnosti redovito postoji, odnosno na objektima ima mnogo specifičnih detalja i rješenja, koji ističu stvaralačku snagu pojedinca.

Vrstan poznavatelj hrvatske etnografske baštine u Podravini, slikar J. Turković, smatrao je da je gradnja drvene kuće prahrvatska baština. Pastirske kolibe ili konaki, *goričke kleti*, *hiže*, štale i štagljevi svojom prisutnošću još i danas o tome svjedoče. Korištenje ilovače i pletera u graditeljstvu također je bilo poznato našim pradjedovima te ih nalazimo kod svih slavenskih naroda. Temelj za takvu kuću bila je nabijena ilovača na koju su položene grede brvna, *poceki*. Stupovi nasađeni na uglovima te na mjestima predviđenim za vrata, zajedno s onima u međuprostoru, tvore vertikalni nosivi sustav. Oni su međusobno povezani poprečnim gredama, a u gornjem dijelu brvnima, vijencem, *nastenjom*. U

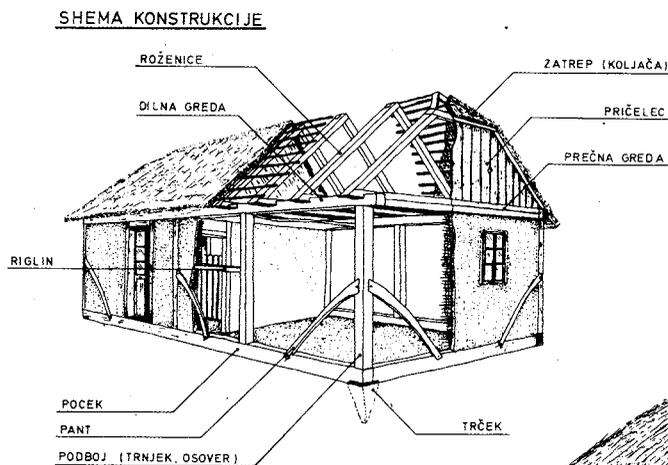

Slika 2. Tipovi krovova tradicijskih kuća u Virju s lokalnim nazivljem - crtao Miroslav Dolenc Dravski 1993. godine (M. Dolenc Dravski, Mali virovski etnografski album, 1993. tabla II.)

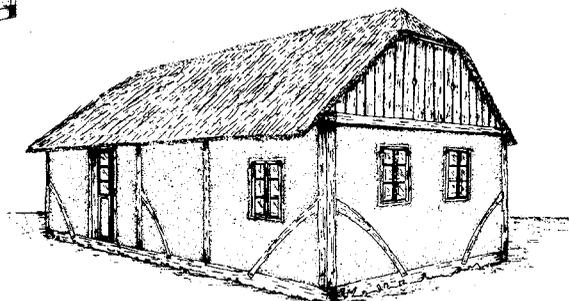
Slika 3.

Dijelovi tradicijske podravske kuće s lokalnim nazivljem - crtao Miroslav Doleneć Dravski 1993. godine (M. Doleneć Dravski, Mali virovski etnografski album, 1993. tabla I.)

Slika 4.

Kanatna konstrukcija tradicijske kuće iz Ludbrega, s lokalnim nazivljem dijelova (I. Zembić, Ludbreg, 1984., p. 231)

Slika 5.
Na unutarnjim drvenim daskama (*planjkama*) naboj se vezao na vrbovo pručje - primjer s klijeti kod Miholjanca (R. Ibrišević, 2011.)

Slika 6.
Način vezanja okomitih i kosih greda na osnovnu noseću gredu (*pocek*) - primjer kuće iz Novigrada Podravskog, Ulica Blaža Magjera 128 (R. Ibrišević)

Slika 7.
Ražene ritke na krovu je vezalo vrbovo pručje i šibe - primjer kuće iz Novigrada Podravskog, Ulica Blaža Magjera 128 (R. Ibrišević)

prazne prostore ugrađene su strelice, a lijesovo ili brezovo pruće spleteno oko njih je osnova na koju se *cupka* ilovača, izmiješana s vodom i nasjeckanom slamom ili *pljevom*. Kada je takav naboj djelomice suh, još se jednom *ocupka* blatom ilovače koja je izmiješana s *pljevom*. Vijenac ili *nastenja* je nosač cjelokupnog krovništva. *Rogi uprti u nastenje*, koji moraju biti od debljeg i kvalitetnijeg drva, međusobno su povezani pantima. Na njih se zabijaju letve ili *proče* na koje se slaže slama ili trska. Takav krov završava pletenicom koja se naziva sljeme (*sleme*). Katkad se krov pokrivaio i šindrom, tj. drvenim daščicama koje su se *kalale*.

Na primjeru Podravske Sesvete Ž. Kovačić donosi malo detaljniji opis gradnje i korištenog materijala.⁴ Kuće su bile građene od pletera i obzidane glinom. To su bile *pletare*, *blatare*. Njihovi tragovi počeli su se gubiti početkom 20. stoljeća. Nakon toga počeli su seljaci izrađivati i prve kalupe (*tvorilo*, *modle*) za izradu *presne* (nedovoljno sušene i nepečene) cigle, kojima su podizali svoje kuće, a starinska pletara je počela nestajati. Međutim, ostali gospodarski objekti i dalje su građeni od pletera i obzidani ilovačom. Poslije su pečenjem opeke u tzv. poljskim pećima građene čvrste zidanice. Poljske peći često su se postavljale uz samo kućište jer na poljima ima dosta ilovače. Pečenje opeke nije bilo skupo jer se ložilo drvom i granjem iz obližnjih šuma. Treba istaknuti da se kuća s pratećim gospodarskim objektima najčešće nalazila pod istim krovom. Uz samu kuću uvijek je bila *štalica*, a uz nju se nadovezivao *škedenj*. Kuće i gospodarske zgrade bile su u početku vrlo male, niske i s produženim krovom (*strehom*). Ranije je, osim pletera i glinene žbuke, korišteno mnogo drva, pljeve i slame. Drvo je dominiralo u krovnoj konstrukciji: grede, *rogovi*, letve, daske, *prsnice*, *panti*. Ovdje je korišteno drvo kao *kalana* i tesana građa. Drvena je bila i osnovna konstrukcija kuće. Sve je bilo masivno i nije se štedjelo na drvu jer ga je bilo mnogo u šumama uz Dravu. U gradnji kuće i gospodarskih objekata sudjelovalo je mnogo ljudi i nisu gradnju izvodili neki izučeni (*vučeni*) majstori, nego sami ukućani i u narodu darovitiji samouki seljaci. Takvih majstora na podravskom selu ima još i danas.

Slika 8. Konstrukcija stropa od glavne nosive grede (*trama*) i tanjih greda te dasaka (*prsnica*) - primjer kuće Josipa Cugovčana u Podravske Sesvetama (R. Ibrišević, 2011.)

⁴ Kovačić, Ž., Stara arhitektura..., Podravski zbornik 1978., p. 160 - 162

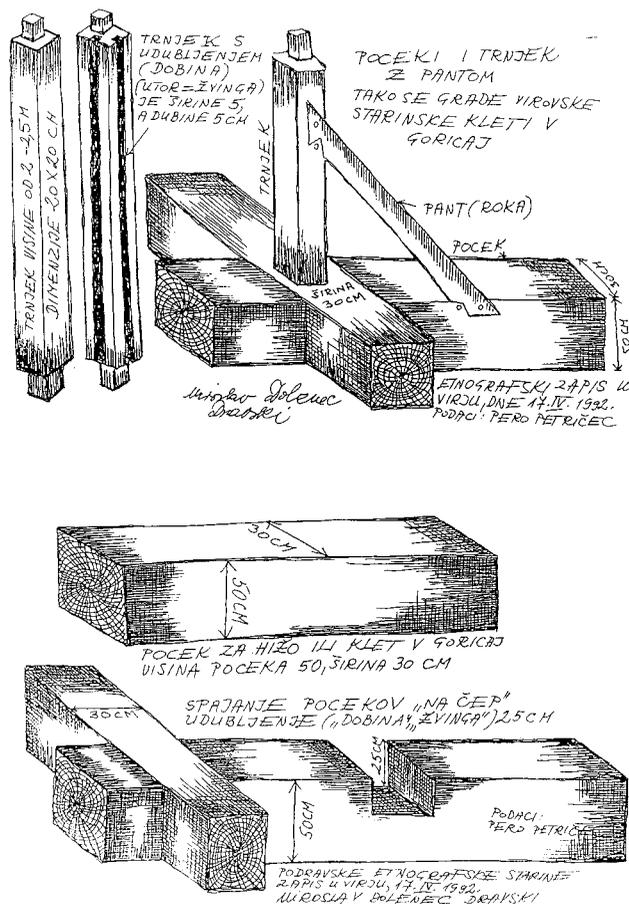
Najčešći način gradnje tradicijske podravske hiže⁵

Najprije je gazda uz pomoć ukućana i prisutnih *težaka* (najčešće rodbine) označio na prednjem dijelu dvorišta, uz ulicu, teren za kuću i njezine vanjske mjere. Dimenzije su se najčešće obilježavale domaćom pređom (od konoplje) ili užadi. Često se temelj (*fondoment*) učvršćivao u zemlji s nekoliko redova cigle (*sedem redov*) ako su je imali, a neki su na nekoliko mjesta (svakako na uglovima) zabiljali kraće hrastove pilone. Na takve se temelje stavljao okvir od debelih greda - *pocek*. Najčešće su to bile grede od hrasta lužnjaka (dimenzija 30 puta 30 cm, pa i deblje). *Poceki* su trebali biti od jednog komada drva, bez obzira na dužinu kuće (*celikovi*), kako bi bolje držali konstrukciju *hiže*. Na krajevima su se *poceki* vezali na čep - do polovice su se urezivali jedan i drugi te potom vezali tako da su vrhovi stršali i izvan ravnine kuće (za 20 do 40 cm). Ne treba posebno spominjati da su *poceki* bili tesani, a tek u novije doba piljeni. *Poceki* su se iz dugih hrastovih trupaca dobivali kalanjem i tesaњem. Svrdlima (*svedrima*) se bušio trupac na nekoliko mjesta, u rupe su se zabiljali komadi drva i balvan je pucao po dužini (*povzduž se kalal*). Takvi *kalani poceki* određeno su se vrijeme sušili, a zatim su se tesali posebno oblikovanim sjekirama (*švarba*). Potkraj 19. stoljeća i u Podravini se uvelo ručno piljenje greda (pa i dasaka). Pililo se dugom pilom *haltericom* tako da se balvan s jedne strane

digao na pregradu visine oko dva metra. Na balvanu je stajao jedan čovjek koji je potezao pilu prema gore (tada nije pilila), a dolje su stajala dva radnika koji su je snažno vukli prema dolje (tada je pilila).

Okomito na *poceke* stavljale su se malo tanje grede (20 puta 20 cm) ili *trnjki*, visine do najviše dva i pol metra. Toliko je visoko bio strop u kući. *Trnjki* su se postavljali u uglovima kuće (*vogleњjak*), zatim u zidu na svakih 1,5 do 2 metra te obvezatno na stranicama vrata (jer su se ona držala na njima). *Trnjek* na uglu i vratima morao je biti ravniji i ljepši jer se poslije vidio s dvije strane. Na vrhovima *trnjka* oblikovali su se istaknuti uži pravokutni čepovi, a na *poceku* utori iste veličine. Na taj su se način dobro učvršćivali. Da bi čvršće okomito stajali i mogli držati konstrukciju cijele kuće, okomiti *trnjci* su se na *poceke* s jedne i druge strane podbočili još kosim kratkim gredama (*pant, roka*). *Panti* (*veterpant, kutnjača*) su se na *pocek* i *trnjek* povezivali specifičnim čepom i utorom.

Prostor između *trnjki* (stranica, zid) popunjavao se ili drvenim *blanjama* ili naboјem. Drvene kuće u podravskim selima rano su nestale, ali je gradnja

Slika 9. Tipovi spajanja temeljnih greda tradicijskih kuća ili klijeti - primjer iz Virja - crtao Miroslav Dolenc Dravski 1992. godine (M. Dolenc Dravski, Mali virovski etnografski album, 19923., tabla X.)

⁵ Ovaj opis gradnje tradicijske podravske hiže sastavljen je na temelju članaka: M. Dolenc-Dravskog (1993., p. 26 - 30), Z. Filipovića (1984., p. 249 - 255), Ž. Kovačića (1978., p. 159 - 163) i J. Turkovića (1978., p. 7 - 9) te kazivanju kazivača Ivana Benkeka iz Virja (zabilježeno u svibnju 2010.). Opisi se temelje na primjerima iz Virja, Hlebina, Đurđevca, Podravske Sesveta, Novog Virja, Mičetinca, Torčeca, Legrada i Donje Dubrave

Slika 11. Načini vezanja panti na uglu drvene kuće ili klijeti na okomitu gredu ili trnjek - voglenjak (V. Prvčić, Pohvala kleti, 2008., p. 29)

Slika 12. Početak obnove drvene hiže - na ovom primjeru će se tesane daske (*planjke*) vezati na nemški vugel - objekt je postavljen na imanju Hećimović u Jagnjedovcu 2010. godine (P. Somek, 2010.)

kućama i rogovi (kose grede koje drže krov) bila neravno tesana manja stabla graba, breze, hrasta ili vrbe. Letve na rogovima bile su guste (na 20 do 30 cm) kako bi na njima bolje ležali *ritki* (slama raži).

Zbog visine stabljike krovovi su se uglavnom pokrivali slamom od raži (*ritek* ili *škof od hrži*). Siromašniji gazde pokrivali su kuće i trstikom, pogotovo u selima i na konakima bliže Dravi i pridravskim močvarama. Majstori koji su to znalački radili - *škofari* ili *šopari* - bili su rijetki. *Škofar* je slamu na tesane letve zatezao drživim *lonjcima* (*gožvama*) i lijeskovim kolčićima, a u novije vrijeme i žicom. Trebalo je staviti debeli sloj slame kako ne bi propuštao vodu i kako bi trajao što dulje. Donja strana krova završavala je podužom strehom, pogotovo s ulazne strane gdje je bio otvoreni *ganjčec* (napust, *začeklek*). Na vrhu je krovšte završavalo s posebnim načinom postavljanja slame. Sedlo ili *sleme* je imalo debeli sloj slame *nacifran* kao ukras (vijenac). Neki *škofari* su sa svake strane stavljali deblje pruće (*prot, drog*) te ga zavezali na vrhu kako bi bolje držali slamu u slučaju olujnog vjetra.

Na poprečne stropne grede stavljaju se daske *colarice* ili *prsnice* koje su s donje, vidljive strane finije obrađene (s kanalićima, zaobljenih bridova i slično). *Prsnice* čini prvi sloj u profilu debelog stropa. Preko *prsnica* odozgo (na tavanu) je debeli sloj naboja ili *maza* - ilovača pomiješana sa nasjeckanom slamom. Tako se čini da je pod tavana zemljan, a to je i dobra toplinska izolacija. Tavan (*naiž, nahiž, najže*) služio je dijelom i kao sušnica mesa. Naime, dimnjak iz zidane peći u kuhinji (*kurnjak*) završavao je na tavanu, pa se otuda dim širio po *nahižu* i dimio obješeno meso. Budući da je postojala vječna opasnost od požara, pazilo se da dimnjak (*ror*) i tavan budu uvijek dobro omazani nabojem. Na *nahiž* se išlo iz kuhinje, i to drvenim ljestvama (*lojtrom*) u kutu gdje je bio otvor pokriven daščanim vratima. U nekim se starinskim kućama na *nahiž* išlo strmim drvenim (rasklimanim) stepenicama iz hodnika (ili iz otvorenoga *ganjčeca*) kroz posebna vrata.

Oblik krova tradicijske podravske *hiže* bio je na dvije ili četiri vode. Svaki taj oblik tražio je posebnu potkrovnju mrežu greda i letvi. U slučaju šatorskog krova (na četiri vode) kose grede ili rogovi zvali su se *rebernaki* i tražili su *cimermansko* (tesarsko) umijeće spajanja na dva razdjeljka. Ako je krov bio na dvije vode, konstrukcija je bila jednostavnija. Na rogove su se zabijale letve, a zbog štednje su to bile zapravo obični kolci stesani sa svake strane. Te letve nisu trebale biti ni suviše ravne jer je na njih dolazila slama (ili kod siromašnijih trstina). Na nekim su

Slika 13.
Drveni strop u obnovljenoj kući obitelji Hećimović u Jagnjedovcu (R. Ibrišević, 2011.)

Slika 14.
Obnovljeni slamnati krov debljine oko 30 cm - primjer klijeti na Staroj gori južno od Virja (P. Somek, 2010.)

Krovište je moglo imati strmi ili blagi spust (*kaj je više ili manje scedljiv*). Što je krov bio strmiji, snijeg je zimi prije skliznuo s njega.

Posebna se pozornost poklanjala izradi prozora i zabata kuće. Dva mala prozora, koja su na prednjem pročelju (*fronti*) gledala na ulicu, bila su obvezatno nacifrana rezbarijama na okviru. Ti oblocci su katkad bili malo majstorsko djelo. Građevinski su se prozori uklapali u kanatni sustav. Najčešće su imali četiri mala okna, a izvana su se zatvarali jednodijelnim ili dvodijelnim žaluzinama (*šaropolka-ma*). One su često bile od punih dasaka, a na sredini je bilo izrezano srce ili pijetao. Krov na dvije vode imao je na gornjem dijelu zabat od okomitih dasaka koje su također često bile ukrašene. Zato je i začeljak (*kuljača, fajermar, šanta, šantalaba*) bio svojevrsni ukras kuće (pogotovo onaj na prvoj ili uličnoj *fronti*).

NEKE IZMEĐU MNOGIH VARIJANTI STARIH KUĆA, POKRIVENIH SLAMOM.

Slika 15. Tri arhetska pročelja tradicijskih kuća u Podravini - bez trijema s uzdužne strane, s jednostranim trijemom te s dvostranim trijemom (Z. Filipović, Hlebinski almanah 1, 1984., p. 250)

Gotovo istovjetna je i gradnja starinskih gospodarskih objekata⁶

Opisane navade i iskustva kod gradnje *hiža* koristili su se i kod gospodarskih objekata. Budući da su gospodarski objekti funkcionalno različiti, ima i znatnih specifičnosti kod gradnje. Na neke od njih želimo posebno upozoriti.

Staja (*štala*, *štalica*) uglavnom se gradila na sličan način kao i kuća - dakle, kanatne konstrukcije, zidova od naboja i krov pokriven slamom. U statičkoj konstrukciji staja nema središnju gredu - *tram*, *puntram*, *boltipanj*. Razlog je to što je staja u pravilu bila uža od kuće, a uz to mnoge nisu imale tavan. Na prednjoj, dvorišnoj strani ulaz je bio na sredini (imao je i tzv. ljetna vrata od rijetko postavljenih letvi), a sa svake je strane bio mali prozor sa *šaropolkama*. Ako je staja imala tavan, na njemu se držalo sijeno.

Sjenik (*škedenj*, *stagelj*, *senik*) je bio veliki drveni samostojeći objekt, smješten sa strane ili poprečno u dnu dvorišta. Sa svake strane gumna (*guvna*), koje se nalazi u sredini škedenja, konstrukcija počiva na dva vanjska uspooredna *poceka*. Na njih su postavljene okomite malo tanje grede (stupovi) u pravilnim razmacima, a vezane su i kosim pantima. Vijenac (*nastenja*) ima čvrste grede, a na njih se poprečno vežu rijetko postavljene vezne grede. *Škedenj* u pravilu nije imao strop ni tavan kako bi se moglo spremiti što više sijena. Krov je građen i pokriven ritkom na isti način kao i kuća. Na guvno, odnosno u škedenj, ulazilo se kroz veliku dasčanu ogradu (*lesu*) po cijeloj širini guvna. Obično je *lesa* (lijesa) bila izrađena u jednom komadu, ali je bilo i dvodijelnih. Otvori (*reški*) između dasaka (*brvenica*) zakrivali su se tankom letvom izvana. Ako je *lesa*

Slika 16. Konstrukcija vrata na kukurušnjaku (*letvanom košu*) - primjer iz Torčeca (R. Ibršević, 2011.)

⁶ Uz već navedene izvore, za rekonstrukciju načina gradnje gospodarskih objekata prvenstveno smo koristili članak Ž. Kovačića (1978., p. 164 - 170) te navode kazivača Ivana Benkeka i Dražena Podravca iz Virja

Slika 17.

Kanatna konstrukcija s pleterom ocupanim ilovačom na vinogradarskoj klijeti na Staroj gori južno od Virja (P. Somek, 2010.)

bila dvodijelna, na sredini je imala mali panj da se pravilnije može zatvoriti (*lesa na trček*). Škedenj se sastojao od četiri dijela: guvno je bilo na sredini, s jedne strane sjenik (*parm*), s druge *plevnjak*, a izvana sa strane još se dograđivala *otprta šupa (pristrošek)*.

Hambar je u osnovi građen na isti način kao i drugi drveni objekti na kućištu. Vodoravne daske koje su zatvarale stranice bile su deblje (*blanje*), imale su utore kojima su se čvrsto i točno međusobno spajale, a na utore su bile povezane i s okomitim gredama. Bio je podignut poviše zemlje (oko pola metra i više) kako bi bio osiguran od vode ili gamadi. Ponegdje je ispod hambara zazidan mali podrum (*podrumec*) od cigle. Ulazni ganjčec na užem dijelu hambara bio je često nadahnuto ukrašen rezbarijama. Veći dio hambara zauzimalo je spremište za žito. Daske vezane utorima, sa svake strane uskog prolaza u hambaru, činile su po četiri ili više boksova (*okana, žilišta*) za spremanje žita. U pravilu hambar nije imao strop, a krov je bio pokriven slamom ili češće biberom.

Svinjac (*kotec*) je imao drvenu konstrukciju kao hambar, ali je bio obit tanjim daskama, dok je kokošinjac (*kočec, kokošilnjak, gusinjak, racilnjak*) ponegdje bio stabilni drveni objekt, a često i niski mali drveni *kočec* na jednu vodu, koji se po dvorištu prema potrebi mogao i seliti. Spremišta za čuvanje klipova kukuruza - koševi - zahtijevala su posebno znanje kod gradnje. Kukuruznjak je počivao na dvije drvene klade, visoke i do metra. Na te su klade (*kladinke*) dolazile po dvije uzdužne grede (*dolanje*) koje su činile osnovicu koša. Na *kladinke* su umetnuta dva okomita stupa sa svake strane, koji su bili osigurani pantima. S gornje je strane na tim stupovima bio mali vijenac od greda. Oko takve osnovne konstrukcije ispleo se pleter od vrbova ili brestova pruća (često je bilo kalano kako bi bilo podatnije za pletenje). Okomiti deblji prutovi koji su držali

Slika 18. Klijet s otvorenom nadstrešnicom i pokrovom od ražene slame - primjer obnovljene školske klijeti s virovske Stare gore (P. Somek, 2010.)

Slika 19. Klijet s otvorenom nadstrešnicom i pokrovom od ražene slame - primjer obnovljene školske klijeti s virovske Stare gore (P. Somek, 2010.)

vire izvan ravnine stranica *kleti* ponegdje i do pola metra. Na taj je način postignuta bolja statika i sigurnost vezivanja *planjki*. Takva jednostavna konstrukcija, osim što čvrsto uglavljuje stranice, ujedno je i sigurnije nosiva za stropnu konstrukciju i krovšte, piše M. Zebec.⁸ Kod manjeg broja *kleti* uporabljen je i tzv. *nemški (švapski) vugel*. U tom su slučaju *planjke* tako vezane na uglovima da ni komadić ne strši izvan ravnine stranica (zato taj način vezanja još zovu i *slepi vugel*). Još jednu dražesnu graditeljsku dosjetku možemo vezati za klijet, a to je specifična brava i gorički ključ. Postoje i velike drvene brave (bez komada željeza), s vrlo domišljatim i tajnovitim rješenjima otvaranja. I novije brave, uz kombinaciju metala i drva, velike su i masivne, s maštovitim kombinacijama za otvaranje. K tomu ide i odgovarajući veliki ključ. Brave i ključ ručni su rad seoskih kovača i stolara.⁹

Usvajanjem novih materijala - pečene cigle, crijepa, cementa, betona, metala - i tehnologija tradicijska gradnja u Podravini postupno mijenja svoje lice u smjeru suvremene gradnje kuća i gospodarskih objekata.

pletter, s utorima su se spajali s grednim okvirom, isto kao i kod pletera u gradnji kuća. Bilo je umijeće (*kunst*) isplesti pravilne uže stranice koša, koje su se s pravilnom grbom širile od užega donjeg prema širem gornjem dijelu kukuružnjaka. Takvi starinski koševi zvali su se *virjani (virijani)*. Letvane koševe bilo je lakše graditi jer su se na osnovnu mrežu greda iznutra zabijale okomite letve. Na sredini je koš imao mala vrata za ispuštanje klipova kukuruza.⁷

Iako posve drugih funkcija, pa često i rasporeda prostorija i veličina, gradnja klijeti (*kleti*) na bilogorskim goricama bila je gotovo ista kao i gradnja tradicijskih objekata doma, na kućistu. Tehnika gradnje drvenih klijeti bila je ista kao za hambare ili drvene dijelove kuće, a ako je dio *kleti* imao kanatni sustav *ocupan* nabojem, onda je način i redoslijed gradnje bio isti kao i kod gradnje *hiže*. Kao specifičnost kod gradnje drvenih tradicijskih klijeti javlja se tesarski spoj temeljnih greda i debelih dasaka (*planjki*) na uglovima. To je *hrvatski vugel (horvatski vuglec)*. Tim se tesarskim vezom, urezanim utorima blizu krajeva *planjki*, međusobno uglavljuju poprečne *planjke* s uzdužnima pod pravim kutom. Pri tom spajanju krajevi *planjki* su ostavljeni da strše,

Slika 20. Jedna od maštovitih drvenih brava koje su se stavljale na vrata bilogorskih klijeti - zbirka Hećimović, Jagnjedovec (P. Somek, 2010.)

⁷ Peršić-Kovač, V., Koševi u Torčecu, 1996., p. 189 - 195

⁸ Zebec, M., Tipologija..., 2010., p.159 - 160

⁹ Prvčić, V., Pohvala kleti, 2008., p. 17 - 18

Slika 21. U podravskim selima sve je više napuštenih kuća koja naočigled propadaju - primjer kuće iz Novigrada Podravskog, Virovska 63 (R. Ibrišević, 2011.)

TRADICIJSKA GRADNJA JE U PODRAVINI POSVE ZAMRLA

Objekti tradicijskog graditeljstva i u Podravini su bili cjelovit izričaj narodnog umijeća i njegove duše. Oni su bili i ostali pokazatelj i zalag nacionalnog identiteta te doprinos naše graditeljske baštine razvoju europske kulture. Njihova je povijesna, kulturna i funkcionalna vrijednost neupitna. Jer, »kuća nije samo mjesto zadovoljavanja biološkog i egzistencijalnog održanja, nego i primarni teritorij društvene opstojnosti naroda« (A. Muraj).¹⁰

Usprkos neospornim vrijednostima tradicijskog graditeljstva, dakle i potrebi održanja starinskih objekata i njihova uklapanja u suvremene životne tokove, i u Podravini »svijest o vrijednosti seoske kulturne baštine ne razvija se onako intenzivno kao što danomice raste i ubrzava se propadanje te baštine« (I. Maroević).¹¹ Stariji oblici tradicijskog graditeljstva u Podravini već su u potpunosti nestali (primjerice, *hiže pokrite slamom*), a i većina ostalih je na tom putu. To se odnosi i na zidanu graditeljsku baštinu nastalu do sredine 20. stoljeća.

Postupno, ali i sve brže propadanje graditeljske baštine u Podravini rezultat je cijelog kompleksa ekonomskih i socioloških čimbenika. »Ubrzani procesi urbanizacije, depopulacija sela i različiti oblici devastiranja izvornih vrijednosti tradicijskog ruralnog graditeljstva, nekontrolirano širenje industrijskih pogona te vikend-naselja i kuća za odmor, neki negativni globalizacijski procesi i slično u novije su vrijeme posve promijenili sliku krajolika. Urbani uzorci, najčešće vrlo nespretno i nesretno izabrani, izgradnja diktirana financijskom ili nekom drugom moći investitora, rekli bismo nepovratno ruši važan segment kulturnog naslijeđa kao nedjeljivog dijela različitih razina identiteta« (B. Đaković).¹²

A graditeljska baština u Podravini nestaje naočigled. »I tako pod preteškim opterećenjem povijesti, starosti, rasklimanih drvenih klinaca, a ponajprije zbog nebrige ljudi, čuče stare podravske hiže, raspojasani maštom cimermanov podravski hambari i koševi - čekaju svoj sudnji dan. Kao domoroci,

¹⁰ Muraj, A., Seoski kućni..., 1998., p. 45 - 58

¹¹ Maroević, I., Sadašnjost baštine, 1986., p. 325 - 326

¹² Đaković, B., Tradicijsko..., 2006., p. 89

autohtoni arhitektonski starosjedinci, bivaju te kuće, hambari, kleti tjerani u rezervate sve manje površine i broja. Jedna svojevrsna agonija, kao da umiru ljudi« (D. Feletar).¹³

Ista slika propadanja graditeljske baštine može se vidjeti u svim dijelovima Podravine. Brža je tamo gdje je viši životni standard, i gdje su *papci* urbanizacije i suburbanizacije prodrli daleko u ruralna naselja. Ludbreška Podravina, Koprivnica i prigradska naselja te nešto manje đurđevačka Podravina gotovo u potpunosti su izmijenili stambeni fond. »Kao i u cijelom podravskom kraju, i đurđevačka tradicijska arhitektura je gotovo istrijebljena. Osim na fotografijama, ni u jednoj đurđevačkoj ulici više nema ni jedne starinske kuće građene drvenom građom, ožbukane ilovačom i natkrivene slammnatim raženim krovom. U današnje doba koje misli ekološkim formulama, rekli bismo - nema više ni čiste ekološke i zdrave kuće, s obzirom na najprirodnije materijale primijenjene u gradnji i u kraju gdje je ta jednostavna i humana arhitektura nikla iz svoga prirodnoga okruženja i u kome je duboko ukorijenjena. Do prije tri godine posljednja malena kućica s dva prozorčića, zidana ciglom i natkrivena slamom u Đurđevcu, na Peskima, morala je svoje mjesto prepustiti novoj glomaznoj zidnici« (D. Jendrić).¹⁴

Naprasno nestajanje graditeljske baštine u Podravini, čak i tamo gdje bi primjereno adaptirani starinski objekti bolje služili novoj namjeni, prouzročeno je ponajviše nedostatkom svijesti o vrijednostima i značenju te arhitekture. Jer, »svijest o vrijednostima seoske graditeljske baštine, o vrijednostima seoskog prostora i kulturnog prostora uopće, nije ni izdaleka primjerena vrijednostima koje su se u nas, usprkos svim degradacijama i devastacijama, sačuvale kao svjedočanstvo integralne kulture prostora. Svijest se ne može propisati dekretom ni uvesti zakonom, pa su procesi izučavanja, istraživanja, valorizacije, prezentacije i popularizacije, a time i odgoja i obrazovanja svih slojeva pučanstva, bitan preduvjet za očuvanje barem onoga dijela seoske baštine u prostoru koji je još očuvan i koji najočitije reprezentira naše specifičnosti u prostoru« (I. Maroević).¹⁵

Narodnoj graditeljskoj baštini ni u Podravini nećemo pomoći plakanjem nad njezinom sudbinom. Zato valja nadalje još intenzivnije djelovati na istraživanju te baštine, na informiranju javnosti i mijenjanju svijesti o njezinoj vrijednosti i suvremenoj primjeni. Određenih pozitivnih primjera u tom smjeru u Podravini već ima. Dio tradicijskih objekata primjereno se adaptira i koristi u gospodarske svrhe, prvenstveno u turizmu. Primjeri za to su seosko imanje obitelji Hećimović u Jagnjedovcu kod Koprivnice ili adaptirani kompleks starinskih klijeti obitelji Šklebar na Staroj gori kod Virja, primjereno adaptirani seoski objekti obitelji Cugovčan u Podravskim Sesvetama ili obitelji Čamba u Đur-

Slika 22.

Kad se izgubi vlasnik, nestaju i gorice i klijeti - primjer klijeti s virovske Stare gore koju polako preuzima šuma (P. Somek, 2010.)

¹³ Feletar, D., *Sim tam po...*, 1977., p. 59 - 67

¹⁴ Jendrić, D., *Nestaje li...*, 1996., p. 133 - 136

¹⁵ Maroević, I., *Sadašnjost baštine*, 1986., p. 324 - 325

Slika 23.

Na mjestu stare klijeti na Kamengradu kod Starigrada sagrađen je starinski ugostiteljski objekt - Podravska klet (Koprivničko-križevačka županija, 2009., p. 288 - 289, snimio N. Wolf)

Slika 24.

Tradicijska klijet na imanju Šklebar na virovskoj Staroj gori također je obnovljena (P. Somek, 2010.)

đevcu, a takvih je sve više. Primjer kvalitetne adaptacije stare vinogradarske klijeti je školska klijet na Staroj Gori kod Virja. Za provođenje edukacije, ali i spašavanja dijela objekata važni su i planovi za osnivanje više entoparkova ili muzeja na otvorenom u Podravini (primjerice, na jezeru Šoderica kod Drnja ili na dravskome meandru Ješkovo). Državne i lokalne vlasti trebale bi učinkovitije i obilnije stimulirati kućanstva i organizacije, koji rade na očuvanju podravske graditeljske baštine i njihovom uključivanju u suvremeni život. Sve je važnije i djelovanje nevladinih organizacija, pa i onih iz Europe (primjerice, ECOVAST).

Ipak, u tom procesu revitalizacije i očuvanja barem dijela najvrednije graditeljske baštine u Podravini najvažnije je uporno graditi svijest o njezinoj vrijednosti i potrebi zaštite. Zapravo, ta baština se mora funkcionalno uključiti u suvremeni život podravskog sela i domaćinstava. Bez novih, suvremenih funkcija ta baština neće opstati. »Ruralno graditeljstvo ne može preživjeti ako se odvoji od zajednice kojoj duguje svoj opstanak i postojanu obnovu... poticanje razvoja ruralnih prostora jamči održanje i zaštitu kvalitete ovih prostora za buduće naraštaje... ruralno arhitektonsko naslijeđe nedjeljivo je od svoga okoliša i njegova je prava životna snaga... jer je ruralno naslijeđe otvorena knjiga prošlosti« (B. Bojanić, O. Šćitaroci, B. Đaković).¹⁶

¹⁶ Đaković B., Tradicijsko..., 2006., p. 88 - 89

IZBOR IZVORA I LITERATURE

1. BELAJ, Vitomir: Oblikovanje seoskih naselja oko Ludbrega, Ludbreg - monografija, Ludbreg 1984., 219 - 225
2. BELAJ, Vitomir: Formiranje naselja u ludbreškom kraju, Ludbreg i Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., 81 - 90
3. BOSENDORFER, Josip: Agrarni odnosi u Slavoniji, Zagreb 1950.
4. BROZOVIĆ, Leander: Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.
5. CVIJIC, Jovan: Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje, I. i II., Zagreb 1922.
6. DOLENEC-DRAVSKI, Miroslav: Mali virovski etnografski pojmovnik, Virje na razmeđu stoljeća, V., Virje 1993., 7 - 106
7. DOLENEC-DRAVSKI, Miroslav: Zaspali su mlinovi na Zdelji i Dravi, Virje na razmeđu stoljeća, I., Virje 1981., 59 - 69
8. ĐAKOVIĆ, Branko: Tradicijsko ruralno graditeljstvo i zavičajna povijest, Zbornik Zavičajna povijest u interkulturalnom kontekstu, Zagreb 2006., 73 - 96
9. ĐURIĆ, Tomislav, FELETAR, Dragutin, PETRIĆ, Hrvoje: Općina Gornji Knežinec, Gornji Knežinec, Samobor 2004.
10. FELETAR, Dragutin: Podravina, povijesna monografija, Koprivnica 1988.
11. FELETAR, Dragutin: Sim-tam po podravskim hambarima i starim hižama, Kaj 11-12, Zagreb 1977., 59 - 67
12. FELETAR, Dragutin i FELETAR, Petar: Prirodna osnovica kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, Podravina 13, Koprivnica 2008., 167 - 212
13. FILIPOVIĆ, Zlatko: O arhitekturi Hlebina, Hlebinski almanah 1, Hlebina-Koprivnica 1984., 247 - 252
14. FREUDENREICH, Aleksandar: Kako narod gradi na području Hrvatske, Zagreb 1972.
15. GAVAZZI, Milovan: Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb 1978.
16. GAVAZZI, Milovan: Baština hrvatskog sela, Zagreb 1991.
17. GJETVAJ, Nada: Naselja i narodno graditeljstvo u okolici Zagreba, Ekološka istraživanja 3-4, Zagreb 1987., 11 - 64
18. HORVAT, Andela: Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju, Zagreb 1956., reprint Čakovec 2010.
19. HORVAT, Andela: Prilog poznavanju nestale drvene arhitekture s područja kotara Koprivnica, Bulletin HAZU, 1-2, Zagreb 1961., 14 - 34
20. HORVAT-LETVAJ Katarina, REBERSKI Ivanka: Ludbreg i ludbreška Podravina, Zagreb 1997.
21. HORVAT, Rudolf: Povijest sl. 1 i 2, kr. Građa Koprivnice, Zagreb 1943.
22. HORVAT, Rudolf: Hrvatska Podravina, Zagreb 1933., pretisak Koprivnica 1997.
23. HORVAT, Rudolf: Narodni život i običaji Koprivnice, pretisak iz Zbornika za narodni život i običaje iz 1986., Podravski zbornik, 23, Koprivnica 1997., 11 - 26
24. HORVATIĆ, Franjo: Mlinovi na potoku Komarnici, Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983., 178 - 181
25. IVANČAN, Ivan: Molve - narodni život i običaji, Molve 1998.
26. JANUŠKA, Boris: Torčanski mlinovi na potoku Gliboki od žrvnja do mlinskog kamena, Povijest Torčeca, Koprivnica-Torčec 2000., 189 - 196
27. JENDRIĆ, Doroteja: Nestaje li tradicionalna arhitektura Podravine, Đurđevački zbornik I., Đurđevac 1996., 133 - 136
28. KASER, Karl: Slobodan seljak i vojnik, I.-II., Zagreb 1997.
29. KOLAR Dimitrijević, Mira: Mlinarstvo koprivničke Podravine za vrijeme kapitalizma, Podravski zbornik, 12, Koprivnica 1986., 32 - 44
30. KOVAČ, Slava: Pletarstvo i tradicija pčelarstva u Torčecu, Zagreb 1942.
31. KOVAČIĆ, Željko: Stara arhitektura Podravskih Seseva, Podravski zbornik 4, Koprivnica 1978., 160 - 171
32. KRANJČEV, Radovan: Priroda Podravine, Koprivnica 1995.
33. KURTEK, Pavao: Gornja hrvatska Podravina, Zagreb, 1966.
34. LANG, Milan: Samobor - narodni život i običaji, Zagreb 1915., reprint Samobor 1992. i 2009.
35. LEČEK, Suzana: Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. - 1941., Zagreb 2003.
36. MARESIĆ, Jela, MIHOLEK, Vladimir: Opis i rječnik đurđevečkog govora, Đurđevac 2011.
37. MARKULINČIĆ, Evers Branka: Ruralna arhitektura i običaji Ludbreških Vinograda, Podravski zbornik, 26/27, Koprivnica 2000./2001., 269 - 277
38. MAROEVIĆ, Ivo: Sadašnjost baštine, Zagreb 1986.

39. MARTINEZ, Franjo: Priroda i kultura u srazu, Čakovec 2007.
40. MILOŠEVIĆ-ZLATIĆ, Dunja: Tradicijska arhitektura ozaljskog kraja, Etnološka tribina 9, Zagreb 1986., 33 - 59
41. MURAJ, Aleksandra: Seoski kućni prostor u zrcalu rituala, Etnološka tribina 21, vil. 28. Zagreb 1998., 45 - 58.
42. MURAJ, Aleksandra: Živim znači stanujem, etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama, Zagreb 1989.
43. NAŠA DOMOVINA, Grupa autora, I. i II., Zagreb 1943.
44. PAVLIČEVIĆ, Dragutin: Hrvatske/kućne obiteljske zadruge, 1-2, Zagreb 2010.
45. PERŠIĆ-KOVAČ, Vesna: Koševi u Torčecu, Podravski zbornik 22, Koprivnica 1996., 189 - 195
46. PERŠIĆ-KOVAČ, Vesna: Tradicijski život i običaji Torčeca, Povijest Torčeca, Torčec 2000., 143 -156
47. PETRIĆ, Hrvoje: Općina i župa Drnje, Drnje 2000.
48. PETRIĆ, Hrvoje: O tipovima seoskih naselja (i njihovu okolišu) u varaždinskoj i koprivničkoj regiji u 18. i 19. stoljeću, Ekonomska i ekohistorija 2, Zagreb 2006., 89 - 103
49. POSAVEC, Ivan: Etnografski zapisi iz novigradske župe, Općina Novigrad Podravski, monografija, Novigrad Podravski 2001.
50. PREDAVEC, Josip: Selo i seljaci, Zagreb 1934.
51. PRVČIĆ, Vjekoslav: Pohvala kleti, Koprivnica 2008.
52. RAŠAN, Đuro: Ilustrirani rječnik stare podravske materijalne kulture, Podravski zbornik 13, Koprivnica 1982., 190 - 222
53. SABOL, Mijo: Rječnik kajkavskih riječi Đelekovca i okolice, Koprivnica 2004.
54. SLUKAN ALTIĆ, Mirela: Fizionomsko-morfološke osobine ruralnih naselja Varaždinskog generalata i Križevačke županije u 18. i 19. stoljeću, Podravina 20, Koprivnica 2011.
55. SOMEK, Petra: Osnovni tipovi kućišta i kuća u Podravini, Podravina 18, Samobor 2010., 127 - 149
56. SOMEK, Petra: Tradicijsko graditeljstvo Podravine, Meridijani, Samobor 2011.
57. ŠPANIČEK, Žarko: Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje, Vinkovci 1995.
58. ŠPANIČEK, Žarko: Pučko sakralno graditeljstvo Slavonije, Etnografska tribina 15, Zagreb 1992., 157 - 173
59. TURKOVIĆ, Josip: Podravsko rukotvorje, Koprivnica 1978.
60. VEČENAJ, Ivan: Narodno blago prekodravskog kraja, Podravski zbornik, 4, Koprivnica 1978., 172 - 180
61. VEČENAJ, Ivan i LONČARIĆ, Mijo: Rječnik Gole, Zagreb 1997.
62. VIDAKOVIĆ, Marko: Analiza strukture i prijedlog za regulaciju podravskog Đurđevca; Zagreb 1939.
63. VRANKOVIĆ, Biljana: Transformacija ruralnog prostora Koprivničko-križevačke županije, magistarski rad, Zagreb 2006.
64. WINTER, Marija: Iz povijesti Ludbrega i okolice, I. i II., Ludbreg-Koprivnica 2000.
65. ZEBEC, Maja: Tipologija i kronologija tradicijske arhitekture klijeti na podravskom dijelu sjeverozapadne Bilogore, Podravina 17, Koprivnica 2010., 153 - 165
66. ZEMBIĆ, Ivana: Tradicijsko graditeljstvo bivšeg kotara Ludbreg, Ludbreg - monografija, Ludbreg 1984., 59 - 67
67. ZLATIĆ, Hrvoje i KORETIĆ, Franjo: Arhitektura potkalničkih sela, Križevački zbornik 1, Križevci 1971.
68. ŽIVKOVIĆ, Zdravko: Hrvatsko narodno graditeljstvo, sv. 1., Istočna Hrvatska, Zagreb 1995.
69. ŽIVKOVIĆ, Zdravko: Prilog vrednovanju 'ušorenih' niznih naselja u Hrvatskoj, Zbornik za narodni život i običaje 49, Zagreb 1980.

Kazivači:

1. Ivan Benkek, Virje, graditelj starih kuća
2. Josip Cugovčan, Podravske Sesvete, slikar, sakupljač etnografske građe, voditelj vlastite etnografske zbirke
3. Davorin Hećimović, dr. med., Jagnjedovec, vlasnik etnografske zbirke
4. Mr. sc. Dražen Podravec, Virje, istraživač povijesti Virja
5. Željko Kovačić, Podravske Sesvete, istraživač narodne baštine
6. Vjekoslav Prvčić, Koprivnica, istraživač narodne baštine i pisac
7. Dr. sc. Dragutin Feletar, Koprivnica, geograf i povjesničar
8. Zlatko Filipović, dipl. arh., Hlebine-Koprivnica, arhitekt i istraživač narodnog graditeljstva

SUMMARY

The builders of traditional houses and farm buildings were often themselves members of the family or semiskilled peasants accustomed to construction works. The basic features of the building trade were simplicity, modesty and sincerity of construction, the application of domestic materials and functionality. This paper describes in great detail the technology of constructing a traditional house, from setting the location, laying the foundations, wooden construction, wattle-and-daub walls, to constructing ceilings, attics and straw-covered roof trusses. It also contains the local, Kajkavian terms for all jobs, tools and certain parts of the house. In the same way, it describes the construction of farm buildings (barns, hay-lofts, granaries, pigsties, etc.) and vineyard cottages. At the end, the paper emphasizes that the traditional manner of construction is dying out and rural architecture structures are quickly disappearing. It also mentions isolated examples of revitalizing traditional structures in Podravina.

ROLE OF THERMAL-TOURISM IN REGIONAL DEVELOPMENT – A CASE STUDY FROM HUNGARIAN SIDE OF THE HUNGARIAN-CROATIAN BORDER

ULOGA TERMALNOG TURIZMA U REGIONALNOM RAZVOJU - STUDIJA SLUČAJA S MADARSKE STRANE MADARSKO-HRVATSKE GRANICE

Zoltán SZABÓ

Senior lecturer

Georgikon Faculty of Pannon University

H-8360 Keszthely

Deák F. utca 16

Primljeno/Received: 18. 2. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 911.3:314(497.5-3)-8

József KOCSONDI

Professor

Georgikon Faculty of Pannon University

H-8360 Keszthely

Deák F. utca 16

Zoltán LAKNER

Professor

Faculty of Food Science

Budapest Corvinus University

H-1118 Budapest, Villányi u. 35

SUMMARY

Hungary has an extremely high level of thermal water potential. This can be a sound base of long-term, sustainable development. This resource is especially important in south-Western part of Hungary, where there is a lack of another endogenous factor of socio-economic progression and workplace creation. After a brief description of thermal tourism in Hungary in general, and in South-Western Transdanubia in particular, the article offers a summary of a direct-question survey, aiming to understand the picture of local municipalities on the thermal tourism on the Hungarian side of Hungarian-Croatian border. Based on a direct-survey among the majors of municipalities, where there is a thermal bath, the research support the economic importance of thermal tourism for the settlements, but the workplace creating role of this activity is relatively low. The distributive mechanism of central resources for tourism development is unsatisfactory. There are numerous fields (e.g. transport infrastructure, joint promotion) where open good possibilities for cross-border cooperation between Hungarian and Croatian tourism-service providers.

Key words: health tourism, medical tourism, settlement development, spa town, spa development

Ključne riječi: zdravstveni turizam, termalni turizam, regionalni razvoj, kupališni grad, razvijanje kupališnog grada

INTRODUCTION

The good therapeutic effects of thermal water has been well known even in the ancient times. In ancient Greece there was a high level of thermal bath culture, in spas like Aselepieae or Heracles. This tradition has been continued by Romans. In numerous developed Western-European states the thermal tourism is an important engine of the local and regional development.

The thermal water treatment has considerable traditions in Hungary, too. The Roman army and settlers, situating in Western part of Hungary (Danubia) have build considerable baths. During the Turkish occupation of Hungary, in the Middle ages there emerged new baths. Parallel with the formation of capitalist society and with the primitive capital accumulation, there has emerged a considerable culture of bath tourism among of bourgeoisie in the second half of 19th and first half of 20th century. During the so-called socialist times the thermal-tourism has been organised mainly on base of social politics and voluntaristic decisions, the economic considerations and motivating factors have been switched off. This situation has caused considerable tensions and backwardness (Szivas, 2005).

Hungary is very rich in thermal waters (Goodrich, & Goodrich, 1987). Its position in Europe is outstanding and in the world enjoys the 5th place. Before the 2nd World War the connected medicinal services were well known internationally. All over the country there are 135 known thermal water bursting to the surface. The number of thermal baths including medicinal services are 35 in the country and there are further 30 thermal bath in phase of preparation. Beside of leisure and recreation, keeping the body in good condition, the waters are good for degenerative forms of rheumatism and other locomotor-related disorders (Arthrosis, Spondylarthrosis Discopathy), inflammatory spinal and articular diseases (PCP, Bechterew syndrome), conjunctive tissue rheumatism, muscle and articulator troubles, chronic gynaecological diseases, circulatory disturbances, respiratory diseases or curing indigestion disorders. The waters chemical composition and medicinal effects are different. In different Hungarian areas the thermal waters are not the same, there is a wide choice of waters for different diseases.

After the system –changing, the collapse of the former market structure and the globalisation have considerably highlighted the deep-rooted structural problems of Hungary and the lack of competitiveness. Shrinking of industry, transition and privatisation of agricultural production have created an extremely difficult situation especially in that part of Hungary, where there was not possibilities to offer favourable investment-possibilities for foreign direct investment. In South –Western part of Hungary the economic situation has been especially difficult, because this region can be considered as a less favoured region of Hungary, characterised mainly by relatively low land quality, lack of irrigation facilities. The industrial production has been concentrated mainly into traditional centres of heavy industry. An important part of the economy has been the oil –dwelling, but the importance of this region has considerably decreased during the last three decades. Before the system-transition, in cold-war period there were here very large housing estates for military and auxiliary personals as well as for their families, but after the demolishing of the »Iron curtain« the region has lost its strategic importance and the de-mobilisation of military personal has considerably increased the unemployment. As a summary it can be stated, that the South-Western part of Hungary, the Hungarian side of the Hungarian-Croatian border can be considered as a crisis-hidden region, having neither capital, nor enough endogenous potential for sustainable economic and social development. Under these conditions, there is a specifically high importance of such factors of development, which can be considered as long-time engines of development. One of such factors is the thermal tourism, because this activity is able to create new workplaces and exercise favourable accelerative and multiplicative effects on local and regional development.

The potential of thermal tourism in this region will be presented on example of Zalakaros. In the baths there are medical and thermal water available as well. The well-known medical water is 96 centigrade hot, and suitable for therapeutic treatment.

The other spring provides thermal water of 47 centigrade and the other is 53 centigrade hot. The water is excellent both from chemical and bacteriological aspects. The thermal bath and associated treatments offered in Zalakaros can be recommended for the following conditions. (Indications):

- Chronic gynaecological and gums problems;
- Post treatment of accidents, neurological, orthopedical diseases;
- Degenerative forms of rheumatism and locomotor disorders (Arthritis, Spondylarthrosis, discopathy);
- Chronic inflammatory spinal and articular diseases (PCP, Bechterew syndrome);
- Conjunctive tissue rheumatism, muscle and articulator troubles;

The Zalakaros water is contraindicated in case of high blood pressure; severe cardiology diseases; acute inflammations; feverish condition; malignant tumours; epilepsy as well as pregnancy. The most important characteristic features of the water are summarised in Table 1.

A 2-3 week complex treatment would have a positive pain-relieve effect on the neurological exhaustion. The advantageous climate, the surrounding and fresh air as well as the bathing opportunities have a positive influence on the treatment of all above cases. Following therapies are available for the guests.

Water therapy (balneological) opportunities

Under water massage (Tangentor), weight bath, sauna, bath, sparkling bath

Special treatments:

Special bath treatment with thermal water for dermatological diseases (acute eczema), special bath treatment in thermal water for acute gynaecological inflammations.

Massage opportunities:

Mechanical dry massage (Vibrax), medical massage by hand

Massage opportunities:

Mechanical dry massage (Vibrax), medical massage by hand

Electro-therapy:

Ultraviolet (Quartz) treatment, Solarium, Infrared-ray treatment, short wave treatment, selective current treatment, instant DC Treatment (Galvanic-treatment, Electrophoreses-treatment etc.)

As a summary it can be stated, that in the South-Western part of Hungary there are extremely favourable possibilities of the bath tourism.

Components	mg / l
Potassium	58
Sodium	1810
Ammonium	12
Calcium	136
Magnesium	47,5
Iron	0,15
Manganese	N/A
Kations total	2063,7
Nitrate	N/A
Nitrite	N/A
Chloride	2420
Bromide	6,5
Iodide	5,4
Fluoride	1,4
Sulphate	121
Hydrogencarbonate	1650
Sulphite	2,99
Phosphate total	0,12
Anions total	4207,3
Metabor acid	155
Free carbonic acid	733
Dissolved acid	N/A
Total	178,0

Table 1

Constituents of the water is Zalakaros
Source: Zalakaros Thermal Bath

Research goals and hypothesis development

Our research aim has been the determination of the attitudes and of local municipalities to the thermal tourism and the barriers of development. According to this basic goal, based on preliminary interviews and the literature, we have developed a system of hypotheses. These were as follows:

H₁: The thermal tourism is considered as an important engine in local and regional development. This plays an important role in economic life of the settlement as well as of the region.

H₂: The thermal tourism helps to forge the local communities, promotes the development of non-governmental organisations.

H₃: The thermal tourism contributes to the increased openness of thinking of local population. In this way there will be an increased tolerance.

H₄: The municipalities are not satisfied with the current method of distribution of Hungarian governmental as well as EU-related monetary resources, because they consider the current system to be an ineffective one.

H₅: The thermal tourism-like another forms of tourism-will cause some negative effects for the local communities, which decrease the comfort and life –quality of local residents (Michalkó & Rátz, 2010).

Methodology

The key steps of our research is depicted in Fig. 1. It is obvious, that we have followed the combination of quantitative and qualitative approaches.

In framework of research four spas have been investigated: Hévíz, Kehidakustány, Lenti and Zalakaros.

Results and discussion

In first set of questions we tried to get information about the experiences positive aspects of thermal tourism from point of view of majors. The most important results are summarised in Table 2.

Analysing the table it is obvious, that the respondents practically unanimously accepted the importance of thermal water as a factor, which helps to increase the importance of the local community. The thermal water is an important carrier of the positive image of the community, too. The practical accelerative and multiplicative effects of thermal tourism can be proven by the fact, that the respondents accepted the place and role of the thermal water in development of tourism and catering industry as well as service providers. The thermal tourism exercise a positive effect on development of the cultural life of the communities as well as on increasing of the social capital. This is an especially important factor, because the tight relations between the local actors are necessary preconditions of development.

At the same time it is interesting, that the thermal tourism does not seems to be enough to increase the workplaces and to be an important factor in infrastructural development. This fact can be explained by the relatively low level of domestic purchasing power (Puczló & Rátz, 2011).

This later fact is especially heavy question, because historically this part of Hungary has one of the weakest-developed transportation infrastructure. In this field there seems to be a necessity to cooperate between the Hungarian and Croatian municipalities, because under the current conditions the lobby power of this Hungarian region does not seems to be enough to obtain additional resources for the development. The majors do not experience, that the increased income, generated by the tourism could contribute to the improvement of local life quality. This fact highlight the negative consequences of the re-distribution policy of central governments.

It is a difficult socio-economic question, why do not experienced the respondents the positive aspects of thermal tourism in increasing of tolerance, but the response to this question would go far beyond the scope of the current study.

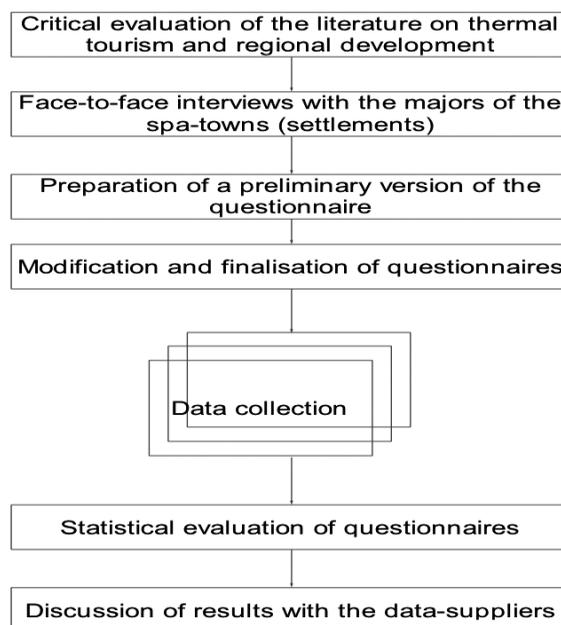

Fig. 1 The basic steps of our research

Statement	Average	Standard deviation
Increasing lobby – possibilities of local governments	4,75	0,50
Improving image of the settlement.	4,75	0,50
Increasing demand for cultural programs	4,25	0,50
Increasing number of catering service providers and restaurants.	4,25	0,50
Increasing number of accommodation providers	4,25	0,50
Increasing in the quality of accommodations	4,25	0,50
Local social cooperation for the development of tourism	4,25	0,50
Increasing the publicity and public interest for the specific places in the environment.	4,00	0,00
Increasing demand for diversification of cultural programs and touristic attractions.	4,00	0,00
New settlers (mainly as) in the settlement	4,00	0,00
Increasing number and activity of civil (non-governmental) organisations	4,00	0,00
Tighter relations between the bathing area and the local municipality	4,00	0,00
Improvement of quality of catering service providers and restaurants.	3,75	0,50
Improvement of IT infrastructure (e.g. internet-access, WIFI, etc.)	3,75	0,50
Increased local tax-income	3,50	0,58
Increasing income of local population	3,50	0,58
Increasing income of local enterprises	3,50	0,58
Increased number of guests	3,50	0,58
Increased environmental burden	3,50	0,58
Improving public safety	3,50	1,29
Increasing motivation for foreign language learning of local population	3,50	0,58
Increasing of tolerance	3,50	0,58
Increasing demand for tourism-related services in the surroundings of the settlement	3,50	0,58
Higher quality of work of public-sector bodies or private-law entities with a public service mission	3,50	0,58
Increasing self-respect of the local population	3,50	0,58
Increased culture of hospitality	3,50	0,58
Better understanding and higher evaluation of local culture and values	3,25	0,50
Increasing number of local entertainment programs	3,25	0,50
Increasing attention to the local traditions and ethnographical values.	3,25	0,50
Creation of new workplaces	3,25	0,96
Stabilisation of the economic position of the settlement	3,25	0,96
Increasing of the environmental conciseness	3,25	0,50
Increasing market opportunities for another, joining and supporting enterprises	3,25	0,96
New impetus for local population life	3,00	0,82
Increasing number of part-time jobs.	3,00	0,82
Increasing qualification of the local population	3,00	0,82
Improvement of the behavioural culture of local population	3,00	0,82

Statement	Average	Standard deviation
More resources for the life quality improvement	3,00	0,82
Better understanding of another ways of thinking and approaches	2,75	0,50
Increasing connection network of local people	2,75	0,50
Increasing possibility for improvement of local shopping possibilities	2,50	0,58
Improving public transportation	2,50	1,29
More resources of the improvement of transportation infrastructure	2,50	1,29

Table 2 The positive aspects of thermal tourism, id decreasing average of responses. The intensity of acceptance has been evaluated on a 1-5 point Lykiert scale, where the 1 means the total denying of the statement, 5 the total acceptance. Source: own research

In second part of the questionnaire we have analysed the hindrance factors and negative effects. Analysing the Table 3 it is obvious, that in opinion of majors the most important hindrance factors are the lack of system based approach in development policy, that's why the importance of tourism is relatively low in preparation of different decisions.

As we have seen from the analysis of Table, there is not enough local income to improve the infrastructure of the thermal-tourism. That's why the involvement of governmental and European Union resources in a question of strategic importance. At the same time, we have to see, that the respondents are not satisfactory with the distribution system of this resources, because they do not experience enough flexibility and simplicity. In our preliminary expectation, the experienced negative effects of the tourism.

Statement	Average	Standard deviation
The tourism development goals are not taken into consideration in central decisions on development	4,25	0,50
Too difficult application system	4,00	1,41
Cumbersome, long procedure in case of applications, with purpose of financing of tourism-related investments	3,75	1,26
The post –financing system of applications does not work	3,75	1,89
Low level of work culture in the region	3,25	0,50
Low number of well-accomplished touristic specialists	3,25	0,50
Low level of domestic purchasing power	3,25	0,50
High tax burden of local tourism-related enterprises	3,00	0,82
Low level of state support, jointing to the tourism tax	3,00	1,83
Low level of professional knowledge of the local population in field of catering ant tourism	3,00	0,82
Transition and disappearance of the traditional landscape	3,00	1,63
Emergence of monotonic landscape or aesthetically alien constructions	3,00	2,31
Increased danger for endangered species and natural values	3,00	1,41
Increasing congestion	2,75	1,26
The thermal tourism is favourable just for a relatively small circle of entrepreneurs	2,75	1,26
Too much noise	2,75	0,96
Social tensions between different logal social groups	2,50	1,00
Low developed transportation infrastructure	2,25	0,96

Statement	Average	Standard deviation
Lack of own capital	2,25	1,50
Low number of local entrepreneurs	2,25	1,26
Unfavourable image of the settlement	2,00	0,82
High level of corruption	1,75	0,96
Presence and activity of the organised crime	1,50	0,58

Table 3 The hindrance factors and negative aspects of thermal tourism, in decreasing average of responses. The intensity of acceptance has been evaluated on a 1-5 point Lykiert scale, where the 1 means the total denying of the statement, 5 the total acceptance. Source: own research

LITERATURE

1. Goodrich JN., Goodrich GE. (1987) Health-care tourism: An exploratory study. *Tourism Management* 8 (3):217-222
2. Michalkó G., Rátz T. (2010) Measurement of Tourism-oriented Aspects of Quality of Life. *Journal of Tourism Challenges and Trends* 3 (2):35-50
3. Puczko L., Rátz T. (2011) Social tourism in Hungary: From trade unions to cinema tickets. *Current Issues in Tourism* 14 (5):459-473
4. Szivas E. (2005) European Union accession: passport to development for the Hungarian tourism industry? *International Journal of Tourism Research* 7 (2):95-107

SAŽETAK

Mađarska raspolaže s izuzetno povoljnim potencijalom ljekovitih voda. To može predstavljati čvrsti temelj za održive regionalne razvojne programe na duge staze. Taj resurs je izuzetno važan na području južno-zapadnog Zadunavlja, gdje ima malo mogućnosti za razvoj gospodarstva utemeljenog na mjesnim resursima i za stvaranje radnih mjesta. Studija nakon pregleda turizma koji se bazira na ljekovitoj vodi Mađarske i južnog Zadunavlja, na temelju mjerenja putem anketiranja prikazuje mišljenje o termalnom turizmu (grado)načelnika naselja na mađarskoj strani uz mađarsko-hrvatsku granicu koja su neposredno vezana za turizam koji temelje na termalnoj ljekovitoj vodi. Davatelji odgovora jednoznačno priznaju značaj termalnog turizma u razvijanju mjesnog gospodarstva, ali uloga turizma u stvaranju radnih mjesta je vrlo mala. Svi su davatelji odgovora bili nezadovoljni sa sporim i kompliciranim mehanizmom dostavljanja mađarskih i EU-izvora. Na brojnim područjima (npr. razvijanje prometne infrastrukture, zajedničke promocijske kampanje) se otvaraju povoljne prilike za suradnju između hrvatskih i mađarskih davatelja turističkih usluga.

DIE STELLUNG KROATIENS INNERHALB DES KÖNIGREICHS UNGARN IN DER FRÜHEN NEUZEIT¹

THE KINGDOM OF CROATIA WITHIN THE KINGDOM OF HUNGARY IN THE EARLY MODERN ERA

Szabolcs VARGA

College of Theology of Pécs,
7621 Pécs, Papnövelde u. 1-3
Magyarország/Mađarska/Hungary
szavarga@gmail.com

Primljeno/Received: 16. 1. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 355-05-94(497.5)

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Studie sucht nach einer Antwort auf die Frage, was sich in den Monaten nach der Schlacht bei Mohács in der Beziehung veränderte, die zwischen Kroatien und Slowenien, und dem Ungarischen Königreich bestand. Im ersten Teil der Arbeit werden die Unterschiede dargestellt, die in der Einrichtung der zwei Länder nämlich Kroatien und Slawonien zu beobachten sind. Kroatien, als Königtums des Ungarischen Königreiches genoss eine besondere, bedeutende Autonomie und in der Ideologie des dortigen Adels war der Gedanke der freiwilligen Anschließung der Ungarischen Krone kontinuierlich präsent. Die selbstständige kroatische Krönungszeremonie verschwand aber, und das Attribut des kroatischen Königtums war auch die Heilige Ungarische Stefanskronen. Deshalb war das Ansehen der Krone in Kroatien sehr prägnant anwesend. Slawonien hatte engere Kontakte mit dem Ungarischen Königreich, die weltliche und sogar die kirchliche Verwaltung dieses Landes funktionierte nach dem ungarischen System. Die ungarischen Heiligen hatten hier auch einen Kult.

Diese andere, verschiedene Einrichtung wird auch durch die Benutzung der zwei Begriffe »regnum Croatia« also Kroatisches Königtum und »regnum Slavonie« also Slawonenland gekennzeichnet.

Die zwei Länder, die über verschiedene Einrichtungen verfügten, gerieten miteinander in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts wegen der ottomanischen Angriffe in eine engere Beziehung. Das zeigte sich auch dadurch, dass sich der kroatisch-dalmatische und der slawonische Banustitel 1476 miteinander verschmolzen. Der ungarische Königshof konnte in dem Jagello-Zeitalter den ständig werdenden militärischen Herausforderungen nicht standhalten, was die Schwierigkeiten, die in der Leitung der über der Drau liegenden Gebieten auftraten, hervorrief.

Ferdinand Habsburg, österreichischer Erzherzog versuchte nach dem Fall von Nándorférvár mit militärischer Hilfe das kroatische Grenzgebiet stabilisieren. Er baute mit den kroatischen Adeligen, die in seinem Sold standen, eine enge Beziehung aus. Deshalb unterstützten ihn die kroatischen Stände bei dem Kampf, den er gegen János Szapolyai um die ungarische Königskrone führte. Im Januar 1527 wurde aber Ferdinand in Cetin doch nicht zum kroatischen König gewählt, sondern er die Entscheidung des Pressburger

¹ Die Studie wurde mit der Unterstützung der Bolyai János Forschungsstipendium (BO/00387/10/2) und der Ungarischen Stipendium Komitee (Hungarian Scholarship Board Office) vollfertigt. Zu diesem Thema siehe: Varga, Szabolcs: Az 1527. évi horvát-szlávón kettős »királyválasztás« története. In: Századok 142 (2008) 1075–1135.

Ständetages wurde bekräftigt. Was auch dadurch bestätigt wird, dass Ferdinand dieses Gebiet später auch mit Hilfe der ungarischen Regierungsorgane führte.

Slawonien unterstützte dagegen János Szapolyai. Die slawonischen Stände, die sich in Dombó versammelten, nahmen ihn, als ihren gesetzlichen Herrscher an. Aber es gab keine Königswahl, denn es weder die Befugnis des slawonischen Ständetages noch der Rechtsgebrauch des Landesadels ermöglichte. Dafür gab es nicht einmal in den früheren Zeiten ein Beispiel. Die Entscheidungen der zwei Ständetage lassen sich nur im Laufe der Geschehnisse in Ungarn erklären.

Schlüsselwörter: Kroatien, Slawonien, Stände des Reiches, Krönung ordo, osmanischen Eroberung, Habsburger, kroatisch Königswahl

Key words: Croatia, Slavonia, Estates of the realm, coronation ordo, Ottoman conquest, Habsburgs, croatian royal election

Der Einfluss des Osmanischen Reichs auf Europa und insbesondere auf die eroberten christlichen Gebiete im Südosten des Kontinents ist ein viel diskutiertes Thema in der Historiografie. Dies mag nicht verwundern, zumal diese frühneuzeitliche Weltmacht, entstanden aus einem kleinasiatischen Fürstentum (türk. *beylik*), auf der Balkanhalbinsel in gesellschaftlicher, politischer und wirtschaftlicher Hinsicht grundlegende Veränderungen herbeiführte, deren Nachwirkungen noch heute zu spüren sind. Infolge der osmanischen Expansion verschwanden das bulgarische, das serbische und das bosnische Königreich. Die Erinnerung an die frühere Existenz dieser Reiche wurde lediglich von der Kirche bewahrt und es war diese kollektive Erinnerung, die sich im 19. und 20. Jahrhundert zu einem politisch-ideologischen Argument für die Unabhängigkeitsbestrebungen dieser Völker entwickelten sollte.

Das mittelalterliche Königreich Kroatien hatte wegen seiner geografischen Lage und seiner besonderen Beziehung zum Königreich Ungarn ein anderes Schicksal. Obwohl sein Territorium zum größten Teil von den Osmanen okkupiert worden war, konnte es im 16. und 17. Jahrhundert im Rahmen des Habsburgerreiches seine Staatlichkeit bewahren. Der kroatischen politischen Elite war es gelungen, während der osmanischen Herrschaft eine eigenständige kulturelle und historische Identität in habsburgischen Gebieten zu bewahren. Das Königreich Kroatien (*Regnum Croatiae*) wurde Anfang des 18. Jahrhunderts auf dem Gebiet Slawoniens, das im Mittelalter innerhalb des Königreichs Ungarn einen besonderen Status (*Regnum Slavoniae*) genossen hatte, fast unbemerkt zu neuem Leben erweckt.² Dieser Prozess war das Resultat einer langen, organischen Entwicklung, die auf die osmanische Eroberung zurückzuführen war. Parallel dazu verwendete man zur Bezeichnung der von den Osmanen zurückeroberten Gebiete zwischen Drau und Save immer häufiger den Ausdruck »Slawonien«, obwohl dieses Territorium im Mittelalter Teil des Königreiches Ungarn gewesen war und nicht zu Slawonien gehört hatte.³

Infolge dieser Entwicklung änderte sich im 18. Jahrhundert die Haltung der kroatischen Stände gegenüber dem Königreich Ungarn. Deutlich wurde dies in der Argumentation in Bezug auf die Annahme der Pragmatischen Sanktion: Auf der Versammlung der kroatisch-slawonischen Stände 1712 in Agram (kroat. Zagreb, ungar. Záhgráb) wurde in Abgrenzung zum ungarischen Reichstag, der zu dieser Zeit noch keine entscheidenden Festlegungen getroffen hatte, damit argumentiert, dass den kroatisch-slawonischen Ständen das Recht auf die freie Königswahl schon immer zugestanden habe und, da sie mit dem Königreich Ungarn lediglich durch Personalunion vereinigt seien, der Beschluss des unga-

² Zu den territorialen Veränderungen Kroatiens siehe Bak, Borbála: Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig [Historische Topografie Ungarns von der Landnahme bis 1950]. Budapest 1997 (História Könyvtár. Adattárak 9, 1), 56–59.

³ Seit dem 18. Jahrhundert begann man das Gebiet der Komitate Poschega, Virovitica und Syrmien (kroat. Požega, Virovitica und Srijem) als Slawonien zu bezeichnen.

rischen Landtages für sie auch nicht bindend sei.⁴ Des Weiteren führten die Stände an, dass die Geschichte des 1102 entstandenen gemeinsamen ungarisch-kroatischen Königreichs zu Ende gegangen war, als die kroatischen Stände Ferdinand von Habsburg (1526–1564) am 1. Januar 1527 in Cetin aus eigenem Willen zum König wählten.⁵

Wie wirkungsmächtig diese Sichtweise war, zeigte sich auch im Bemühen der im 19. Jahrhundert entstandenen kroatischen Geschichtswissenschaft, diese mit allen ihr zur Verfügung stehenden Quellen zu untermauern.⁶ Diese Interpretation konnte sich in der Fachliteratur tatsächlich behaupten, sorgte allerdings für heftige Debatten zwischen ungarischen und kroatischen Historikern.⁷ Im Mittelpunkt der Kontroverse stand dabei zum einen der Terminus »Slawonien« in seiner mittelalterlichen Form, zum anderen aber insbesondere die Frage der rechtlichen und territorialen Zugehörigkeit dieser umstrittenen Gebiete zum neuen Staatsverband.⁸ Mit dem Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie 1918 war dieser Diskurs obsolet geworden, da Kroatien sich vom Königreich Ungarn löste. Seitdem wird in der kroatischen Historiografie die Existenz eines selbstständigen kroatischen Staates als Fakt hingenommen.⁹ Auch die ungarische Geschichtswissenschaft verlor das Interesse an dieser Frage. Abgesehen von wenigen Autoren, wie Nikolaus Zrínyi (kroat. Nikola Zrinski, ungar. Zrínyi Miklós, 1620–1664) oder Franz Christoph Frangepán (kroat. Fran Krsto Frankopan, ungar. Frangepán Ferenc Kristóf, 1643–1671), wurden Aspekte der gemeinsamen Geschichte nicht weiter wissenschaftlich verfolgt. Erst ab den 1990er Jahren trat eine Wende ein. Den Weg einer Annäherung zwischen den beiden Nationalhistoriografien beschritten zunächst die Militärhistoriker, indem sie sich der Geschichte der Militärgrenze zuwandten. Da dieses Thema jedoch nicht im engen Rahmen der jeweiligen Nationalhistoriografie untersucht werden konnte und kann, wurden eine länderübergreifende Zusammenarbeit gefördert und weitere Formen der Kooperation angeregt.¹⁰

⁴ Siehe Beuc, Ivan: *Povijest Institucija državne vlasti Hrvatskoj (1527–1945)*. Zagreb 1969, 3.

⁵ Siehe dazu zuletzt Kruhek, Milan: *Cetin. Grad izbornog sabora kraljevine Hrvatske 1527*. Karlovac 1997 (Biblioteka povijesno-turističkih vodiča. Knjiga 1).

⁶ Erstmals dazu: *Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526 und 1527*. Hg. v. Joseph Chmel. Wien 1846 (Habsburgisches Archiv 2). – Auch das monumentale Unternehmen von Ferdo Šišić, der die Akten des Sabors edierte, setzte diese Argumentation fort: *Acta comitalia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I. / Hrvatski saborski spisi. Knjiga prva. Od godine 1526 do godine 1536*. Hg. v. Ferdo ŠIŠIĆ. Zagreb 1912 (MSHSM – Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 33).

⁷ Siehe Pars pro Toto Šišić, Ferdinand: *Die Wahl Ferdinands I. von Österreich zum König von Kroatien*. Zagreb 1917.

⁸ Um den ungarischen Standpunkt zu untermauern, wurde die Slawonien betreffende Urkundensammlung von György Fejér veröffentlicht. Fejér, György: *Croatia ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes*. Budaë 1839, IX. 4. – In den darauf folgenden Jahrzehnten äußerten sich zunehmend Rechtshistoriker in dieser Frage. Siehe Palugyay, Imre: *A kapsolt-részek (Slavonia-Croatia) történelmi s jogi viszonyai Magyarországhoz* [Die historische und juristische Beziehung der angeschlossenen Teile (Slawonien-Kroatien) zu Ungarn]. Pozsony 1863. – Korbuly, Imre: *A báni méltóság tekintettel a horvát-dalmát- és tótországi bánások történelmi és közjogi viszonyaira* [Die Banus-Würde mit Hinblick auf die historische und öffentlich-rechtliche Lage der Banschafte Kroatien-Dalmatien und Slawonien]. Pest 1868.

⁹ Die kroatische Forschung widmete sich vornehmlich der Entwicklung der neuzeitlichen Militärgrenze und der Problematik des serbisch-kroatischen Zusammenlebens. Erst die internationalen kulturhistorischen Symposien in Mogsersdorf seit den 1960er Jahren boten die Möglichkeit zur Zusammenarbeit, vor allem bezüglich der im Burgenland lebenden kroatischen Minderheit. Vgl. Varga, Szabolcs: *A 15–17. századi horvát történelem kutatásának új irányairól (1990–2004)* [Neue Richtungen bei der Erforschung der kroatischen Geschichte im 15.–17. Jahrhundert (1990–2004)]. In: *Századok* 139 (2005), 1035–1047.

¹⁰ Von den zahlreichen einschlägigen Werken, die aus der internationalen Zusammenarbeit hervorgegangen sind soll an dieser Stelle nur eines erwähnt werden: Pálffy, Géza: *The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)*. In: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. Hg. von Géza Dávid und Pál Fodor. Leiden-Boston-Köln 2000 (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy 20), 3–69. – Als Ergebnisse anderer Kooperationen entstanden u. a. die Publikationen: Pálffy, Géza: *Horvátország és Szlavónia a XVI–XVII. századi magyar királyságban* [Kroatien und Slawonien im Königreich Ungarn im 16.–17. Jahrhundert]. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)* 9/1–3

In diesem Beitrag soll der Frage nachgegangen werden, inwiefern sich die Stellung Kroatiens innerhalb des Königreiches Ungarn durch die osmanische Eroberung nach 1527 verändert hat: Traf die Auffassung der kroatisch-slawonischen Stände von 1712 zu, der zufolge einzig die Person des Königs das gemeinsame Bindeglied zwischen beiden Ländern gewesen sei? Oder ist dies nur als eine populär gewordene politische Argumentation zu verstehen? Meiner Ansicht nach ist die Geschichte Kroatiens im 16. und 17. Jahrhundert von der Ungarns nicht zu trennen, und auch die Herrschaft König Ferdinands I. (1526–1564) setzte das enge mittelalterliche Beziehungsgefüge fort.

KROATIEN

Kroatien galt ab 1102 als ein zur Stephanskronen gehörendes Königreich (*pars annexa*). Die Vereinigung dürfte friedlich zu Stande gekommen sein, denn nicht von ungefähr wurde damit der Gedanke einer *pacta conventa* assoziiert.¹¹ Infolge des Zusammenschlusses entstand im Mittelalter unter den Kroaten der Mythos einer gemeinsamen Heimat, das *hungarus*-Bewusstsein. So bewahrte die Volkskultur den Banus Imre Derencsényi in Erinnerung, der 1493 bei Udbina »Hungaria« verteidigt haben soll.¹² Auch die zeitgenössische positive Beurteilung von Matthias I. Corvinus (1458–1490), festgehalten in einer Sage, zeugt von dieser Eintracht: Demnach gebe es keine Gerechtigkeit, solange dieser König schlafe. Im Gedicht »Klagelied der Burg von Buda«, von dem in Ragusa (kroat. Dubrovnik) geborenen Mavro Vetranović Čavčić (1482–1576), wird König Matthias angefleht, aus seinem Grab emporzusteigen und die gemeinsame (sic) Heimat zu verteidigen.¹³

Neben dem *hungarus*-Bewusstsein kam bei den Kroaten ein ausgeprägter Kult um die »Heilige Krone« (ung. *Szent Korona*) auf. Auch bei dem Dichter Vetranović aus Ragusa spielt dieses Motiv eine wichtige Rolle. So beklagt er in seinem Gedicht »Lied über den Ruhm des Kaisers« den Verlust von Griechisch-Weißenburg (serb. Beograd) und zugleich den des gesamten Landes, d. h. »den Verlust der vom Himmel geschickten ungarischen Krone«.¹⁴ In einem Lied eines unbekanntenen Autors über die Schlacht bei Mohatsch (kroat. Mohač) im Jahr 1526 wurde wiederum die »Heilige Krone« als ein »von einem Engel gebrachtes wunderbares Geschenk«¹⁵ für Ludwig II. Jagiello (kroat. Ludo-

(2002), 107–121. – Ders.: Egy szlavóniai köznemesi család a két ország szolgálatában. A budróci Budor család a XV–XVIII. században [Eine adelige Familie aus Slawonien im Dienste beider Länder. Die Familie Budor aus Budroc im 15.–18. Jahrhundert]. In: Hadtörténelmi Közlemények 115/4 (2002), 923–1007. – Ders.: Az első horvát hadiszabályzatok (1578) magyarországi gyökerei [Die ungarischen Wurzeln der ersten kroatischen Kriegsregeln (1578)]. In: Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Hg. v. István Lengvári und József Vonyó. Pécs 2003 (Pannónia könyvek. Pécsi tudománytár), 295–304. – Ders.: Hrvatska i Slavonija u sklopu Ugarske Kraljevine u 16. i. 17. st. (s posebnim osvrtom na političke, vojne i društvene odnose) In: Hrvatsko-mađarski odnosi 1102–1918. Hg. v. Milan Kruhek. Zagreb 2004, 113–125. – Ders.: Egy fontos adalék történelmi földrajzunk s közigazgatás-történetünk históriájához. Az 1558. évi horvát-szlovén közös országgyűlés meghívólevele [Ein wichtiger Beitrag zur Geschichte unserer historischen Geografie und Verwaltung. Die Einladung zum gemeinsamen kroatisch-slawonischen Landtag 1558]. In: Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok) 10/2 (2003), 233–248. – Štefanec, Nataša: Heretik Njegova Veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu. Zagreb 2001 (Homines, tempora, loci). – Dieser erfreuliche Prozess wurde von einer gemeinsamen kroatisch-ungarischen Historikerkonferenz gekrönt, deren Vorträge auch veröffentlicht wurden: Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. Hg. v. Milan Kruhek. Zagreb 2004.

¹¹ Dementsprechend wählten zwölf kroatische Adelige aus freiem Willen Koloman aus dem Arpaden-Haus zu ihrem König. Dazu Deér, József: Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft. Darmstadt 1970 (Libelli 300). – Antoljak, Stjepan: Pacta ili Concordia od 1102 godine. Zagreb 1980.

¹² Sokcsevits, Dénes: Magyar múlt horvát szemmel [Ungarische Vergangenheit aus kroatischer Perspektive]. Budapest 2004, 10–13.

¹³ Tužba grada Budima: »...Vojniče tijekom sad zatoj se poteži / u stojni Biograd, Matijaš gdi leži, / ter klikuj: vaj meni, rascviljen u tuzi / da mramor studeni od jada posuzi; / i reci: kralju moj, razberi tužan glas, / pogibe Budim tvoj i ostali kotar vas; / pogibe sva slava i ugarska sva hvala, / i u čeljus od lava svasma je upala!«

¹⁴ Pjesanca slavi carevoj: »...O kruno ugarska, s nebesa poslana« Stari pisci hrvatski III. Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića. Zagreb 1871, 9.

¹⁵ Sokcsevits (wie Anm. 12), 16.

vik II. Jagelović) König von Böhmen, Ungarn und Kroatien (1516–1526) besungen. Diese sakrale Verehrung war auch im 18. Jahrhundert noch lebendig. Matija Petar Katančić (1750–1825) verfasste 1790 eine Ode anlässlich der Überführung der Stephanskrone von Wien nach Ungarn.¹⁶ Die Stephanskrone war für die Kroaten allerdings nicht nur eine Reliquie, sondern auch ein Symbol ihrer Staatlichkeit. Denn im Sinne der im 14. Jahrhundert entstandenen Idee der »Heiligen Krone« waren das Königreich Ungarn sowie die zu diesem gehörige Länder Bestandteile und Mitglieder (*membra*) der »Heiligen Krone« und nur ein mit dieser Krone gekrönter Herrscher konnte diese rechtmäßig regieren.¹⁷ Gemäß dieser im 16. Jahrhundert vollständig ausgeprägten Vorstellung waren die Begriffe des Königtums (*regnum*) und der »Heiligen Krone« im territorialen Sinne identisch, da die Landesteile gleichzeitig die Komponenten der »Heiligen Krone« bildeten.¹⁸

Der Bezug zur ungarischen Krone dürfte auch damit zusammenhängen, dass das von der ungarischen Krönungsordnung (*ordo*) übernommene Zeremoniell der kroatischen Königswahl keinen langen Bestand hatte und schließlich spurlos verschwand. Die kroatischen Stände haben diese Entwicklung deshalb hingenommen, weil Kroatien von Ungarn nicht annektiert worden war, sondern als ein autonomes Königtum (*regnum*) Teil der ungarischen Krone (*membrum*) blieb. Eigentlich hätte sich der ungarische Regent – nachdem er in Stuhlweißenburg (kroat. Stolni Biograd) zum König von Ungarn gekrönt worden war – nach Kroatien begeben müssen, um sich dort inthronisieren zu lassen, doch mit der Krönungszeremonie in Stuhlweißenburg wurde der Gekrönte zugleich auch König von Kroatien (*rex Croatiae*). Daher ist nach dem Einzug des Königs Koloman in Dalmatien (1102) die Bezeichnung *Dei gratia rex Hungariae Dalmatiae et Croatiae* in die Intitulation der ungarischen Könige aufgenommen worden, wobei das Bewusstsein erhalten blieb, dass das Königreich Kroatien als ein eigenständiges Land behandelt wurde. Es wurde folglich nicht zu einem Komitat oder einer Region Ungarns, sondern blieb ein unabhängiges, angeschlossenes Land, selbst wenn diese Beziehung – allein schon wegen der unterschiedlichen Größe der beiden Länder – nicht auf Gleichrangigkeit beruhte.¹⁹

Dem reibungslosen Ablauf der Vereinigung kam zugute, dass das Land zwischen dem Kapelagebirge und der Adriaküste mit dem Zentrum Knin eine weitgehende Autonomie genoss. Die territoriale Verwaltung auf mittlerer Ebene blieb erhalten und das ungarische Komitatssystem wurde nicht adaptiert. Ebenso galt eine kirchenrechtliche Unabhängigkeit, sodass die Jurisdiktion des Erzbischofs von Gran (kroat. Ostrogon) vor der kroatischen Grenze endete. Dasselbe traf auch auf die zivilrechtliche Praxis zu. Die Ständeversammlungen (kroat. *sabores*) konnten zwar nicht als »richtige« Landtage im ursprünglichen Sinne des Wortes angesehen werden, blieben aber eine wichtige Institution der Autonomie.²⁰

In der Praxis verband die beiden Länder eine weitaus engere Beziehung als nur die Personalunion. Dies zeigt sich schon daran, dass die selbstständige kroatische Hofhaltung – wenn es eine solche jemals gegeben haben sollte – eingestellt wurde und dass diese Aufgabe vom ungarischen Königshof in Ofen (kroat. Budim) übernommen wurde. Man kann zwar einwenden, dass der Königshof Ungarns gleichzeitig auch der Kroatiens war, aber stellte sich dieser eben nicht als solcher dar. Es gab auch keine selbstständige kroatische Kanzlei oder Kammer. Die Angelegenheiten der Gebiete südlich der

¹⁶ Der Titel des Werks lautet: »A horvát királyság nemesi bandériuma Budára indul Zággrábból a dicső magyar korona őrzésére (1790«) [Die edlen Banderien des Königreichs Kroatien begeben sich zum Schutz der ruhmvollen ungarischen Krone von Agram nach Ofen (1790)]. Vgl. Sokcsevits (wie Anm. 12), 20.

¹⁷ Zur Deutung des Begriffs »Heilige Krone« siehe Eckhart, Ferenc: A szentkorona-eszme története [Geschichte der Ideologie der »Heiligen Krone«]. Budapest 1941.

¹⁸ Ebd., 246.

¹⁹ Engel, Pál: A középkori magyar királyság intézménye [Institution des mittelalterlichen ungarischen Königreichs]. In: Rubicon 7/1–2 (1996), 55.

²⁰ »Man kann die Versammlung der Bewohner eines Landes nur in dem Fall als Landtag bezeichnen, wenn sie dort dem Herrscher mit Rat (*consilium*) und, wenn nötig, mit Tat (*auxilium*) zur Seite standen.« Tringli, István: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés [Die Versammlung in Slawonien von 1481]. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Hg. v. Enikő Csukovits. Budapest 1998, 297.

Save wurden von der Königlichen Kammer bzw. der Kanzlei übernommen, die für das gesamte Königreich Ungarn zuständig war. An dem ungarischen Reichstag nahmen manchmal auch Abgesandte der kroatischen Stände teil,²¹ mit der Konsequenz, dass die dort festgelegten Steuern auch von ihnen zu entrichten waren.²² Ebenso mussten die kroatischen Stände auf königlichen Befehl hin nicht nur unter der Leitung des Banus, sondern auch unter der eines vom Herrscher bestimmten Heerführers in den Krieg ziehen.²³ Die für Kroatien wichtigsten politischen und diplomatischen Entscheidungen wurden im königlichen Rat (*consilium regis*) getroffen, dem der Banus von Kroatien-Dalmatien (*banus Croatiae et Dalmatiae*) angehörte; nach dem Palatin (*palatinus*) und dem Landesrichter (*iudex curiae regiae*) galt er als drittwichtigster Würdenträger im Königreich Ungarn. Durch ihn wurden die kroatischen Interessen im wichtigsten Entscheidungsgremium des Königreiches vertreten. Außerdem verwaltete er die königlichen Besitzungen im kroatisch-dalmatinischen Raum,²⁴ nicht zuletzt verfügte er auch über die Befehlsgewalt über die in der Provinz mobilisierbaren Truppen. Damit wurde ihm ein Stück der königlichen Macht zuteil, weshalb die Könige auch versuchten, den Banus unter ihren Vertrauten auszuwählen. Aber gerade an der Art seiner Ernennung wird deutlich, dass der Banus nicht als Vertreter kroatischer Interessen am königlichen Hof, sondern vielmehr als Vertrauensmann und Beauftragter des Königs anzusehen ist. Der König ernannte ihn nach eigenem Willen für eine unbestimmte Zeit (*durante beneplacito*) und keiner konnte ihn an seiner Entscheidung hindern. Die Ernennung erfolgte am Hof nur mündlich, es wurde vor der Wahl höchstens die Meinung der anwesenden Räte eingeholt. Die ungarischen Könige waren bestrebt, für diesen Posten immer einen kroatischen Adligen zu ernennen, weil dadurch ein Ortskundiger als Banus fungierte, der gleichzeitig auch seine Privatgüter für das Amt einsetzen konnte. Die einzige, seit dem 15. Jahrhundert vom Landtag immer häufiger geforderte Bedingung bestand allein darin, dass für die strategisch wichtigsten Ämter (Banus von Kroatien-Dalmatien, Banus von Slawonien, Woiwode von Siebenbürgen und Gespan von Temes) sowie für die Besetzung der Burgkapitäne nur ungarische Adelige nominiert werden sollten.²⁵ Zu

²¹ Vgl. *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Hg. v. Ferenc Döry u. a. Budapest 1989 (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici 2, Fontes 19), 208.

²² 6. April 1464 Supplementum: »Quod primo salva et reservata libertate regno nostri disposuissent, ordinassent, et concluissent pro hac vice, quod omnes et singuli homines possessionati ecclesiastici scilicet et eculares tam intra corpus huius regni nostri Hungariae et Sclavonie, quod continetur in sexaginta comitatibus, quam etiam in partibus Transilvanis et regno Croatiae constituti et generaliter omnes ad coronam regno nostri pertinentes de singulis duodecim portis integris iuxta morem dicationis luci camere nostre dare, disponere et mittere tenerentur ad ipsum exercitum unum bonum armatum equitem cum armis competentibus [...] ire vellent.« Ebd., 153. –Wegen osmanischer Plünderungen konnte z. B. 1508 nur die Hälfte des erhobenen Tributs eingetrieben werden. Siehe Thallóczy, Lajos/Hodinka, Antal: *A horvát véghelyek oklevéltára I. kötet. 1490–1527* [Urkundensammlung des kroatischen Grenzgebiets. Band 1. 1490–1527]. Magyarország mellék-tartományainak oklevéltára. 1. kötet [Urkundensammlung der Provinzen Ungarns. Band 1]. Budapest 1903 (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XXXI. / Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak 31), 18.

²³ Vgl. die Urkunde vom 2. November 1465, im Magyar Országos Levéltár [Ungarisches Landesarchiv] (fortan MOL), Diplomataikai Levéltár [Archiv für Diplomatie] (fortan DL) 16275 (Regest).

²⁴ Engel, Pál: *A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez* [Honor. Zur Frage der feudalen Besitzformen]. In: *Történelmi Szemle* 24 (1981), 1–19. – Leider sind gerade aus Kroatien wenige Daten vorhanden. In den anderen Provinzen mit Sonderstatus, in Siebenbürgen und Slawonien, sind die Güter, die mit einem Amt verbunden waren, gut nachzuweisen. Dazu Engel, Pál: *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről* [Honor, Burg, Gespanschaft. Studien über das Regierungssystem des Anjou-Königreichs]. In: *Századok* 116 (1982), 880–922.

²⁵ Dekret von König Matthias Nr. III aus dem Jahr 1471, Gesetzartikel Nr. 6: »Des Weiteren, die Verteidigung der Burgen des Königs, der Barone, sowie aller anderen Adligen unseres Landes in den Grenzgebieten, das heißt in Ober- und Unterungarn oder in Slawonien, Dalmatien oder Kroatien muss Ungarn (*personis scilicet dignis et idoneis*) und keinen Fremden anvertraut werden.« Siehe: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1000–1526. évi törvényczikkek* [Ungarische Gesetzessammlung (Corpus Juris Hungarici). Gesetzartikel 1000–1526]. Hg. v. Dezső Márkus. Budapest 1899, 361. – Im Abkommen von Farkashida vom 31. Juli 1490 wurde auch festgelegt, dass folgende Ämter nur von Ungarn besetzt werden können: Woiwode von Siebenbürgen und Gespan der Szekler, Gespan von Temes und Pressburg, Banus von Slawonien, Dalmatien, Kroatien, Banus von Szörény, Jajce, Belgrad, Kapitäne der Burgen an den Grenzen, Kapitäne der freien

diesem Kreis gehörte der kroatische Adel ebenso wie der Adel Slawoniens, Siebenbürgens oder die in Ungarn angesiedelten serbischen Angehörigen des Adelsstandes. Außerdem war der kroatische Adel (*universitas regni nobilium*) gleichzeitig Teil jener Gemeinschaft (*membrum*), die die »Heilige Krone« verkörperte.²⁶ Somit war der Banus Kroatiens kraft seines Amtes Teil der ungarischen Aristokratie. Der ungarische Adel stellte eine juristische Kategorie dar, in der die ethnische Herkunft seiner Mitglieder keine Rolle spielte.

Im ungarischen Königreich war der Palatin (*palatinus*) der zweite Mann nach dem König, in der Abwesenheit des Herrschers sogar dessen Vertreter. Im Kriegs- und Justizwesen verfügte er über landesweite Gerichtsbarkeit und der König ernannte ihn auch zum Haupttrichter Dalmatiens.²⁷

Dieses enge, über die Personalunion weit hinausgehende Beziehungsgeflecht zwischen Kroatien und Ungarn machte eine Sezession unmöglich, deshalb entwickelte sich die Idee einer Loslösung von Ungarn bei den kroatischen Ständen bis zur Niederlage bei Mohatsch (29. August 1526) auch nicht. Sie fühlten sich als Teil und Mitglied der »Heiligen Krone« sowie als Bewohner von *Hungaria*.

SLAWONIEN

Slawonien (*Regnum Sclavoniae*) hatte eine noch engere, aber qualitativ andere Beziehung zur ungarischen Krone als das Königreich Kroatien. Das Territorium der Komitate Warasdin (kroat. Varaždin), Kreuz und Agram hatte bereits im Mittelalter einen Sonderstatus, dessen Anfänge jedoch nicht geklärt sind. Ein einheitliches System von Privilegien galt dort als identitätsstiftender Faktor, auf das sich die Stände bereits im 15. Jahrhundert als »altes Vorrecht« berufen hatten. Anfangs wurde es nicht schriftlich fixiert, erst die innenpolitischen Turbulenzen und die lang anhaltenden kriegerischen Wirren machten eine verbindliche Kodifizierung notwendig.²⁸ König Matthias bekräftigte deshalb 1465 die alten Gewohnheitsrechte (*consuetudines*) des slawonischen Adels, nachdem der Tafelrichter (*prothonotarius*), dessen Aufgabe es war, den Siegelstempel der Banschafft Slawonien aufzubewahren, von der Gemeinschaft des slawonischen Adels im Einvernehmen gewählt und danach dem Banus präsentiert worden war. Der Banus übergab dem neu gewählten Richter daraufhin den Siegelstempel, den dieser zusammen mit den Siegeln der an der Wahl beteiligten Adeligen Slawoniens verwahrte. Des Weiteren musste der slawonische Adel bei der Ausstellung von Urkunden nur die Hälfte der damals üblichen Gebühren an die königliche Kurie entrichten. Der an den Gerichtstagen (*octava*) abzulegende Eid durfte vor dem slawonischen Gericht abgelegt werden. Mit Ausnahme der Adligen, die Treuebruch begangen hatten, Amtsträger in Slawonien oder Untertanen des Banus bzw. des Königs waren, durften Angehörige des Adels von niemandem vor die königlichen Hofgerichte geladen werden, es sei denn, die Prozesseinleitung erfolgte in Slawonien und in der königlichen Kurie ist dagegen Berufung eingelegt worden.²⁹ Ein Teil der Privilegien des slawonischen Adels stammte also aus dem Bereich der Rechtsprechung. Diese Vorrechte waren jedoch im Vergleich zu den Kroatiens weniger stark ausgeprägt, da dort das ungarische Komitatssystem etabliert war. Slawonien war

Königsstädte (*non aliis, quam hungaris, pro officiolatu dare et conferre valeamus, bene meritis*). Siehe Bak, János M.: Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert. Wiesbaden 1973 (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 6), 153.

²⁶ Anlässlich der Krönung von Wladislaw II. Jagiello zum ungarischen König im Jahr 1490 wurde die Krone von Johann Corvinus und das Kreuz von Bertalan Beriszló getragen. Die Krönungszeremonie wurde von Osvát Thúz, der Bischof von Agram, zelebriert, da die Erzbischöfe verhindert waren. Siehe Margalits, Ede: Horvát történelmi repertórium. I. kötet [Kroatisches historisches Repertorium. Bd. 1]. Budapest 1900, 262 und 651.

²⁷ Gesetzartikel (GA) Nr. 1485/12. Siehe: Magyar Törvénytár (wie Anm. 25), 403.

²⁸ Nach 1444 strebte die Familie Cilli nach dem Ausbau einer eigenen Territorialherrschaft, die, neben ihren österreichischen Stammesbesitzungen (vornehmlich in der Krain, der Steiermark und Kärnten), Teile Kroatiens, Slawoniens und Bosniens eingeschlossen hätte. Dazu Pálosfalvi, Tamás: Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448) [Die Cillis und die Tallócis. Der Kampf um Slawonien (1440–1448)]. In: Századok 134/1 (2000), 49–66.

²⁹ MOL, DL, 16200.

hingegen fest in die kirchlichen Strukturen des ungarischen Königreichs integriert; das im Jahr 1095 gegründete Bistum Agram unterstand dem Erzbischof von Kalocsa.³⁰ Außerdem besaßen die im ungarischen Reichstag verabschiedeten Gesetze Gültigkeit, wenngleich im slawonischen Raum immer nur die Hälfte der vorgeschriebenen Kriegssteuer (*dica*) eingetrieben und die direkte staatliche Steuer (*lucrum camerae*) nicht pro Bauernhufe, sondern pro Haushalt entrichtet wurde.³¹ Die hier skizzierte spätmittelalterliche Einrichtung Slawoniens wies in dieser Hinsicht auch einige Parallelen zur Woiwodschaft Siebenbürgen (*Regnum Transylvania* oder *Regnum Transylvaniae*) auf.³² Der slawonische Banus hatte im Vergleich zum kroatischen Banus einen geringeren Einfluss, wenn auch beide nach dem gleichen Verfahren ernannt wurden. Im Laufe des Mittelalters gab es zahlreiche Beispiele dafür, dass vom König solche Personen zum Banus von Slawonien bestimmt wurden, deren Grundbesitz in anderen Landesteilen lag. Das ist deshalb hervorzuheben, weil der Banus von Slawonien den Vizebanus bzw. die banus aus dem Kreis seiner Dienstleute (*servitor*) ernannte. Es gab derer zwei und sie waren gleichzeitig die Gespane der Komitate Agram (kroat. Zagreb) und Kreuz (kroat. Križevci). Der slawonische Adel hatte also bei der Auswahl der Provinzleitung kein Mitspracherecht und konnte auf deren Arbeit nicht einwirken.³³ Die Einflussmöglichkeiten des Banus waren auch deshalb nicht so weitreichend wie die seines »Amtsvetters« im Königreich Kroatien, weil die Zahl der königlichen Dienstgüter (*honor*) abnahm. Der Amtsinhaber besaß statt wie einst großer Ländereien bis zum Ende des 15. Jahrhunderts nur noch die Städte Agram und Kreuz als Dienstgüter.³⁴ Auf eine von Kroatien abweichende Stellung der Provinz weist auch die Tatsache hin, dass das Amt des Banus keinen ständigen Sitz hatte. Die anfallenden Akten wurden im Familienarchiv des jeweils amtierenden Würdenträgers aufbewahrt, was dazu führte, dass viele Dokumente wegen des häufigen Banuswechsels abhanden gekommen sind. Der Ort der Rechtsprechung wechselte zwischen Agram und Kreuz, es kam aber auch vor, dass Gerichtstage in anderen, kleineren Ortschaften abgehalten wurden.³⁵ Während der Provinzlandtage (*particularis congregatio*) wurden zumeist nur Gerichtstage abgehalten (*sedes judicaria, sedria*), an denen die Angeklagten verurteilt und Entscheidungen in Prozessangelegenheiten getroffen wurden. Es kam gelegentlich vor, dass diese nicht einmal vom slawonischen

³⁰ Zumindest bis 1853, als Agram zum selbstständigen Erzbistum erhoben wurde.

³¹ Tringli, István: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541 [Anbruch der Neuzeit. Geschichte Ungarns 1440–1541]. Budapest 2003, 54.

³² Mályusz, Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában [Der ungarische Ständestaat zur Zeit Hunyadis]. Budapest 1958, 94–97. – Ders.: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban [Die siebenbürgische ungarische Gesellschaft im Mittelalter]. Budapest 1988 (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 2). – Beide Provinzen waren durch ihre Gesandten regelmäßiger als die kroatischen Stände bei den ungarischen Landtagen vertreten. Im Vergleich zu den Ungarn verfügten sie nur über partikuläre Rechte. Das zeigte sich etwa darin, dass ihr Blutgeld nur die Hälfte von dem der Ungarn betrug und die slawonischen und siebenbürgischen Adligen keine Mitglieder des Königlichen Rates werden durften. Eine weitere Gemeinsamkeit mit der siebenbürgischen Einrichtung bestand darin, dass das Tafelgericht des Landesrichters als die dem Banus-Gerichtshof übergeordnete Behörde die oberste juristische Instanz des slawonischen Adels darstellte. Dazu kommt noch, dass – seit 1519 gesetzlich fixiert – in Siebenbürgen und Slawonien die Praxis der Prozessverfahren mit der in Ungarn üblichen identisch war.

³³ Erst unter Johann Corvinus' konnte in den 1490er Jahren erreicht werden, dass der Banus seine Stellvertreter aus dem slawonischen Adel ernannte. Siehe Kubinyi, András: Die Komitatsgespanschaften im Jahr 1490 und das Problem der Thronfolge von János Corvin. In: Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa 1458–1490. Herne 1999 (Studien zur Geschichte Ungarns 2), 113–137.

³⁴ Engel, Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437) [Das Verhältnis der königlichen Macht und der Aristokratie zur Zeit Sigismunds (1387–1437)]. Budapest 1977 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83), 203f.

³⁵ Der Landtag von 1478 wurde z. B. in Izdenc im Komitat Kreuz abgehalten. Siehe Laszowski, Emilij: Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. In: Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva 18 (1916), 81–87.

Banus, sondern vom Palatin oder von einer anderen, vom König beauftragten Person geleitet wurden.³⁶

Die Merkmalsunterschiede zwischen den beiden Königreichen Kroatien und Slawonien zeigen sich also vor allem im slawonischem Partikularismus, in den in Slawonien etablierten ungarischen Strukturen und darin, dass es beim slawonischen Adel keine Vorstellung von einer gemeinsamen historischen Vergangenheit gab. Im Mittelalter war Slawonien Teil des Königreichs Ungarn und damit Mitglied der »Heiligen Krone« (*membrum*). Im Sinne des in der ungarischen Rechtsgeschichte erstmals von István Werbőczy (um 1458–1541) definierten organischen Staatsverständnisses bildete der Staat (*regnum*) einen ganzen *corpus*. Werbőczy war derjenige, dessen Rechtsverständnis die Institutionen des Königs, der Nation und des Staatskörpers miteinander vereinigte. Diese Vorstellung wurde zu einem wesentlichen Element des ungarischen Verfassungsrechts.³⁷ Slawonien war also Teil des Regnums, d. h. des Staatskörpers, unter dem man das ganze Ungarn, selbst noch während der osmanischen Herrschaft, verstand.³⁸ Parallel dazu war es auch üblich, Slawonien sowie die anderen größeren territorialen Einheiten (Kroatien und Siebenbürgen) selbst als *corpora* zu bezeichnen. Slawonien wurde als eine separate Einheit und Provinz der »Heiligen Krone« seit dem 15. Jahrhundert auch *Regnum Sclavoniae* genannt. Diese regionale Identität schloss jedoch die Zugehörigkeit zum *Regnum Hungariae* durchaus nicht aus, vielmehr stand diese Pars pro Toto auch für die Teilhabe am Königreich Ungarn als Ganzes. Für ein solches gemeinsames Staatsbewusstsein lassen sich einige Belege anführen: Im Gegensatz zum Königreich Kroatien war die Verehrung ungarischer Heiliger in Slawonien sehr verbreitet und blieb bis 1918 prägnant.³⁹ Die von König Ladislaus I. (1077–1095) gestiftete Kathedrale von Agram wurde dem Heiligen Stephan, dem ersten König Ungarns, zu Ehren geweiht. Die Weihe fand am 20. August, am sogenannten Stephanstag, statt. Dieser Tag ist in Ungarn bis heute Nationalfeiertag und es ist kein Zufall, dass eben dieser mit dem Kirchweihfest zusammenfiel. Des Weiteren spricht das Selbstverständnis der Studenten, die sich an ausländischen Universitäten immatrikulierten für ein Gemeinschaftsbewusstsein. Zu der Zeit, in der sich die kroatische Studentenschaft als *natio illyrica* bezeichneten, fühlten sich die Studenten aus Slawonien als Mitglieder der *natio hungarica*. Das beste Beispiel dafür ist der Fall des Agramer Kanonikers Georg Rátkay. Zwar hielt er 1641 als Angehöriger der *natio hungarica* in der Wiener Stephanskirche die jährliche »Sankt-Ladislaus-Predigt«, doch war er während seiner politischen Laufbahn ein großer Bewunderer des Palatins Johannes Drasković, des großen Förderers des Illyrismus.⁴⁰

Die Auswirkungen der osmanischen Herrschaft

Die Vertiefung der Beziehungen zwischen dem ungarischen Königreich und seinen Provinzen Kroatien und Slawonien war nicht zuletzt durch die Expansion des Osmanischen Reiches im 15.

³⁶ 1481 beauftragte der König den Palatin Mihály Guti Országh und den Landesrichter István Báthory mit der Leitung der Versammlung. Der Banus war nicht anwesend. Siehe Tringli (wie Anm. 20), 294.

³⁷ Diese Feststellung trifft auch auf Siebenbürgen zu, wie es von Teréz Oborni nachgewiesen wurde. Oborni, Teréz: From Province to Principality. Continuity and Change in Transylvania in the First Half of the Sixteenth Century. In: Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century. Hg. v. István Zombori. Budapest 2004, 165–178, besonders 165f. und die hier zitierte Fachliteratur.

³⁸ Die Anerkennung der staatsrechtlichen Vorstellungen Werbőczys in Kroatien veranschaulicht die Tatsache, dass das erste Werk, welches im kajkavischen Dialekt im Druck erschien, eben das Buch »Tripartitum« des Rechtswissenschaftlers war, das 1574 von János Pergosics übersetzt wurde. Siehe Lőkös, István: A horvát irodalom története [Geschichte der kroatischen Literatur]. Budapest 1996, 119.

³⁹ Nur ein Beispiel für die vorhandene Verehrung: 1515 opferten der in Agram lebende Gelehrte und Buchbinder Paulus (*litteratus et ligator librorum*) und seine Gattin Elisabeth ihr Haus und ihren Garten für die Erhaltung des St.-Emerich-Altars in der St.-Stephans-Kathedrale in Agram. Dazu Tkalčić, Ivan Krst: Povjestni spomenici slob. kralj. Grada Zagreba prijestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske / Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Svezak treci. Isprave 1500–1526. Zagreb 1896, 115.

⁴⁰ Bene, Sándor: Egy kanonok három királysága. Rátkay György horvát históriája [Drei Königreiche eines Kanonikers. Die kroatische Geschichte des György Rátkay]. Budapest 2000 (Irodalomtörténeti füzetek 148), 12f.

Jahrhundert bewirkt. Dem Königshof in Ofen fiel es nach der Eroberung Bosniens 1463 zunehmend schwerer, dessen entfernte Territorien effektiv zu verteidigen. Deshalb stellte König Matthias I. die Weichen für ein neues Verteidigungssystem, das auf einer Grenzverteidigung basierte.⁴¹ Da die Balkanhalbinsel bis 1466 im Wesentlichen von den Osmanen okkupiert worden war, wandte sich die Armee des Sultans in der Folge gegen die kroatischen Gebiete. Wegen der ständigen Bedrohung sowie des permanenten Kriegszustands militarisierte sich die kroatische Gesellschaft, was von Matthias Corvinus zusätzlich dadurch gefördert wurde, dass er die Finanzierung der Banderien der kroatischen Aristokratie selbst übernahm.⁴² Seine Unterstützung erwies sich jedoch als nicht ausreichend, weshalb der bis dahin vom Krieg verschont gebliebene slawonische Adel den Truppen am kroatischen Kriegsschauplatz immer häufiger mit Lebensmitteln und Kriegsausrüstung zu Hilfe eilen musste. Das verstärkte wiederum in den beiden Provinzen das Gefühl, aufeinander angewiesen zu sein, brachte aber unter den ungarischen Ständen einen entgegengesetzten Prozess in Gang. Im Land nördlich der Drau wollte sich der Adel intensiver an der Warenproduktion und am Handel beteiligen, was zur Folge hatte, dass sich die ungarischen im Gegensatz zu den kroatischen und slawonischen Adeligen »entmilitarisierten«.

Die Versorgung der bosnischen Stadt Jajce belastete bis 1468 den slawonischen Adel wiederum enorm.⁴³ Die nun häufige Teilnahme an Kriegszügen und die daraus resultierenden Erfahrungen legten die Grundlage für eine neue Identität, die sich wesentlich intensiver als bis dahin auf Rechtssprivilegien stützte. Immer öfter wurden nun Ständeversammlungen abgehalten, um die Verteidigung zu organisieren. Die Kriegszüge formten den slawonischen Adel zu einer Gemeinschaft, die sich nunmehr auch politisch zu artikulieren begann. Die zunehmenden militärischen Verpflichtungen veranlassten den slawonischen Adelsstand dazu, den König um rechtliche und steuerliche Vergünstigungen zu ersuchen. 1477 ordnete Matthias Corvinus an, dass die slawonischen Stände an der nächsten Generalständeversammlung (*congregatio generalis*) ausnahmslos persönlich vorstellig werden müssten, damit der Banus die Registrierung der Zahl der Kriegsfähigen vornehmen könne. Die Adeligen erhielten das Recht, aus ihren Reihen einen Kapitän zu wählen und wurden für vier Jahre von den Steuerzahlungen befreit.⁴⁴ Diese Verordnung ist als ein wichtiger Meilenstein der politisch-staatlichen Entwicklung Slawoniens anzusehen, da sie die Privilegien des Adels in diesem Gebiet erweiterte und die Ständeversammlung, die bisher lediglich juristische Funktionen wahrnahm und als Forum der Rechtsprechung gegolten hatte, mit neuen Kompetenzen versah.

Die Ereignisse nach dem Tod von König Matthias Corvinus im Jahr 1490 markieren die nächsten Etappen der politisch-staatlichen Entwicklung Slawoniens. Die Lage der Provinz wurde durch den Vertrag zwischen den beiden Gegenkönigen Wladislaw II. Jagiello und Johann Corvinus (kroat. Ivaniš Corvin, 1473–1504) erheblich beeinflusst.⁴⁵ Im Sinne des am 31. Juli 1490 geschlossenen Abkommens in Farkashida verlich Wladislaw dem Herzog Johann Corvinus die Titel »König von Bosnien« sowie »Banus von Kroatien-Dalmatien« auf Lebenszeit. Mit diesem Akt sollte ein neues – vorher

⁴¹ Pálffy, *The Origins and Developments* (wie Anm. 10), 3–6.

⁴² Kubinyi, András: *Hadszervezet a késő középkori Magyarországon* [Militärwesen im spätmittelalterlichen Ungarn]. In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Hg. v. Árpád Rác. Budapest 2000 (Rubicon-Aquila könyvek), 75–86, hier 77.

⁴³ Thallóczy, Lajos: *Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527* [Die Geschichte von Jajce (Banat, Schloss und Stadt) 1450–1527]. Budapest 1915 (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. 4. kötet. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria, CXXIII. – Auch nach 1468 trug Slawonien den Hauptanteil der Burgversorgung. 1525 wurde auch der slawonische Adel, neben anderen ungarischen Kontingenten, für die Burgbefreiung mobilisiert.

⁴⁴ Fejér (wie Anm. 8), 39–41.

⁴⁵ Zu diesen ungeordneten Zuständen siehe Kubinyi, András: *A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején* [Der Königliche Rat in der Zeit des Interregnums von 1490. Das Entstehen der Wahlkonditionen von Ladislaus II.]. In: *Levéltári Közlemények* (1978), 61–79.

nicht vorhandenes – Staatsgebilde unter der Herrschaft und Hoheit Corvinus' entstehen.⁴⁶ Der Plan scheiterte nicht zuletzt am Widerstand der kroatischen und slawonischen Stände. Johann Corvinus konnte in den folgenden Jahren lediglich den Titel des Herzogs von Slawonien (*dux Sclavoniae*) führen.⁴⁷ Der Protest des slawonischen Adels bezog sich auf eine Klausel in der Vereinbarung, der zufolge selbst der Banus dem Herzog unterstellt worden wäre. 1492 sahen sich die Stände veranlasst, den König um die Bekräftigung ihrer Privilegien zu ersuchen. Diese ungewisse innenpolitische Lage trug dazu bei, das Selbstverständnis des slawonischen Adels zu stärken. Die Identität der Stände wurde über ihre Privilegien auf dem Gebiet der Justiz hinaus um eine wesentliche Komponente erweitert. Sie betrachteten sich als die »Vormauer des ungarischen Königreiches«⁴⁸ und verlangten als Anerkennung für ihre militärischen Verdienste, mit ihrem Wappen, auf dem ein nach rechts wegrennender Marder dargestellt war, in den Krieg ziehen zu dürfen.⁴⁹ Dieser Wunsch geht aus der im Jahr 1496 von Wladislaw II. ausgestellten Urkunde hervor, in der der König dem slawonischen Adel ein Wappen schenkte.⁵⁰ Festzustellen bleibt also, dass der in Reaktion auf die osmanische Bedrohung entstandene Topos der *Antemurale Christianitatis* die Entwicklung Slawoniens zu einem selbstständigen Königreich (*regnum*) entscheidend förderte und das Selbstverständnis des slawonischen Adels zu entwickeln half. Außer dem Wappen erhielt die Provinz 1497 auch ein eigenes Siegel zur Beglaubigung der im Namen des gesamten Adels verfassten Dokumente.

Zugleich gestalteten sich die slawonischen Kontakte zu den kroatischen Gebieten immer enger. 1476 zog man die bis dato von einander unabhängigen Banustitel zusammen – nicht zuletzt um den König von Bosnien, Miklós Újlaki (1471–1477),⁵¹ zu beschwichtigen. Von nun an trugen die Würdenträger den Titel »Banus von Kroatien-Slawonien-Dalmatien« (*banus Croatiae Slavoniae et Dalmatiae*). Das bedeutete jedoch noch nicht die gemeinsame Verwaltung der drei Provinzen. Für dieses Amt wurden immer zwei Personen ernannt, die die Aufgaben unter sich aufteilten und ihre Versammlungen getrennt abhielten. Dies erwies sich im Hinblick auf die Mobilmachung und die Organisation der Verteidigung als Vorteil. Dennoch schien der Vormarsch der Osmanen nicht aufzuhalten zu sein. 1480 wurde Slawonien von den osmanischen Truppen geplündert und 1493 fiel ein großer Teil des kroatischen Adels in der Schlacht bei Udbina.⁵² Diese Schlacht markierte einen Wendepunkt. Danach begann die vereinigte Banschaft ihre selbstständige politische Orientierung zu definieren, weil sie das Vertrauen in den ungarischen König verloren hatte.⁵³ 1495 kamen Johann Corvinus, Bernhard Frankopan und die kroatischen Stände auf der Burg Bihać überein, König Maximilian I. um Hilfe zu ersuchen.⁵⁴ In diesem Zusammenhang spielte die Argumentation, dass der ungarische König nicht imstande sei, seine Länder zu beschützen – ein Thema, das in Folge immer häufiger aufgenom-

⁴⁶ Thallóczy (wie Anm. 43), CL.

⁴⁷ Für die Biografie Johann Corvinus siehe Schönherr, Gyula: Hunyadi Corvin János. 1473–1504 [Johann Corvinus von Hunyadi. 1473–1504]. Budapest 1894.

⁴⁸ »Quapropter non immerito hoc ubi ipsum regnum nostrum unum praecipuum scutum, vel potius antemurale regno nostri Hungariae appellaverimus.« Fejér (wie Anm. 8), 46–49.

⁴⁹ »Quamvis illud regnum nostrum Sclavoniae ab antiquo habuerit pro armorum insignu unum Mardurem, et his armis usque praesentiarum semper usum fuerit [...].« Ebd.

⁵⁰ Das steht auch mit der Entwicklung der ungarischen Komitate im Zusammenhang, da das Komitat Somogy (kroat: Šomođska) 1498 vom Herrscher auch ein eigenes Wappen erhielt.

⁵¹ Dazu ausführlich Kubinyi, András: Die Frage des bosnischen Königtums von Nicolaus Újlaky. In: *Studia Slavica* (1958), 373–384.

⁵² Zu den Auswirkungen der Schlacht sowie zur Lage Kroatiens unter den Jagiellonen siehe: Krbavska bitka i njezine posljedice Hg. v. Dragutin Pavličević. Zagreb 1997. – Zum Ablauf der Schlacht siehe Borsa, Gedeon: Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai [Ungarische Bezüge einiger Wiener Wiegendrucke]. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (1965/1966), 390–392.

⁵³ Tringli (wie Anm. 31), 120.

⁵⁴ Thallóczy/Hodinka (wie Anm. 21), 2.

men wurde –, eine entscheidende Rolle.⁵⁵ Verknüpft wurde dieser Gedanke mit der Interpretation der *pacta conventa*, die im Hintergrund wirksam war und der zufolge der König stets aus freiem Willen von den Ständen gewählt werde. Die Argumentation konnte natürlich dahingehend erweitert werden, dass ein König, der seinen Pflichten nicht nachkam, d. h. das Land nicht beschützte (*non idoneus*), von den Ständen durch einen neuen ersetzt werden durfte.

Obwohl der Königshof alles unternahm, um die desolate Lage zu ändern, stand er dem osmanischen Weltreich Sultan Selims I. (1512–1520) beinahe machtlos gegenüber. Vergebens wurden in den 1510er Jahren eine 9.000 bis 10.000 Mann starke Armee zur Grenzverteidigung bereitgehalten und zwischen 170.000 und 180.000 Gulden für Kriegsausgaben zur Verfügung gestellt.⁵⁶ Man kann also nicht behaupten, dass die politische Elite der Jagiellonen-Ära keinen Versuch zur Verteidigung der südlichen Grenze unternommen hätte,⁵⁷ wengleich das Königreich Ungarn seit Anfang des 16. Jahrhunderts im schwindenden Maße im Stande war, Kroatien und Slawonien zu beschützen.⁵⁸ Der kroatische Adel sandte einen Brief nach dem anderen an den Papst, nach Venedig und an den Kaiser, um Hilfe zu erbitten.⁵⁹

Der Königshof in Ofen war nun immer weniger in der Lage, den Süden des Landes, wo Slawonien und Kroatien nach dem Tod Johann Corvinus' im Jahr 1504 in Anarchie versanken, zu kontrollieren. Der neu ernannte Banus András Both von Bajnai (1504–1511)⁶⁰ verhielt sich wie ein Gegenkönig und konnte seine Absetzung erfolgreich verhindern.⁶¹ Nach seinem Tod 1511 gelang es, die Lage in der Provinz mehr schlecht als recht zu konsolidieren. König Wladislaw ernannte den Palatin Péter Perényi (1512–1513) zum Banus und verlieh seinem Amtsnachfolger, Péter Beriszló (kroat. Petar Berislavić) (1513–1520), den Titel des Schatzmeisters (*thesaurarius*), beides Maßnahmen, die sich letztlich als vergeblich erwiesen, denn sie konnten das weitere Vordringen der Osmanen nicht verhindern. 1512 fiel die Stadt Srebrenik und mit ihr ein wichtiges Kettenglied im Verteidigungssystem.

⁵⁵ Tringli (wie Anm. 31), 95.

⁵⁶ 1513 bis 1514 bezahlte z. B. der Gespan von Temes den Sold für die 3.950 Reiter, 400 Fußsoldaten und 1.100 Marinesoldaten, d. h. für insgesamt 5.090 Personen in »Niederungarn«. Die 1.657 Reiter und 770 Fußsoldaten auf dem kroatisch-bosnischen Territorium wurden ebenfalls von ihm bezahlt. Hinzu kam noch das königliche Heer, die kirchlichen Banderien sowie die Bauernsoldaten (südslaw. *vojniki*), deren Anzahl nur schwer zu schätzen ist. Laut eines Budgets aus dem Jahre 1511 betrug der Sold der Truppen in Niederungarn 60.206 Gulden und der von den Soldaten der Banschafft Kroatien 56.020 Gulden. Der erstere war höher, denn der Hof bezahlte noch den Sold von 752 Reitern der kroatischen Grafen, außerdem erhielten die Soldaten den Sold für das ganze Jahr ausbezahlt. Vgl. Kubinyi (wie Anm. 42), 77.

⁵⁷ Zu einer partiellen Neubewertung der Jagiellonen-Ära siehe Kubinyi, András: *Változások a középkor végi Magyarországon* [Veränderungen im spätmittelalterlichen Ungarn]. Budapest 1993 (História Könyvtár. Előadások a történettudományok műhelyéből 2).

⁵⁸ 1499 verschleppten die plündernden osmanischen Truppen 7.000 Menschen und 1.700 Rinder aus Kroatien. Zwischen 1500–1520 verschleppten sie 70.000 Menschen aus Dalmatien. Margalits (wie Anm. 26), 46 und 327.

⁵⁹ Venedig verfügte seit 1420 über beträchtliche Ländereien in Dalmatien, die von der osmanischen Expansion gleichermaßen gefährdet waren. Deshalb bezahlten sie in mehreren Fällen kroatische Adelige, damit diese auch die venezianischen Besitzungen verteidigten. 1516 erhielt Johann von Krbava 2.500 Gulden, um 150 Reiter zur Verteidigung der Region bereit zu halten. Dem Banus von Kroatien Péter Beriszló wurde für die Verteidigung eine noch größere Summe zur Verfügung gestellt. Siehe Margalits (wie Anm. 26), 197. – Zur Beziehung zwischen Venedig und den Osmanen siehe Braunstein, Philippe: *Venedig und die Türken (1480–1570)*. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970). Hg. v. Othmar Pickl. Graz 1971 (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1), 59–71.

⁶⁰ Siehe dazu die neunte Werk: Pálosfalvi Tamás: *Bajnai Both András és a szlavón bánáság*. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513 [András Bajnai both und banatus Sclavoniae. Slawoninen, Europe und die Türken 1504–1513]. In: *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Hg. von Ferenc Glatz. Budapest 2009, 251–301.

⁶¹ Kubinyi, András: *Beriszló Péter és budai szereplése* [Péter Beriszló und sein Auftritt in Buda]. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Hg. v. Dems. Budapest 1999 (METEM könyvek 22), 172.

Die einzige Möglichkeit des Herrschers die Vorgänge aufzuhalten wäre gewesen, einen loyalen Gefolgsmann für das Amt des Banus zu ernennen. Das hätte aber eine Kooperation mit dem slawonisch-kroatischen Adel vorausgesetzt, weil ohne dessen Unterstützung der Banus nicht im Stande war, die Provinz zu kontrollieren. Ein weiteres wichtiges Kriterium für die Ernennung des Banus war, dass er über ausreichend große Güter verfügte, um aus deren Ertrag die hohen Verteidigungskosten zu decken. Es gab in der Jagiellonen-Zeit allerdings nur wenige Adlige, die über ein entsprechendes Vermögen verfügten. Dies führte letztlich dazu, dass der Banus von Kroatien-Dalmatien-Slawonien immer einflussreicher wurde. Der königliche Hof erwartete die Übernahme der vielfältigen mit dem Amt verbundenen Aufgaben und die Deckung eines Teils der Kriegskosten, während die kroatisch-slawnischen Stände sich von ihm nur Schutz erhoffen konnten. Die gegenseitige Abhängigkeit des kroatisch-slawnischen Adels und des Banus wurde auch dadurch verstärkt, dass beide Parteien die Durchsetzung ihres gemeinsamen Ziels, die Verteidigung der Provinz, nur durch eine erfolgreiche Zusammenarbeit erreichen konnten. Deswegen wurden lokale Großgrundbesitzer zum Banus von Kroatien-Dalmatien-Slawonien ernannt, was allerdings stets die Gefahr barg, dass dieses Amt zum Ausbau einer eigenen Territorialherrschaft genutzt werden konnte.⁶²

Das »Pendel der Macht« zwischen dem Herrscher und den Ständen schlug in diesen Jahrzehnten immer mehr auf der Seite des Adels aus. Péter Beriszló gelang es bis zu seinem Tod nicht, die Unterstützung der slawnischen Stände zu gewinnen. Diese waren nicht bereit, größere finanzielle Opfer für die Verteidigung der Gebiete jenseits der Save zu erbringen, da sie sich dazu nicht verpflichtet fühlten. Die Adeligen beriefen sich dabei auf ihre Freiheitsrechte, auf die Beriszló keinen Eid abzugeben bereit war. Erfolgreich verhinderten sie auch die Besteuerung der Stadt Agram.⁶³ Das Recht des Banus auf Besteuerung war ein Novum, was die Aversion der Stände gegen Beriszló erklärt.

Am 29. August 1521 eroberte Sultan Süleyman der Prächtige (1520–1566) die »weiße Stadt« (serb. Beograd). Mit dem Fall der Burg war das bis dahin besser geschützte Slawonien ständigen Angriffen ausgesetzt. Das Ziel der Osmaneneinfälle waren die reichen österreichischen Erbländer. Das veranlasste den jungen Erzherzog Ferdinand von Habsburg dazu, ernsthafte Gegenmaßnahmen einzuleiten. 1522 erschienen österreichische Hilfstruppen auf kroatischem Territorium, die von Krain und Kärnten aus bezahlt wurden und unter eigenen Heerführern dienten.⁶⁴ Der Erzherzog versuchte die Effektivität der Verteidigung auch dadurch zu erhöhen, dass er mit Genehmigung des ungarischen Königs Ludwigs II. mehrere kroatische Adelige in seinen Dienst aufnahm, die ihre Heimat von nun an auf seine Kosten verteidigten. Bis 1526 erfolgte eine Kooperation zwischen dem vom ungarischen König ernannten Banus und dem Oberbefehlshaber der Hilfstruppen der Erbländer.⁶⁵ Die zunehmen-

⁶² Wie real diese Gefahr war, wird daran erkennbar, dass sowohl Corvinus als auch Both und Beriszló oft eine andere, vom Kurs des ungarischen Hofes abweichende Außenpolitik verfolgten und mit den fürstlichen Höfen Europas gemäß ihrer eigenen Interessen korrespondierten.

⁶³ Kubinyi (wie Anm. 61), 176f.

⁶⁴ Siehe dazu Rothenberg, Gunther Erich: *The Austrian Military Border in Croatia 1522–1747*. Urbana 1960 (Illinois Studies in the Social Sciences 48). – Amstadt, Jakob: *Die k. k. Militärgrenze 1522–1881* (mit einer Gesamtbibliographie). Bde. 1–2. Phil. Diss. Würzburg 1969. – Loserth, Johann: *Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert*. Studien zur Geschichte der Landesdefension und der Reichshilfe. Graz 1934 (Forschungen zu Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 11, 1). – Vaniček, Frantisek: *Specialgeschichte der Militärgrenze*. Bd. 1. Wien 1875. – Guldescu, Stanko: *The Croatian-Slavonian Kingdom 1526–1792*. Mouton 1970 (Studies in European history 21). – Bidermann, Hermann Ignaz: *Steiermarks Beziehungen zum kroatisch-slawnischen Königreich im XVI. und XVII. Jahrhundert*. In: *Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 39 (1891), 3–125. – Kovács, Péter: *Erzherzog Ferdinand und Ungarn (1521–1526)*. In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*. Hg. v. Martina Fuchs, Teréz Oborni und Gábor Újváry. Münster 2005 (Geschichte in der Epoche Karls V. 5), 57–78.

⁶⁵ Im Frühjahr 1526 befahl König Ludwig II. dem Banus Ferenc Batthyány, dass er die Versorgung der fremden Truppen unterstützen solle: »Ad alendas gentes prefati domini archiducis, ne inopia et defectu vel etiam caristia victualium cogantur illas partes vacuas deserere [...]«. « Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Habsburški spomenici kraljevine hrvatske. Dalmacije i Slavonije. Bd. 1. Hg. v. Emilij Laszowski. Zagreb 1914 (Monumenta Spectantia Historia Slavorum Meridionalium 35). 1.

de Unterstützung aus den Erbländern war auch deswegen erforderlich geworden, weil die allmählich selbst zum Kriegsschauplatz gewordene Provinz nach 1521 nicht mehr über die Donau und die Save versorgt werden konnte, da auf der Drau oberhalb von Esseg (kroat. Osijek) ein Munitionstransport auf größeren Schiffen unmöglich war.⁶⁶ Die Versorgung Kroatiens war daher nur über die Mur möglich. Außerdem konnten sich die kroatischen Stände eher auf die Hilfe Wiens verlassen. Die Erkenntnis, dass die militärische Unterstützung Kroatiens nach dem Fall von Griechisch-Weißenburg von Ofen aus nicht mehr zu erwarten war, erhöhte die Sympathie der kroatischen Stände gegenüber dem Wiener Hof. Aus der Perspektive des ungarischen Königshofes betrachtet galten die kroatischen Gebiete tatsächlich nur als Nebenkriegsschauplätze, obwohl dies im Königlichen Rat in dieser Form nie offen ausgesprochen wurde. Für den kroatischen Adel war die Frage, ob das Königreich Ungarn keine Hilfe leisten konnte oder wollte letztlich unerheblich.⁶⁷ Das Misstrauen dem Ofener Hof gegenüber wurde auch dadurch gestärkt, dass das Amt des Banus immer häufiger unbesetzt blieb und diese Würde so zum Spielball innenpolitischer Auseinandersetzungen degradiert wurde. Ivan Karlović (Johann Torquatus) von Krbava,⁶⁸ der als Anhänger Ferdinands galt, wurde 1524 von seinen Gegnern am Hofe zum Rücktritt gezwungen, während der Kandidat Ludwigs II., Johann Tahy, wiederum von den slawonischen Ständen abgelehnt wurde. Das war ein neues und beispielloses Phänomen in der Machtpolitik der Stände.⁶⁹ Einerseits zeigt es die nächste Stufe der staatlich-politischen Entwicklung Slawoniens, andererseits den allmählich sinkenden Einfluss des ungarischen Königshofes.

DIE EREIGNISSE DES JAHRES 1526

Die sich im Juli 1526 zuerst in Cetin, dann in Bihać versammelnden kroatischen Stände standen vor dem Dilemma, ob sie dem Befehl König Ludwigs II. folgen und unter der Leitung des Banus in den Krieg ziehen oder ob sie ihr Augenmerk weiterhin auf das kroatische Grenzgebiet richten sollten. Der ebenfalls anwesende Oberbefehlshaber der kaiserlichen Truppen Niclas Jurisich (1490–1543) vertrat die Ansicht, dass Ungarn das Ziel des osmanischen Angriffs sei, weshalb zur Grenzverteidigung 500 Reiter und 200 Fußsoldaten durchaus genügen würden. Seine Einschätzung war jedoch nicht ausschlaggebend und der Erzherzog Ferdinand forderte die Truppen zum Bleiben auf. Aus diesem Grund nahmen sie, anders als das slawonische Heer, an der verhängnisvollen Schlacht bei Mohatsch nicht teil. Die Entscheidung der von Johann von Krbava angeführten kroatischen Stände bestätigte sich insofern, als dass man, die optimistische Vorhersage Jurisichs ungeachtet, bis Mitte August nicht herausfinden konnte, was das eigentliche Ziel des osmanischen Feldzugs war.⁷⁰ Ein weiterer Grund für ihr verspätetes Handeln war zudem die Überzeugung, dass sie bei einem möglichen Vorstoß des Sultans gegen Kroatien keine Hilfe von Ofen zu erwarten hatten.⁷¹ Letztlich handel-

⁶⁶ Das ist aus dem Bericht von Antonio Burgio vom 20. August 1526 bekannt: »Die türkische Flotte begann sich drauaufwärts zu bewegen was bedeutete, dass sie einen Angriff gegen Ungarn planten, da die Drau mit solch großen Schiffen nur bis Osijek schiffbar ist [...].« Hier zitiert nach Mohács. Hg. v. János B. Szabó. Budapest 2006 (Nemzet és emlékezet), 65.

⁶⁷ Das bestätigt der apostolische Nuntius Burgio in seinem Schreiben vom 30. Juni 1526: »[...] das beste Ergebnis, mit dem wir diesen Krieg [den Feldzug im Jahre 1526] beenden können, ist der Verlust aller Gebiete zwischen Drau und Save. Ich betrachte dieses Territorium jetzt schon so, als ob wir es schon verloren hätten, seitdem der Feind die Save überquerte.« Ebd. (wie Anm. 66), 65.

⁶⁸ Siehe dazu Varga, Szabolcs: Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics-örökség [Die Beiträge zur Erhebung Familie Zrínyi. Die Karlovics Erbschaft]. In: Zrínyi Miklós élete és öröksége. Hg. von Zoltán Varga. Szigetvár 2009, 4–28.

⁶⁹ Margalits (wie Anm. 26), 348f.

⁷⁰ Am 27. März war man noch aufgrund der Berichte eines zum Islam konvertierten Verwandten von János Tahy der Meinung, dass der Sultan über Siebenbürgen, Peterwardein und Slawonien angreifen wird. Erst am 21. August rief der König den Banus Franz Batthyány zu sich, als er sich bereits sicher war, dass das Ziel der Osmanen die Eroberung Budas ist. Vgl. Mohács (wie Anm. 66), 32 und 91f.

⁷¹ Eben deswegen wollte man den Frühjahrsländtag in Fünfkirchen (kroat. Pečuh) abhalten, damit »die Kroaten in Treue gehalten werden (die mal mit den Türken, mal mit Ferdinand, dem österreichischen Erzherzog, Verhandlungen führen)«. Ebd. (wie Anm. 66), 33.

ten sie richtig: Obwohl das Königreich Ungarn das größte Heer Europas aufgestellt hatte, wurde es von der Übermacht des Gegners fast völlig vernichtet.⁷²

Besonders folgenreich war der Tod des Königs in dieser Schlacht. Damit war der Thron Böhmens und Ungarns unbesetzt. Im ausgeplünderten Land blieben aber zwei größere Heere intakt: das eine unter dem Oberbefehl von János Szapolyai (kroat: Ivan Zapolja) (1487–1540) in der Umgebung von Szeged, das andere in Kroatien. Es war unbestritten, dass die beiden Armeen ein gewichtiges Wort bei der anstehenden Königswahl haben würden. Szapolyai, der Woiwode von Siebenbürgen, wurde von der Mehrheit des kaiserfeindlichen Adels unterstützt. Gleichzeitig sah der Erzherzog die Zeit gekommen, nach der Stephanskronen zu greifen. Dazu wurde er durch u. a. zwei Faktoren veranlasst: Er sah einerseits die Verteidigung der Erbländer nur durch den Erwerb des ungarischen Königstitels gewährleistet, da er die Ressourcen des ungarischen Königreichs nutzen wollte, um vor dem Osmanischen Reich eine Art Schutz- und Pufferzone auszubauen.⁷³ Andererseits war er sich im Klaren darüber, dass die Herrschaft über das mit 325.000 km² flächengrößte Land in Mitteleuropa seinen Einfluss auf die europäische Politik bedeutend steigern würde.

Im Herbst 1526 versuchten beide Königskandidaten möglichst viele Anhänger zu mobilisieren. In diesem Wettrennen hatte Ferdinand die schlechteren Karten, da er sich anfangs nur auf das Umfeld Königin Marias von Ungarn (1505–1558, kön. Ung. 1521–1526), auf den Palatin István Báthory (1519–1525; 1526–1530), einige westungarische Aristokraten sowie den ihm gegenüber seit vielen Jahren loyalen kroatischen Adel stützen konnte.⁷⁴ Die Rolle der Adelligen wurde im Herbst 1526, als sich Ferdinand im großen Nachteil gegenüber seinem Rivalen befand, nachdem Szapolyai von den ungarischen Ständen am 10. November in Stuhlweißenburg zum König gewählt und am darauf folgenden Tag – den drei wichtigen Legitimationsprinzipien entsprechend – gekrönt worden war, entscheidend.⁷⁵ Als der Erzherzog am 16. Dezember 1526 in Pressburg zum ungarischen König gekrönt worden war und durch seine Gesandten auch die Bedingungen der kroatischen Stände angenommen hatte, wurde er im Gegenzug am 1. Januar 1527 im Franziskanerkloster in Cetin auch zum kroatischen König gewählt.⁷⁶ Damit erreichte die Entwicklung des mittelalterlichen kroatischen Staates ihren Höhepunkt, denn die Adelsgemeinschaft, die das Regnum bildete, wählte erstmals einen eigenen Herrscher.

Es stellt sich nun die Frage, ob der letztgenannte Akt von der vorausgegangenen Pressburger Königswahl der ungarischen Stände⁷⁷ unabhängig war oder ob die Würde der kroatischen Königskrone zugleich mit der ungarischen Königswahl vergeben wurde, was die Wahl im August 1526 ohnehin schon einschloss. Aus dem Text der Urkunde zur Königswahl geht hervor, dass deren Verfasser – vermutlich Andreas Tuskanics, der Bischof von Knin und Abt von Topusko (1523–1531) – die Pressburger Wahl zu ignorieren versuchte, da er Ferdinand lediglich als böhmischen und kroatischen

⁷² Von der ca. 26.000 Mann starken Armee starben 16.000 bis 17.000 Soldaten auf dem Schlachtfeld. An der Schlacht nahmen mehrere kroatische Adelige teil, unter ihnen Georg Kobasić und Franz Jozefić, der Bischof von Zengg. Zur neuesten Bewertung der Schlacht siehe: Ebd. (wie Anm. 66), 33.

⁷³ Das Königreich Ungarn verfolgte im 15. Jahrhundert eine ähnliche Politik, indem es vor seinen Südgrenzen eine aus Vasallenstaaten bestehende »Pufferzone« errichtete.

⁷⁴ Zu diesen Ereignissen siehe Jászay, Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után [Die Tage der ungarischen Nation nach der Schlacht bei Mohatsch]. Budapest 1846.

⁷⁵ Die Krönungszeremonie mit der »Heiligen Krone« erfolgte in Stuhlweißenburg, ausgeführt wurde sie vom Vertreter des bei Mohatsch gefallenen Erzbischofs von Gran (László Szalkai), dem dienstältesten Oberpriester István Podmaniczky und dem Bischof von Neutra (slowak. Nitra).

⁷⁶ Die Urkunde zur Königswahl wurde abgedruckt in Chmel (wie Anm. 6), 35–39. – *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Pars II. Articuli et constitutiones diaetarum seu generalium congregationum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Hg. v. Ioannes aliter bassani de Sacchi Kukuljević. Zagrabiae 1862, 20–22. – *Magyar országyűlési emlékek / Monumenta Comititalia Regni Hungariae. I (1526–1536).* Hg. v. Vilmos Fraknoi. Budapest 1874, 87–90. – *Acta comitalia Regni Croatiae* (wie Anm. 6), 51–54.

⁷⁷ An der Wahl in Pressburg nahmen übrigens auch die Gesandten des kroatischen Adels teil.

König erwähnt.⁷⁸ Diese Formulierung ist aber merkwürdig und lässt darauf schließen, dass der geübte Urkundenschreiber offenbar nicht imstande war mit den jahrhundertealten Formulierungen zu brechen und mit diesem juristischen Sachverhalt, für den es keinen Präzedenzfall gab, umzugehen. Dies wird auch bei der Aufzählung der Titel der Gattin des Erzherzogs deutlich.⁷⁹

Dem kroatischen Adel gelang es entgegen der eigenen Absicht nicht, die ungarische Wahl zu ignorieren. Wenig später wurden auch in den kroatischen Urkunden und Briefen alle Titel von Ferdinand aufgezählt, allen voran seine Bezeichnung als ungarischer König.⁸⁰ Die besonderen Umstände dieser kroatischen Königswahl macht auch die Tatsache deutlich, dass es eine solche Praxis bei den darauf folgenden Herrschern nicht mehr gab und man zum mittelalterlichen Modus zurückkehrte.

Ferner muss bei der Untersuchung dieser Ereignisse der Frage nachgegangen werden, ob Ferdinand seinen kroatischen Königstitel von der Pressburger oder aber erst von der Cetiner Wahl ableitete. Uns stehen zwei Quellen zur Verfügung, die belegen, dass Ferdinand sich infolge der Wahl durch die ungarischen Stände in Pressburg als kroatischer König legitimiert sah. Die erste ist das auf den 31. Dezember 1526 datierte und an den ungarischen, kroatischen und slawonischen Adel adressierte Schreiben des Bruders des Königs, Karl V. (1519–1556), in dem er sich für die Unterstützung Ferdinands bedankte.⁸¹ Den Anlass dafür bot eindeutig die Pressburger Königswahl, denn der Brief wurde noch vor den Ereignissen in Cetin geschrieben. Das zweite Schreiben vom 9. März 1527 wurde von Ferdinand selbst verfasst und war an die kroatischen Stände gerichtet. In diesem teilte er ihnen mit, dass nach dem Tod König Ludwigs »[...] per electionem spontaneam, tum jure contractus optimo et efficacissimo in predicto regno Hungariae successerimus« und dass er sich als ungarischer König auch um die Verteidigung dieses Territoriums kümmern wolle. Deswegen ernannte er auch Ferenc Batthyány (kroat. *Franjo Baćan*) (1497–1566) zum bevollmächtigten Banus von Kroatien-Dalmatien-Slawonien, der bereits unter Ludwig II. dieses Amt bekleidet hatte und den die Stände als ihren rechtmäßigen Banus anzuerkennen hatten.⁸²

Noch etwas bestätigt, dass Ferdinand mit der Wahl der kroatischen Stände nichts anzufangen wusste. Er verwendete während seiner gesamten Regierungszeit konsequent den Titel *Dei gratia rex [...]* *Croatiae* und nicht die Bezeichnung *electus rex Croatiae*. Hätte er seine Wahl in Cetin ernst genommen, so hätte er wahrscheinlich die zweite Bezeichnung benutzt. Denn ohne Herrscherinsignien, ohne Krone und ohne feste Krönungsordnung hätte man einen von Ungarn unabhängigen kroatischen König tatsächlich nur wählen, aber nie »richtig« krönen können. Aufgrund des Gewohnheitsrechts und der Erinnerungskultur wurde der Herrscher mit der ungarischen Krönungszeremonie gleichzeitig auch zum kroatischen König erhoben. Deshalb war die ungarische Krone zugleich die einzige Insigne des kroatischen Königs. Es ist anzunehmen, dass Ferdinand sich aufgrund seiner Wahl zum ungarischen König – und später seiner Krönung – und nicht aufgrund des Willens der kroatischen Stände auch als König von Kroatien betrachtete. Ferdinand stand damit in der Tradition einer jahrhundertealten Praxis. Die Wahl in Cetin war eher eine propagandistische Botschaft an seinen Kontrahenten Szapolyai bzw. eine Geste der Loyalität seitens des kroatischen Adels.

⁷⁸ »Dei gratia Bohemie et Croatie rex.« (wie Anm. 76.)

⁷⁹ »Annam Hungarie Bohemie et Croatie reginam.« (wie Anm. 76.)

⁸⁰ Bereits am 3. Januar adressierten die kroatischen Stände einen Brief an den Herrscher mit dieser Formulierung. Die letzte bekannte Urkunde, in der der Titel »König von Ungarn« nicht erwähnt wurde ist auf den 7. Januar 1527 datiert und stammt aus der Hand von Nikola III. Zrinski, der in Cetin ebenfalls anwesend war. Dazu: *Acta comitalia Regni Croatiae* (wie Anm. 6), 55 und 68.

⁸¹ Danksagungsschreiben Kaiser Karls V. an die Stände der Königreiche Ungarn, Kroatien und Slawonien »quod Ferdinandum in regem designaverint et adsciverint«, in Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien Ungarische Akten AA 2. Konv. C. fol. 169. – Siehe des Weiteren auch: *Acta comitalia Regni Croatiae* (wie Anm. 6), 44. – An dieser Stelle bedanke ich mich bei Dr. István Fazekas (Wien) für seine Hilfe bei der Identifizierung des Schriftstücks.

⁸² Iványi, Béla: *A körmendi levéltár Memorabiliái* [Memorabilien des Archivs Körmend]. Körmend 1942 (Körmendi füzetek 2), 71.

Slawonien muss an dieser Stelle aus folgendem Grund unbedingt noch erwähnt werden: Es gilt sowohl in der kroatischen als auch in der ungarischen Historiografie als Topos, dass die von Christoph Frankopan (kroat. Krsto Frankopan Ozaljski) (um 1470–1527) geleiteten slawonischen Stände, die sich am 6. Januar 1527 in Dubrava versammelten, János Szapolyai zu ihrem König gewählt hätten. Dieser Irrtum resultiert wahrscheinlich daraus, dass Slawonien den gleichen Status wie Kroatien innerhalb des Königreichs Ungarn hatte. Wie aber bereits dargestellt, begann die Entwicklung Slawoniens zu einer selbstständigen Region erst Ende des 15. Jahrhunderts und die Selbstdefinition der slawonischen Stände war nicht mit einer Sonderstellung innerhalb des Königreichs Ungarn verbunden. Nach dem Gewohnheitsrecht wurde die Ständeversammlung auf Befehl des Herrschers (*de mandato regio*) einberufen. Während des Treffens geschah nichts weiter, als dass – auf Anordnung Szapolyais hin – die Beschlüsse des 1505 abgehaltenen Landtages von den königlichen Gesandten Johann Bánffy von Alsóindva und Michael Kesserű von Vingárt »sermone vulgari«, d. h. in der Volkssprache verlesen wurden.⁸³ Das ist als eine rein propagandistische Reaktion Szapolyais auf die umstrittene Legitimationsfrage infolge der kroatischen Königswahl anzusehen. Eine regelkonforme Königswahl fand nicht statt, was auch durch den Umstand bewiesen wird, dass Szapolyai niemals die Bezeichnung *rex Slavoniae* verwendete. Dieser Titel erschien erstmals 1529 in der Intitulation von Ferdinand.⁸⁴ Das könnte mit dem im gleichen Jahr erfolgten osmanischen Vorstoß nach Wien, als die Truppen von Szapolyai auch in Slawonien zum Gegenangriff übergingen und somit der größte Teil dieses Territoriums für Ferdinand verloren ging, im Zusammenhang gestanden haben. Er wollte damit seinen Rechtsanspruch auf dieses ihm so wichtige Gebiet aufrechterhalten, wenn er schon keine Soldaten für die Befreiung der Provinz entsenden konnte.

Schließlich soll der Frage nachgegangen werden, was sich mit dem Thronantritt Ferdinands 1526 in der Stellung Kroatiens und Slawoniens innerhalb des Königreichs Ungarn alles änderte. Anscheinend nicht viel. Der habsburgische Herrscher betrachtete beide nach wie vor als Länder, die er aufgrund der Stephanskrone regierte und keineswegs als autonome Königreiche. Er ließ keine selbstständigen kroatischen Regierungsorgane ausbauen. In den 1530er Jahren wurden auch die südslawischen Angelegenheiten von der Ungarischen Kammer bzw. der Ungarischen Kanzlei erledigt. Die slawonischen und kroatischen Stände wandten sich mit ihren Beschwerden nach wie vor über den ungarischen Statthalter, der in der Abwesenheit des Palatins auch den Herrscher vertrat, an den König.⁸⁵ Ferdinand stützte sich sowohl bezüglich der slawonischen Angelegenheiten als auch bei der Ernennung eines neuen Banus auf die Mitglieder des Ungarischen Rates und fragte nicht gesondert nach der Meinung der kroatischen Stände.⁸⁶ Bis in die 1570er Jahre kann anhand von Quellen belegt werden, dass die slawonischen und kroatischen Prozesse vom Gericht des Banus an den ungarischen Landrichter weitergeleitet wurden, da er als höchste Instanz der Gerichtsbarkeit galt. Das bedeutet, dass die mittelalterlichen Mechanismen weiter existierten.

Der permanente Kriegszustand änderte im 16. Jahrhundert allmählich die Beziehungen zwischen den beiden Provinzen und der Zentralverwaltung.⁸⁷ Die ersten Reformen wurden auf dem Gebiet des Militärwesens und des damit eng zusammenhängenden Finanzwesens durchgeführt. Zur Erleichte-

⁸³ Acta comitalia Regni Croatiae (wie Anm. 6), 71–76.

⁸⁴ Ebd., 195.

⁸⁵ Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése. Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez I. 1526–1532 [Der Briefwechsel von Elek Bethlenfalvi Thurzó. Quellen zur Geschichte der habsburgisch-ungarischen Beziehungen I. 1526–1532]. Hg. v. Gabriella Erdélyi. Budapest 2005, 274, hier besonders das Schreiben von Elek Thurzó an Ferdinand vom 6. Oktober 1531.

⁸⁶ Ebd., 265, 272 und 302. – Im August 1531 blieb das Amt des Banus nach dem Ableben von Karlovics unbesetzt. Ferdinand ließ sich bezüglich der Person des Amtsnachfolgers von den ungarischen Statthaltern beraten.

⁸⁷ Varga, Szabolcs: Die Veränderung der militärischen Rechtssphäre des Banus von Kroatien in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher. Hg. v. Martina Fuchs, Teréz Oborni und Gábor Újváry. Münster 2005 (Geschichte in der Epoche Karls V. 5), 299–323.

zung der Verteidigungsorganisation wurden die kroatischen und untersteirischen Grenzgebiete zunehmend von Graz aus geleitet. Die endgültige Trennung vollzog sich 1578, als die Angelegenheiten der Grenzgebiete südlich der Drau in die Kompetenz des neu aufgestellten Innerösterreichischen Hofkriegsrates fielen, während die Verteidigung des Königreichs Ungarn weiterhin vom Wiener Hofkriegsrat gelenkt wurde. Die Trennung der kameralistischen Verwaltung war ein ähnlich langer Prozess. 1529 beschwerte sich noch Petar Kružić (?–1537) von der Burg Klissa, dass die Ungarische Kammer den Sold seiner 50 Fußsoldaten und 50 Reiter noch nicht zugestellt habe.⁸⁸ In den folgenden Jahrzehnten lag das schon im Kompetenzbereich der Niederösterreichischen Kammer. Parallel dazu gehörte seit den 1530er Jahren der slawonische Dreißigst nicht mehr zu den Befugnissen der Ungarischen Kammer.⁸⁹

Während der langen Jahrzehnte des Krieges wurden die Leitung und Verwaltung der Gebiete südlich der Drau immer mehr von den Angelegenheiten des Königreiches Ungarn im engeren Sinne abgegrenzt, während die Integration des Territoriums und der Verwaltung von Kroatien und Slawonien weiter fortsetzte wurde. Wegen der osmanischen Eroberung hielt der Adel beider Provinzen ab 1558 seine Versammlungen in Agram gemeinsam ab. Ab der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts kam es häufiger vor, dass ein einziger Banus die ganze Region leitete. Das war kein Zufall, da das Territorium des mittelalterlichen Kroatiens, bis auf einen schmalen Küstenstreifen, in dieser Zeit unter osmanischer Besatzung stand. Die meisten der von hier vertriebenen Adeligen fanden in Slawonien eine neue Heimat, wohin sie ihre Identität und die Vorstellung von einem Recht auf die freie Königswahl mitnahmen. Diese Einwanderer hatten einen großen Anteil daran, dass die Entwicklung Slawoniens zu einer selbstständigen Provinz bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts abgeschlossen war. Als 1558 der neue Kaiser Ferdinand I. seinem Bruder Karl V. nachfolgte, wurde Slawonien in der Titulatur auf dem neuen ungarischen Doppelsiegel unmittelbar nach Kroatien aufgelistet. Zu dieser Zeit war Kroatien infolge der osmanischen Expansion von der Landkarte verschwunden und stand vor einer Vereinigung mit Slawonien.⁹⁰ Die Fahne Slawoniens erschien zum ersten Mal 1563 bei der Krönungszeremonie Maximilians I. von Habsburg, wo sie vom »Helden von Erlau« (ung. Eger), István Dobó, getragen wurde.⁹¹

Die Beziehungen der beiden sich zusammenschließenden Länder zum Königreich Ungarn wurden aufrecht erhalten und deren Einrichtungen bestanden gemäß den mittelalterlichen slawonischen Mechanismen weiter – als Verwaltungseinheiten blieben die Komitate und nicht die Gespanschaften bestehen. Die Einberufungen sowie der Ablauf der Generalversammlungen erfolgten auch in der neuen Heimat nach dem in Slawonien praktizierten Muster, wie es anhand der Provinzialversammlung von 1558 nachzuvollziehen ist. Die Teilnahme an den frühneuzeitlichen ungarischen Landtagen orientierte sich ebenfalls an einem im mittelalterlichen Slawonien gepflegten Modus. Während die auf den Provinzialversammlungen gewählten Gesandten die Komitate vertraten, nahmen die Adligen an den Landtagen in Pressburg persönlich teil. All diese Beispiele zeigen, dass das heutige Kroatien im 16. und 17. Jahrhundert auf slawonischem Territorium mit der Übernahme slawonischer Strukturen entstand.

⁸⁸ Perojević, Marko: Petar Kružić. Kapetan i knez grada Klisa [Petar Kružić. Kapitän und Fürst der Stadt Klis]. Zagreb 1931, 108.

⁸⁹ Zum Ausbau des slawonischen Dreißigst siehe Pickl, Othmar: Der »Dreißigst im Windischland«. Organisation und Ertrag des ungarischen Außenhandelszolls in Oberslawonien im 16. Jahrhundert. In: Im Lebensraum der Grenze. Festschrift Fritz Posch zur Vollendung des 60. Lebensjahres dargebracht. Hg. v. Franz Pichler und Ferdinand Tremel. Graz 1971 (= Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderband 18), 155–177.

⁹⁰ Pálffy, Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században [Ungarische Wappen, Flaggen und Herrschaftszeichen in der dynastischen Machtrepräsentation der Habsburger im 16. Jahrhundert]. In: Történelmi Szemle 47/3-4 (2005), 241-276.

⁹¹ Ebd.

Die »Geburt« des heutigen modernen Kroatiens war also ein langwieriger, über Jahrhunderte hinweg andauernder Prozess. Der Staat entwickelte sich u. a. durch die Integration zweier Länder, die unterschiedliche historische Traditionen und politische Einrichtungen aufwiesen, in das Königreich Ungarn sowie als Konsequenz der ständigen militärischen Herausforderungen durch das Osmanische Reich. Auf diesem langen Weg war die kroatische Königswahl im Jahr 1527 ein Meilenstein, bedeutete aber keineswegs das Ende der gemeinsamen kroatisch-ungarischen Vergangenheit.

SUMMARY

The present study investigates the changes which occurred in the relationship of Croatia and Slavonia to the kingdom of Hungary during the months following the battle of Mohács. The first part of the study examines the differences within the medieval structure of the two provinces. Croatia as a partner county of the Hungarian kingdom enjoyed considerable independence, and the conception of a voluntary attachment to the Holy Crown was always part of the ideology of the local nobility. Yet the independent Croatian coronation ordo disappeared, and the Croatian royal title remained attached to the Holy Crown, the devotion to which was always strong there. Slavonia, on the other hand, was more closely linked to the kingdom of Hungary, for it was territorially part of it, its secular and ecclesiastical administration was identical, and devotion to the Hungarian saints was important there. These differences are perfectly reflected by their names of regnum Croacie and regnum Sclavonic (ancient Hungaria Tótország, german Windischland).

The two regions of different institutional framework came to be ever more closely linked thanks to the Ottoman incursions in the second half of the 15th century. The first sign of this process was the union (albeit not definitive) of the banal titles of Slavonia and Croatia in 1476. In the age of the Jagellonians the Buda court proved increasingly unable to resist the Ottoman menace, which led to troubles in the government of the territory beyond the river Drava. After the fall of Belgrade (1521) archduke Ferdinand of Habsburg tried to stabilise with armed forces the Croatian borderland, and established closed links with the Croatian nobility in his service. Consequently, the Croatian estates supported him against János Szapolyai, voivode of Transylvania, in the struggle for the Hungarian throne after the battle of Mohács. Yet it was not the election of Ferdinand as an independent king of Croatia which took place on 1 January 1527, but merely a confirmation of the decision of the parliament of Pozsony made on 16 December 1526. That it was so is proved by the fact that Ferdinand later governed this territory through the Hungarian institutions of government (chancellery, chamber, Hungarian council etc.). Slavonia, on the other hand, joined János Szapolyai who had been crowned king of Hungary on 11 November 1526. The Slavonian estates assembled at Dombró in January 1527 accepted him as their ruler, but no royal election took place there; it would have strictly contradicted both the limited authority of the provincial assembly and the legal traditions of the Slavonian nobility. Consequently, the decisions taken by the two assemblies can only be contextualised in the framework of the history of Hungary in general.

KATEGORIJE ZELENOG KADRA 1918. GODINE I OSVRT NA NJIHOVO DJELOVANJE U PODRAVINI I PRIGORJU

CATEGORIES OF AUSTRO-HUNGARIAN ARMY DESERTERS IN 1918 (SO-CALLED GREEN CADRES, AS THEY HID IN THE WOODS) AND THEIR ACTIVITIES IN PODRAVINA AND PRIGORJE

Tomislav BOGDANOVIĆ

Koruška 51

HR-48260 Križevci

tomislav.bogdanovic@kc.t-com.hr

Primljeno/Received: 17. 1. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 94-329(497.5 Podravina-Prigorje)

SAŽETAK

U jesen 1918. godine bližio se kraj Prvoga svjetskog rata, ali i višestoljetne Austro-Ugarske Monarhije. Raspadom Monarhije u Hrvatskoj se javlja anarhično stanje koje je uzrokovano raspadom dotadašnje vlasti i djelovanjem iz vojske odbjeglih vojnika. Ti odbjegli vojnici su tijekom rata na različite načine ispoljavali nezadovoljstvo ratom, ali i svojim položajem. Dio ih je želio pobjeći od ratnih strahota, dio srušiti vlast i provoditi socijalne reforme, a treći su samo željeli pljačkati i uništavati. Zelenom kadru su se pridružili i mnogobrojni osiromašeni seljaci koji su zbog rekvizicija i drugih nameta u ratu bili osiromašeni i materijalno upropašteni. Kao takav, zeleni kadar činio je značajnu komponentu velikih društvenih nemira, koji su se osobito proširili na kraju rata i u razdoblju proglašenja Države SHS. U radu se zeleni kadar grupira u određene kategorije različite s obzirom na cilj i djelovanje. Nemiri su obuhvaćali čitavu sjevernu Hrvatsku. Zadnji dio članka posvećen je zelenom kadru u Podravini i Prigorju.

Ključne riječi: zeleni kadar, sloboda, Narodno vijeće Slovenaca Hrvata i Srba, Oktobarska revolucija, Podravina, Prigorje.

Key words: Green Cadres, freedom, Peoples Front of Slovenes, Croats and Serbs, October Revolution, Podravina, Prigorje.

1. ŠTO JE ZELENI KADAR?

Pojava zelenog kadra¹ najviše se veže uz posljednju godinu Prvoga svjetskog rata. Masovne mobilizacije, teški gubici na frontama, rekvizicije i nestašica, te bogaćenje ratnih profitera pridonijeli su porastu nezadovoljstva kod naroda Austro-Ugarske Monarhije. Najizrazitiji oblik nezadovoljstva bilo je dezertiranje.² Hrvati i pripadnici drugih slavenskih naroda nisu dezertirali isključivo na ruskoj fronti. Na domaćem tlu, također, bujice dezertera slijevale su se u ljudsku rijeku zelenog

¹ Pojam se upotrebljava za naoružene vojnike koji su napustili (dezertirali) postrojbe i skrivali se u šumama, najčešće blizu svojih domova, gdje su uz pomoć rodbine i mještana čekali kraj rata. Zeleni se kadar javlja tijekom cijelog Prvoga svjetskog rata, a naročito od ljeta 1917.godine. Vrhunac u Hrvatskoj imao je od listopada do prosinca 1918. godine. Jedan od načina izbjegavanja povratka na ratište bio je putem liječničkih ispričnica, drugi nepovrat s dopusta, a bilo je i slučajeva samoranjanja. Dezertiralo se sa same fronte ili iz njezine pozadine.

² U literaturi se uz naziv zeleni kadar koriste još i: dezerteri, bjegunci, zeleni kader, komiti (latinski comes, u prijevodu neregularni bojovnik, pripadnik neregularne vojne formacije), zelena garda, pljačkaši, odmetnici itd.

kadra.³ Nezadovoljstvo se unutar Monarhije pojačavalo pred kraj rata, a poglavito od ljeta 1918. godine. Nezadovoljni ratom, iscrpljenošću i općom neimaštinom, sve se više vojnika odlučilo na dezertiranje. Nisu bježali samo vojnici iz doknadnih⁴ bataljuna nego su bježali i vojnici s fronte, iako je, barem kada je o Hrvatskoj riječ, takvih u odnosu na prve bilo znatno manje. Prve pobune i dezertstva u borbenim postrojbama počele su se javljati: ... u *Krakovu, Zamošću, Pragu, Dombovar-Kaposwaru*.⁵ Iako je spontanih nereda i odbijanja poslušnosti bilo već i prije 1918. godine, te se godine neredi i pobune višestruko povećavaju. Razlozi su najčešće bili teška opskrbna situacija i čest brutalan odnos časnika prema ljudstvu. Također, i carski *Manifest*⁶ izdan 16.10. 1918. među trupama raznih narodnosti bio je katalizator za pobune s jasnim secesionističkim i antiratnim motivima.

Pripadnici zelenog kadra mogli su se naći posvuda po južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije. Veliki broj dezertera vraćao se u svoja sela, gdje su, u dosluhu sa svojim obiteljima i uz prešutni pristanak suseljana, obrađivali zemlju s puškom u ruci.⁷ Ti ratni bjegunci tj. dezerteri nisu bili u organiziranim skupinama, nego su se zadržavali u malim grupicama, da bi izbjegli vojsku. Jedan dio vojnih bjegunaca jednostavno se skrivao od vlasti te nije poduzimao nikakve ni vojne, ni pljačkaške, niti bilo koje druge akcije. Zeleni je kadar, od ljeta 1918. godine, bio sve više povezan s otvorenim vojničkim pobunama. Njihov broj se u listopadu mnogostruko povećao.⁸ Vijesti o zelenom kadru najbrojnije su upravo u zadnjim tjednima rata. Vlasti su izgrede i nemire na selu ili željezničkim prugama dovodile u vezu upravo sa zelenim kadrom ne vodeći računa o povratnicima s bojišta.⁹ Nemiri su u jesen 1918. godine zahvatili cijelu zemlju. Sa svih strana dolazile su vijesti o grabežu, nemirima, bježanju iz vojske. U tim vijestima kao glavni krivac najčešće se spominjao zeleni kadar. U razdoblju od 24. listopada do 4. studenoga pobune i pljačke proširile su se s obje strane Papuka (Slavonska Požega i Našice), na zapad prema dolini Save (Nova Gradiška i Kutina) i istočno prema Osijeku. Nemiri su se s vremenom proširili na cijelu Slavoniju, a kasnije i Hrvatsko zagorje. Oblasni činovnici govore o zastrašujućim slikama pljačke i uništavanja, o vremenima velikih buna i užasa.¹⁰

³ Ivo Banac, I Karlo je o'šo u komite, Časopis za suvremenu povijest, 1992., 24 (3), str. 23.

⁴ Oni koji su trebali biti upućeni na frontu.

⁵ Dinko Čutura, Hrvatske postrojbe u Prvom svjetskom ratu i vojni raspad Austro-Ugarske, *Magistarski rad*, Filozofski fakultet Zagreb, 2003., str. 80.; autor je podatak citirao iz Plaschka Richard Georg, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, *Innere Front*, München, 1974., str. 143.

⁶ Njime je car Karlo I. predložio federativno uređenje Austro-Ugarske Monarhije u kojoj bi slavenski narodi bili samostalni i ravnopravni u odlučivanju s Austrijom i Ugarskom. Međutim slavenski narodi željeli su imati svoje samostalne i nezavisne države i taj ih prijedlog više nije zanimao. Iako su *Svibanjskom deklaracijom* iz 1917. godine tražili slično preuređenje države.

⁷ I. Banac, I Karlo je o'šo u komite, str. 24.

⁸ Do ljeta 1918. godine zeleni kadar je izrastao u značajnu oružanu skupinu u mnogim dijelovima Hrvatske. Točan broj bjegunaca je vrlo teško odrediti: Ivo Banac se u naved. dj. poziva na brojke koje je odredio Ljudevit Pivko, Zeleni kadri, *Vojni vesnik*, God. 1922., br. 3., str. 23.-26. gdje navodi da je zelenog kadra bilo najviše na Petrovoj gori (8000 prebjega organiziranih u vojne jedinice rukovođene zelenokadrovskim časnicima), na Zrinskoj gori, na brežuljcima Hrvatskog zagorja u okolici Varaždina, na Papuku, na pašnjacima daljseg vlastelinstva, na posjedu karlovačke patrijaršije (2000 prebjega), te na Fruškoj gori (6000 prebjega). Neki izvori govore o broji od 250 000 bjegunaca za južnoslavenske zemlje od čega 50 000 u Hrvatskoj i Slavoniji (Bogumil Hrabak, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, God. 1979., br. 16., str. 57.). Ivo Goldstein u svojoj knjizi *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., na str. 228. navodi da su vojne vlasti u studenom 1918. godine procjenjivale da je *neposlušnika* u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji najmanje 45 000. Međutim on ne navodi izvore iz kojih je došao do tih podataka. Dinko Čutura u svom magistarskom radu donosi izvješće (HDA, fond br. [0124], Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija, Odbor za narodnu obranu, bez broja) koje procjenjuje 45 000 bjegunaca iz doknadnih postrojbi i oko 15 000 bjegunaca s fronte. Čutura zaključuje da je ukupan broj zelenog kadra na području Hrvatske i Slavonije bio ne manji od 60 000, ali i nipošto veći od 70 000.

⁹ Naime, u tim nemirnim mjesecima uspostave Države SHS i Kraljevine SHS vlasti su sve kriminalce i pljačkaše svrstali u pripadnike zelenog kadra. Iako su te pljačke, uz zeleni kadar, vršili i siromašni seljaci, građani i pojedinačni dezerteri ili povratnici s bojišta.

¹⁰ HDA, fond br. [0078], Predsjedništvo Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, kut. 7: Grupa B, PrZV

2. ZELENI KADAR KAO DRUŠTVENO-POLITIČKI POKRET?

Ne može se tvrditi da su vojne pobune 1918. godine imale jasne političke ciljeve, ali zasigurno su odigrale značajnu ulogu i ubrzale slom Austro-Ugarskog Carstva na kraju Prvoga svjetskog rata. Hrvatski narod, koji je cijelo prethodno stoljeće vodio borbu protiv Monarhije, osjetio je da je konačno stupilo doba u kojem bi se mogao osloboditi mađarizacije i germanizacije, te riješiti svoje *nacionalno pitanje*, odnosno teritorijalno i narodno ujedinjenje. Iako u tim trenucima niti jedna od hrvatskih političkih snaga nije pomišljala na samostalnu Hrvatsku.¹¹

I dok je hrvatska inteligencija preko Jugoslavenskog odbora i Jugoslavenskog kluba započela političku borbu protiv Dvojne Monarhije¹², hrvatski je narod protiv iste započeo svoju borbu. Narod frustriran masovnim mobilizacijama, gubicima na fronti, rekvizicijama i nestašicom, počeo je javno sve više istupati protiv vlasti. Teško stanje u državi odražavalo se, prvenstveno, dezertiranjem hrvatskih vojnika iz austrougarske vojske koji nisu htjeli ginuti za Monarhiju koja ne brine o problemima naroda. Kako vlast nije imala razumijevanja za njihove teškoće, istupi su ubrzo prerasli u velike nemire koji su prerasli u društveni pokret uperen protiv rata, vlasti i ugnjetavanja.

Iako se zeleni kadar i nemiri u Hrvatskoj na kraju 1918. godine nisu proučavali kao zasebna tema i o njima ne postoji mnogo literature¹³, oko njih postoje značajne kontroverze. Te kontroverze prvenstveno se odnose na samo značenje, ulogu i ocjenu tih nemira, koje do danas nisu posve objašnjene. Hrvatska ljevica dala je nemirima prevelik lenjinistički naglasak, odnosno prevelik utjecaj Oktobarske revolucije¹⁴, a hrvatska politička i nacionalistička desnica neprestano je pokušavala umanjiti značenje tih nereda te im je davala kriminalni karakter.¹⁵ Dakle, dok jedni smatraju da je zeleni kadar bio izraz oporbe iz širih narodnih slojeva protiv pojave prvog imperijalističkog rata, odnosno protiv kapitalizma i izrabljivanja, drugi smatraju da je to bio samo odraz trenutnog stanja vlasti koja nije uspjela spriječiti pljačkanje i uvesti red u državu.¹⁶ Teško je utvrditi pravi karakter zelenog kadra te da li je bio čisti antiratni pokret ili je nastao pod utjecajem revolucije u Rusiji. Međutim, ne smije se zanemariti niti teorija koja govori da je zeleni kadar u Hrvatskoj nastao pod utjecajem srpske propa-

»Dnevni događaji« Osijek 30. listopada 1918.; I. Banac, I Karlo je o'šo u komite, str. 28.

¹¹ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb. 2002., str. 207.

¹² Hrvatski je sabor 19. listopada 1918. godine donio odluku o raskidu državnopravnih veza Hrvatske s Habsburškom Monarhijom, kao i o pristupanju Hrvatske u zajedničku narodnu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Ujedinjenje je potvrdilo Narodno vijeće koje je 24. studenog iste godine donijelo odluku o ujedinjenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom. Ujedinjenje je proglasio regent Aleksandar Karađorđević 1.12. 1918. godine. Više u: N. Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*; Bogdan Krizman, *Prevrat u Zagrebu i stvaranje Države Slovenaca Hrvata i Srba u listopadu 1918. godine*, *Historijski institut Slavonije i Baranje*, God. 1968., broj 6, str. 173-243.; Ljubo Boban, *Kada je i kako je nastala država Slovenaca Hrvata i Srba*, *Časopis za suvremenu povijest*, God. 24 (1992), br. 3, str. 45-60.; Bogdan Krizman i Dragoslav Janković, *Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.-20. XII. 1918.)*, Beograd 1964.; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1990.

¹³ O zelenom kadru su pisali: Ferdo Čulinović, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, *Savremenik*, God. 1975. br. 7-8., str. 124-142.; Bogdan Krizman, *O odjecima oktobarske revolucije i zelenom kadru*, *Historijski zbornik*, God. 1957, br. 1-4, str. 149-157.; isti, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.*, *Historijski zbornik*, God. 1957., br. 1-4, str. 111-129.; Bogdan Krizman i Dragoslav Janković, *Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.-20. XII. 1918)*, Beograd 1964.; Josip I. Vidmar, *Prilozi građi za povijest 1917-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke oktobarske revolucije kod nas*, *Arhivski vjesnik*, God. 1958, br. 1, str. 11-173.; isti, *Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919.*, *Arhivski vjesnik*, God. 1959., br. 2., str. 7-227.; Bogumil Hrabak, *Dezertstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu*, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, God. 1979., br. 16., str. 1-131.; Ivo Banac, I Karlo je o'šo u komite, *Časopis za suvremenu povijest*, 1992., 24 (3), str. 23.-43.

¹⁴ F. Čulinović, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, str. 91-131.; Josip I. Vidmar, *Prilozi građi za povijest 1917-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke oktobarske revolucije kod nas*, *Arhivski vjesnik*, God. I (1958.), Sv. 1, str. 11-173.

¹⁵ Aleksander Seitz, »Zeleni kader« Nekoliko usporedbi između 1917/18 i naših dana, *Spremnost*, God. III./1945. br. 149-150, str. 5.

¹⁶ Isto. str. 5

gande koja je poticala pljačkanje židovskih dućana i veleposjedničkih majura, a zatim i paljenja plemičkih dvoraca, čime se nastojala destabilizirati vlast u Hrvatskoj i tako onemogućiti sređivanje prilika želeći da hrvatski političari potraže zaštitu unutar nove jugoslavenske države.¹⁷

No, činjenice govore da je to ipak prilično neorganiziran i međusobno suprotstavljen pokret. Za pretpostaviti je da se jedan dio vojnih bjegunaca jednostavno skrivao od vlasti te da nije poduzimao nikakve ni vojne ni pljačkaške niti bilo koje druge akcije. Prema jednom stajalištu, u djelatnosti zelenog kadra mogu se razlučiti dvije faze. U prvoj, to je bio izrazito antiratni pokret, dok je u drugoj, kao rezultat odjeka Oktobarske revolucije u Rusiji, postao u cijelosti društveno-revolucionarni pokret seoske sirotinje, s podjelom zemlje kao glavnim zahtjevom.¹⁸ Bogdan Krizman pak ovu teoriju o dvjema fazama smatra pretjerano shematičnom¹⁹, dok npr. Bogumil Hrabak smatra da se dezerterstvo i zeleni kadar moraju promatrati kao dvije različite cjeline i u odnosu na sve južnoslavenske zemlje.²⁰

3. KATEGORIJE ZELENOG KADRA

Razmišljali mi ili ne o zelenom kadru kao pokretu s jasno određenim političkim ili nekim drugim ciljevima, možemo zaključiti kako se zeleni kadar javlja kao nekoliko različitih pokreta koji se bitno razlikuju svojim djelovanjima i ciljevima.

Sve grupacije zelenog kadra smatraju da se bore za svoju slobodu i na taj način djeluju. Uzmemo li u obzir definicije o slobodi²¹ i usporedimo li ih s izvorima o zelenom kadru dolazim do zaključka da se on može svrstati u četiri kategorije povezane s različitim idealom slobode tj. ciljevima i djelovanjima samog kadra.

1. kategorija - antiratni pokret. Sloboda za ovu kategoriju je odbijanje poslušnosti prema trenutnoj političkoj i vojnoj vlasti (nije u vlasti drugih osoba ili institucija, koji uživa sve osobne, političke i socijalne slobode) tj. vojni bjegunci (dezerteri) koji ne žele više sudjelovati u vojnim postrojbama austro-ugarske vojske.

2. kategorija - socijalno-revolucionarni karakter. Javlja se utjecaj Oktobarske revolucije (mogućnost samoodređenja čovjeka, koji nije ničiji rob) tj. kategorija koja ima revolucionarni karakter i želju za promjenom. U ovoj kategoriji zeleni kadar bi bio pokret seoske sirotinje, koju su poticali zarobljenici-povratnici s ruske fronte, a koja nakon sloma Austro-Ugarske očigledno traži rješenje osnovnog pitanja tadašnjeg sela: traži zemlju tj. agrarnu reformu.

3. kategorija - razbojničko-kriminalna. Ne poštuje nikakve zakone i slobode osim svojih (živi u svom prirodnom okolišu, bez kontrole, na slobodi, koju ništa ne sprječava u djelovanju, koja nije ničim vezana, bez obveza) tj. pljačkaši i kriminalci.

4. kategorija - povratnici s bojišta. U vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije i rasula u vojnom zapovjedništvu smatra da ih ništa ne sprječava u djelovanju, da nisu više ničim vezani, bez obveza su prema Monarhiji te im je cilj što brže i *bezbolnije* vratiti se svojim kućama. Pri povratku ne biraju način i sredstva kako da se vrte svojoj slobodi. Ta kategorija često nailazi na poteškoće pri povratku, loše organizirani transport (npr. nefunkcioniranje željezničkog prometa) glad, žeđ, bolest.

¹⁷ Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. godine*, Priredila dr. Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvatski institut za povijest, 1997., str.166-169.

¹⁸ F. Čulinović, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, Zagreb, 1957., isti *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, *Savremenik*, God. 1975. br. 7-8., str.124-142.

¹⁹ Bogdan Krizman se pita: *koliki je stvarni udio pripadnika »zelenog kadra«* u tim masovnim i stihijskim nemirima, koji su izbijali po selima i mjestima nove države, nakon što je u Zagrebu 29. X. 1918. proglašena »sloboda« (jer se tih dana gotovo svi ispadi, istupi, pljačke i nemiri pripisuju »zelenom kaderu«, u času, kad »zeleni kader« kao proturatni pokret gubio uopće svoj »raison d'être«) i koliko su na radikalno raspoloženje u masama, koje je nesumljivo postojalo već kao rezultat dugotrajnog rata, utjecale i ideje Oktobra.; vidi B. Krizman, *O odjecima oktobarske revolucije i zelenom kadru*, str. 149-157.

²⁰ Bogumil Hrabak, *Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu*, str. 10.

²¹ Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1994., str. 956. i *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 917.

3.1. Antiratni pokret - sloboda od vojnih obveza

Ova kategorija zelenog kadra teži oslobođenju od rata. Odgovor vide u bježanju i grupiranju kako bi izbjegli vojsku.

Pripadnici zelenog kadra mogli su se naći posvuda po južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske. Najveći dio zelenog kadra sastojao se od sitnoseoskog siromašnog svijeta. Zeleni kadar kao isključivo antiratni pokret reakcija je vojnika na ratne užase, tešku opskrbnu situaciju (nedostatak hrane) i često brutalan odnos časnika prema ljudstvu. Od početka rata, a poglavito od ljeta 1917. godine nezadovoljstvo ratom, iscrpljenost vojnika i opća neimaština rezultirali su sve većim izbjegavanjem vojne dužnosti te odlaska na ratište. Umjesto na ratište, naoružani vojnici su bježali u šume, na mjesta koja su im mogla poslužiti kao skrovišta. Često su se vraćali u svoja sela gdje su se uz pomoć rodbine i mještana skrivali i čekali kraj rata. Iz izvješća kojeg je Hrvatsko-slavonsko oružničko zapovjedništvo uputilo Zemaljskoj vladi saznajemo da je 1917. godine uhapšeno oko 20.000 vojnih bjegunaca, te da žandari sve teže ureduju protiv dezertera, kojima pomaže i stanovništvo: *...U pogledu u zadnje vrijeme vrlo učestalih bjegstva vojničkih osoba primjećujem konačno, da je opaženo, da pučanstvo pobjegle vojnike općenito podpomaže koli hranom i davanjem konačišta, toli pravodobnim aviziranjem o u potragi nalazećoj i pojavivšoj se oružničkoj obhodnji...*²²

Bjegunci su često dobivali podršku iz naroda zbog *prirodne* mržnje prema Nijemcima i Mađarima. Obitelji i sugrađani su često nagovarali dopustnike *neka se ne vraćaju na frontu, neka rađe ostanu doma, da ih nitko neće naći, kako ne mogu naći ni one koji se skrivaju od početka rata.*²³

Pripadnici ove kategorije zelenog kadra u većini slučajeva nisu odlazili u pljačke nego su bili spontani protivnici rata, u bijegu od ratnih užasa. Manji broj bio je motiviran i nacionalističkim motivima.

*Tomo Ribarić, seljak i bivši narednik koji je hajdukovao po Zagrebačkoj gori, nalagao je svojim ljudima da ne pljačkaju iz rodoljubivih i humanitarnih razloga. Vojvoda Mile Rupčić, također narednik pozivao je svoju jedinicu na Psunju i Papuku da se bori za »slobodu i sreću Hrvatske«.*²⁴

Povjesničar Josip Horvat najbolje je opisao cilj ove skupine zelenog kadra riječima: *U ljetu 1918. »zeleni kadar« predstavlja već impozantnu vojsku koja raspolaže mašinskim puškama, pa čak i topovima; kada car Karlo Posljednji u svibnju polazio na službeni put u Sofiju i Carigrad, državna će vlast morati posebno osigurati željezničku prugu kroz Srijem, bojeći se napada »zelenokaderaša« na carski vlak. Svim se sredstvima vodi rat protiv rata, snaga vlasti svakim je danom sve nemoćnija.*²⁵

3.2. Socijalno-revolucionarna kategorija zelenog kadra

Socijalno-revolucionarni karakter ističe se idejom kako seljaka osloboditi ekonomski tj. kako doći do zemlje koja se najvećim dijelom nalazila u rukama veleposjednika i drugih njima sličnih elemenata na selu.²⁶ Na ideje o socijalno-revolucionarnom pokretu utjecala je i Oktobarska revolucija, čije ideje su kroz zeleni kadar provodili povratnici (zarobljenici) iz Rusije. Ti su povratnici u naše krajeve donosili zahtjeve slične onima u Rusiji jer seljaštvo, izmučeno ratom, nije više htjelo živjeti u krajnjoj bijedi i bez ikakvog političkog utjecaja. Kada su se povratnicima priključili i domaći seljaci zeleni kadar je, u nekoj mjeri, prerastao u seljački bunt koji želi poboljšati svoj socijalni status.²⁷ Na čelu pljačkaških pohoda nerijetko su stajali povratnici s ruskog bojišta, ali su jezgru uvijek činili domaći seljaci potpomognuti četama zelenog kadra koje su i same pretežno bile seljačkog sastava.²⁸

²² Josip Vidmar, Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik*, God. I (1958.), br. I, str. 11-173, na str. 45.

²³ Ljudevit Pivko, *Zeleni kadri*, *Vojni vesnik*, Knjiga II (1922), Broj 3., str. 23-26, na str. 24.

²⁴ I. Banac, I Karlo je o'šo u komite, str. 25.

²⁵ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Drugi dio, August Cesarec, Zagreb, 1990., str. 22.

²⁶ F. Čulinović, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, str. 128

²⁷ I. Banac, I Karlo je o'šo u komite, str. 25.

²⁸ Isto, str. 35.

Među pripadnicima vlasničke klase i bogatih ljudi zavlada je panika da su se u zemlji javile revolucionarne ideje slične onima u boljševičkoj revoluciji u Rusiji.²⁹ Dijelovi ovih revolucionarnih grupacija zelenog kadra imali su nepisani zakon da se bogatašima oduzme imovinu i razdjeli sirotinji, a ne da si je prisvaja.³⁰ Vjerovali su u jedan novi svijet, bez činovnika, veleposjednika, pohlepnih trgovaca i lihvara, u kojem bi došlo do preraspodjele dobara i zemlje.³¹ Kako se stari režim raspao, a stanje u Državi SHS sve je više sličilo na katastrofično, mase su krenule u pljačku vojnih skladišta, privatnih trgovina, plemićkih dvoraca itd. Iako se u historiografiji SFRJ-a davala velika važnost utjecaju Oktobarske revolucije na djelovanje zelenog kadra, činjenice nam govore da je tek jedan mali broj *zelenokaderaša* bio upoznat da se u dalekoj Rusiji formirala vlast *radnika i seljaka*. Josip Horvat piše: *Svakog tjedna prolaze kroz grad veće i manje grupe »povratnika«, vojnika koji se vraćaju iz ruskog zarobljeništva; vraćaju se doma čvrsto odlučni da više ne vide bojišta. Javna je tajna: ti povratnici zajedno s vojnim bjeguncima, kojima se broj više ni ne zna, odmeću se u šume stvarajući zeleni kadar.*³² Tako da su ti *revolucionari* kroz nemire davali odušak mržnje prema gospodi koju su okrivljavali za četverogodišnji rat i svoj teški život uopće, a tek jedan mali broj njih je provodio i nekakve revolucionarne ideje slične onim ruskima.

Tako su Mato Žanić i Josip Kraš³³ organizirali *Veliki javni zbor u Banovoj Jaruzi, na kojem je izabrano Radničko-seljačko-vojničko vijeće, točno po uzoru na takva vijeća u Rusiji.*³⁴ Slična je republika osnovana i u Kranjskoj (Novo Mesto), ali trajala je samo četiri dana.³⁵ Mnogi ruski zarobljenici stali su na čelo pobuna i uveli parole poput onih *da se primjeni rusko iskustvo i ruski red.*³⁶ Na području Međimurja postojala je također dosad malo poznata komuna u Goričanu, koja je nikla iz istih razloga kao i spomenute republike. Gorička komuna opstojala je sve do do 18.11.1918. godine, a revolucionarno vrenje nije ni kasnije ugušeno.³⁷

Te revolucionarne ideje, nakon ujedinjenja Države SHS, osim pripadnika zelenog kadra ponegdje su zahtjevali i mjesna narodna vijeća i sami mještani: *...Sav ovdješnji narod oduševljeno pozdravlja Narodno vijeće, očekujući ujedno od njega što skoriju povoljnu reformu na polju javne uprave i socijalizaciju svih prirodnih dobara (tj. rješenje agrarnog pitanja).*³⁸

Kada se govori o socijalno-revolucionarnoj kategoriji zelenog kadra valja spomenuti da je uz utjecaj ruske revolucije u nastanku kadra važnu ulogu odigrala i srpska propaganda. Ona je u nastojanju da destabilizira vlast u Hrvatskoj, poticala pljačkanje židovskih dućana i veleposjedničkih majura, paljenje plemićkih dvoraca.³⁹ Da bi se socijalni nemiri smirili Narodno vijeće SHS donijelo je dva prijedloga kojima se željelo seljaštvu podijeliti zemlju, odnosno potpuna društvena jednakost, ukidanje kmetstva i polukmetstva. Da bi na kraju 14. studenoga 1918. godine Vijeće proglasom nagovijestilo i samu agrarnu reformu.⁴⁰ Obećanjem zemlje u vlasništvo i opće pravo glasa bila su gesla

²⁹ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 65.

³⁰ F. Čulinović, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, str. 129.

³¹ I. Banac, *I Karlo je o'šo u komite*, str. 25.

³² J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 22.

³³ Josip Kraš (Vuglovec kraj Ivanca, 26. veljače 1900. - Karlovac, 18. listopada 1941.), narodni heroj SFRJ. Na čelu KPH 1930-ih godina.

³⁴ I. Banac, *I Karlo je o'šo u komite*, str. 39.

³⁵ Isto, str. 39.

³⁶ Isto, str. 40.

³⁷ Dragutin Feletar, *Dva seljačka bunta*, Zrinski, Čakovec, 1973., str. 63.

³⁸ HDA, Narodno vijeće SHS, Sekcija za organizaciju i agitaciju (SOA), kutija 11: Grupa B, br. 788-1918-(305), Đelekovec, 6. studeni 1918.; Josip I. Vidmar, *Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas*, *Arhivski vjesnik*, God I. (1958.), br. 1, str. 114-115.

³⁹ Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. godine*, str. 166.

⁴⁰ Isto, str. 167.

kojima je regent Aleksandar Karađorđević pridobio seljaštvo i radništvo da prihvate Kraljevinu SHS kao svoju novu državu.

3.3. Kriminalna kategorija

Ova kategorija zelenog kadra svoju slobodu vidi isključivo u kršenju svih mogućih državnih i crkvenih zakona kroz stihijsku pljačku koju provodi kriminalni milje i siromašno seljaštvo. Loše opće političke, društvene i gospodarske prilike u Monarhiji, te teška sigurnosna situacija dovele su do pada javne sigurnosti, reda i mira. Česti su bili napadi i pljačke na ulicama, provale u stanove, kuće, trgovine i tvrtke. Počinioci su bili organizirane pljačkaške bande, pojedinci, vojnici, dezerteri, ratni zarobljenici, a veliki dio tih pljačkaša činili su pripadnici zelenog kadra. Ova kategorija se najviše javlja od uspostave Države SHS⁴¹ odnosno svršetkom rata i nakon opće amnestije svih zatvorenika. Tada je masa osjetila da se staro ruši, da dolazi nekakva sloboda i iscrpljena dugim ratom, bijedom i izrabljivanjem reagirala ne svoj način. Nemiri po selima i mjestima trajali su prvih 15-20 dana nove slobode.⁴² U tom vremenskom razdoblju učestale su pljačke i uništavanje dućana i imovine praktično po čitavoj sjevernoj Hrvatskoj, na širokom potezu od Iloka do Slunja.

Kako se rat bližio kraju, a autoritet Habsburške Monarhije i stega u vojsci sve više slabila tako se javljalo i sve više vojnih bjegunaca koji su se skrivali po šumama. Ti vojni bjegunci su se grupirali prvenstveno zbog lakšeg suprotstavljanja vojnim patrolama koje su ih tražile. Oni nisu bili pokret uperen protiv rata, nego popratna pojava u procesu raspadanja Monarhije. U ovoj kategoriji zelenog kadra nema simptoma socijalnog vrenja, nema ideološke oznake niti jasnih političkih težnja. *Pripadnici ove kategorije zelenog kadra nisu bili povezani zajedničkim programom, -jer taj nije uopće postojao.*⁴³

Kako su ove grupacije sačinjavali i ljudi sumnjivog karaktera počele su se u zelenom kadru javljati opskurni pa čak i kriminalni elementi. Ova karakteristika kriminalnosti javlja se naročito u nemirnim listopadskim danima. Zeleni kadar u tom vremenu *napušta šume i spušta se u sela i gradove, a oko kadra se okuplja i društveni talog, koji osjeti da je došlo njegovo vrijeme.*⁴⁴

Pripadnici ove kategorije naoružani krstare poznatim krajem, napadajući trgovce, vlasteline, općinske bilježnike, vagone, željezničke stanice, poštu, itd., a da im se pritom pridružuje domaće ili obližnje seljaštvo, osobito ono siromašno.⁴⁵

Država SHS je bezuspješno apelirala preko svojih glasila na smirivanje stanja u zemlji i na zaustavljanje pljačkaša: *Ne znaju ti bjegunci, pokvarena srca i duše, da time uništavaju dobro cijelog svog naroda, dobro i sreću domovine svoje! Ne znaju ti jadnici, da je vlast dana od Boga i da se zakonitim domaćim vlastima svi pokoravati moramo!*⁴⁶

Pljačke i nemiri trajali su do ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom te dolaskom srpskih i Antantinih vojnih postrojbi koje su uvele potpuni red.

⁴¹ Novo državnoopravno stanje proglašeno je zaključkom Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. godine.

⁴² B. Krizman, O odjecima Oktobarske revolucije i zelenom kadru, str. 152.; Kako su nestankom Austro-Ugarske i austrougarske jedinice izgubile svaki legalitet, tako je prostor Države SHS ostao bez regularne vojske i policije. Kako bi se stanje stabiliziralo, Narodno vijeće je organiziralo Narodnu stražu, ali te su straže često bile faktor nereda, a ne jamac reda i sigurnosti. Nemiri su ugušeni u drugoj polovici studenog dolaskom srpskih i Antantinih četa na teritorij Države SHS. Srpska je vojska već sredinom studenoga 1918. godine ušla na teritorij Države SHS, a nakon 1. prosinca postaje vladajuće vojna sila. U Podravini i Međimurju za neposlušnike određuje prijeko sudove. Preuzimanje nadzora nad domobranima završilo je 5. prosinca 1918. godine pokoljem nad pripadnicima 25. i 53. domobranske pukovnije na Jelačićevu trgu (Prosinačke žrtve).; Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1920., str. 219.; Stjepan Matković, *Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. godine*, *Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice*, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., str.129.-154.

⁴³ A. Seitz, »Zeleni kader« *Nekoliko usporedbi između 1917/18 i naših dana*, str. 5.

⁴⁴ Isto, str. 5.

⁴⁵ B. Krizman, O odjecima oktobarske revolucije i zelenom kadru, str. 152.

⁴⁶ Vijesnik virovitičke županije, br. 21, 1. XI. 1918.

3.4. Povratnici s bojišta

Nemirima koji su zahvatili Hrvatsku u jesen 1918. godine pridružio se i dio austrijskih, njemačkih i mađarskih vojnih jedinica koj su se povlačile s jugoistoka, a integritet Države SHS posebno je ugrožavala talijanska vojska koja je okupirala jadransku obalu i prodirala u unutrašnjost.⁴⁷ Kako država SHS nije bila u mogućnosti sama osigurati red i mir u pomoć je pozvala srpsku vojsku, koja je već ušla na njezin teritorij, da zaustavi bunt masa i spriječi prodor talijanske vojske u Istru i Dalmaciju.⁴⁸ Delegacija koju je poslalo Narodno vijeće u Beograd između ostaloga nosila je i akt kojeg je potpisao dr. Mato Drinković⁴⁹ a u kojem stoji: *...da će vojska bivše Austro-Ugarske koja se nakon poraza vraća u svoje krajeve po svojoj prilici zbog nestašica hrane biti pretvorena u hordu koja hara i pljačka.*⁵⁰

Isti poziv u pomoć 4. studenoga 1918. godine, od strane Narodnog vijeća, upućen je i saveznicima. U pozivu između ostalog stoji: *...opstanku nezavisne Države SHS prijete raspuštene mase od više stotina tisuća vojnika koji se 'valjaju' s balkanskog i talijanskog ratišta preko teritorija Države SHS.*⁵¹

Bojazan Narodnog vijeća od nemira koje bi mogli izazvati povratnici s bojišta bila je opravdana. Skupine vojnika podijeljene po narodnostima kretale su se prema svojim domovinama. Povratak je ponekad tekao mirno, kao Austrijanci i Nijemci kroz Osijek⁵², a ponekad su provedene mjere opreza kako bi se spriječili ispadi kao npr. u Hrvatskom zagorju gdje se je htjelo spriječiti pljačkanje mađarskih povratnika s talijanske fronte koji su se htjeli domoći Mađarske.⁵³

*U županiji virovitičkoj buknuła je buna dne. 26. listopada u vojničkim barakama u Orahovici i to poimenice u kantini, gdje je došlo do svađe između vojnika čeških i dalmatinskih pukovnija te kantinera.*⁵⁴ Nakon pobune vojnici su se razasuli te je jedan dio sudjelovao u nemirima u Našicama, drugi u Osijeku. Pobunjenicima u Našicama pridružili su se i: *...ovdje nalazeći Rusi, kojima se pripisuje da su neke dućane zapalili, što se doduše u jednom slučaju i dokazalo pošto je jedan Rus u svom nedjelu životom platio.*⁵⁵ Često su se baš Rusi smatrali uzročnicima nereda.⁵⁶ U Okučanima su pak među pljačkašima bili neidentificirni stranci.⁵⁷

Bosanski i dalmatinski vojnici opljačkali su u prolazu Petrinju 29. listopada.⁵⁸ U Pobuni koja je izbila u Petrovaradinskoj tvrđavi 2. studenoga : *vojska pljačka i robi magazine i javne zgrade bez obzira na narodnost. U vojsci ima Hrvata, Mađara i Njemaca. Svi se dobro slažu.*⁵⁹

Smatram da u ovu grupaciju zelenog kadra valja ubrojiti i bjegunce iz pošastne (zarazne) vojne bolnice u Bršadinu.⁶⁰ Naime, bolnica je bila izvrsno opremljena rijetkim lijekovima, bolničkim

⁴⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, Europapress holding i Novi Liber, Zagreb, 2008., str. 19.

⁴⁸ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 65.

⁴⁹ Obnašao dužnost povjerenika za narodnu obranu države SHS

⁵⁰ Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, *Građa o stvaranju Jugoslavenske države 1.I-20.XII 1918.*, Svezak II, Institut društvenih nauka, Beograd, 1964. str. 475.

⁵¹ Bogdan Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1989., str. 355.

⁵² I. Banac, I Karlo je o'šo u komite, str. 34.

⁵³ Isto, str. 34.

⁵⁴ J. Vidmar, *Prilozi građi za povijest 1917-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas*, str. 120.

⁵⁵ Isto, str. 110.

⁵⁶ I. Banac, I Karlo je o'šo u komite, str. 34

⁵⁷ Isto, str. 35.; HDA, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kutija 7: Grupa B, br. (b.b.)-1918-(246), Okučani, 3. studenoga 1918.

⁵⁸ Isto., str. 34.; HDA, Narodno vijeće SHS, SOA, kutija 7: Grupa B, br. (b.b.)-1918-(183), Petrinja, 2. studenoga 1918.

⁵⁹ I. Banac, I Karlo je o'šo u komite, str. 34.; HDA, Narodno vijeće SHS, SOA, kutija 7: Grupa B, br. (b.b.)-1918-(126), Petrovaradin, 3. studenog 1918.

⁶⁰ Bršadin, selo pokraj Vukovara. U selu je bila izgrađena velika drvena bolnica za spolno-bolesne vojnike, koja

instrumentarijima, ležajima i ostalim potrepštinama. Krajem rata u njoj je boravilo oko 7000 bolesnika, stručnog osoblja i časnika. Dana 30. i 31. listopada 1918. godine bolnica je u nemirima koje je organiziralo domaće stanovništvo, potpomognuto domobranima i zelenim kadrom opljačkana i spaljena.⁶¹ Barake bolnice su izgorjele do temelja. Ogromna skladišta brašna, šećera, kave i drugog živeža su opljačkana. U ove nemire, palež i pljačku, uključio se i veliki broj vojnika koji su se u bolnici liječio kao i seljaka, koji su se čak i obogatili prodavajući svoje proizvode bolnici.⁶² Dio bolesnika koji je sudjelovao u spaljivanju i pljački bolnice pridružio se zelenom kadru ili se sami rastepli noseći sa sobom zarazne bolesti koje su se onda proširile hrvatskom.

Brži prolazak povratnika s bojišta preko teritorija Hrvatske sprječavao je i često prekinut željeznički promet. Razlozi su bili političke naravi, ali i čest napadi zelenog kadra na vlakove.⁶³ U analizi nemira na kraju 1918. godine često se zanemaruje ova kategorija. Iako se ona ideološki ne može svrstati u zeleni kadar, mjesne vlasti su sve naoružane pljačkaše u uniformi proglašavale pripadnicima zelenog kadra. Kako je veliki broj povratnika s bojišta prolazio kroz Hrvatsku prema matičnim zemljama ne smijemo zanemariti ni njihovo sudjelovanje u nemirima i pljačkama.

4. ZELENI KADAR U PODRAVINI I PRIGORJU

Među važnijim vijestima koje nam govore o djelovanju zelenog kadra na prostoru Podravine i Prigorja možemo vidjeti da su na tom području djelovale različite grupacije zelenoga kadra. Vijest iz Đurđevca datirana 8. lipnja 1918. godine govori nam o zelenom kadru kao antiratnom pokretu. Predsjednik kotarske oblasti Đurđevac javio je velikom županu Bjelovarsko-križevačke županije, da je narod uzbuđen predstojećom rekvizicijom, a to iskorišćuje zeleni kadar.⁶⁴ Predsjednik kotarske oblasti Đurđevac dalje javlja: *Tako mi je iz općine Molve juče došlo do znanja, da je tamo bio jedan Virovac (imena mu ne znaju), koji je izrekao »da su se Virjanci dogovorili, da će dane 11. ov. mj., kad bude predaja blaga za Virje, izvesti neku revoluciju u Virju, bombardirati ponajprije oružničku postaju, a onda barake (pferdespital) te da bombe imaju pripravljene.«*⁶⁵

Nadalje je saznao kako se jedan vojni bjegunac Đurđevčanin, hvalio nekim seljacima u vinogradu: *Ima nas do pet stotina bjegunaca vojnih od Bjelovara do Đurđevca po šumama raštrkanih te da nam je glavna svrha da dodjemo sa seljacima pogotovo u Podravini u doticaj, da ih pobunimo i tako s njima izvedemo ustanak prevrat, jer nam je taj rat svima dozlogrdio, mi vojnici gladujemo, kod kuća naših nam se sve oduzimalje i rekvirira.*

*I zaista tu i tamo, po vinogradima, u šumama, na konacima, prema Dravi te u šumama napram bjelovarskom kotaru, vidjevaju ljudi, koji na obradbu polja idu, dapače u skupinama po 5 do 10 vojnika, bjegunaca potpuno bojno opremljeni i oboružani, a to da su većinom domaći ljudi iz ovog i bjelovarskog kotara, koji su iz bojnih satnija pobjegli i sada se kao bjegunci po šumama i bregovima zadržavaju.*⁶⁶ Ali i rade poljoprivredne poslove.

Nemiri u Virju započinju 28. listopada 1918. godine. Dr. Izidor Lichtenbrg, đurđevački odvjetnik, javlja Narodnom vijeću u Zagreb da je u đurđevačkom kotaru zavladała nesigurnost i da je već dva

je djelovala sve do kraja Prvoga svjetskog rata. U bolnici su se zbrinjavali i ranjenici, koji su pristizali s raznih ratišta. Zbog svoje veličine i drvene građe prozvana je *Drveni Beč*.

⁶¹ Zdenka Baždar, Pošastna bolnica u Bršadinu-«drvenom Beču» 1915.-1918. godine, *Scrinia Slavonica*, 1, Slavonski brod, 2001., str. 369.-376., na str. 372.

⁶² Isto, str. 373. i 374.

⁶³ Mira Kolar, Privredni i socijalni razlozi propasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010. str. 179.

⁶⁴ J. Vidmar, *Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas*, str. 61.

⁶⁵ Isto, str. 61.

⁶⁶ Isto, str. 61.

puta orobljen trgovac Mirko Barac u Kloštar Podravskom, a kuća trgovca Leopolda Pollaka u Virju ne samo da je opljačkana nego je i zapaljena, dok je virovski trgovac Albert Weiss morao napadačima isplatiti 20 000 kruna. Lichtenberg traži brzu pomoć od Vijeća, jer su *razbojstva preotela takav mah da nije iguran ničiji imetak a ni život*.⁶⁷

U fondu Narodnog vijeća SHS postoji i brzojav kojim virovski stražimeštar Supek obavještava 1. studenog Narodno vijeće da je *konjska bolnica opljačkana do temelj, a a osobni život i imetak stoji u velikoj pogibelji*, jer su učestali paleži, grabeži i napadaji u svako doba dana.⁶⁸

U istom izvještaju možemo vidjeti i elemente socijalno-revolucionarne kategorije zelenog kadra. Autor napominje da je nužno u đurđevačkom i bjelovarskom kotaru provesti četovanje protiv vojnih bjegunaca: *... jer baš ovi vojni bjegunci, a specijalno oni, koji su se iz ruskog zarobljeništva vratili u bojne satnije bili uvršteni i pobjegli, nose u sebi razvratnih ideja, koje bi mogli među i onako radi rekvizicije blaga ozlovoljenim pukom posijati i izvesti čine za državne interese teške i nedogledne*.

...Sve nekako ovdašnji seljak podnaša podavanja u krvi, u novcu, u žitku, ali podavanja blaga to je njegova najosjetljivija strana, to je za njega rak rana, koja bi mogla eventualno od vojnih bjegunaca nahuškan baciti iz njegove kolotečine mirna i radina gospodara.⁶⁹

U Đelekovcu, gdje je bio posjed Đuričića, seljaci 6. studenoga 1918. godine zahtijevaju *reformu na polju javne uprave i socijalizaciju svih prirodnih dobara (tj. rešenja agrarnog pitanja)*.⁷⁰ Kriminalnu kategoriju i nemire u čitavoj Hrvatskoj pa i u Podravini i Prigorju opisuju Telefonsko-telegrafске obavijesti koje su stizale u središnju kancelariju Narodnog vijeća SHS-a.⁷¹

Iz tih obavijesti saznajemo da *Željezniča postaja Križevci, prometno središte vlakova iz Koprivnice, Bjelovara i Zagreba, gdje se dnevno skupljaju razne razbojničke čete, stoji bez vojničkog osiguranja. Bezuvjetno potrebno dvadeset momaka i jedan časnik kao stalna posada na kolodvoru. Molimo bezodvlačno odslanje*.⁷² U potpisu stoji Odbor Narodnog vijeća. Poziv je upućen 31. listopada 1918. godine.

Općina Raven (blizu Križevaca) javlja da je *Javna sigurnost ugrožena. Molim bar 100 pušaka i municije, da oboružamo narodnu čet (stražu). Šaljite na stanicu Križevci*.⁷³

Iz vijesti koja dolazi iz Gornje Rijeka (blizu Križevaca) saznajemo da se *između Varaždina i Križevaca spremaju neredi*. Te da će gospodin Mozes, brat Hinka Hinkovića snositi eventualne troškove za vojsku.⁷⁴ Natporučnik Macinger iz Ferdinandovca, kotar Đurđevac, *moli pomoć ili puške. Upaljenja, sumnjive provale četiri kilometra od Drave*.⁷⁵

⁶⁷ Mira Kolar Dimitrijević, *Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata, Virje na razmeđu stoljeća, IV*, Virje 1991., str. 47.-63., na str. 57.; HDA, fond Narodnog vijeća, kut. 6. br. 165.

⁶⁸ M. Kolar Dimitrijević, *Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata*, str. 57.; HDA, fond Narodnog vijeća, kut 17., br. 131. od 1918.; *Nezavisnost* 3, od 14.11. 1918.

⁶⁹ Isto, str. 62.

⁷⁰ J. Vidmar, *Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas*, str. 114.-115.; Rezoluciju je potpisao i Mihovil Pavlek Miškina (Mijo Pavlek), vidi i Mira Kolar Dimitrijević, *Mihovil Pavlek Miškina do 1935. godine*, Koprivnica 2011., str. 64.-69. i 78.-86. Autorica je uspjela rekonstruirati preko Miškinih novela stav Miškine prema ratu i zelenom kadru i uopće prema stanju u Podravini tijekom i na kraju Prvoga svjetskog rata.

⁷¹ Građu je obradio i objavio Bogdan Krizman, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.*, *Historijski zbornik*, God. 1957., br. 1-4, str. 111-129., međutim autor napominje da građa događaje opisuje jednostrano (iz ugla mjesnih odbora NV SHS-a) i nepotpuno te da ju treba podvrgnuti kritičkoj ocjeni.

⁷² Bogdan Krizman, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.*, str. 112.

⁷³ Isto, str. 113.

⁷⁴ Isto, str. 114.

⁷⁵ Isto, str. 114.

Postaja Drnje kod Koprivnice, *Dr. Kusonja javlja, da se u okolici Drnja pojavila nasilja zelenog kadra i traži oružanu pomoć.*⁷⁶ Gradec (blizu Križevaca) *javlja da su dobili vojničku stražu od pet ljudi. Pošto je zeleni kader blizu, mole pojačanje.*⁷⁷

Stjepan Hrastovec, načelnik iz Dubrave kod Križevaca, *prijavio je, da su šume oko Dubrave pune razbojnika, koje podupire i domaće stanovništvo. Razbojnika imade oko 180, koji su trgovcima Doneru i Fürstu pokrali robe za preko dva milijuna kruna. Razvukli su oko deset vagona drvene građe, dva vagona željeza i ogromnu količinu robe iz dućana. Podvoz davali su i bolji seljaci, a naročito glavni kolovođe...*⁷⁸

Ravnatelj dobra Rasinja Reiching javlja 2. studenoga 1918. godine da: *U selu Rasinji i okolici još uvijek imade oboružanih austro-ugarskih vojnih bjegunaca, koji pljačkaju i plijene pučanstvo i ugrožavaju život.*⁷⁹ Nadalje Reiching traži pomoć od barem 20 članova Narodne garde za obranu sela i vlastelinstva koje ima u svojim hambarima velike zalihe žita od kojih je već deset vagona stavljeno na dispoziciju zemaljske opskrbe. Dana 3. studenoga 1918. godine iz Rasinje dolazi kratka vijest: *Zeleni kader navalio na mjesto.*⁸⁰ U tim navalama zeleni kadar je u Rasinji opljačkao vlastelinstvo Mirka i Gabrijele Inkey.⁸¹

Nezadovoljni narod je u Pribislavcu oko 5 sati popodne 4.11.1918. godine *počistio nagomilano bogatstvo krčmara Josipa Recazija: »Skoturali su sve lagve iz podruma na dvorište i opljačkali tog krčmara, te odnesli sve što se dalo odnesti.«*⁸² Zatim su puntari krenuli do prodavača Adolfa Lajtnera, te mu razbili i opljačkali kasu. Finale ovog pljačkaškog pohoda dogodilo se na imanju grofa Festetića. Narod je tamo grabio sve do čega je došao. Dvorac je praktički bio ispražnjen do kraja u vrlo kratkom roku – do 8 sati ujutro 5.11.1918. godine.⁸³

4. studenoga kotarska oblast Koprivnica javlja: *U gradu vlada red i mir. Jedan je čovjek justificiran po prijekom sudu.*⁸⁴

Željeznička postaja iz Kloštra Podravskog telefonira da *prijeti velika opasnost od pljačkaša. Osobito je ugrožen paromlin, koji ima 50 vagona žita. Kolovođe razbojnika vratili su se sa palenja ovamo i groze se, da će popaliti kuće trgovaca, poštu, kolodvor i paromlin.* Traže barem deset momaka i dvadeset pušaka s municijom kako bi organizirali red.⁸⁵

Iz obavijesti koja dolazi iz Vrbovca 5. studenoga saznajemo da je između Vrbovca i Zagreba *uspostavljen red iako je dezertera veliki broj i da pljačkaju.* U izvještaju dalje stoji da se dezerteri *prijete daljnjom izvedbom zulumu te da se ceste nalaze u najvećem neredu.*⁸⁶

Zelenokadarski *ustanak*, ujedinjen sa seljacima, buktio je Podravinom i Prigorjem. Ravnica kao da se ustalasila, a osobito revolucionarno bilo je u Virju, Đurđevcu, Đelekovcu, Goričkom, Koprivničkom Ivancu, Kunovcu, Rasinji, Goli, Pitomači, Ždali (praktički cijeloj Podravini). Narod provaljuje u trgovine, spremišta bogataša, traži se agrarna reforma, opće pravo glasa, nacionalna jednakost i ostale slobode, organiziraju se skupštine i protestni skupovi, napadaju se omraženi činovnici i vlastodržci, pa čak i vojne osobe i policija.⁸⁷

⁷⁶ Isto, str. 115.

⁷⁷ Isto, str. 115.

⁷⁸ Isto, str. 116.

⁷⁹ Isto, str. 117.

⁸⁰ Isto, str. 118.

⁸¹ Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. godine*, str. 178.

⁸² Dragutin Feletar, *Dva seljačka bunta*, Zrinski, Čakovec, 1973., str. 51.

⁸³ Isto, str. 52.

⁸⁴ Bogdan Krizman, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.*, str. 120.

⁸⁵ Isto, str. 120.

⁸⁶ Isto, str. 121.; zulum (tur. iz arap.), nasilje, bezakonje, tiranija, teror.

⁸⁷ Dragutin Feletar, *Koprivnički događaji 1918-1920.*, *Podravski zbornik*, 1975., br. 5., str 8.

Kako vidimo iz izvora i na području Podravine i Prigorja javljaju se sve četiri grupacije zelenog kadra. Od antiratnih, socijalno-revolucionarnih grupacija pa do pljačkaša koji samo iskorištavaju trenutno bezvlašće Države SHS. Kako se na području Podravine i Prigorja nalaze dva velika željeznička čvorišta (Koprivnica i Križevci), veliki je bio i broj povratnika s talijanakog i solunskog bojišta koji su sudjelovali u nemirimana. Nemire u Podravini i Prigorju nije spriječio niti prijeki sud koji je za Bjelovarsko-križevačku županiju 18. listopada 1918. godine proglasio ban Mihalović.

5. ZAKLJUČAK

Uloga zelenog kadra ni danas nije posve objašnjena. Je li ona klasna, nacionalna ili kombinirana? Može se pretpostaviti da je osim pljačke cilj zelenog kadra bio i destabilizirati zemlju kako bi se što prije dogodilo ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom. Međutim, prije nego se ocijeni uloga zelenog kadra, smatram da bi se trebalo istražiti što i tko se može svrstati pod djelovanje zelenog kadra. Najčešće su se svi nemiri u jesen 1918. godine povezivali s djelovanjem zelenog kadra. U tim nemirima koji su zahvatili Hrvatsku uz socijalno i antiratno raspoloženje na površinu je izbio i poriv da se narod osveti svima koji su njega i njegove očeve godinama iskorištavali i ugnjetavali. Tako, kada su vidjeli da im se pruža šansa za osvetom (pogotovo u vrijeme proglašenja Države SHS kada se lokalna vlast još nije mogla oduprijeti naoružanim pojedincima, a kada je njihova moć bila na vrhuncu) naoružani i isprovocirani *kaderaši* zajedno sa seljacima krenuli su na sve institucije i pojedince koji su podupirali bivšu vlast.

Naravno da u je u svim tim nemirima i neredima bilo pojedinaca koji su željeli izvršiti socijalnu revoluciju, da su seljaci smatrali da su pokradeni te da su zahtjevali agrarnu reformu, da je puno svijeta pošlo u pljačku bez ikakvih motiva, a s druge strane, sigurno je bilo i onih kojima je pljačka bila jedini motiv. Kada se sve te činjenice uzmu u obzir možemo doći do zaljučka da je zeleni kadar bio odgovor hrvatskog društva na stanje u državi, ali i u Europi. Da bi se što bolje mogli razjasniti nemiri krajem 1918. godine trebalo bi što jasnije definirati i odrediti djelovanje zelenog kadra, odnosno pojedinih njegovih grupacija. To je i pokušano u ovome članku.

Zeleni kadar opstaje i nakon završetka rata, pa su vojne vlasti u studenom 1918. godine procjenjivale da je *neposlušnika* u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji i dalje najmanje 45 000. Stanje se godinama nije smirivalo; tako je od 1920. do 1923. banda pod vodstvom Jove Stanisavljevića-Čaruge (1897.-1925.) haračila Slavonijom. Zbog njenih mnogobrojnih razbojstva bilo je čak proglašeno i izvanredno stanje. Čaruga je 1923. uhvaćen i osuđen na smrt. U narodu je ostalo sjećanje na Čarugu kao svojevrsnom Robin Hoodu.⁸⁸

IZVORI

1. Bogdan Krizman i Dragoslav Janković, *Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.-20. XII. 1918.)*, Beograd, 1964.
2. Bogdan Krizman, Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918., *Historijski zbornik*, God. 1957., br. 1-4, str. 111-129.
3. HDA, fond br. [0124], Narodno vijeće SHS – Sekcija za organizaciju i agitaciju 1918-1920
4. HDA fond br. [0078], Zemaljska vlada (Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljska vlada), Predsjedništvo (1869-1921)
5. Josip I. Vidmar, Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik*, God. 1958., br. 1, str. 11-173.

Časopisi:

1. Ljudevit Pivko, Zeleni kadri, *Vojni vesnik*, God. 1922, br. 3. str. 23-26
2. Aleksander Seitz, »Zeleni kader« Nekoliko usporedbi između 1917/18 i naših dana, *Spremnost*, God. III./1945. br. 149-150, str. 5.

⁸⁸ I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, str. 20.

3. Nezavisnost 3, od 14.11. 1918.
4. *Vijesnik virovitičke županije*, br. 21, 1. XI. 1918.

LITERATURA

1. Bogdan Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1989.
2. Bogdan Krizman, O odjecima Oktobarske revolucije i zelenom kadru, *Historijski zbornik*, God. 1957, br. 1-4, str. 149-157
3. Bogdan Krizman, Prevrat u Zagrebu i stvaranje Države Slovenaca Hrvata i Srba u listopadu 1918. godine, *Historijski institut Slavonije i Baranje*, God. 1968., broj 6., str. 173-243.
4. Bogumil Hrabak, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, 1979., God. 1979., br. 16., str. 1-131.
5. Dinko Čutura, Hrvatske postrojbe u Prvom svjetskom ratu i vojni raspad Austro-Ugarske, *Magistarski rad*, Filozofski fakultet Zagreb, 2003.
6. Dragutin Feletar, *Dva seljačka bunta*, Zrinski, Čakovec, 1973.
7. Dragutin Feletar, Koprivnički događaji 1918-1920., *Podravski zbornik*, 1975., br. 5.
8. Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
9. Ferdo Čulinović, Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima, *Savremenik*, God. 1975. br. 7-8., str.124-142.
10. Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1920.
11. *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996.
12. Ivo Banac, I Karlo je o'šo u komite, *Časopis za suvremenu povijest*, 1992., 24 (3), str. 23.-43.;
13. Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, Europapress holding i Novi Liber, Zagreb, 2008.
14. Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Drugi dio, August Cesarec, Zagreb, 1990.
15. Mira Kolar, Privredni i socijalni razlozi propasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010.
16. Mira Kolar Dimitrijević, *Mihovil Pavlek Miškina do 1935. godine*, Koprivnica 2011.
17. Mira Kolar Dimitrijević, Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *Virje na razmeđu stoljeća, IV*, Virje 1991., str. 47. -63.
18. Zdenka Baždar, Pošastna bolnica u Bršadinu-«drvenom Beču» 1915.-1918. godine, *Scrinia Slavonica*, 1, Slavonski brod, 2001., str. 369.-376.
19. Stjepan Matković, Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. godine, Godina 1918. – prethodnice, zbivanja, posljedice, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., str.129.-154.
20. Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb. 2002.
21. Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1994.
22. Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941. godine*, Priredila dr. Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvatski institut za povijest, 1997.

SUMMARY

In this article the author gives an account of the activity of the Green cadre, i.e. of war deserters who contributed to the increased dissatisfaction of the people with the Austrian-Hungarian monarchy due to long lasting war, mass mobilisation, severe losses at the battlefields, requisition and shortage, as well as war profiteering. The Green cadre in Croatia represented a significant component of large scale social riots which spread to the great extent at the end of the war and in the period of proclamation of the State of the Serbs, Croats and Slovenes. This paper places the Green cadre in different categories regarding the objective and scope of activity. The riots encompassed the entire north Croatia. The last part of this paper elaborates on the activity of the Green cadre in Podravina and Prigorje.

TOMO JALŽABETIĆ DO OSNIVANJA HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE BRAĆE RADIĆ

TOMO JALŽABETIĆ UNTIL THE ESTABLISHMENT OF CROATIAN PEOPLES' PEASANTS PARTY, LED BY RADIĆ BROTHERS

Vladimir MIHOLEK

INA Naftaplin

Đurđevac

Primljeno/Received: 25. 10. 2012.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 323.22(497.5)-32-05

SAŽETAK

Đurđevčan Tomo Jalžabetić, značajna je i osebujna ličnost za Đurđevac, ali i za Hrvatsku s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća. U tekstu se prikazuje životni put seljaka koji je započevši s radom na društvenom i gospodarskom polju za desetak godina postao političarom. Želja za općim napretkom i borba za seljačka prava dovele su ga preko općinskog odbora do vodećeg opozicionara i političara u Đurđevcu. Osobito je dat naglasak na političku borbu s vladajućim lokalnim mađaronima i gospodom, te na narodni pokret 1903. godine. Kao takav je prepoznat i pozvan od strane braće Radić da se priključi osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke na području đurđevačke Podravine. Jedan je od rijetkih seljaka političara koji su dogurali do narodnog zastupnika u Hrvatskom Saboru. Ovaj rad govori o prvoj fazi njegova političkog djelovanja (1892. – 1905.), odnosno prikazuje životni put običnog seljaka koji se u vrlo teškim i burnim vremenima svojom čvrstom voljom i upornošću izborio za svoje mjesto u hrvatskom političkom okruženju postavivši dobre temelje Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci kojoj je pristupio, ali i sebi kao budućem političaru.

Ključne riječi: Tomo Jalžabetić, Đurđevac, etnografski rad, gospodarsko djelovanje, politička borba, narodni pokret, braća Radić, Hrvatska pučka seljačka stranka

Key words: Tomo Jalžabetić, Đurđevac, ethnographic work, economic activity, political struggle, people's movement, Radić brothers, Croatian Peoples' Peasant Party

DJELOVANJE U PODRUŽNICI GOSPODARSKOGA DRUŠTVA

Tomo Jalžabetić¹ rodio se 1852. godine u Đurđevcu u krajiškoj seljačkoj obitelji, a nakon svršetka trivijalke pozvao ga je zapovjednik đurđevačke pukovnije u pripravnu časničku školu u Bjelovaru. Međutim, odustao je zbog prevelike školarine koju roditelji nisu mogli plaćati, pa je do odlaska u vojsku ostao na »gruntu«. Kako sam kaže, loše je gospodario do 1892. godine. Tada je samostalno počeo voditi obiteljsko gospodarstvo, te počeo čitati *Gospodarski list* i ostalu gospodarsku literaturu. Ta nova saznanja znao je primijeniti na svome imanju, pa je uskoro postao jedan od boljih gospodara u Đurđevcu i tako stekao određeni ugled među seljacima. Odmah se učlanio u đurđevačku podružnicu Gospodarskoga društva, koja je osnovana 1891. godine. Bio je aktivan od samog početka, pa je već 1893. godine sudjelovao na prvoj gospodarskoj izložbi u Đurđevcu. Kao pčelar, izložio je veliku Berlepšovu košnicu. On i Martin Starčević, njegov budući politički takmac, bili su jedini đurđevački

¹ Otac Martin (rod. 1831.), majka Barbara rod. Hajduković. Imao je brata Matu (1860.) i sestre Magdalenu (1863.) i Mariju (1869.). Sa suprugom Dorom Legradi nije imao djece. Status animarum (1866. – 1900.) Župe sv. Jurja u Đurđevcu, Župni ured rkt. župe sv. Jurja, muč. u Đurđevcu.

pčelari koji su izlagali na izložbi.¹ Među članstvom podružnice prednjačila je lokalna inteligencija i pokoji veleposjednik (Josip Nöthig i Martin Starčević iz Đurđevca Dragutin Götz i Stjepan Đorđević iz Pitomače), dok je seljaka bilo malo. Svojim znanjem je nekako uspio dogurati do stručnog predavača pa je već 1895. godine zabilježeno njegovo predavanje na glavnoj skupštini podružnice održanoj 28. veljače u Đurđevcu. Izlagao je o uzgoju krmnoga bilja. U diskusiji se pak založio za kupovinu junica čistokrvne mölthalske pasmine, iako se kasnije opredijelio za simentalke. Njegovim nastojanjem Đurđevac je do 1900. godine dobio preko podružnice čak 13 mölthalskih bikova.² Na proljetnoj skupštini 1896. godine posebno se založio za male pčelare, kakvih je u to vrijeme bilo podosta, žaleći se da sitni trgovci od njih kupuju med po niskoj cijeni jer nemaju nikakve konkurencije. Nadalje je predložio da se po općinama osnuju uzorni pčelinjaci u koje bi se uveo napredniji način pčelarenja, a u njima bi mogla učiti i školska mladež. Zahtijevao je od Društva da pomogne posredovanjem u pronalaženju velikih kupaca koji bi otkupljivali njihov med. Raspitavši se, doznao je za jednoga zagrebačkoga veletrgovca koji je plaćao 40 forinti za 100 kg meda, dok su pčelari od sitnih trgovaca dobivali tek 26-28 for. Na jesenskoj skupštini izabran je za izaslanika podružnice u skupštinu Gospodarskoga društva u Zagrebu, obećavši da će se tamo založiti po tom pitanju. To mu je na kraju i uspjelo. No, prije polaska na put zatražio je pripadajućih mu 4 forinte putnog troška, na što su mu u predsjedništvu podrapali papir, pa je morao otići o svome trošku. Jednako se dogodilo i lani kad je putovao na veliku izložbu u Peštu. Jalžabetić je kao seljak bio trn u oku rukovodstva podružnice, jer unatoč svemu nije ostao imun na nezakonite radnje predsjedništva. Na skupštini se pobunio što je upravni odbor izabran na nepravilan način dizanjem ruku umjesto pismenim glasovanjem, što je potkrijepio citiranjem članka 25 društvenih pravila. Čak su mu zabranili i govoriti, jer je konstatirao da je gospodarski razvitak Đurđevca »sapat u političke verige«. Očito je vladala netrpeljivost od strane rukovodstva uzrokovana političkim razlozima, ali i njegovim vječnim buntovništvom od kojeg nije odustajao. Politički se nisu slagali jer je Jalžabetić bio oporbeni pravaš, a većina članova rukovodstva pristaše vladajuće mađaronske narodne stranke.³ Naredne je godine na skupštini pokazao da se osim za gospodarstvo borio i za najsiromašnijeg seljaka i njegova prava. Potužio se da vlada oskudica ogrjevnoga drva kod onih seljaka čiji je posjed manji od propisanog minimuma, a ako nedozvoljeno sijeku u imovnoj šumi tada ih se globi i zatvara. Zahtijevao je još da vlada promijeni dotični zakon kako bi drva mogao dobiti svaki seljak, pa i onaj najsiromašniji, a da se ona određuju prema količini njegova zemljišta. Zakon i jest bio nepravedan, jer po njem drva nisu dobivali upravo oni kojima su bila najpotrebnija.⁴

Jalžabetić se iskazao i u stočarstvu, pogotovo u konjogojstvu. Na županijskom nagrađivanju konja, održanom 26. srpnja 1897. godine u Virju, nagrađen je s dva dukata za kobilu i ždrijebe, a u rujnu i priznanicom županijskoga konjogojstvenog odbora. Međutim, njegovi politički protivnici tražili su da se ona ne potpiše, vjerojatno radi osvete. Komisija za to nije marila, jer u konačnici nije ocjenjivala

Slika 1. Tomo Jalžabetić

¹ *Gospodarski list*, 23, 5. XII. 1893.

² *Gospodarski list*, 10, 20. V. 1895.

³ *Gospodarski list*, 8, 2. IV. 1896.; *Hrvatski narod*, 12, 8. IV. 1897.; Da je bio pravaš vidi se u sljedećim poglavljima u opisu njegova političkog djelovanja, no nije posve jasno kad je pristupio pravaškoj opciji.

⁴ *Gospodarski list*, 6, 20. III. 1897.

ljude, već konje.⁵ Kao svestrana osoba interesirao se i za ostale gospodarske probleme, što vidimo u dvama dopisima koje je poslao *Gospodarskom listu* 1899. godine. U prvome objavljenom dopisu izvješćuje čitateljstvo o stanju đurđevačkih vinograda. Navodi sorte koje uzgaja: 3/5 domaće crnine i 2/5 modre frankovke, zatim braničevku, srijemsku zeleniku i talijansku graševinu, koje su cijepljene na američku podlogu *Riparia portalis*. Nadalje piše, da je prije tri godine od Gospodarskoga društva u Zagrebu naručio i kupio bijelu plemenku, koju je cijepio i preporučio seljacima jer je dotad u đurđevačkim vinogradima nije bilo. Posebno je istaknuo kako ljudi slabo cijepe na američku podlogu, a za primjer ukazuje na svoja dva trsa crnine cijepljene na istu podlogu. Budući da je slovio za jednoga od najnaprednijih đurđevačkih seljaka, možemo zaključiti da mu je i vinograd bio uzoran. O istome je pisao i u *Hrvatskom narodu* u kojem govori o iskustvu s prikraćivanjem loze, o čemu je čitao u članku gosp. Hoića, također u *Gospodarskom listu*. Tako se osvjedočio da je prikraćivanje loze u određeno vrijeme dobro za suzbijanje pepelnice, predloživši vinogradarima da i oni to čine. U sljedećem dopisu tražio je od urednika savjet za pravljenje jabučnog octa jer je naišao na neke poteškoće.⁶ Posljednji članak objavio je u *Hrvatskom narodu*, u kojem je pohvalio Đurđevčane jer su počeli sve više sijati djetelinu, no kudi ih jer su neiskusni i neoprezni u izboru sjemena, priređivanju tla i plodoreda. Posebno se osvrnuo na one koji kupuju jeftino i nekvalitetno sjeme, u što je osvjedočio 12. ožujka 1899. godine na sajmu u Đurđevcu. Neki čovjek iz Koprivnice prodavao je vreću djetelinskoga sjemena u kojoj je bilo pola smeća, a redarstveni povjerenik umjesto da zaplijeni sjeme varalicu je potjerao sa sajma. Ovaj je pak zastao na izlasku iz Đurđevca i sve prodao naivnim seljacima koji su platili 10 novčića jeftinije od stvarne cijene. Kaže da se sam osvjedočio kad je vidio rijetko poniklu djetelinu svu obraslu grintom (vilinom kosom).⁷ Tada je napustio gospodarsku podružnicu jer se nije mogao domoći nijedne rukovodeće pozicije koje su držali pripadnici mjesne inteligencije i veleposjednika. Oni jednostavno nisu htjeli podružnicu prepustiti u njegove ruke, iako im se nametao svojim radom, znanjem i sposobnošću.⁸ Bilo je očito da nije mogao slobodno djelovati u takvim prilikama, a po statusu nije ni spadao u takvo društvo. U svemu je gledao naprijed, a njegovim su se nastojanjima uvijek protivili, pa makar bila i dobra. O tome je pisao i u novinama. Progovorio je i o stanju đurđevačkoga stočarstva žaleći se na kotarskoga veterinaru Kolomana Weissa. Zajedno sa svojim istomišljenicima počeo se boriti za uvođenje simentalskog goveda kojega podružnica nije prihvaćala, pa se okrenuo zemljišnoj zajednici da to pokuša preko nje ostvariti. Tražio je da odboru zemljišne zajednice dadu slobodne ruke kod nabave bikova, ali uz pomoć veterinaru. Međutim, vlast je vršila pritisak na odbor da mora uzeti vladinoga mólthalskog bika koji je bio loš i nerazvijen. Već je nagodinu bio nesposoban, pa je morao biti prodan na štetu zemljišne zajednice. Na veterinaru se okomio zato jer je domaće bikove stalno proglašavao nesposobnima, pa su bila učestala licenciranja novih bikova. Za jedno licenciranje seljaci su Weissu morali plaći 10 kruna, pa ga je Jalžabetić optužio da mu je stalo samo do zarade. Također se osvrnuo i na domaće kulturalnog vijećnika koji se također suprotstavljao uvođenju simentalca.⁹

DJELOVANJE U SELJAČKOJ ZADRUGI

Za Jalžabetića je 1900. godina bila prekretnica. U to vrijeme je život seljaka bio veoma težak. Nakon dioba seljačkih zadruga posjedi su bili veoma rascjepkani, pa je većina njih bila velika od 1-5 jutara i seljaci nisu vidjeli brz izlazak iz teške ekonomske situacije. Potrebnog novca da što god učine nisu imali, a zaduživanje kod banaka, lokalnih štedionica i lihvara nije dolazilo u obzir, jer su svi

⁵ *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 42, 14. VIII. 1897. (dalje: *Tjednik*); *Podravec*, 27, 15. IX. 1897.

⁶ *Gospodarski list*, 22, 20. XI. 1899. i 7, 5. IV. 1899.; *Hrvatski narod*, 48, 30. XI. 1899.

⁷ *Hrvatski narod*, 7, 14. II. 1901.

⁸ Vladimir MIHOLEK, Podružnica Gospodarskog društva u Đurđevcu 1891. – 1907., *Podravski zbornik 2005.*, Koprivnica, 2005., 215.

⁹ *Hrvatska*, 21, 25. I. 1901. Jalžabetić ne navodi njegovo ime, a po svemu sudeći je riječ o Andriji Peršiću, javnom bilježniku, koji je bio vijećnik i prethodnih godina.

iskorištavali seljaka nametanjem velikih kamata. Te godine u Zagrebu je održan Hrvatski katolički kongres na kojem se među raznim temama našlo i socijalno pitanje, odnosno stanje sela i seljaka. Tu je donesena odluka o osnivanju seljačkih zadruga i prateće banke koja bi podupirala njihov rad i davala seljacima potrebne zajmove po povoljnim uvjetima. Nekoliko entuzijasta na čelu s biskupom dr. Antunom Bauerom osniva 1901. godine Hrvatsku poljodjelsku banku.¹⁰ Saznavši iz novina o ovoj akciji, Jalžabetić je okupio nekoliko istomišljenika s ciljem osnivanja seljačke zadruge putem koje bi se seljaci domogli svježeg novca kojim bi unaprijedili svoja imanja. Dogodilo se to 2. lipnja 1901. godine.¹¹ Jalžabetiću je na pomoći bio župnik Ivan Barbić iz Zagreba, jedan od osnivača Poljodjelske banke, koji je imao iskustva s osnivanjem zadruga u drugim dijelovima Hrvatske.¹² Prema planu zadrugu je trebala pratiti spomenuta banka, no ona u to vrijeme još nije mogla zakonski djelovati jer se od strane vlasti otezalo s odobravanjem njezinih pravila, kao i pravila pojedinih zadruga. Bile su to posljedice mađaronske politike kojoj je na čelu bio ban Khuen-Hedervary. Stoga Jalžabetić nije mogao doći do planiranog novca, pa se za pomoć ponovno obratio župniku Barbiću koji je preko Milana Amruša, narodnoga zastupnika, isposlovaio zadrugi zajam kod Prve hrvatske štedionice u Zagrebu u iznosu od 8.000 kruna. Prve zajmove zadrugari su dobili 28. studena te godine. Budući da Jalžabetić i članovi ravnateljstva zadruge nisu bili vješti administriranju, do večeri toga dana izdali su tek 17 zajmova. Radili su sporo ali uredno, jer se od seljaka i nije moglo očekivati da će posao obaviti kao bankovni činovnici. Ipak ih je netko od političkih suparnika prijavio banci zbog navodnih nepravilnosti u radu s novcem, pa je Jalžabetić trebao s knjigama ići u Zagreb kod Milana Vaničeka, revizora banke. Ispostavilo se da su sve knjige bile u redu pa je otklonjena svaka sumnja u bilo kakve malverzacije. Vaniček je ipak zahtijevao da se preostali novac položi u Prvu podravsku štedionicu u Đurđevcu. Jalžabetić se tomu protivio rekavši da nema potrebe, budući da je poslovanje uredno, a to bi ujedno bilo i pogubno za zadrugu. Samo je svojom sposobnošću i ugledom uspio odvratiti revizora od daljeg postupka. Kasnije je s njime čak bio u prijateljskim odnosima kad je ovaj postao ravnatelj iste banke.¹³

Podmetanja Jalžabetiću bilo je i kasnije. Problem s jednim zajmom dospio je 1906. godine i na novinske stupce. U devetome broju *Hrvatskih zastava* objavljen je članak u kojem se optužuje Jalžabetića i zadrugu da su otkazali zajam Miji Balatincu uknjiživši mu posjed. Smatrajući to klevetama đurđevačkih frankovaca, Jalžabetić je o tom slučaju poslao odgovor *Hrvatskim novinama*. Naime, spomenuti je Balatinec neredovito otplaćivao zajam, na što ga je Jalžabetić i upozorio, a potužio se i Balatinčev jamac bojeći se da ga ne opterete zajmom. Stoga je Jalžabetić bio primoran uknjižiti njegov posjed, ali mu zajam nikako nije otkazao. Oba slučaja jasno oslikavaju uplitanje lokalne politike u zadružne poslove, jer je u Đurđevcu tada bila velika konfrontacija između frankovaca Martina Starčevića i radićevaca Tome Jalžabetića. Takvih objeda i podmetanja bilo je puno u to vrijeme, jer su se Starčevićeve pristaše osjećale ugroženima od običnih seljaka koji su se počeli uzdizati, ne samo na gospodarskom, već i na političkom planu.¹⁴

Za predsjednika novoosnovane zadruge vezane uz Hrvatsku poljodjelsku banku izabran je Ivan Ređep, a u ravnateljstvo su još ušli Valent Hodalić, Štefan Lovrak, Štefan Štefanov i Petar Fuček stariji. Svi su oni kasnije redom bili pristaše ogranka seljačke stranke u Đurđevcu, kojeg je pokrenuo Jalžabetić. Bila je to druga takva zadruga u ovome dijelu Podravine. Nešto prije, te iste godine, osnovana je zadruga u Novigradu (19. svibnja), a kasnije i u Virju, Miholjancu, Virovskim Konacima (1903.), Čepelovcu, Šemovcima (1904.), Sesvetama, Ferdinandovcu (1905.), Kalinovcu (1906.), Molvama (1909.) i Đurđevačkim Konacima (1920.). Većina njih pokrenuta je na primjeru Jalžabeti-

¹⁰ Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest – Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850 – 1918.*, Zagreb, 1994., 173-174.

¹¹ Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga, ZSOJ u Zagrebu, kut. 12/605, HDA u Zagrebu

¹² *Zadugar*, kalendar za 1912., Zagreb, 1911.

¹³ *Zadugar*, kalendar za 1928., Zagreb, 1927., 58-59.

¹⁴ *Hrvatske novine*, 12, 22. III. 1906.

ćeva djelovanja u Đurđevcu.¹⁵ Ubrzo je zadruga ojačala pa je već 1903. godine kupila kuću na crkvenom trgu u kojoj su bile smještene njezine prostorije, a 1904. godine u njoj je otvorena trgovina poljoprivrednim potrepštinama za zadrugare. Nakon prvoga dobivenog zajma, već iduće godine podignut je novi zajam od 50.000 kruna, ali sada kod Poljodjelske banke koja je zaživjela, a 1903. godine još jedan od 100.000 kruna.¹⁶

Očigledno je da je zadruga uspješno poslovala, no imala je velikih poteškoća s radom jer joj nisu odmah odobrena pravila. Do olakšanja je došlo 1903. godine nakon odlaska bana Khuen-Hedervarya s vlasti, pa je 9. siječnja 1904. godine osnovana Hrvatska seljačka gospodarska udruga koju je Jalžabetić osnovao zajedno s Antunom Delačem, Štefom Štefanovim Valentom Hodalićem i Mijom Svecem. U novoj udruzi Jalžabetić je postao predsjednikom i blagajnikom. Tada je bilo vrlo rijetko da jedna osoba obavlja obje dužnosti. Bilo je to veliko povjerenja zadrugara u Jalžabetića.¹⁷ Godine 1903. pokrenuo je i osnivanje Potrošne konzumne udruge, koja je trebala kupovati od svojih članova žito, a zauzvrat davati što jeftiniju nužnu robu. Nakon osnivanja, spomenuta je udruga izdala 500 dionica po 10 kruna uz 2 krune upisnine po dionici. Isprva se malo ljudi upisalo za dionice, pa se Jalžabetić čudio kako to da se od 1.300 domaćinstava nije moglo javiti barem 500 njih.¹⁸ Uslijedilo je nekoliko godina Jalžabetićeva vođenja zadružne blagajne, a potom je predsjedao udrugom skoro dvadeset godina i tako udario temelj zadrugarstva u đurđevačkoj Podravini.

ETNOGRAFSKI RAD I SURADNJA S ANTUNOM RADIĆEM

Krajem 19. stoljeća JAZU je pokrenula izdavanje *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, a za urednika postavila Antuna Radića, koji je dužnost preuzeo 2. travnja 1897. godine. Akademija mu je obećala honorare za urednički rad, lekturu, korekturu, pribavljanje suradničkih priloga, za odlaske na teren, kao i za namirivanje troškova dopisivanja sa suradnicima. Radić se odmah prihvatio posla i počeo obilaziti hrvatske krajeve u potrazi za suradnicima koji bi bilježili narodne običaje. Da bi im olakšao posao, napisao je upute za rad pod nazivom *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, izdane u Zagrebu 1897. godine. Prema tim uputama seljaci su prikupljali materijal, bilježili ga i slali mu rukopise. Bilo je to vrijeme kada je život puka bio još dosta očuvan. On je počivao na zadružnoj obitelji u kojoj je još vladala rodovska struktura i organizacija rada i življenja, očuvan govor i seoska tradicija, dok je utjecaj škole i gradskog života bio neznatan. Među narodom je vladala bogobojaznost i čvrsta vjera u Boga, a ljudi su bili neiskvareni. Takvo je stanje bilo vrlo pogodno za prikupljanje građe koju je Radić počeo objavljivati u akademijinom Zborniku.

Jedan od brojnih Radićevih suradnika postao je i Tomo Jalžabetić. Njegov rukopis¹⁹ pohranjen je u arhivi Odsjeka za etnologiju HAZU-a u Zagrebu, a sastoji se od 56 araka ispisanih na lijevoj strani polovice svake stranice arka, upravo onako kako je Radić zahtijevao. Sačuvano je i 11 araka prvotnoga probnog rukopisa. Radić nije tražio da se piše od početka, kako piše u *Osnovi*, već se moglo obraditi bilo koje poglavlje koje bi suradnik odabrao. Jalžabetić je počeo upravo od početka, po *Osnovi*; s opisom kraja, mjesta, prirode, oranica, livada, šuma, vodotoka, flore, faune, tjelesnog ustroja, bolesti, govora, itd. Do konkretnih narodnih običaja, poslova u kući i polju, nošnja, napjeva, prehrane i ostaloga, nije stigao. No, kako je započeo od početka namjera mu je svakako bila obraditi čim više poglavlja. Unatoč tome, njegov rukopis ima izuzetnu vrijednost jer sadrži određene podatke koje je čuo od starijih ljudi koji su rođeni još u 18. stoljeću. Između ostaloga, njegov rad sadrži detaljan opis

¹⁵ *Zadrugar*, kalendar za 1912., Zagreb, 1911.

¹⁶ Središnji savez ..., kut. 14/605, bilanca za 1903., HDA u Zagrebu

¹⁷ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Trnovit životni put đurđevačkog političara Tome Jalžabetića, *Đurđevački zbornik*, Đurđevac, 1996., 249.

¹⁸ *Podravac*, 15, 1. VIII. 1903.; *Hrvatski narod*, 47, 18. XI. 1903.

¹⁹ Tomo JALŽABETIĆ, Gjurjavec. Narodni život i običaji, 1898., 1899., rukopis (248 stranica), sign. SZ 54, Odjel za etnologiju HAZU-a u Zagrebu. To je građa po *Osnovi* I/1-7, II/1-2, III/1-3 i IV/1,2.

đurđevačkih konaka²⁰ koji su se protezali sve do rijeke Drave. U njem spominje skoro svu lokalnu toponimiju; nazive oranica, šuma, jaraka, vodotoka, stajaćih voda i ispašnih mjesta, koji su danas većim dijelom zaboravljeni. Jednako je opisao i prostor južno od Đurđevca, sve do vinograda i obronaka Bilogore. Ostali podaci također su važni za rekonstrukciju izgleda đurđevačkoga prostora i načina življenja s kraja 19. stoljeća. Najveća vrijednost rukopisa je što je pisan đurđevačkom kajkavštinom koja nam daje obilje starih, danas zaboravljenih riječi i nazivlja, makar i sam naglašava da se nije često služio starim izrazima jer bi čitateljima rukopis bio nerazumljiv.

Antun Radić je svoje suradnike tražio među pametnima i pismenima seljacima, a takav je upravo bio Jalžabetić. O njihovu kontaktu možemo nešto više doznati iz sačuvane korespondencije²¹ koja se nalazi također u arhivi Odsjeka za etnologiju HAZU-a u Zagrebu. Ona se sastoji od šest kraćih pisama i dviju dopisnica koje je Jalžabetić uputio Radiću. Krajem 1897. godine posjetio je prijatelja Josipa Tomca u susjednome Virju, kod kojeg se prvi put susreo s bilježenjem narodnih običaja, kojim se Tomec već bavio. Taj mu se rad veoma svidio. Dobivši od Tomca Radićevu adresu, odmah je napisao pismo (27. veljače 1898.) u kojem se sam ponudio za suradnju. U pismu piše: »muka mi je da i ja započnem sličan rad za Đurđevac«. Ujedno ga je zamolio da mu pošalje *Osnovu* i obvezao se da će »sabitirati narodno blago marljivo i savjesno«. Antun Radić mu je odgovorio 1. ožujka. Jalžabetić je u međuvremenu počeo sam nešto pisati, što se očituje u slijedećem pismu (14. ožujka) upućenom Radiću, u kojem piše, da ne zna u »kojem dijelu bi se latio posla«. Nadalje, izvještava Radića da se prigodom pokladnih dana susreo s Franom Kolarom²², đurđevačkim studentom prava u Zagrebu, a koji mu se predstavio kao Radićev suradnik koji već piše o đurđevačkim običajima. Tom prilikom mu je Kolar sugerirao da počne i on raditi na prikupljanju građe i obećao mu honorar, te ga pozvao kod sebe u Zagreb na dogovor. Međutim, Jalžabetić je raskrinkao Kolaru i u nastavku pisma piše da je sam Kolar još prije angažirao Đuru Kundačića koji je obradio svatovske običaje u Đurđevcu, ali da taj rad nije vidio, kao ni Kundačić honorara. Kolar je zapravo prepisao Kundačićev rad i Radiću poslao prijepis pod svojim imenom, dobivši honorar od 9 forinti.²³ Jalžabetić je shvatio da je Kolar prevario Kundačića, te da je i njega htio navući na tanak led. Radiću je ukazao na Kolarovu prevaru, napomenuvši da on nije sposoban pisati o Đurđevcu, jer je od malih nogu otišao na školovanje pa ne pozna dovoljno đurđevačke običaje, a pogotovo jer nije ni rođen u Đurđevcu, već u Sedlarici pokraj Pitomače odakle su se njegovi doselili. Preporučuje sebe, domaćega čovjeka, koji od rođenja stalno boravi u Đurđevcu (osim tri godine vojništva) gdje je kao dječak bio pastikom i dobro poznaje kraj i običaje. Na kraju pisma javlja da je u međuvremenu posudio *Osnovu* od Tomca, te mu u tom pismu šalje ogleadni primjerak rukopisa sa zamolbom da ocijeni njegov rad. Što se tiče Kolarova poziva, Jalžabetić se odazvao i odmah otputovao u Zagreb, ali je došlo do nekakvog nesporazuma jer ga Kolar nije dočekao u stanu. Tada se još više uvjerio u njegove zle namjere.

Iz Jalžabetićeva trećeg pisma (4. travnja) doznaje se da mu je Radić povjerio rad na pisanju, a zamolio ga je i za eventualnu novčanu potporu za Zbornik. Jalžabetić se pravda da zasad nema novca jer nije prodao nikakva blaga, te da ne može odmah prionuti bilježenju dok se ne riješi poslova u polju, već će započeti u svibnju. Po svemu sudeći, Radić ga je zamolio da mu za bilježenje preporuči seljake iz drugih mjesta, jer ga je Jalžabetić obavijestio da se raspitivao za neke ljude u Pitomači i

²⁰ Konaki su ratarske naseobine nastale za vrijeme Vojne krajine iz stočarskih stanova u šumama sjeverno od Đurđevca. Vlasnici stoke dobili su pravo krčenja pojedinih parcela i privođenja ratarskoj proizvodnji. Isprva su počeli graditi stajale, a kasnije i kuće. Takve naseobine s vremenom se zguščuju, a pogotovo nakon dioba obiteljskih zadruga. Tako su nastala pojedina nova naselja.

²¹ Korespondencija Tome Jalžabetića s Antunom Radićem, sign. K.SZ. 264/1 – K.SZ. 264/8, Odsjek za etnologiju HAZU-a u Zagrebu

²² Fran Kolar (Sedlarica, 7. III. 1877. – Zemun, 12. VIII. 1927.) završio je pravo u Zagrebu, a počeo je raditi kao financijski savjetnik u Bjelovaru. Od 1919. godine inspektor je Ministarstva financija u Beogradu, a od 1923. radi kao odvjetnik. Bavio se esperantom, te je osnovao esperantsko udruženje u Bjelovaru i Zemunu.

²³ Fran KOLAR, Svadbeni običaji, 1897., rukopis, sign. SZ 43; Korespondencija Frana Kolaru i Antuna Radića, sign. K. S.Z. 350/1 – K. S.Z. 350/2, god. 1897., Odsjek za etnologiju HAZU-a u Zagrebu.

Bjelovaru. Uputio ga je na Matu Veličana, općinskoga vijećnika iz Pitomače, koji je bio njegov regrut u vojsci, kao i na Štefu Ciganovića iz Markovca kraj Bjelovara. Slijedeće pismo Radić je primio 7. srpnja zajedno s 11 Jalžabetićevih araka rukopisa, uz zamolbu da pregleda tekst i ukaže na greške. Naznačio je da dalje neće pisati sve dok ne dobije odgovor, ali da očekuje i honorare za taj posao. Potom slijedi dopisnica (9. kolovoza) kojom Radiću javlja da je od njega primio jedan primjerak *Zbornika* u kojem je zapazio tekst Kate Ivančarove (Antunove sestre) iz Trebarjeva, i obećao da će se ugledati na njezin objavljeni tekst, a svoj da će pisati ponovno, ali opširnije. Tada je pristupio ponovnom pisanju, pa je do svibnja 1899. godine poslao 56 araka ispisanog teksta. Posljednje i najduže pismo Jalžabetić je uputio 30. svibnja u kojem je vidljivo da je došlo do manjeg nesporazuma, nakon što mu je Radić u pismu od 9. srpnja 1898. godine prigovorio da je »rađe Švaba i tuđin nego li Hrvat«, jer u rukopisu koristi tuđice. Naposljetku, zar nije i sam Radić tražio da se tekst po mogućnosti piše na dijalektu. Naravno da je ovaj ostao uvrijeđen jer, kako ne bi kad đurđevački kajkavski govor vrvi germanizmima. U pismu se brani i opravdava, smatrajući se »Hrvatom hrvatskoga duha i željezne volje za narodnu borbu«, i ističe da je u pravom smislu mučenik, imajući u vidu sve peripetije koje su ga zadesile posljednjih godina. Pritom iznosi Radiću kako je uhićen, osuđen i zatvoren na tri dana.

Slučaj je ni kriv ni dužan inicirao đurđevački trgovac Ferdo Brenner na županijskoj skupštini 8. lipnja 1898. godine u Bjelovaru, predloživši da se zamoli vlada za popravak zemaljske ceste prema Ferdinandovcu.²⁴ Spor je nastao početkom kolovoza jer Đurđevčani nisu htjeli raditi na popravku spomenute ceste. Smatrali su da trošak popravka ne spada na đurđevačku općinu, već na vladu, budući da je cesta rangirana kao zemaljska. Zbog toga su uputili vladi molbu za oslobađanje od troška. Čekajući vladin odgovor kotarska vlast je objavila odredbu kojom se trošak ipak dodjeljuje općini. Svi koji su odbili rad podlijegali su ovrsi i zatvaranju. Stoga su seljaci prišli prikupljanju novca za odlazak kod velikog župana u Bjelovar neka obustavi represalije dok vlada ne pošalje odgovor. Trojica sakupljača novca odmah su uhićena a među njima se našao i Jalžabetić. Zbog odbijanja odlaska na rad uslijedila je ovrha prilikom koje je ovršitelj potjerao iz dvorišta. Odmah je osuđen na tri dana zatvora bez prava žalbe. Tražio je odgodu zatvora i prijepis osude, ali mu nije bilo udovoljeno.²⁵

U nastavku pisma jada se kako je silno opterećen seljačkim poslovima jer živi sam, a ovo piše noću uz petrolejku. Na kraju Radiću sugerira neka porazgovara s dr. Ružićem²⁶, ali ne navodi razlog. Nakon toga Jalžabetić je prestao s radom, zasigurno zbog prezauzetosti, jer je već tada jedva stizao obavljati poslove na imanju, dok su se na drugoj strani gomilale društvene i političke obveze. Na taj način Jalžabetić je došao u kontakt s Antunom Radićem što će mu kasnije, uz istovremeno političko djelovanje na općinskoj razini, otvoriti vrata u višu politiku.

POLITIČKE PRILIKE U ĐURĐEVCU

Jalžabetić je krajem 19. stoljeća radeći na gruntu istovremeno pripremao rukopise za Antuna Radića, bio aktivan u gospodarskoj podružnici, te postavljen za člana ravnateljstva i građevnog odbora novog paromlina kojeg je pokrenuo Ferdo Brenner. Tada je u Đurđevcu vodeća bila mađaronska Narodna stranka, kojoj je predstavnik bio Andrija Peršić²⁷, odvjetnik i javni bilježnik, a podržavali su

²⁴ *Tjednik*, 35, 25. VI. 1898.

²⁵ *Podravac*, 17, 1. IX. 1898.

²⁶ Riječ je o dr. Ivanu Ružiću (1849. – 1915.), uglednom odvjetniku i saborskom zastupniku koji je službovao kao odvjetnik i javni bilježnik u Bjelovaru. Po političkom opredjeljenju pravaš kao i Jalžabetić, pa ga je po svemu sudeći dobro poznao. Jalžabetić se zasigurno nadao da će Ružić reći Radiću o njemu koju dobru riječ.

²⁷ Andrija Peršić (rođ. 18. IX. 1861.), pravnik i javni bilježnik u Đurđevcu (od 1895.), županijski zastupnik (1892. – 1898. i 1909. – 1915.), u Saboru biran 1906., načelnik općine (1907.), odbornik mjesnog i kotarskog odbora Narodnog vijeća (1911. – 1918.); predsjednik (1897. – 1907.), podpredsjednik i blagajnik podružnice Gospodarskoga društva, član ravnateljstva (1900. – 1924.) i upravnog odbora (od 1924.) Tvornice opeke d.d., predsjednik tamburaškoga i pjevačkoga društva Preradović (1903.) i član Matice hrvatske i Hrvatskoga starinarskog društva.

ju mjesni državni službenici, inteligencija i veleposjednici. Pravaški predstavnik bio je veleposjednik Martin Starčević²⁸, uz podršku seljaštva i sitne inteligencije. Ključna osoba bio je Starčević, koji je kao kotarski šumar 1880-ih stigao iz Korenice na službu kod Imovne općine đurđevačke, isprva u Virje, a potom u Đurđevac. Kako je bio lukav, bezobziran i pohlepan, shvatio je da bi se tu mogao steći veliki imetak domogne li se skupštine Imovne općine. Kao šumar, dobro je upoznao njezin teren, pa je dao jednostavno na sebe prepisati na desetke rali naplavljenoga zemljišta uz rijeku Dravu. To se nekako saznalo, pa je otpušten s posla, ali je ostao netaknut zahvaljujući zaštiti braće Davida i Mile, odvjetnika i narodnih zastupnika u Saboru. Nakon toga je nastavio raditi u Đurđevcu kao civilni mjernik. Martin je bio pravaš kao i svi Starčevići, ali je igrao dvostruku ulogu. Nakon pravaškog raskola 1895. godine stao je uz Franka i brata Milu, odnosno Čistu stranku prava koju su ovi osnovali. Tako je Starčević postao vodeći frankovac u Đurđevcu. Zvali su ih frankovci ili čisti. Jalžabetić je ostao pristaša izvornih pravaša zvanih domovinaši, premda je Starčevića smatrao svojim političkim učiteljem. Da bi se materijalno okoristio, Starčević se znao svojim političkim potezima lukavo priklanjati i podilaziti režimskim mađaronima, pogotovo jer su frankovci nakon pravaškog raskola tješnje surađivali s vladom, a ponekad davali i direktnu potporu režimu. Upravo se tako ponašao Starčević, ali na lokalnoj razini. Kasnije je odigrao značajnu ulogu jer je uspio pridobiti brata Davida da krajem 1898. godine prijeđe od domovinaša k frankovcima, kad ga je ovaj posjetio u Đurđevcu. Čak se pričalo i o tome da bi se u Đurđevcu imala pokrenuti tiskara koja bi preuzela izdavanje *Starčevićanca*, tjednika Frankove stranke namijenjenoga seljaštvu. To se nije dogodilo, ali ga je Starčević, kad je počeo izlaziti, dao silom slati đurđevačkim pretplatnicima *Hrvatskog naroda* s namjerom da pridobije kojeg na svoju stranu. On se u Đurđevcu brzo obogatio, te pokrenuo i vodio *Banku za Podravinu d.d.*, te postao jedan od dioničara i članova uprave ciglane, koju je osnovala Imovna općina na njegovu inicijativu. Ravnateljsko mjesto u banci i uvrštenje na izbornu listu uz pomoć kotarske oblasti, omogućilo mu je pak ulazak u općinski odbor koji ga je delegirao u skupštinu Imovne općine. Na taj je način stigao do položaja s kojeg je mogao štititi i kontrolirati prisvojenu imovnu zemlju. Nije imao obzira ni prema seljacima kojima je skupo naplaćivao usluge i varao ih. Sve mu je išlo na ruku, pa su ga se svi bojali. Jedino pred njim nije prezaio Jalžabetić, koji se time nije mogao nikako pomiriti.²⁹ Jalžabetić je imao potporu samo mlađih seljaka; Mije Sveca, Martina Fučka i Ive Ređepa, ali su ga donekle podržavali i veleposjednici Ivan Nöthig i Ivan Gjiketa, te trgovac Ferdo Brenner, koji ga je postavio u građevni odbor paromlina *Podravina d. d.* u izgradnji. To je bila prava đurđevačka oporba.

U to vrijeme broj članova općinskog odbora utvrđivao se prema poreznoj snazi općine, a biran je svake treće godine u listopadu. Odbornikom je mogao postati svaki posjednik, neporočan i punoljetan, s najmanje 20 jutara zemlje. Trećina odbornika birana je između onih koji su plaćali najviše poreza u općini. Prema tim pravilima Jalžabetić se našao u općinskome zastupništvu isključivo na osnovi veličine svojega posjeda, u odnosu na ostale posjednike, odvjetnike, trgovce i veće obrtnike koji su birani prema visini plaćenog poreza. Takav je bio izbor prema zakonskim odredbama, no u stvarnosti je bilo sasvim drugačije. Izbore općinskoga zastupništva u đurđevačkom kotaru prije su znali režirati sami općinski načelnici ili kotarski predstojnici, kako je komu odgovaralo, ili su pak raznim spletkama ponavljali izbore sve dok ne bi bili izabrani njihovi kandidati. Na izborima za općinsko zastupstvo u listopadu 1896. godine seljački oporbenjaci su dobili 156, a mađaroni tek 18

²⁸ Martin Starčević (Žitnik / Lika, 1854. – Đurđevac, 20. IX. 1908.; u Križevcima je polazio Gospodarsko-šumarsko učilište. Bio je županijski zastupnik (1887. – 1896.), općinski odbornik, predsjednik Tvornice opeke d.d. u Đurđevcu, predsjednik školskog odbora (od 1905.) i vojvoda i nadvojvoda Vatrogasnoga društva. Osnovao je 1909. godine Društvo za automobilski promet u Đurđevcu. Član Matice hrvatske. Objavio je nekoliko stručnih članaka u *Šumarskom listu* (1883. – 1886.). Oženio je Emiliju Ožegović (1852. – 1910.) s kojom je imao kćer Olgu, udanu za dr. Petra Sabolića.

²⁹ Stjepan RADIĆ, Devet seljačkih zastupnika, izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj: pogled na politički njihov rad, Zagreb, 1912., 8.; *Hrvatska domovina*, 17, 21. I. i 28. 4. II. 1899.; <http://sumari.hr>

glasova. Vlast je nezadovoljna ishodom izbore jednostavno ukinula pod izlikom da su nezakonito sastavljene izborne liste. Nove su bile izložene tek 3. siječnja 1897. godine. No i te je vlast proglasila protuzakonitima. Istovremeno su aktivniji oporbenjački zastupnici bili pozivani na saslušanja, a koje-kakve uhode su ih ogovarale ne bi li ih ocrnile. Jalžabetić je smatrao da se izbor odgađao zato da se iz staroga vijeća izaberu izaslanici za imovnu skupštinu, koji bi tolerirali šumsku upravu koja je radila na štetu pravoužitnika.³⁰ Međutim, tih se godina narod više počeo zauzimati za izbore, otvorio je oči i htio je imati sudbinu u svojim rukama. Tomu je pridoneslo i samo općinsko poglavarstvo svojim lošim postupcima. Stoga je narod nastojao izabrati svoje ljude koji će braniti čast, ponos i interes domovine. Vidjelo se to već 19. svibnja u Kloštru, kada je na izborima za narodnog zastupnika izabran svećenik Vjekoslav Hegedić, kandidat pravaša. Hegedić se na povratku iz Kloštra zadržao u Đurđevcu gdje je dočekan od mnoštva seljaka i djevojaka u bijelom koje su pjevale himnu. Na ponovnim općinskim izborima održanim 26. listopada ipak je izabrana većina oporbenjaka, a među njima se našao i Jalžabetić. Da bi vlast ukinula i te izbore, poslala je jednog svog simpatizera koji je podnio kotarskoj oblasti prigovor, a kotarska je vlast to iskoristila i ponovno poništila izbore. O tome se moglo čuti čak i na saborskoj sjednici od 13. prosinca iz usta zastupnika Vjekoslava Hegedića. Općinsko je poglavarstvo konačno izabrano tek slijedeće godine.³¹

Shvativši u kakvom se stanju nalazi tadašnji seljak, pritisnut i sputan od vlasti mađaronskog bana i lokalnih državnih vlastodržaca, krenuo je u političku borbu za narodna i seljačka prava, i to onog trenutka čim je ušao u općinsko poglavarstvo. O tadašnjim političkim zbivanjima u Đurđevcu doznajemo iz brojnih Jalžabetićevih dopisa koje je objavljivao u oporbenom tisku, isprva pod pseudonimom (*Općinar, Pravoužitnik, Đurđevčan, Patnik iz Đurđevca, Čelik Hrvat, Seljak pravaš*), a kasnije se potpisivao inicijalima. Kad je stekao određeni ugled i političku snagu potpisivao se punim imenom i prezimenom.

DJELOVANJE U OPĆINSKOME POGLARVARSTVU

Jalžabetić je vrlo dobro znao da bez borbe neće ništa postići, a pogotovo mu je smetala nepravda i kršenje zakona od strane jačih i bogatijih. Držao je da narod treba disati pravaškim duhom, pa je u jednom članku napisao: »Gospodo pravaši, ako nam je stalo do potištenog naroda, složite se! Budite složni i čitajte Hrvatski narod koji nam istinu piše. Svi moramo znati što se u domovini događa. Kada budemo to znali onda ćemo biti pripravnici i znat ćemo koga imademo ubuduće birati u Sabor. U to ime pomogao nam Bog i dobri Hrvati.«³²

Starčević mu je posebno zapeo za oko i nije ga mogao smisliti jer se obogatio na račun seljaka, odnosno naroda. Kao općinski zastupnik, Jalžabetić je bio veoma aktivan borbi protiv mjesnih političara, koji su u njem vidjeli budućeg velikog rivala jer je sve više počeo okupljati istomišljenike među seljaštvom. Već na samom početku te borbe Jalžabetić je završio na sudu i u zatvoru. Odmah je iskoristio priliku i o tome, što se vidi u poglavlju o etnografskom radu, pisao Antunu Radiću. Samo tri dana nakon toga, skupivši političke bodove, konačno je jednoglasno izabran za općinskog odbornika. Kasnije je postao i predsjednikom odbora đurđevačke zemljišne zajednice.³³ Te godine tužen je i državnom odvjetništvu zbog uvrede cara, no ono ga je oslobodilo, ali ga je osudio kotarski sud na 8 dana zatvora radi kršenja redarstvenih propisa. Na njegovu žalbu županijski je sud potvrdio presudu, ali ju je zemaljska vlada ukinula i oslobodila ga krivnje.³⁴ O tome je pisao i u posljednjem pismu Antunu Radiću 1898. godine, u kojem piše da je bilo i nekih drugih optužaba upućenih na njegovo

³⁰ *Hrvatski narod*, 24, 15. XII. 1896. i 6, 23. II. 1897.

³¹ *Hrvatski narod*, 19, 1. VI. i 2, 13. I. 1898.

³² *Hrvatski narod*, 7, 15. II. 1900.

³³ *Podravac*, 17, 1. IX. 1898.

³⁴ *Hrvatski narod*, 10, 4. III. 1903.

ime, pa mu javlja da sada »rado šiba one koji su ga lažno optužili iako imaju veliku obranu viših činovnika«. Smatrao je to teškom borbom, jer »ovu sam čast gorko platio«.

Jalžabetić izvješćuje i o razlozima i poteškoćama osnivanja spomenutog paromlina u čijem je bio ravnateljstvu. Napisao je da su se odlučili na gradnju jer su Emanuel Braun i Šandor Hirschler, vlasnici đurđevačkih mlinova, držali monopol na cijene. Stoga su odlučili pokrenuti imućnije seljaštvo i njima sklone posjednike da upisuju dionice. Međutim, narodu je sugerirao da se ugleda na vrijedne Židove, pa će i njemu biti bolje. Krajem 1898. godine paromlin je bio spreman za rad. Bilo je manjih problema s dozvolama, ali one nisu spriječile pokretanje proizvodnje.³⁵

Također je pisao i o narodu koji trpi od strane Imovne općine koja je posjekla obližnje šume i prodala ih strancu, a krčevine dala u najam za oranice, umjesto da ih je pošumila. Pogotovo se to osjetilo na području općine Virje gdje je narod gotovo ostao bez drva. Kod doznačivanja drva, Virovcima su davali predaleke i nepristupačne terene pa je narod pribjegavao krađi. Vlast ih je stoga globila i zatvarala, pa je kotarski zatvor bio pun prijestupnika.³⁶ Boreći se za prava seljaka nije mogao prijeći preko toga da ne denuncira četvoricu đurđevačkih seljaka koji su se priklonili vladajućoj stranci koja ih je nagradila postavivši ih kao zakupnike sajma, odnosno ubirače sajmišne pristojbe. Obradovao se jer je baš na sajmene dane padala jaka kiša pa su ostali bez zarade. Napisao je: »Kazna božja, ne dao Bog da nas zavede zveketanje novca na stranputicu. Stoga braćo, svi složno uz Boga i Hrvatsku.«³⁷ U javnost je izlazio sa svim nepravdama i nedaćama koje je narod trpio. Tako je dao na znanje da je na jednoj proračunskoj sjednici 1896. godine, zalaganjem pojedinaca odlučeno da se nekoj imućnoj udovici, koja posjeduje imetak u vrijednosti od preko 2.000 for., za dijete redovito plaća tri godine po 10 for. mjesečno, dok djeca siromašnih roditelja nemaju ni za odjeću ni obuću.³⁸ Trpjela je i zemljišna zajednica, jer je kotarska oblast ukinula nekoliko korisnih odborskih zaključaka, a na uložene žalbe odbor nikad nije dobio rješenja. Na pismene podneske nije reagiralo ni općinsko poglavarstvo, radi čega je zemljišna zajednica pretrpjela veliku štetu. Zaključuje da Đurđevčani u svojoj sredini imaju nekoliko moćnih osoba kojima se za volju ukidaju zaključci odbora zemljišne zajednice i općinskoga odbora.³⁹

Ne mogavši podnijeti nepravdu u općinskom odboru, Jalžabetić se 1900. godine prvo zakačio s Nikolom Kovačićem, mjesnim bilježnikom, koji je taj posao obavljao još od 1884. godine. Spomenutom Kovačiću, dekretom kotarske oblasti još od 6. prosinca 1891. godine, bilo je zajamčeno uz godišnju plaću od 600 for. i 100 for. stanarine, ali i nezakonitih 6 hvati ogrjevnoga drva, a sva dobivanja temeljila su se na osnovi zaključka općinskoga odbora od 14. studena 1891. godine. Međutim, Jalžabetić je u općinskom uredu izvadio spomenuti zaključak i uvjerio se da o drvima nema ni spomena. Dopis o tom događaju upućen novinama supotpisali su Jalžabetićevi pristaše, također članovi općinskog odbora: Mijo Svetec, Martin Fuček, Ivo Ređep i Jozo Sokač. U dopisu su Kovačiću uputili javni poziv: »Pozivamo Nikolu Kovačića da nam odgovori putem ovih novina da li je sjednički zapisnik općinskoga odbora od 14. studena 1891. godine bio priposlán istog sadržaja kao u izvoru kotarskoj oblasti na odobrenje, i je li ista oblast uvrstila u spomenuti dekret onih 6 hvati drva, u očitoj namjeri i sa znanjem da toga u sjedničkom zapisniku od 14. studena nema. Očekujemo odgovor.«⁴⁰ Na jednoj od idućih sjednica odbora Jalžabetić je zatražio da se Kovačićeva drva pohrane kod općinskog ureda do konačnog rješenja spora. Budući da je Kovačić pisao zapisnik spomenute sjednice, Jalžabetić je zbog sumnje u njegov pošten pristup poslu 16. siječnja 1900. godine zamolio Đuru Kosaka, općinskog načelnika, na uvid zapisnik sjednice da se uvjeri je li Kovačić njegov prijedlog upisao. Kosak se isprva ustručavao pokazati zapisnik, ali je na kraju popustio. Jalžabetićeve sumnje su se ostvarile.

³⁵ *Hrvatski narod*, 33, 18. VIII. i 38. 22. IX. 1898., 48, 30. XI. 1899.; *Hrvatska*, 115, 21. V. 1902.

³⁶ *Hrvatski narod*, 40, 6. X. 1898.

³⁷ *Hrvatski narod*, 42, 20. X. 1898.

³⁸ *Hrvatski narod*, 24, 15. XII. 1896.

³⁹ *Hrvatski narod*, 12, 22. III. 1900.

⁴⁰ *Hrvatska domovina*, 110, 11. V. 1900.

Kovačić je kao bilježnik, umjesto da savjesno vodi zapisnik, ispuštao određene stavke koje mu nisu išle u prilog. Ne mogavši se suočiti s time da je raskrinkan, Kovačić ga je tužio kotarskom sudu jer ga je ovaj optužio da je namjerno ispustio iz zapisnika njegov prijedlog. Rasprava je održana 6. ožujka, a nakon saslušanih svjedoka (općinski načelnik i općinski pisari Janko Patačko i Luka Jendrašić) Jalžabetić je oslobođen. Primoravši Kovačića na uzmak, Jalžabetić se sa svojim pristašama iz općinskog odbora uputio ravno k njemu u ured neka im pokaže zapisnik sjednice od 14. studena 1891. godine, da vide jesu li mu drva odobrena. Ovaj je otvorio knjigu iz spomenute godine i pokazao im zapisnik, ali je nekom drugom ispravom, kao nehotice, prekrpio dio stranice spornog sadržaja. Nakon kratkotrajnog navlačenja dokumentom Kovačić je morao odustati, a prisutni su došli do zaključka da o drvima nema ni riječi. Jedan pak od potpisnika zapisnika nije bio isti kao na zapisniku proračunske rasprave. Premda je bio raskrinkan, Kovačić je još uvijek polagao nade u sud, pa je Jalžabetića i drugove opet tužio. Optuženi su toga dana (22. ožujka) raspravu čekali od samoga jutra pa čak do podneva, i na kraju opet bili oslobođeni.⁴¹ Nakon toga su đurđevački mađaroni i njihovi simpatizeri uvidjeli tko je pravi vođa đurđevačke oporbe.

Slijedeće nepravilnosti u općinskom odboru odnosile su se na pritužbu upućenu 15. srpnja 1899. godine županijskoj oblasti u Bjelovaru. Jalžabetić i drugovi žalili su se da im se prilikom odborskih sjednica ne dozvoljava iznositi prijedloge, već se sjednice završavaju a da se o njihovim prijedlozima uopće ne raspravlja. Stoga ime je načelnik Kosak rekao da prijedloge moraju podnositi pismenim putem, pa su to slijedeći put učinili prije same sjednice, na što im je on odvratio da ih odnesu kotarskom predstojniku Jakovu Šnajderu, pa ako on dozvoli, onda će ih uvrstiti. Jalžabetić je smatrao da se ovakvim postupkom samo otežava rad odbornicima, jer im se pozivi za sjednice dostavljaju dan prije održavanja sjednice, što je prekratko vrijeme da bi mogli djelovati, budući da ne sjede kod kuće već rade i na gruntu. Smatrao je da se takav postupak protivi čl. 1 i 2 poslovnika za seoske općine. Osim toga, nije im se dozvoljavao uvid u spise koji su im trebali, a ni u zapisnik sjednice. Kad su to na jednoj sjednici isticali, ustao je Starčević i odbrusio im da su oni tu potrebni samo za sastavljanje zapisnika, a provađa li se što ili ne neka paze vani, pa onda neka se žale. Jalžabetić je za ovaj Starčevićev postupak tvrdio da se on protivi zakonu iz 1870. godine, a naročito čl. 27, u kojem se izričito kaže da je načelnik odgovoran za izvršenje poslova naravnoga djelokruga općinskom odboru. Na odborskoj sjednici od 5. ožujka 1900. godine zaključeno je da se zamoli kotarska oblast da pribavi rješenje spomenute pritužbe, da bi na slijedećoj pak sjednici doznali da kotarska oblast ne može pronaći taj spis. Vidjevši da ih se još od lani opstruira, Jalžabetić se uputio u Bjelovar predočiti županijskim vlastima poštansku predatnicu kao dokaz. Uvidom u urudžbeni zapisnik utvrđeno je da je pritužba zaprimljena i da će ista biti dostavljena velikom županu. Na kraju je Jalžabetić konstatirao da će, s obzirom na opstrukcije i sporost postupka, veliki župan za to saznati tek nakon godine dana od kada je pritužba poslana, a slijedom toga bi rješenje mogli čekati jednako dugo. Potom je zaključio: »Lako je pojmiti s kakvim se poteškoćama imademo boriti i koliko dobra možemo općinstvu učiniti«.⁴²

Sada je na red došao i Martin Starčević, doduše, u novinama ga ne spominje imenom i prezime, no dobro se zna o komu je riječ. Javlja da u Đurđevcu rade dva zemljomjera, odnosno mjernika. Jedan (misli na Starčevića) ima mnogo posla, pa je u uredu zaposlio i pomoćnika. Dođe li stranka zbog mjerničke usluge ili nacrtu u bilo koji đurđevački ured ili sud, ne upute ga »Idite k mjerniku!«, već »Idite k tomu i tomu!« (misli na Starčevića), i na taj način mu osiguravaju posao. Većina seljaka to smatra zapoviješću, jer misle da samo on može napraviti taj posao.⁴³ U jednome pak drugom članku obznanjuje da je Starčević dao postaviti oglase u Pitomači, Kloštru, Molvama i drugim okolnim mjestima, kojima poziva stranke u svoj ured. Međutim, u Đurđevcu i Virju to nije učinio jer ga tu svi dobro poznaju i znaju na koji način posluje. Za primjer daje jednog Molvarca koji je želio prodati

⁴¹ *Hrvatska domovina*, 137, 15. VI. 1900.; *Hrvatski narod*, 1, 2. I. 1902.

⁴² *Hrvatska domovina*, 111, 12. V. 1900.

⁴³ *Hrvatska domovina*, 160, 13. VII. 1900.

kuću opterećenu hipotekom, no ona zakonski nikako nije mogla biti gruntovno prepisana. Zajedno s kupcem uputio se k Starčeviću koji mu je rekao da se to ipak može prepisati i da će on sastaviti ugovor. Naravno, ljude je prevario, a uslugu naplatio čak 34 kune.⁴⁴ Proglasio ga je krivcem i zbog toga što je kotarska oblast dala ukinuti rad dviju poljskih ciglana u vlasništvu zemljišne zajednice, jer da općinski ciglari koji tu rade nemaju obrtnu dozvolu, a sama ih je nedavno potvrdila. Ona je u stvari radila u korist Starčevića koji je bio ravnatelj i suvlasnik ciglane koja se nalazila između Virja i Novigrada, čije je dioničko društvo nakanilo u Đurđevcu graditi još jednu. Čak se zauzeo da đurđevačka općina podigne zajam od 25.000 kruna za 300 dionica, naravno, u njegovoj banci. Budući da za gradnju nisu bile izdane nikakve dozvole niti je kupljeno kakvo zemljište, općinski je odbor shvatio da je time općini htio natovariti velik dug kako bi kasnije imao dobar razlog za smjenu odbornika. Međutim, male poljske ciglane bile su ukinute samo da bi spomenute dvije velike ciglane bile bez konkurencije i mogle slobodno povisiti cijene.⁴⁵

Jalžabetić je nastavio s optužbama protiv Starčevića prikrpavši mu sada najveći grijeh. Piše da je doznao da Imovna općina đurđevačka namjerava kupiti veći komad naplavina uz rijeku Dravu, zvan Štvanja, za 3.509 for., odnosno 7.000 kruna, a koji je vlasništvo Starčevića. Dakle, Imovna općina bi kupila zemljište koje je Starčević prije prisvojio, a koje je zapravo trebalo njoj pripasti. Međutim, Jalžabetić se sad okomio i na Imovnu općinu tvrdeći da je to zemljište šljunkovito, podložno podrivanju Drave i nepovoljno za sadnju mlade šume. Imovna bi općina time izgubila svoj novac kojeg je Jalžabetić smatrao narodnim novcem, odnosno narodnom imovinom. Zatim je prigovorio neka ona nastoji najprije udovoljiti onome čemu služi i radi čega je ustrojena, a ne da se razbacuje narodnim novcem. Smatrao je da se taj novac treba iskoristiti za sadnju mlade šume ili kvalitetniju opskrbu pravoužitnika ogrjevnim i građevnim drvom, budući da dobivaju svega 4 prostorna metra drva. Napominje da im je to nedovoljno, dok građevno drvo ne mogu kupiti ni za svoj vlastiti novac, već kupuju stranu jelovinu od pretržaca drvom. Na račun Imovne općine u daljnjem tekstu navodi tri primjera gdje je porušila šume, i umjesto da ih je pomladila, ona je zemljište dala seljacima u zakup za obradu, uzevši za to velik novac. Na kraju teksta javno traži da se uskrati dozvola viših vlasti za kupovinu Starčevićeve zemlje. Međutim, Starčević je Štvanju ipak prodao, i to za 7.000 kruna. Kad je doznao da je ovaj ponudio Imovnoj općini novi komad zemljišta, Jalžabetić je to odmah obznanio dopisom u *Hrvatskoj domovini*.⁴⁶

Slično se dogodilo i 1902. godine kad je doznao da će Starčević prodati naplavine Ciganfis za svotu od preko 60.000 kruna. U članku zaključuje da će Imovna općina time platiti njegovo laskanje i prilizavanje visokoj gospodi, a njemu će to biti povrat novca kojeg je uložio u dionice imovne ciglane. Na kraju se čudi kako to Imovna općina stalno kupuje loše naplavine, a sama ima na pretek terena koji je namijenjen pošumljavanju. Starčević je te godine nastavio s izvlačenjem imovnog novca, pa je Jalžabetić i to obznanio. Imovna općina posjedovala je mali ugljenokop kod Šemovaca i prodala ga Topljaku, vlasniku ciglane u Koprivnici i Đurđevcu, koji je prilikom kupnje pogriješio glede nekih zakonskih odredaba o rudokopima. Njegovu grešku nanjušio je Starčević, podigao parnicu, uplatio potrebne pristojbe i tako kupio ugljenokop. Dok je on bio vlasništvo Imovne općine, ona ga nije nastojala iskoristiti za potrebe pravoužitnika, već ga je prodala Topljaku. No, kad je postao Starčevićev odmah je od njega počela kupovati isti taj ugljen za potrebe pravoužitnika.⁴⁷ Još je u jednom navratu ukazao na Starčevićeve postupke. Za primjer je dao sjednicu općinskog odbora od 31. svibnja, na kojoj je većinom glasova donesen zaključak o uređenju puta prema Čepelovcu, a sav trošak da se namiri na račun otkupa javne radnje. Kod glasanja je Starčevićeva grupa bila u manjini, no on je svejedno podnio žalbu kotarskoj oblasti koja rješenje nije donesla ni do dana kad je to Jalžabetić objavio u novinama. Tako je Starčević uz pomoć kotarske mađaronske vlasti i s odborskom manjinom

⁴⁴ *Hrvatska domovina*, 221, 23. IX. 1900.

⁴⁵ *Hrvatski narod*, 22, 31. V. 1900.

⁴⁶ *Hrvatska domovina*, 169, 23. VII. i 194, 23. VIII. 1900.

⁴⁷ *Hrvatska*, 151, 3. VII. i 298, 30. XII. 1902.

blokirao donesenu odluku, po svemu sudeći ne zbog toga što je bio protiv popravka puta, već samo da blokira Jalžabetića.⁴⁸

Budući da je Starčevića dovoljno predstavio javnosti, odlučio je sada udariti po vlasti. Nastavio je kritiku Imovne općine jer je porušila bilogorske šume nadomak vinograd, pa i taj teren dala u najam. Seljacima je dala pravo za prikupljanje granja, ali kratak rok za izvoz, pa su na kraju tu svoju muku sami morali spaliti. Potom je prikazao na koji način varaju seljaka. Uz spomenuta 4 metra drva, pravoužitnici su dobivali i 1.200 kg ugljena iz imovnih ugljenokopa. Taj se ugljen preuzimao u Kloštru na željezničkoj stanici i odvagivao u velikim drvenim sanducima po 600 kg bruto. Težinu sanduka (40 kg) uopće nisu odbijali, pa su se ljudi žalili. Odgovarali su im: »Komu ne paše neka ide kući!« Dogodilo se da su pojedinci znali prilikom vaganja ubaciti koji grumen ugljena više u sanduk, zbog čega su bili kažnjavani globom.⁴⁹

Potom su Jozo Sokač, Martin Fuček, Mijo Svetec, Ivan Ređep i Jalžabetić, uputili otvoreno pismo velikom županu Milutinu pl. Kukuljeviću u kojem se žale na iskorištavanje đurđevačkih pravoužitnika kod iskopa imovnih kanala. Za vrijeme inž. Pexidera⁵⁰ kanali su bili redovito čišćeni i produbljeni, za što je općina godišnje davala 10.000 težaka. Nakon njegova odlaska taj je posao povjeren jednom općinaru bez potrebne naobrazbe. On je davao kopati samo sporedne kanale, dok je Čivićevac, kao glavni đurđevački kanal, ostao zamuljen u dužini od 800 metara. Stoga je 1900. godine općinsko poglavarstvo odredilo da se Čivićevac konačno mora očistiti. Kanalist se požalio predstojniku Šnajderu koji je općinsku odluku ukinuo. Poglavarstvo se žalilo, i dok je čekalo odgovor nadošla je bujica te je 7. srpnja došlo do izlivanja kanala na neočišćenom dijelu. Stoga je krenulo izaslanstvo od oko stotinu ljudi žaliti se predstojniku. Tom je prilikom govorio Jalžabetić, ali mu je predstojnik rekao da dalje ne govori jer da će ga strpljivost ostaviti, pa neka radije idu kući. Zbog toga su poslali žalbu na županijsku oblast. Istovremeno su morali u više navrata ići na iskop Krniščaka (Čivićevca) na kalinovačkome području, dok su na njihovu terenu postojale livade već osam godina pod vodom i zarasle šašem ili, kako je rekao Jalžabetić, »z nosom smo u vodi.« Kad su čistili Krniščak na svom dijelu i došli do tih poplavljenih livada, opet bi morali ići na kalinovački dio, a njihov bi ostao netaknut. Još 1897. godine velikom županu su uputili molbu za odvodnju, a od 1894. godine teren je obišlo čak osam povjerenstava, ispunila su zapisnike, pokupila dnevnicke, a na kraju se ništa nije dogo-

dilo. Riječ je o predjelu Leščinci na čijem se prostoru slijevalo nekoliko kanala i prilikom lanjske gradnje zidanog mosta trebala se napraviti i jedna ustava kojom bi regulirali dotok vode. Ustava nije napravljena, pa su to 11. lipnja 1900. godine vlasnici zatražili od kotarske oblasti pismenim putem. Na sve pritužbe glede tog problema nikad nisu dobili nikakvo rješenje jer je Starčević uvijek bio protiv. Stvar je bila vrlo jednostavna – Jalžabetić i neki njegovi drugovi imali su u predjelu Leščinci svoje livade.⁵¹

Slika 2. Senator Tomo Jalžabetić sa bikom 1931. godine

⁴⁸ *Hrvatska domovina*, 269, 21. XI. 1900.

⁴⁹ *Hrvatska domovina*, 256, 6. XI. 1900.

⁵⁰ Inž. Antun Pexider, civilni tehnik i voditelj posebne građevne uprave za kanalizaciju đurđevačkoga kotara 1892.

⁵¹ *Hrvatska domovina*, 216, 19. IX. 1900.; *Hrvatski narod*, 30, 26. VII. 1900.

Jalžabetić je morao reagirati i tražiti ispravak članaka objavljenih u *Narodnim novinama* od 5. i 8. studena u kojima je opisan dolazak velikog župana Kukuljevića u Đurđevac. U spomenutim je člancima pisalo da je čak po kiši i staro i mlado pohrlilo pred župni dvor gdje se nalazio. Jalžabetić je to demantirao napisavši da su zapravo seoski starješine išli od kuće do kuće i pozivali narod da dođu s bakljama, obećavajući svima piće. Odazvalo se svega nekoliko ljudi, pa su van morali izaći svi kotarski i sudski službenici, oružnici i vladini simpatizeri iskazati mu dobrodošlicu. Čak su dovukli i strane svirače koji su zasvirali i tako privukli nešto mlađih mještana koji su mislili da je kakva zabava. Dok se veliki župan pojavio na prozoru, neki su ih vladini pojedinci tjeroali neka viču »Živio!«. Ne znajući o čemu se radi jedna je ženska osoba odgovorila: »Ne smemo, bodo nas v rešt zaprli!«⁵²

Prije izbora za narodnog zastupnika Jalžabetić je opet ukazao na moguće probleme s izbornim listama, kao da je znao što će se dogoditi. Naime, izbori su trebali biti održani tek u svibnju 1902. godine, pa je ban smišljao načina kako bi oslabio opoziciju koja je ojačala na prethodnim izborima 1897. godine. Zato je iznenada najavio izbore za studeni 1901. godine. Pri tom je računao na jedan propust opozicije. Naime, izborne su liste sastavljane svake godine u siječnju, i vrijedile bi za tekuću godinu, a opozicija je na njih pazila samo u izbornoj godini. Zbog toga je naredio kotarskim predstojnicima da u siječnju 1901. godine to iskoriste, izbace s liste što veći broj opozicionara i postave svoje pristaše.⁵³ Međutim, Jalžabetić je o listama vodio brigu bez obzira je li godina bila izborna. Javnosti je odmah dao na znanje da ih općinski načelnik nije izvjesio na općinskoj zgradi, kako to zakon nalaže, ali ni u Kalinovcu, Čepelovcu i drugim selima. On ih je naime držao u uredu na stolu i nije dozvoljavao nikomu uvid u njih. Jalžabetić nije bio zadovoljan ni s osobama koje su uvrštene na listu, a za primjer je dao trgovca Moritza Kohna koji je još pred dvije godine stavljen na listu. Tada mu je bilo tek 20 godina, dok je po zakonu izbornik morao imati najmanje 24 godine. Vlastima je poslao i prigovor u vezi posjednika i gostioničara Joze Podunajca, koji je od svog posjeda plaćao 46,32 krune izravnoga poreza, a kao krčmar još 29 kruna točarine i 12 kruna paušala na duhan. Kao takav nije imao pravo biti uvršten na listu, a jedan trgovčić (ne navodi ime) koji trguje žigicama, duhanom i kvasom, jest. Na prigovor je dobio rješenje kotarske oblasti (28. III. 1902., br. 4322) u kojem stoji da se točarina i paušal ne računaju u izravni porez. Spomenuti trgovčić je također plaćao paušal, a bio je uvršten. Ukazao je i na drugog nezakonitog izbornika koji je uvršten na listu iako je lani bio mjesec dana u zatvoru zbog prevare. Potom se žalio kotarskoj oblasti molbom neka naloži općinskom načelniku da u siječnju iduće godine izvjesi liste. Izbornicima je pak napomenuo neka provjere jesu li upisani. Kako su se izbori približavali tako su učestale i represalije. Pojedince su neprekidno uhićivali, preslušavali i optuživali zbog otpora vlastima, te im sprečavali obranu i pravo žalbe na višu oblast. Tako su oružnici na temelju loše optužnice zatvorili Štefu Štefanova (kbr. 1287), Tomu Jozeka (559), Ivu Horvata (818), Ivu Miholeka (119), Miju Balatinca (911) i Štefu Šegrtu (555) zbog agitiranja i zastrašivanja pojedinih izbornika, i to samo zato jer je bivši nadstražar Topljak, desna ruka Kovačića i podnositelj prijave, sumnjao (»opazio sam i dojavljeno mi je«) da su to mogla napraviti dvojica od navedenih. Eto na osnovi kakvih se dokaza uhićivalo. No, ne smijemo misliti da su i oporbenjaci bili »sveci«, jer na drugačiji način nisu mogli djelovati.⁵⁴

Slijedeća 1901. godina bila je još gora. Narod je bio ogorčen jer je za novog općinskog načelnika na sumnjiv način postavljen omrznuti bilježnik Kovačić. U lipnju, kad je bilo najviše posla u polju, Kovačić je globama prisilio narod na popravljavanje putova. Narod se zbog toga žalio predstojniku Šnajderu, koji je radove prekinuo. Međutim, Kovačić je zanemario predstojnikovu odluku i nastavio s radovima. Represijama je opet nastavio prilikom slijedećega čišćenja i iskopa Čivićevca. Narod je bio opet ogorčen jer je Imovna općina tjeroala Đurđevčane dati dvije trećine težaka na kalinovačkome području, dok su Kalinovčani bili zaduženi za samo jednu trećinu. Kovačić je određivao broj težaka bez znanja općinskoga poglavarstva, i to po porezu, 1,5 kruna po jednom težaku. Stoga su 5. rujna

⁵² *Hrvatska domovina*, 269, 21. XI. 1900.

⁵³ Rudolf HORVAT, *Hrvatska Podravina – povijesne rasprave, crtice i bilješke*, Zagreb, 1933., 77.

⁵⁴ *Hrvatski narod*, 52, 27. XII. 1900. i 13, 26. III. 1902.; *Hrvatska*, 287, 15. II. 1902.

poslali pritužbu vladi, ali odgovor nisu dobili. Narod se opirao a vlasti su počele s pljenidbom žita, sijena, oruđa, pa čak i ženske odjeće i obuće. Koji su se suprotstavili dobili su 4 dana zatvora. Onomu koji je pozvan na saslušanje narod je znao reći: »Uzmi sobom torbu!«, jer se znalo da će biti zatvoren i da ga neće biti nekoliko dana kod kuće. Ishod je bio kao i prijašnji; bez prijepisa presude i prava na obranu, a tko je bio prijavljen bio je i kažnjen. Ljudi su se pobojali pa su krenuli na kopanje pri temperaturi od 12°C, bosu u vodi i blatu. Jalžabetić je izračunao da u takvim uvjetima 200 težaka napravi onoliko koliko bi njih 50 to napravilo ljeti. Koji su odužili težaka tražili su povrat zaplijenjenoga, ali je vlast to zadržala na račun poreznog duga.⁵⁵

Kovačić nije sjedio prekrštenih ruku, već je isposlovaio tužbu protiv Jalžabetića, a na osnovi rješenja kotarskog suda br. 85 od 3. siječnja, Jalžabetić je morao platiti globu od 24 krune zato što je otkrio zloporabu općinskih činovnika na odborskoj sjednici. O čemu je bilo riječi, nije obznanio. Do jednog bliskog susreta između njih dvojice došlo je u kotarskoj zgradi za vrijeme održavanja izbora za županijsku skupštinu. Nakon obavljenoga glasovanja Kovačić ga je upozorenjima, ali i naguravanjem otjerao iz zgrade u dvorište, jer se bojavao da ne bi utjecao na kojeg izbornika prije glasovanja, a najviše da ne primijeti kakvu nepravilnost na osnovi koje bi mogao dati pritužbu na sam čin glasovanja. Kod naguravanja mu je Kovačić razjaren uzvratilo neka slobodno o tome piše u novinama, a ovaj mu je uzvratilo: »I hoću!«. Tako je i bilo.⁵⁶ Tada je Jalžabetić udario po Topljaku, o kojem piše da je već 24 godine na službi u Đurđevcu, vrlo sklon vlasti, ohol, te da špijunira po selu, prijavljuje i lažno optužuje. Tako je prijavio kotarskog podvornika zato što je jednoga općinskog zastupnika (vjerojatno je Jalžabetić pisao o sebi) pustio u svoj stan, jer je tražio kosce za jutarnju košnju trave. Topljak se pobojao da ovaj ne bi imao uvida u uredovne spise, odnosno u spis u vezi njegove smjene, u kojem su to općinari obrazložili u čak 14 točaka. Jednom pak prilikom Topljaka je tražio kotarski predstojnik, i nikako ga nije mogao naći. Zato mu je u ljutnji rekao neka skine uniformu i ode. Nažalost, to se nije dogodilo.⁵⁷ Ujesen se pred same izbore Jalžabetić našao u vrlo neugodnoj situaciji. Velečasni Josip Šafran, pravaški zastupnički kandidat, zatekao se 2. studena u Đurđevcu i poručio Jalžabetiću da bi htio s njime razgovarati, odnosno da ga potraži u Kalinovcu kamo se uputio. U to vrijeme je Jalžabetić bio u vinogradu, pa je primivši poruku odmah konjem pohitao u Kalinovac. Šafran je upravo bio na odlasku, te ga uputio na kalinovačkoga kapelana koji će mu reći o čemu se radi. Međutim, Jalžabetić to nije učinio, već se odmah vratio u vinograd radi posla koji ga je čekao. Mislio je u Kalinovcu navratiti kasnije. Taj je razgovor čuo seoski starješina Štefan Golubić, te ga tužio da uznemirava narod i kuje neku urotu. Po povratku iz vinograda dočekao ga je stražar i htio privesti. Nekako ga je ipak uspio ubijediti rekavši mu da će se ujutro sam javiti. Znao je da će biti odmah uhićen i zatvoren samo da ne bi mogao izaći na izbore. Odmah se spremio i krenuo u Zagreb ne bi li ishodio kod vlade osobnu slobodu do izbora. Ona mu je obećana, ali ne u pisanom obliku. U međuvremenu su ga tražili oružnici prekopavši cijelu kuću i štagalj. Nakon povratka iz Zagreba odmah je pobjegao u vinograd gdje se skrivao u šumi tih nekoliko dana do izbora. Pojavio se u Kloštru na dan izbora (6. studena), glasovao i otišao kući gdje su ga napokon uhitili i odveli na saslušanje, no pušten je nakon 2 sata. Na kraju je tužio Golubića zbog lažne prijave. Kad je vlast doznala za njegovu tužbu, odveden je na saslušanje zajedno sa suprugom. Odredili su mu 4 dana zatvora, a supruzi čak 8. Oslobođeni su od zatvora nakon žalbe podnesene Kraljevskome sudbenom stolu u Bjelovaru. Tužbu protiv Golubića dobio je 3. srpnja iduće godine na kotarskom sudu, a Golubić je osuđen na 10 dana zatvora.⁵⁸

Do kraja 1901. godine općinsko je zastupstvo iznijelo na vidjelo mnoge zloporabe kotarske oblasti i općinskog načelnika Kovačića, koji je početkom godine zajedno s novim vodstvo zemljišne zajednice izabran na sumnjiv način. Stoga je početkom iduće godine došlo do zaoštavanja političkog stanja u Đurđevcu. Zbog davanja javne podrške vlastima narod je nekim trgovcima bojkotirao trgo-

⁵⁵ *Hrvatska*, 238, 16. X. 1901.; *Hrvatski narod*, 15, 9. IV. 1902.

⁵⁶ *Hrvatski narod*, 38, 19. IX. 1901.

⁵⁷ *Hrvatski narod*, 39, 26. IX. 1901.

⁵⁸ *Hrvatski narod*, 32, 6. VIII. 1902. i 10, 4. III. 1903.

vine i nije htio više kod njih kupovati. Radi toga su uslijedila nova saslušavanja. Bojeći se nemira, predstojnik Šnajder je naredio držanje straža kod tih trgovina, a mimo naredbe i izvanredne noćne straže na mjesnim raskrižjima. Kod čitanja naredbe (5. siječnja) narod je počeo vikati na nadstražara Topljaka, te izjavljivati da neće čuvati trgovce. Topljak je kao krivce pobune prijavio Miju Radmana i Jozu Majstorovića, pa su ovi osuđeni na tri dana zatvora. Prilikom privođenja u kotarsku oblast oba su pobjegla. Nakon četiri dana Majstorovića su pokušali ponovno privesti, dok Radmana nisu zatekli kod kuće. Narod se opirao privođenju, a Šnajder je da bi smirio stvar, Majstorovića pustio kući. Sutradan su privedena neka druga dvojica koji su bili optuženi jer su navodno nagovarali narod neka ne kupuje u spomenutim trgovinama. I njih je pratila svjetina do kotarske zgrade, a nakon saslušanja utvrđeno je da nisu krivi. Narod je za sve krivio Topljaka, pa je tražio od Šnajdera da ga otpusti i ukine naredbu o pojačanoj straži. Šnajder je popustio i udovoljio njihovim zahtjevima jer su mu predočili pismeni zahtjev sa 700 potpisa. Međutim, nakon par dana uslijedili su nemiri jer su noću polupani prozori trgovaca Trbuljaka i Hochstettera, te bilježnika Kovačića. Đurđevčani su bili sve ogorčeniji postupcima vlasti, a pogotovo jer nije bila provedena nikakva istraga o Kovačiću i Topljaku. Zato se u narodu rodila ideja da iznesu Kovačićev stolac⁵⁹ iz ureda na ulicu, s namjerom da na njega nikad više ne sjedne. U nedjelju, 12. siječnja 1902. godine, nakon održanog nedjeljnog sastanka seljačke zadruge, nekolicina njih sjatila se za vrijeme uredovnih sati pred zgradu općinskoga poglavarstva s namjerom da silom maknu načelnika Kovačića. Nagrnuli su u hodnik i kancelarije, rastjerali pisare Janka Patačka i Đuru Domišljanovića, dok Kovačića nisu našli. Potom su u nazočnosti predstojnika Šnajdera, koji je pristigao da bi smirio ljude, iznijeli Kovačićev stolac na ulicu, te zahtijevali da umjesto njega postavi kojeg pristava. Da bi kupio vrijeme odredio je da mu u roku od 8 dana podnesu pismenu pritužbu. Vidjevši da više nije u stanju kontrolirati nemire, Šnajder je intervenirao kod viših vlasti, a za nekoliko dana u Đurđevcu se stvorilo pedesetak oružnika s natporučnikom, istražni sudac i podžupan. Uslijedila su uhićenja. Uhitili su bivšega općinskog zastupnika Jozu Sokača, a prilikom privođenja opet ih je pratila svjetina, pa su uhićena još osmorica Đurđevčana. Šnajder je umjesto Kovačića postavio Topljaka, na što je općinsko poglavarstvo doneslo zaključak da se i njega makne, no Šnajder je zabranio provođenje tog zaključka. Ishod svega su bile podnesene optužnice protiv 33 Đurđevčana, od kojih su devetorica osuđena na 14 dana zatvora. Opozicionari se nisu dali, pa su 12. ožujka uputili velikom županu Kukuljeviću izaslanstvo od 23 osobe tražeći istragu protiv Kovačića potkrijepivši to s 843 potpisa.⁶⁰

Protiv Kovačića je podneseno bezbroj pritužaba za razne političke manipulacije i prevare, krivotvorenje raznih zapisnika, samovoljnih odluka i sl. Za sve to je bio kažnjen sa svega 65 kruna. Potom su 3. srpnja uputili žalbu na vladu koja se oglasila. Novo izaslanstvo od 13 osoba otišlo je 26. veljače 1903. godine u Zagreb i konačno ishodilo rješenje. Ono je pristiglo 27. ožujka, ali ne od vlade već od županijske oblasti. Kovačić je kažnjen globom od 100 kruna.⁶¹ Još je bio nagrađen koju godinu prije kod kupovine pijesaka od financijskog erara. Tada je dio pijesaka otkupila Imovna općina za svoj loznjak, a to je omogućeno i pojedincima. Neki su bili više nego privilegirani. Kovačić je kupio 39 jutara pijesaka između Đurđevca i Kalinovca, i to 1 for. po jutru. Bila je to cijena daleko niža od one koju je platila Imovna općina. Istovremeno su đurđevačka općina i zemljišna zajednica svim silama nastojale kupiti određeni dio za svoje potrebe. Tada nisu uspjele, ali se zemljišna zajednica poslije ipak domogla tih pijesaka – kupila ih je od Kovačića za čak 1.200 kruna.⁶²

Da bi Jalžabetić sve to ishodio i proveo, platio je veliku cijenu; 11 tužba podignutih protiv njega i bezbroj zatvorskih dana i raznih saslušavanja. Cijena koju je podnio i pretrpio narod bila još veća i

⁵⁹ Izgleda da je riječ o nekom običaju. Ovim se postupkom vjerojatno moglo smijeniti određenu osobu, kojoj je to bilo poniženje i sramota.

⁶⁰ *Hrvatska*, 27, 3. II. i 62, 15. III. 1902.; *Hrvatski narod*, 15, 9. IV. i 21, 21. V. 1902.

⁶¹ *Hrvatski narod*, 18, 29. IV. 1903.

⁶² Ivan ŠAVOR, Đurđevački pijesci, *Sto godina šumarstva bilogorsko podravske regije*, Bjelovar, 1974., 237-238; *Hrvatski narod*, 18, 29. IV. 1903.

dosegla je tu mjeru da su već i njega samog krivili za to, jer je mnogo bilo uloženo a ishod bio slab. U svim tim nemirima Jalžabetić nije sudjelovao, jer je i sam bio svjestan da bi bio odmah uhićen i tko zna kako bi završio. To si nije mogao dozvoliti jer je već dobrano zaživjela seljačka zadruga koju je pokrenuo, a i politička borba je išla prema vrhuncu. No, svakako je on taj koji je usmjeravao tijekom tih zbivanja. O tome je napisao: »Dobro je dati u javnost svako bezakonje, ali ne prerano. Valja počekati dok svako učini svoju dužnost. Ako ne učini, a vrijeme je odmaklo, piši u Hrvatski narod. Za istinite dopise ne boj se nikoga, ali nemoj zaboraviti da daš caru carevo a Bogu božje.«, i »Nemojte misliti da je ova moja borba bila uzaludna. Ja sam nagrađen time što me je narod postavio na mjesto gdje se moja riječ i želje uvažavaju, baš od onih koji su me najviše tlačili.«.⁶³ Tako smo na osnovi niza njegovih novinskih članaka poblizje doznali kako se borio protiv vladavine đurđevačkih mađarona i vlasti, te pljačkanja hrvatskih narodnih dobara. Po tome su ga i prepoznala braća Radić, koji su na hrvatskoj razini tu borbu započeli odmah početkom 20. stoljeća.

JALŽABETIĆ I NARODNI POKRET 1903. GODINE

Otkako je ban Khuen-Hedervary došao na vlast (1883.) učestala su nezadovoljstva i spontane pobune, kako u Hrvatskoj tako i na đurđevačkome području, a one su bile rezultat nacionalnog i gospodarskog ugnjetavanja. Mađarizacija je udarila težak pečat na cjelokupno društvo, sprečavala se industrijalizacija, seljaštvo je bilo prezaduženo i teško je podmirivalo porezne obveze, kažnjavano je ovrhama stoke, raznim globama i zatvorom, oduzimano mu je pravo slobodne ispaše stoke i otežavan njezin otkup. Podravci su naročito imali problema zbog izlivanje Drave i postojećih kanala koji su plavili oranice jer su vlasti stalno odgađale radove na hidroregulaciji tih vodotoka. Već 1902. godine, kao što se vidjelo, Đurđevčani su se tužili na pojedine kotarske službenike da ih se makne ili će ih oni sami smijeniti, kao i na prijašnjega kotarskog pristava Ivana pl. Ožegovića, koji je seljake nazivao marvom, fakinima i sl. Jedan Đurđevčan je u običnoj parnici glede poljske štete bio prisiljen čak 26 puta pokucati na ured kotarske oblasti, dva puta osobno ići pred velikog župana, da bi tek nakon četiri godine polučio svoja prava⁶⁴.

Radeći na akademijinu zborniku Antun Radić je kontaktirao s mnoštvom seljaka koji su prikupljali i bilježili narodne običaje i na taj način spoznao kako seljaštvo diše i koji ga problemi muče. Smatrao je da narod čini seljaštvo i da postojeće stranke ne mogu privući narodne mase jer programi tih stranaka ne sadrže ono što taj narod treba i želi. Stoga je odlučio organizirati seljaštvo, pa je 1. prosinca 1899. godine pokrenuo list *Dom*. U početku ga je sam uređivao i potpisivao sve članke navodeći tako seljake da mu se javljaju pismima, i na taj način dobivao još više informacija sa sela i od budućih simpatizera. Ubrzo je došlo do formiranja Hrvatske opozicije 1902. godine, a Antun Radić poziva brata Stjepana da dođe iz Končanice u Zagreb preuzeti mjesto tajnika. Opoziciju su sačinjavale Neodvisna narodna stranka (obzoraši), Hrvatska stranke prava (domovinaši), te Napredna omladina koju su činili Radićevi kolege sa studija. Jalžabetić je tada već bio u kontaktu sa Stjepanom Radićem jer mu je ovaj poslao 20 primjeraka knjige *Uzničke uspomene*, u kojoj opisuje svoje tamnovanje u Petrinji i Bjelovaru.⁶⁵ Prema broju knjiga možemo pretpostaviti da je Jalžabetić u to vrijeme imao u Đurđevcu barem dvadesetak svojih istinskih pristaša koje je okupio oko općinskoga poglavarstva i seljačke zadruge, i koji su otprije djelovali sa stajališta domovinaško-obzoraške opcije. Unatoč namjerama i volji Opozicije da konačno nešto učini u borbi s Narodnom strankom i vladavinom mađarona, javlja

⁶³ *Hrvatski narod*, 10, 4. III. 1903.

⁶⁴ *Podravac*, 1, 1. II. 1902.; *Hrvatska misao*, sv. 8, god. III, 1904., 509. Ovaj mjesečnik uređivao je Stjepan Radić, a po svemu sudeći, Jalžabetić je sam napisao članak o Ožegoviću. Vjerojatno je da se taj slučaj dogodio upravo Jalžabetiću, jer je samo njemu priličilo da se mnogo puta žali, pa i samomu županu. Nije slučajno što je Jalžabetić spomenuo Ožegovića, jer je Starčević oženio Ožegovićevu kćer Emiliju (1952. – 1910.), a sam Ožegović bio je član nadzornog odbora Starčevićeve Banke za Podravinu d.d., dakle Starčevićev pristaša i tast.

⁶⁵ Iz pisma Stjepana Radića supruzi Mariji od 10. XII. 1902. Bogdan KRIZMAN, Korespondencija Stjepana Radića 1885 – 1918, knj. 1, Zagreb, 1972., 392.

se veliko ideološko i koncepcijsko neslaganje među članovima Hrvatske opozicije. Slijedeće godine dolazi do spajanja Folnegovićeve Stranke prava i Neodvisne stranke u Hrvatsku stranku prava, ali je između njih također vladala nesuglasica jer se nisu mogli dogovoriti ni kako će se zvati nova stranka. Grupa oko Stjepana Radića zalagala se za naziv Hrvatska pučka stranka ili Hrvatska seljačka stranka, smatrajući da bi ti nazivi najbolje istaknuli ideju i program stranke. Smatrao je da Hrvati svoju slobodu i samostalnost neće ostvariti sve dok se seljaci ne uključe u nacionalni pokret. Međutim, njegov prijedlog nije prihvaćen. No, na terenu je krenulo veoma živo.

U ožujku 1903. godine opozicija sa Stjepanom Radićem kreće u Zagrebu s valom narodnih skupština koji je prerastao u protumađarske narodne prosvjede te zahvatio cijelu Hrvatsku. Prosvjedi nisu zaobišli ni Podravinu. Kako je Radić već prije bio povezan sa Stjepanom Korporićem, i bio u Drnju i Hlebinama, Podravina mu je postala budućom bazom svojih istomišljenika. Na sam Uskršni ponedjeljak (13. travnja) Radić je na poziv Peroslava Ljubića⁶⁶, vlasnika tiskare i urednika *Podravca*, stigao u Virje gdje je održao narodnu skupštinu pred stotinjak seljana. Govorio je o potrebi udruživanja seljaka u seljačke zadruge kakvu je Jalžabetić osnovao u Đurđevcu. Pozvao je narod i opozicijske čelnike da organiziraju skupštine i bore se za financijsku samostalnost, veća ustavna prava, naročito za opće izborno pravo, za slobodu tiska, sastajanja i udruživanja, sve to mirnim i zakonitim sredstvima.⁶⁷ Nakon Radićeva uhićenja⁶⁸ i zatvaranja zbog ometanja javnog mira i rušenja ustavnoga poretka, uslijedile su skupštine i po drugim mjestima. Sve je kulminiralo krvavom Kunovečkom bunom 26. lipnja 1903. godine čiji su danak neki seljaci platili svojim životima. Nakon slamanja bune skupštine su se ipak i dalje održavale. Đurđevac je došao na red 22. studena, a za skupštinu su bili zaslužni Josip Boroš, Ivan Gjiketa i Ivan Nöthig, na čelu s Jalžabetićem, koji je u ime organizacijskog odbora putem *Hrvatskog naroda* pozvao ljude na skupštinu. Skupilo se tu naroda iz Virja, Novigrada, Klada- ra, Pitomače, Ferdinandovca, Sedlarice, Čepelovca, Budrovca, Mičetinca, Otrovanca, Dinjevca i Kloštra – skoro cijela đurđevačka Podravina. Narod je počeo dolaziti već u podne, premda je skupština bila zakazana za 3 sata poslije podne. Sala gostionice Maitz i prostrano dvorište začas su bili puni znatiželjnika. Zbog mnoštva ljudi moralo se tražiti od kotarskog predstojnika dozvolu za okupljanje u dvorištu. Iz Virja su pristigli trgovac Eduard Tottar i Peroslav Ljubić, iz Pitomače trgovac Gabriel Brenner, veleposjednik Dragutin Götz i kapelan Senečić, te veleposjednik Vjekoslav Ambrušić iz Sedlarice i župnik Cekuš iz Kloštra. Na poziv sazivača iz Zagreba je doputovao urednik *Obzora* Josip Pasarić, kojemu se pak pridružio Đurđevčan Ivan Fuček, župnik u Bisagu. Skupštinu je otvorio Josip Boroš, pročelnik organizacijskog odbora, dok je za predsjednika skupštine izabran Vjekoslav Ambrušić. Na skupštini su govorili Ambrušić, Fuček, Pasarić, Ljubić i Jalžabetić. Starčević se također htio ubaciti kao govornik ne bi li poremetio skupštinu, no seljaci su ga osujetili i zapriječili mu put. Posebno se raspravljalo o mađarskome jeziku na željeznicama koje su građene hrvatskim novcem, o državnim dugovima i financijama, ustavnim slobodama, vojnim pitanjima i krajiškim šumama, a bilo je govora i o seljačkim zadrugama, pučkoj knjižnici i širenju prosvjete među hrvatskim seljaštvom. Jalžabetić je govorio o šumama, da njima danas upravljaju Mađari i iz nje vuku korist, pa su zato i

⁶⁶ Ljubić je posjedovao tiskaru u Virju i izdavao novine *Podravac*, koje su 1905. godine promijenile naziv u *Hrvatske novine*. Od 1905. do 1906. bile su glasilo HPSS-a. Ljubić je odigrao veliku ulogu u okupljanju seljaštva oko nove stranke u ovom dijelu Podravine.

⁶⁷ Vladimir ŠADEK, Politička situacija i izbori u općini Molve od 1871. do 1914. godine, *Podravina*, vol. V, 10, Koprivnica, studeni 2006., 117.

⁶⁸ Navodno je te godine, vjerojatno na nekoj skupštini u okolici Đurđevca, Radić ponovno bio uhićen (u Kalinovcu) i zatvoren u kotarskom zatvoru u Đurđevcu. Iz zatvora su ga oružnici trebali otpratiti na vlak za Koprivnicu, ali se skupilo podosta ljudi iz svih sela. Kad su kola trebala krenuti iz kotarskoga dvorišta prema kolodvoru, Đurđevčan Štefo Đurišević iznenada je prezeo štrange na kolima. U nastaloj gužvi skupina prosvjednika zahtjevala je da ga puste, nakon čega su blokirali kotarsku zgradu. Iskoristivši metež Mato Kožar je dohvatio Radića, na leđima ga odnio preko livada do susjedne ulice i tako izbavio od oružnika. Mato KUDUMIJA, Đurđevac u svijetu i vremenu, Đurđevac, 1968., 61. Autor nije naveo izvor kojim se koristio, pa je teško reći je li se ovo zaista dogodilo, iako sam čin spašavanja izgleda vrlo vjerodostojno, budući da se spominju osobe punim imenom i prezimenom.

ubilježene u ugarsku gruntovnicu, premda su, kako je rekao, naše vlasništvo. Dalje je nastavio: »Ta Hrvati su ih svojom krvlju obranili od tuđinskih navala. Mađari su ih jednostavno prisvojili. Posljedica takvoga gospodarstva jest, da je nastala nestašica ogrjeva i građevnog materijala. Sada se građevno drvo dovaža iz daleke zemlje, trgovci drvom se okorišćuju, a naš seljak zapada u dugove. Ako si narod u nevolji prisvoji ogrjev iz državnih šuma, mora platiti šumsku štetu i povrh toga se osuđuje na zatvor i gubi građanska prava«. Na trenutke je narod prekidao govornike poklicima protiv bana i mađarona, a napose Andriju Peršića, đurđevačkoga narodnog zastupnika, pa je predstojnik Šnajder pokušao intervenirati da se govornici i skupštinari drže dnevnog reda. Skupština je na kraju donijela slijedeće rezolucije: »1. Hrvatski narod, sakupljen na javnoj pučkoj skupštini u Đurđevcu dana 22. studena 1903. godine traži od zastupnika u Hrvatskom Saboru, neka uzrade, da financijalno zakonarstvo i financijalna uprava za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju posvema prjeđe u djelokrug Sabora te zemaljske vlade u Zagrebu, i najodlučnije zahtijeva, da se hrvatski kraljevinski odbor, koji raspravlja o obnovi financijalne nagode između Hrvatske i Ugarske, stavi na stanovište potpune financijalne samostalnosti. 2. Da se putem zakona proširi izborna pravo tako, da će svaki punoljetan i pošten Hrvat imati pravo glasa kod izbora tajnim glasovanjem, bez obzira na porez; zahtijeva, da se zaštititi potpuna sloboda izbora, sloboda štampe i sastajanja, da se donese zakon za zaštitu osobne slobode, kućnoga praga i listovne tajne; da se ustroji upravno sudište sa sjedištem u Zagrebu; napokon odlučno traži uspostavu porote i zakona o neodvisnosti sudaca. 3. Zahtijeva, da sva prava i povlasti, što ih u vojnim stvarima traže i dobivaju Mađari, imaju u jednakoj mjeri dobiti i Hrvati; napose da se istodobno kod zajedničke vojske u Hrvatskoj uvedu hrvatski vojni znakovi, nadalje, hrvatski jezik kod vojnih sudovi u dopisivanju s oblastima, pak da u vojnim obrazovalištima u Hrvatskoj hrvatski jezik bude učevni jezik svih onih predmeta za koje je u Ugarskoj učevni jezik mađarski; a obzirom na nestašicu hrvatskih časnika u našem domobranstvu traži, da se za hrvatsko domobranstvo ustroji posebna hrvatska kadetska škola u Hrvatskoj«. Veličanstven skup završio je pjevanjem hrvatske himne iz grla preko 3.000 ljudi, mahom seljaka.⁶⁹

Đurđevački su mađaroni već početkom 1904. godine uvidjeli da se globama i zatvorima ne može razbiti narodna sloga koja je još više ojačala nakon prošlogodišnje skupštine. Stoga su odlučili diskreditirati Jalžabetića i njegove pristaše raznim klevetama. Starčević je potplatio Josipa Kendelića, Ignaca Đumbira i Boltu Hajdukovića, koji su širili laži i razne optužbe na račun Jalžabetića, iako su neke možda od njih bile i točne, na primjer; da je primio mito za agitiranje prilikom izbora narodnih zastupnika 1897. godine, i to od zemljišne zajednice (1.200 for.) i Vjeloslava Hegedića (400 for.) i Josipa Šafrana (300 for.), svećenika i narodnih zastupnika. Matija Vedriš je još lani u srpnju javno napao odbor zemljišne zajednice jer ubire velike dnevnicke. Drugi su pak uzbunili i preplašili seljake da se neće moći ići u oranje i košnju bez dozvole zemljišne zajednice, a da će sav njihov posjed prijeći u vlasništvo zajednice koja će davati dozvole za prodaju žita i stoke. Klevete protiv zemljišne zajednice i Jalžabetića širile su se po sajmovima i trgovinama, kao i nezadovoljstvo među narodom po okolnim selima. Prema Jalžabetiću, to je bila glavna klica koja je pokrenula nove neredne.⁷⁰ Već početkom 1904. godine ponovno dolazi do nezadovoljstva u Đurđevcu, o čemu 13. veljače izvješćuje kotarski predstojnik Jakov Šnajder: »Mase seljaka iz dana u dan od 28. siječnja do danas u sve većim hrapama navaljivale su u ured kotarske oblasti tvrdokorno i upravo obijesno zahtijevajući jedno te isto, te tomu zlu kraljevska ova kotarska oblast ne može doskočiti i ne raspolaže nikakvim sigurnosnim sredstvima, već je tako izručena samovolji mase naroda«. ⁷¹ Zbog toga je Jalžabetić 14. veljače sazvao skupštinu zemljišne zajednice na kojoj je Marko Dogan⁷², kotarski pristav, koji je od vlade imenovan

⁶⁹ Narodna skupština u Gjurgjevcu 1903. godine – preštampano iz *Obzora* br. 263, 1903.; *Podravec*, 23, 1. XII. 1903.; *Hrvatski narod*, 47, 18. XI. 1903.

⁷⁰ *Hrvatski narod*, 35, 25. VIII. 1904.

⁷¹ Vaso BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903/4.*, Zagreb, 1961., 101.

⁷² Marko Dogan (1870. – 1914.) je za vrijeme službovanja u Đurđevcu bio tajnik tamburaškoga društva Petar Preradović i voditelj tamburaša. Umro je od posljedica skoka kroz prozor.

posebnim urednikom za uređenje zemljišnih zajednica, trebao pojasniti narodu da je u zabludi. Međutim, Šnajder je na skupštinu umjesto Dogana poslao općinskoga bilježnika koji je izjavio da je Dogan bolestan, a on sam je uzeo riječ i počeo huškati narod. Uvidjevši zlo Jalžabetić je napustio skupštinu.⁷³

Nakon toga sve se zakuhalo 16. veljače bunom u Virju kada je 600 do 700 nezadovoljnika provalilo u ured bilježnika Matije Aušpergera i navalilo na njega raznim uvredama, a sve u vezi zemljišne zajednice. Sutradan je intervenirao kotarski predstojnik iz Đurđevca, ali bezuspješno. Stoga su 18. veljače stigle uredovati oružničke postrojbe iz Zagreba i Bjelovara. Narod se primirio tek nakon Aušpergerove ostavke, ali su tražili da se svako uređivanje oko uređenja virovske zemljišne zajednice obustavi i da se u gruntovnim knjigama briše izraz zemljišna zajednica. To im je predstojnik i obećao. Međutim, val pobune proširio se i u Đurđevac gdje se okupilo oko 1.000 žitelja Kalinovca, Ferdinandovca, Sirove i Suhe Katalene, Svete Ane i Đurđevca koji su provalili u kotarsku oblast, rastjerali činovništvo i djelomično razbacali spise. Nahrupili su u ured kotarskog pristava Dogana koji je u strahu skočio kroz prozor s prvoga kata, potom su navalili u kotarski sud u gruntovnicu, također rastjerali činovnike, odnijeli dio gruntovnih knjiga, a neke činovnike prisilili na brisanje uknjižbe prava vlasništva zemljišne zajednice. Narod je rastjeran tek kad je pridošlo oružništvo iz Virja. Zatim su se nemiri preselili u Kloštar, Ferdinandovac i Pitomaču. Oružništvo je imalo silnoga posla kako bi smirilo narod, a u Pitomači je bilo i mrtvih. Jalžabetić se svim tim postupcima protivio jer je bio protiv nasilja i nije u tome htio sudjelovati, budući da je bio predsjednik odbora Zemljišne zajednice u Đurđevcu. Ti pobunjenici okomili su se zato i na njega, pa je sa svojih nekoliko prijatelja došao u takvu opasnost da se skoro dvije godine nije noću usudio kretati po ulicama.⁷⁴ Dakako da ove pobune nemaju direktne veze s lanjskim protumađaronskim prosvjedima, ali su one svakako rezultat ponašanja vlasti, odnosno dugotrajnoga nezadovoljstva općinskim, kotarskim i županijskim činovništvom, te zbog nepravednih zakona i izrabljivanja seljaka.

PRISTUPANJE SELJAČKOJ POLITICI BRAĆE RADIĆ

Zbivanja u Podravini u protekle dvije godine dala su seljaku snagu i samopouzdanje da izađe iz svoga dvorišta, da i on konačno može javno izraziti ono što ga tišti. To je narod osjetio, pogotovo dok je vidio da ima podršku i političara iz Zagreb, a ne samo domaćih. Tek tada je osjetio svoju snagu i vjeru u boljitak. Ove pobune su na površinu izbacile seljaka, kao aktivnog čimbenika na podravskoj i hrvatskoj političkoj sceni i postavile temelj Radićevoj politici u Podravini. Unatoč tome, Jalžabetić nije mirovao i stalno je bio u sukobu s Martinom Starčevićem povlačeći se po sudovima, no teško mu se bilo braniti jer je ovaj bio moćan i utjecajan u Đurđevcu. U jednoj takvoj situaciji našao se 1904. godine. Starčević, trgovac Vatroslav Gjumbir i bivši nadstražar Topljak, odlučili su ga se riješiti tužbom sudu. Tužba se odnosila na jedan njegov članak u *Hrvatskom narodu*, u kojem je Starčevića nazvao laskavcom i prilizavcom velikog župana Kukuljevića, Gjumbira lihvarom, a Topljaka krvopijom. Naime, Starčević je pokušao organizirati podizanje spomenika velikom županu, za koji su već neki dali novac, pa je Jalžabetić svojom optužbom opravdano utvrdio da podilazi velikom županu, za Gjumbira je ionako cijeli Đurđevac znao da posuđuje novac uz veliku kamatu, a za Topljaka da je krivo optuživao i dao zatvarati. Znajući da će Starčevića braniti brat Mile, odvjetnik i narodni zastupnik, Jalžabetić se postarao pribaviti najboljeg odvjetnika u Hrvatskoj – Marijana Derenčina, dr. prava i narodnog zastupnika. Do njega je nesumnjivo došao preko Đurđevčana Matije Kolara⁷⁵, koji je s

⁷³ *Hrvatski narod*, 35, 25. VIII. 1904.

⁷⁴ M. KUDUMIJA, Đurđevac u ..., 54-59; S. RADIĆ, Devet seljačkih ..., 10.

⁷⁵ Đurđevčan Matija Kolar (1840. – 1913.), tada umirovljeni kraljevski arhivar mapa, bio je član ravnateljstva Poljodjelske banke i Prve činovničke udruge u Zagrebu. Po političkom opredjeljenju opozicionar i pristaša Neodvisne stranke. Imao je dobre veze i poznanstva sa zagrebačkim intelektualcima, političarima i odvjetnicima, a rodbinski je bio vezan s obitelji Marijana Derenčina, u koju se udala njegova nećakinja Vilma. Stanovao je na Prilazu Đure Deželića 6. Zanimljivo je da se Stjepan Radić, kad je došao iz Končanice, nastanio s obitelji

Derenčinom bio u rodbinskoj vezi, i braće Radić koji su zajedno s Derenčinom djelovali u Hrvatskoj opoziciji. Upravo je Derenčin u dogovoru s Antunom na sjednici izvršnog odbora opozicije u Zagrebu 6. veljače 1902. godine predložio Stjepana Radića za tajnika Opozicije. Derenčinovo poznanstvo sa Stjepanom Radićem seže još od 1895. godine kad je bio jedan od branjenika u procesu u kojem je Radić suoptužen za spaljivanje mađarske zastave na Jelačićevu trgu u Zagrebu. Također ga je branio i u procesima nakon uhićenja 1902. i 1903. godine. Jalžabetiću je na ruku išlo i to što je zajedno s njime bio tužen i dr. Svetimir Korporić, urednik *Hrvatskog naroda* i suradnik Stjepana Radića. Rasprave su vođene 4., 14. i 15. svibnja, a Jalžabetić je doveo i nekoliko svjedoka koji su posvjedočili u njegovu korist. Trgovac Ferdo Brenner svjedočio je na sudu da je Starčević pred njime i đurđevačkim odvjetnikom Lichtenbergom rekao slijedeće: »Ja ću pomoći Kukuljeviću provesti izbore, ali mi on mora za to pomoći ishoditi koncesiju za gradnju željezničke pruge Kloštar-Virje, za gradnju dviju ciglana i da prodam svoje naplavine Imovnoj općini. Onda ga više ne trebam.« Svjedok Bolto Imbriša potvrdio je da je od Đumbira posuđivao novac, pa je čak morao vraćati novac kojeg nije ni posudio, jer mu je Đumbir dao potpisati zadužnicu znajući da je on neće pročitati jer je nepismen. Sposobni je Jalžabetić tako sam prikupio dokaze i svjedoke, te zajedno s Derenčinom dobio sudski spor na zagrebačkome Sudbenom stolu, a Starčević je morao platiti kaznu od 210 kruna. Nije zato bez razloga Stjepan Radić jednom izjavio da je taj »Tomina gori od tri fiškala«⁷⁶. Jedan od uzroka spomenutog sukoba sa Starčevićem bio je i taj što su jednom dogovorno trebali smijeniti bilježnika Kovačića, no Starčević je dogovor prekršio s nakanom da Jalžabetića uhvati u zamku.⁷⁷ Usprkos svim peripetijama i sukobima Jalžabetić je teško ali polako napredovao na svom političkom putu. Na županijskim izborima održanima 29. kolovoza u Đurđevcu, od 213 glasača, mahom seljaka, s dvije trećine glasova izabran je u županijsku skupštinu zajedno sa svojim istomišljenicima Vjekoslavom Ambrošićem iz Sedlarice, Antom Aušpergerom, Tomom Barcem ml., Josipom Borošom, Dragutinom Götzom ml. iz Pitomače, te Tomom i Mijom Sabolekom.⁷⁸

Antun Radić je izdavanjem *Doma* pripremio teren za narodni pokret 1903. godine, ali je nakon burnih i krvavih događaja u Podravini uvidio da se nasilnim putem ništa ne može postići, već da mora seljaštvo stranački organizirati. Kriza unutar Opozicije, odnosno HSP-a, buknuła je u ožujku 1904. godine na godišnjoj skupštini Poljodjelske banke na kojoj je Stjepan Radić optužio njenu upravu za nezakonitost u poslovanju i novčane malverzacije. Sve je završilo smjenom Stjepana Radića s mjesta tajnika, ali i izbacivanjem dr. Milana Krištofa i dr. Svetimira Korporića iz uprave banke. Bio je to kraj suradnje Radića i njegovih istomišljenika sa građanskim strankama starog kova. Antun kao mislilac i teoretičar, a Stjepan organizator i realizator na terenu, krenuli su k ustrojavanju buduće moderne seljačke stranke. Slijedom svih ovih političkih zbivanja došlo je 15. lipnja 1904. godine do sastanka osmeročlanoga inicijativnog odbora u Zagrebu na čelu sa Stjepanom Radićem, koji je odlučio okupiti određeni broj utjecajnih ljudi spremnih i odlučnih za osnivanje stranke. Tijekom ljeta i jeseni 1904. godine obavljani su brojni razgovori s takvim osobama. Jedan od nekolicine bio je i Tomo Jalžabetić, najstariji po godinama, ali i po svom političkom radu. Privremeni glavni odbor sastao se 22. prosinca te godine, prihvaćen je program stranke a Stjepan Radić izabran za predsjednika. Jalžabetić i Ilija Martinović iz Šumeća kraj Oriovca bili su jedini seljaci u glavnom odboru Hrvatske pučke seljačke stranke, ujedno i osnivači. Krajem 1904. godine Jalžabetić je već bio višegodišnji općinski odbornik, županijski zastupnik i organizator seljačkoga zadrugarstva u đurđevačkoj Podravini, pa je kao gotov

na Prilazu Đure Deželića 12, u njegovu neposrednom susjedstvu, što upućuje na to da je Kolar možda Radiću pronašao stan, a na zamolbu Derenčina, koji je preko brata Antuna posredovao u Stjepanovom dolasku u Zagreb. Kolar je mogao znati za Jalžabetića posjećujući rodni Đurđevac, ali i od braće Radić. Vjerujem da je išao na ruku Jalžabetiću i u radu u seljačkoj zadrugi, jer je bio član ravnateljstva Poljodjelske banke. Oporuka Matije Kolar, ovjereni prijepis od 24. rujna 1912. u Zagrebu (oporuka je u mojem posjedu); Andrej MAČEK / Nino ŠKRABE, Maček izbliza, Zagreb, 1999., str. ; Ivo PERIĆ, Antun Radić 1868. – 1913., Zagreb, 2002., 142.

⁷⁶ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Trnovit životni ..., 250-251.

⁷⁷ *Hrvatske novine*, 45, 26. II. 1904., 20, 13. V. 1905., 25, 17. VI. 1905. i 26, 24. VI. 1905.

⁷⁸ *Podravac*, 32, 27. VIII. 1904.; *Hrvatski narod*, 36, 1. IX. 1904.

čovjek s određenim društvenim i političkim iskustvom i govorničkom samostalnošću bio spreman za novu stranku. Već od druge polovice siječnja 1905. godine pojedini su članovi privremenoga glavnog odbora obilazili veća mjesta i sela u kojima su okupljali pretplatnike listova *Hrvatska misao*, *Hrvatski narod* i *Hrvatske novine*, na kojima su između sebe birali stranačke povjerenike. Jalžabetić je 27. veljače u Maitzovoj gostionici u Đurđevcu okupio oko 400 simpatizera i budućih članova iz Đurđevca, Kloštra, Kalinovca, Sesveta, Budrovca, Čepelovca, Sirove Katalene, Prugovca i Mičetinca. U Pitomači je okupio ljude 14. svibnja, zatim u Kloštru (1. lipnja), Ferdinandovcu (12. lipnja), Kalinovcu (13. kolovoza) i Budrovcu (20. kolovoza).⁷⁹ Đurđevčani su itekako bili spremni jer su još početkom 1903. godine osnovali seljačku čitaonicu u kojoj su čitali spomenute novine. Svake ih je večeri okupljao izbornik Đuro Plazek, a prvu grupu sačinjavali su: Đuro Međimorec, Mato Pavec, Štefo Matočec, Jozo Mandić, Ivan i Đuro Hodić, Luka Mubrin, Antun Franković i Petar Kolar.⁸⁰ Nakon toga su đurđevačka gospoda, bez obzira na stranačku pripadnost, udarila svom silom na Jalžabetića jer ga nisu mogli smisliti kao seljaka koji je tako daleko dogurao. Lijepo je 1912. godine napisao Stjepan Radić: »Kad Jalžabetića vide u cipelama, onda im je prevelik gospodin, a kad ga vide s podravskom pregačom ili fertunom kako tjera svoje krasno blago, ondar im je prevelik prostak, koji nije tobože vriedan da bude narodni zastupnik«⁸¹.

Odmah nakon toga Jalžabetić postaje potpredsjednikom stranke, a ubrzo i jednim od osnivača Hrvatske pučke seljačke tiskare u Zagrebu kojoj je bio i predsjednik ravnateljstva. Od 1904. godine zastupnik je u skupštini Bjelovarsko-križevačke županije, u Hrvatski Sabor ušao je na izborima 1910. i 1913., a 1921. i 1923. godine u skupštinu Kraljevine SHS-a. Potom postaje članom ravnateljstva Saveza hrvatskih seljačkih zadruga (1911. – 1925.), Hrvatske seljačke zadružne banke (1923. – 1925.), Hrvatskoga seljačkoga gospodarskog društva i Zadruga Hrvatski seljački dom (1921.). Međutim, 1921. godine dolazi u sukob sa središnjicom stranke, da bi 1924. godine istupio zbog neslaganja oko vođenja financija i ulaska stranke u Zelenu internacionalu. Istovremeno se nalazio u gotovo svim upravnim odborima gospodarskih institucija stranke, no kako se stranka širila počeli su ga obrazovati stranački suparnici pomalo zaobilaziti smatrajući ga prestarim za sve te funkcije. Naravno da se time nije mogao pomiriti pa je došlo do razlaza. Potom je prišao Hrvatskoj federalističkoj seljačkoj stranci, ali na izborima 1927. godine nije ušao u Sabor. Tada je shvatio da je kao političar propao, pa se počeo priklanjati srpskoj političkoj opciji, odnosno Jugoslavenskoj radikalno-seljačkoj demokraciji Nikole Uzunovića, što mu je omogućilo ulazak u Senat 1932. godine, a iduće godine u Narodni klub zastupnika i senatora jugoslavenskog parlamenta. Postao je omrznut u Đurđevcu, a pritisnule su ga i godine. Bio je zaslužan za osnivanje pučke knjižnice (1906.) i Hrvatskoga seljačkoga prosvjetnog društva (1920.), a bio je i član nadzornoga odbora Hrvatskog Sokola u Đurđevcu (1926.). Svoje članke i polemike o hrvatskoj politici te društvenim i gospodarskim problemima seljaštva objavljivao je u izdanjima: *Hrvatski narod*, *Hrvatska domovina*, *Hrvatske novine*, *Dom*, *Slobodni dom*, *Gospodarski list*, *Hrvatski zadrugar*, *Republikanska sloboda*, *Dubrovačka tribuna*, *Novo vrijeme*, *Politika* (Beograd 1930.) i *Hrvatska obrana*. Napisao je i izdao u vlastitoj nakladi brošuru *Prijelaz u bolji način gospodarenja s usjevnom redom* (Zagreb 1914.). Umro je u Đurđevcu 31. listopada 1937. godine.

Uloga i važnost gospodarskoga i političkog djelovanja Tome Jalžabetića u Đurđevcu danas je vrlo malo vrednovana, iako je dao najveći doprinos napretku đurđevačkoga gospodarstva, a odigrao je i vrlo značajnu ulogu u Radićevoj stranci kada je to bilo najpotrebnije. Stoga smatram da se ne bi smjele zapostavljati njegove brojne zasluge samo na osnovi jedne političke greške kojom hrvatskoj politici nije donio prevelike štete, ali ni srpskoj velike koristi. Najviše štete priskrbio je sebi, jer si je tim političkim istupom okaljao i srozao ugled političara. Jedino se okoristio time što je do smrti bio

⁷⁹ Bogdan KRIZMAN, Osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke 1904 – 1905., *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 2, Zagreb, 1972.; *Hrvatske novine*, 10, 4. III. 1905.; *Hrvatski narod*, 10, 9. III., 20, 18. V., 24, 15. VI. i 36, 7. IX. 1905.

⁸⁰ *Hrvatska*, 46, 26. II. 1903.

⁸¹ S. RADIĆ, *Devet seljačkih ...*, 10-11.

materijalno zbrinut od strane Beograda. Odnos prema Jalžabetiću isplivao je na vidjelo i nakon stvaranja samostalne Hrvatske prilikom imenovanja ulica u Đurđevcu. Tada nije bio uvršten u popis iako je to svojim radom zaslužio. Ako ni to, Đurđevčani su mu barem mogli postaviti spomen-ploču na zgradi bivše seljačke zadruge koju je dao izgraditi.

IZVORI I LITERATURA

1. Antun RADIĆ, Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, Zagreb, 1997., pretisak
2. Bogdan KRIZMAN, Korespondencija Stjepana Radića 1885 – 1918, knj. 1, Zagreb, 1972.
3. Bogdan KRIZMAN, Osnivanje HPSS 1904 – 1905, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 2, Zagreb, 1972.
4. Bosiljka JANJATOVIĆ, Stjepan Radić – progoni – zatvori – suđenja – ubojstvo 1889 – 1928., Zagreb 2003.
5. Hrvatski biografski leksikon, sv. VI, Zagreb 2005.
6. Ivan ŠAVOR, Đurđevački pijesci, *Sto godina šumarstva bilogorsko podravske regije*, Bjelovar, 1974.
7. Ivo PERIĆ, Antun Radić 1868 – 1919, Zagreb, 2002.
8. Ivo PERIĆ, Stjepan Radić 1871 – 1928, Zagreb, 2003.
9. Jaroslav ŠIDAK/Mirjana GROSS/Igor KARAMAN/Dragovan ŠEPIĆ, Povijest hrvatskog naroda g. 1860 – 1914., Zagreb, 1968.
10. Jure KRIŠTO, Prešućena povijest – Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850 – 1918, Zagreb, 1994.
11. Mato KUDUMIJA, Đurđevac u svijetu i vremenu, Đurđevac, 1968.
12. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, *Podravski zbornik 1992.*, Koprivnica, 1992.
13. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Prilog revolucionarnoj povijesti Virja od razvojačenja do prvog svjetskog rata (1881 – 1914), *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik III, Virje, 1987.
14. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Stjepan Radić i Kunovečka buna 1903. godine, *Podravina*, vol. II, 4, Koprivnica, studeni 2003.
15. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Trnovit životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića, Đurđevački zbornik, Đurđevac 1996.
16. Narodna skupština u Gjurjjevcu 1903. godine – preštampano iz *Obzora* br. 263, 1903.
17. Oporuka Matije Kolara, ovjereni prijepis od 24. rujna 1912. godine u Zagrebu; u vlastitom posjedu
18. Korespondencija Tome Jalžabetića s Antunom Radićem, sign. S.Z. 55, Odsjek za etnologiju HAZU u Zagrebu
19. Rudolf HORVAT, Hrvatska Podravina – povijesne rasprave, crtice i bilješke, Zagreb, 1933.
20. Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga, ZSOJ u Zagrebu, kut. 12/605, zadruga u Đurđevcu, HDA u Zagrebu
21. Stjepan MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. u koprivničkom i novigradskom kotaru, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 30, Zagreb, 1997.
22. Stjepan MATKOVIĆ, Čista stranka prava 1895. – 1903., Zagreb, 2001.
23. Stjepan RADIĆ, Devet seljačkih zastupnika, izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj: politički njihov rad, Zagreb, 1912.
24. Tisak: *Gospodarski list* 1893. -1899., *Hrvatska domovina (Hrvatska)* 1899. – 1903., *Hrvatska misao* 1904., *Hrvatski narod* 1897. – 1905., *Podravac (Hrvatske novine)* 1897. – 1905., Tjednik bjelovarsko-križevački 1897. – 1898.
25. Tomo JALŽABETIĆ, Gjurjjevec. Narodni život i običaji, sign. S.Z. 54, Odjel za etnologiju HAZU u Zagrebu
26. Vaso BOGDANOV, Hrvatski narodni pokret 1903/4, Zagreb, 1961.
27. Vladimir MIHOLEK, Podružnica Gospodarskog društva u Đurđevcu 1981. – 1907., *Podravski zbornik 2005*, Koprivnica, 2005.
28. Vladimir MIHOLEK, Đurđevačko vinogradarstvo i voćarstvo druge polovice 19. stoljeća, *Podravski zbornik 2003.*, Koprivnica, 2003.
29. *Zadrugar*, kalendar za 1912., 1924. i 1928.
30. Vladimir ŠADEK, Politička situacija i izbori u općini Molve od 1871. do 1914. godine, *Podravina*, vol. V, 10, Koprivnica, studeni 2006.

SUMMARY

Tomo Jalžabetić, a Đurđevac-born political figure, was important not only for his hometown of Đurđevac, but for late 19th/early 20th century Croatia. The text describes the life of a peasant, who had begun as a farmer and a social figure, but in only 10 years became an important politician. His desire for general progress and the fight for the rights of peasants led him from municipal board activist to the place of a leading opposition politician in Đurđevac. Particular emphasis is given to the political struggle with the ruling local pro-Hungarians and nobility, and to the popular movement of 1903. As such, he was recognized and called by Radić brothers to join them in establishing the Croatian Peoples' Peasant Party in Đurđevac region of Podravina. He was one of the rare peasant figures who made it to Croatian Parliament as an MP. The paper discusses the first phase of his political activity (1892 -1905), showing a life of a common peasant, who used his strong will and persistence to overcome obstacles and win his place in Croatian politics during difficult, turbulent times, thus setting solid foundation for his new political party, Croatian Peoples' Peasant Party and his own future political career.

RURALNA GRADITELJSKA BAŠTINA U FUNKCIJI TURISTIČKE PONUDE HRVATSKE

RURAL ARCHITECTURAL HERITAGE IN THE FUNCTION OF CROATIAN TOURISM OFFER

Damir DEMONJA

Institut za razvoj i međunarodne odnose
Zagreb
ddemonja@imo.hr

Primljeno/Received: 10. 3. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Pregledni rad/Review

UDK 94(497.5)-05.292.52

Robert BAČAC

Konzorcij agroturizma i ruralnog turizma Istre
Gračišće
office@ruralis.hr

SAŽETAK

Ruralna baština je svojevrsna osobita krajobrazna podloga sa specifičnostima za određeno područje, koji omogućuju izgradnju primjerenih naselja. Stanovništvo tih područja, ako živi održivo u odnosu s prirodnim okruženjem, prenoseći iskustva i znanja s generacije na generaciju, stvara svoju tradiciju koja čini određeni identitet koji s vremenom postaje sastavni dio ruralne baštine. Identitet životnog područja čine materijalna baština (arhitektura, krajobrazno oblikovanje, ceste, mostovi, putovi, i drugo) i nematerijalna baština (legende, povijest, umjetnost, vjerovanja i običaji, plesovi, pjesme i sva druga događanja koja proizlaze iz načina života na selu), te različite javne manifestacije čija tradicija ne seže tako daleko u prošlost, ali se kroz takve priredbe njeguje i održava dio tradicije (gastronomski sajmovi i izložbe izvornih jela i prehrambenih proizvoda, sajmovi starih seoskih zanata, i ostalo).

Turizam ruralnih prostora Hrvatske ponudio je dinamičnom turističkom tržištu sadržaje osmišljene u seoskim domaćinstvima koja, između ostaloga, brinu o očuvanju i upravljanju ruralnom baštinom. Ruralna baština u Hrvatskoj se tek posljednjih godina prepoznaje kao jedna od vodećih ideja razvoja turizma, premda je Hrvatska u okružju u kojem upravo činjenica o ruralnom bogatstvu i baštini rukovodi razvojem turističkih djelatnosti i daje vidljivost lokalnoj zajednici kao vrijednoj turističkoj destinaciji. Danas ruralni turizam u Hrvatskoj ima osobitu važnost, jer je jedna od njegovih ključnih uloga očuvanje tradicije na način da kreativno koristi ruralnu baštinu. Jer, ruralna baština je jednako vrijedan dio hrvatske kulturne baštine i posljednjih godina u Hrvatskoj se o njoj pojačano skrbi i brine za njezinu obnovu.

U ovom radu bit će riječi o jednom segmentu ruralne baštine, o ulozi tradicijskog graditeljstva u formiranju turističke ponude ruralnog područja Hrvatske, odnosno prezentirat će se graditeljska baština i njezine osnovne karakteristike, prije svega atraktivnosti seljačkog gospodarstva koje je jedno od sastavnica tradicijskog seoskog gospodarstva koje okuplja turističke specifičnosti temeljene na očuvanoj tradiciji života i rada na selu. U tom smislu, predstaviti će se i analizirati hrvatski primjeri najbolje prakse, čemu će prethoditi tumačenje pojma ruralne baštine, prikaz uloge i aktivnosti države u skrbi za ruralnu baštinu, te dosad realizirani projekti i njihovi rezultati u području očuvanja i korištenja ruralne baštine u

Hrvatskoj. Naposljetku, navest će se prijedlozi za buduće moguće korištenje i veće uključivanje ruralne baštine u turističku ponudu Hrvatske.

Ključne riječi: Hrvatska, ruralna baština, tradicijsko graditeljstvo, primjeri dobre prakse

Key words: Croatia, rural heritage, traditional architecture, guidelines, tourism valorization

1. UVOD

Ruralni turizam, kao jedan od selektivnih oblika turizma, povezuje tradicionalne vrijednosti i postignuća i oblikuje ih u turistički proizvod s naglašenim obilježjima ambijentalnosti i antropomorfnosti. To se posebno odnosi na prostore s izrazito tradicionalnom arhitekturom i ostalom ruralnom baštinom koji zajedno s prirodnim okruženjem područje čine vizualno atraktivnim. Na takvim područjima oblikuje se turizam po »mjeri čovjeka«, koji je u skladu s prirodom, okruženjem, prevladavajućim načinom života i potrebama današnjih turista.

Na oblikovanje ruralnog turizma danas djeluju mnogi činitelji koji se mogu podijeliti u tri osnovne skupine: prirodni činitelji: sačuvani i čisti okoliš, prirodne atrakcije, skladnost vizura na koje čovjek nije djelovao, kulturni (društveni) činitelji: ambijentalna arhitektura, kulturni spomenici, običaji, manifestacije, folklor, način života, i drugo, i socio-ekonomski činitelji: višak prihoda u urbanim sredinama koji dovodi do potrebe za odmorom. Ruralnim turizmom taj višak prihoda, jednim dijelom, odlazi i u ruralna područja. Kada je riječ o socijalnim činiteljima, zanimljiva je činjenica da stanovnici velikih urbanih sredina Europe već generacijama nemaju nekoga od članova obitelji koji žive na selu, pa je stoga i potreba za odmorom u seoskom okruženju veća i atraktivnija.¹

Ruralna područja u današnje vrijeme postala su turistički atraktivna i prihvatljiva za moderne turističke tragaoce koji traže »retro« odmor, odnosno odmor temeljen na tradicionalnosti i individualnom pristupu. Ruralni turizam, odnosno potreba za boravkom (turista) u nenarušenim socijalnim, prostornim i prirodnim okruženjima postaje temelj i model daljnjeg razvoja ruralnih krajeva kroz diverzifikaciju aktivnosti te očuvanje ambijentalnih vrijednosti i prostornosti, prije svega, tradicijske arhitekture.

Posebna važnost ruralnog turizma ogleda se u prostornoj očuvanosti. Ruralni turizam nije »gutač prostora« jer se za potrebe turističkih usluga koristi/iskorištava postojeća arhitektura, odnosno tradicijske kuće i građevine/objekti, potom prirodni materijali radi očuvanja i revitalizacije postojeće tradicionalne arhitekture, te poštivanje ambijentalnosti u gradnji novih arhitektonskih oblika na ruralnim područjima za stanovanje ili za funkciju/potrebe turizma kojima se dočarava »duh prostora«. Ruralni turizam ne čine samo ljepote pejzaža i povijesne znamenitosti već i karakter ljudi, običaji, način prehrane, vizualna očuvanost ambijenta, i ostali činitelji. Zbog toga je moguće tvrditi da je ruralni turizam poveznica koja može usporiti preoblikovanje/promjenu sela i seoskog okruženja s obzirom na prisutnu tendenciju naglih i radikalnih izmjena uzrokovanih urbanizacijom, modernizacijom i globalizacijom, prema kojima se sela izjednačavaju s gradovima. Također, ruralni turizam u mogućnosti je ponuditi potpuno novi koncept razvoja turističkih usluga, odnosno turizam temeljen na doživljajima vezanima za način života i običaje.

2. METODOLOGIJA

U pisanju ovoga rada istražile su se znanstvene i stručne spoznaje iz predmetnog područja prikupljanjem i proučavanjem raspoložive relevantne znanstvene i stručne literature, provela su se terenska istraživanja turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava, TSOG-ova, na hrvatskom ruralnom prostoru koja imaju obilježja tradicijskih imanja/gospodarstava, analize njihova stanja i razgovori s njihovim vlasnicima s ciljem izdvajanja primjera dobre prakse, i korištene su metoda klasifikacije, te komparativna i deskriptivna metoda. Naposljetku, u prikupljene, analizirane i prikazane spoznaje

¹ Robert Bačac, »Seoski turizam (agroturizam) – tradicijske vrijednosti u funkciji turizma«, u: Đorđo Sinković (ur.), *Zbornik radova s konferencije »Adriatic Seaways – Le rotte dell'Europa Adriatica«*, Sveučilište »Juraj Dobrila« u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam »dr. Mijo Mirković«, Pula, 2008, pp. 71-90.

»ugrađena« su i iskustva osobnih angažmana vezana za teorijski i praktični rad i pomoć u ustrojavanju, klasificiranju, vrednovanju (evaluaciji) i radu turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava, TSOG-ova, na ruralnom prostoru Republike Hrvatske, kao i iskustva prikupljena sudjelovanjem u drugim teorijskim i praktičnim aktivnostima (osmišljavanje i evaluacija strategija, regionalnih operativnih planova, projekata, radionica, seminara, edukacija, okruglih stolova, i ostaloga) koje su se odnosile na segment korištenja tradicije i baštine u ruralnom turizmu, i turizmu općenito, u Hrvatskoj.

3. PREGLED LITERATURE

Od recentnih radova koji tumače i/ili koriste baštinu i tradiciju kao činitelje turističke ponude, odnosno skreću izrazitiju pozornost na njihovu važnost i primjenjivost u turističkoj ponudi, a time i na održivi razvoj kraja u kojima se koriste građevine/objekti/sadržaji temeljeni na baštini i tradiciji, izdvajaju se oni D. Demonje, P. Ružića, R. Bačca, P. Somek i T. Gredičak.

U knjizi »Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima«, između ostalog, tumače se i detaljno obrazlažu pretpostavke razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj, a među njima posebnu važnost ima tradicijska komponenta, osobito u uređenosti turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva i građevina/objekata za ostale oblike ruralnog turizma, koja je potkrijepljena primjerima dobre prakse iz Hrvatske.²

U svojim prikazima i raspravama o pretpostavkama, činiteljima razvoja, stanju i perspektivama ruralnog turizma u Hrvatskoj, a posebno u Istri, P. Ružić posebnu pozornost svraća tradiciji u funkciji razvoja ruralnog turizma.³ U istraživanje teme ruralnog turizma Ružić uvodi analitički pristup kroz prizmu tradicijskih obilježja, što predstavlja svojevrsnu novost u hrvatskoj znanstvenoj literaturi koja obrađuje ruralni turizam kao posebni oblik turizma koji se, poglavito, proučava s aspekta turističke ekonomije, a gotovo nimalo s aspekta tradicije, odnosno etnologije i kulturoloških obilježja. Ružić, naime, smatra da su kulturna baština i način života, odnosno život na selu kakav je nekada bio, osnovni elementi privlačenja posjetitelja u ruralna područja i temeljne pretpostavke razvoja ruralnog turizma.

D. Demonja i R. Bačac obradili su pojedine baštinske, odnosno tradicijske činitelje turističke ponude na selu: rekonstrukciju i opremanje objekata/građevina, uređenje okoliša i vrta, te nematerijalnu baštinu (gastronomiju, prezentaciju življenja, običaje, manifestacije, i drugo).⁴ Težište su svratili na ulogu tradicijskog graditeljstva na formiranje turističke ponude ruralnog područja, odnosno prezentaciju graditeljske baštine i njezinih osnovnih karakteristika, prije svega, atraktivnosti seljačkog gospodarstva. U tom smislu naveli su i obrazložili deset primjera dobre prakse, analizirali su dosadašnje načine korištenja baštine i tradicije u ruralnom turizmu Hrvatske, te su, naposljetku, naveli i protumačili smjernice njihovog budućeg učinkovitijeg i obuhvatnijeg korištenja. U drugom zajedničkom radu/članku D. Demonja i R. Bačac predložili su i protumačili korake koje bi trebalo poduzeti kako bi se organiziralo i uspješno vodilo turističko seljačko obiteljsko gospodarstvo u Hrvatskoj, a posebnu pozornost svratili su tradicijskim i baštinskim obilježjima u pojedinim koracima.⁵ Predloženi

² Damir Demonja, Pavlo Ružić, *Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima*, Meridijani, Samobor, 2010.

³ Pavlo Ružić, *Ruralni turizam Istre. Pretpostavke i činitelji razvoja, stanje i perspektiva*, Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Zavod za turizam, Pula, 2011; Isti, *Ruralni turizam*, Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Pula 2009.

⁴ Damir Demonja, Robert Bačac, »Baština i tradicija u oblikovanju turističke ponude na ruralnom prostoru Hrvatske«, *Podravina – časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 11, br. 21, lipanj 2012, Meridijani, Koprivnica, Samobor, 2012, pp. 205-218.

⁵ Damir Demonja, Robert Bačac, »Contribution to the practical engagement in rural tourism in Croatia: from idea to successful realization«, *Romanian rural tourism in the context of sustainable development (Turismul rural Romanesc in contextul dezvoltării durabile)*, vol. I (XXVIII), Issue 4, August 2012, Romanian Academy Iasi Brach, »Gheorghe Zane« Institute for Economic and Social Research, Editura Tehnopress, Iasi, 2012, pp. 89-107.

koraci sažimaju bitno što za organizaciju i poslovanje jednog turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva treba znati. Time se, između ostalog, pomaže daljnji razvoj seoskog turizma u Hrvatskoj, očuvanje slikovitosti i životnosti sela, i privlačnosti seoskog načina života, a što se temelji na tradicijskoj, odnosno baštinskoj komponenti.

Knjiga »Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima« predstavlja prvi sveobuhvatni prilog o starinskom graditeljstvu u Podravini, koje je obradila Petra Somek prikazavši i protumačivši nastanak i tipologiju tradicijskog graditeljstva u podravskim selima na prostoru gornje hrvatske Podravine.⁶ Do pojave ove knjige nije bilo sinteze spoznaja i građe o tradicijskom graditeljstvu u Podravini, u njoj su temeljito obrađena ruralna naselja cijele Podravine i predstavljeni su osnovni elementi svih vrsta gradnji: stambeni objekti, svi oblici gospodarskih zgrada i vinogradarske klijeti. Važnost je ove knjige, između ostalog, što naglašava potrebu obnove i čuvanja objekata tradicijskog graditeljstva i kroz ruralni turizam, odnosno njihovo aktivno uključivanje u turističku ponudu u ruralnom turizmu.

T. Gredičak se u stanovitom broju znanstvenih članaka bavila proučavanjem različitih aspekata kulturne baštine, koja uključuje i tradiciju, u funkciji turizma.⁷ Posebnu pozornost svratila je nužnoj valorizaciji kulturne baštine i tradicije u turističke svrhe, dok turističku valorizaciju baštine i tradicije smatra primarnom za razvoj kvalitetnog turizma koji pridonosi jačanju nacionalnog kulturnog identiteta. Važnim smatra primjenu društvene koncepcije suvremenog marketinga, koji treba zadovoljiti potrebe turista/gosta, koji od putovanja i boravka u izvandomicilnom okruženju očekuju više od samog odmora. Njezina je teza da se takvo ispunjenje može postići turističkom valorizacijom kulturne baštine u funkciji gospodarskog razvoja.

Naposlijetku, izdvađa se »Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja« R. Bačca u kojemu autor u sedam poglavlja, odnosno koraka, detaljno i na jednostavan i razumljiv način obrađuje sve teme vezane za organizaciju i vođenje turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva.⁸ Posebna pozornost vraćena je uređenju turističkih domaćinstava pri čemu se ističe nužnost čuvanja tradicije u vanjskom i unutarnjem uređenju domaćinstava, što je temelj za kvalitetnu promociju i marketing, odnosno uspješno poslovanje. Kako se u priručniku naglašava, snažnim uključivanjem tradicionalnih vrijednosti ruralni turizam dobiva na važnosti što ga, između ostalog, čini drukčijim i nadasve originalnim proizvodom.

4. RASPRAVA

4.1. Tradicijski (kulturni) potencijali ruralnog turizma u Hrvatskoj

Razlika između ruralnog turizma i masovnog turizma, osim u individualnom pristupu gostu pri čemu gost više nije samo statistički podatak već dio obitelji, ogleda se i u odnosu prema prostoru. Ruralni turizam osim smještaja nudi i prostornost, dakle cjelokupno okruženje koje nije (pre)izgrađeno, tj. nije izvršen »pritisak« na prostor kao što je slučaj na obalnom prostoru gdje se, uglavnom, nudi samo osnovni smještaj bez pripadajućeg prostora. Ruralni turizam polazi od održivih postavki prema kojima nema prekapacitiranosti, pa je razumljivo da je potražnja za ovakvom vrstom smještaja veća u odnosu na ponudu. Razvidna je i originalnost ponude koja se prvenstveno odnosi na organizaciju i

⁶ Petra Somek, *Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima*, Meridijani, Samobor, 2011.

⁷ Vidi, na primjer, njezine radove: Tatjana Gredičak, »Upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem – turistička valorizacija kulturne baštine u funkciji ekonomskog razvoja«, *Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova. Primjer Ivanić-Grada: Mogućnosti revitalizacije i obnove starog Ivanića, Ivanić-Grad, 11. studenog 2011.*, Ecovast Hrvatska sekcija, 2011, pp. 1-11, Internet, http://ecovast.hr/dokumenti/publikacije/Ivanic2009/12_Gredicak.pdf. (28/04/2013); Ista, »Kulturna baština i gospodarski razvitak Republike Hrvatske, *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista Zagreb, Zagreb, 2009, pp. 196-218, i Ista, »Kulturna baština u funkciji turizma«, *Acta Turistica Nova*, Utilus – visoka poslovna škola, Zagreb, 2008, pp. 205-235.

⁸ Robert Bačac, *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, 2011.

uređenje smještaja, ali i organizaciju i provođenje svih ostalih aktivnosti. U ruralnom turizmu tzv. »copy paste« pristup u organizaciji ponude, u smislu velikog broja smještajnih kapaciteta po istom modelu izgradnje i uređenja, te bez dodatnih sadržaja i aktivnosti, nije primjenjiv.

Turistička ponuda u ruralnom turizmu uvijek se osmišljava na temelju postojećih potencijala, koji uključuju:

1. tradicijsku arhitekturu (kuće, zgrade, ostali objekti/građevine tradicijske ruralne arhitekture),
2. poljoprivrednu proizvodnju, i
3. pojedine vještine ili znanja (tradicijsko zanatstvo, izrada narodnih instrumenata, folklor, običaji, lov, ribolov, konjaništvo, i slično),

ili, pak, iskorištavanjem resursa položaja domaćinstva i/ili njegove bliže okolice kao što su, na primjer,

1. osobito vrijedan prirodni položaj (zaštićeni krajolik, kultivirani krajolik, park prirode ili nacionalni park), ili
2. položaj unutar vrijedne i zaštićene arhitektonske i kulturne cjeline.

Kako i na koji način će se ti potencijali iskoristiti, i od njih učiniti atraktivna turistička ponuda, ovisi o kvalitetno i konkretno razrađenoj ideji potencijalnog pružatelja turističkih usluga u ruralnom turizmu, ali i o prepoznavanju na temelju čega se sve može osmisliti buduća kvalitetna ponuda ruralnog turizma.

Najčešći potencijal oko kojeg se formira i organizira turistička ponuda u ruralnom turizmu je izvorna, ambijentalna arhitektura: tradicijska kuća za stanovanje i ostali tradicijski objekti/građevine kao što su objekti/građevine seoske, odnosno ruralne arhitekture: gatori, kleti, torete, kažuni, pastirski stanovi, kolibe, i slično. Izvorna arhitektura koja se stavlja u funkciju turizma kod korisnika koji koristi usluge ruralnog turizma ima za cilj pružiti doživljaj tradicije u izvornom obliku. Osnovno pravilo u korištenju tradicijske arhitekture za potrebe ruralnog turizma je prilagođavanje turističkog sadržaja arhitekturi i prostoru, a ne obrnuto. Pojedini tradicijski objekt/građevinu treba sagledavati u cjelini s njegovim pripadajućim užim i širim prostorom (okolicom), koji je snažno određen ambijentom kraja/područja koji uvjetuje i određuje karakteristike ruralne arhitekture:⁹

1. morfološke osobine kraja utječu na prilagođavanje arhitekture toplim i hladnim prodorima zraka njezinom orijentacijom, izgledom, grupiranjem, i slično,
2. blizina voda posredno i neposredno utječe na razvoj naselja,
3. karakteristike poljoprivrednog tla utječu na staništa biljaka, životinja, što neposredno utječe na razvoj arhitekture,
4. infrastruktura značajno utječe na razvoj arhitekture,
5. duhovni ambijent regije također utječe na specifičnosti arhitekture kao što su crkve, kalvarije, kapelice, grupiranje naselja oko samostana ili na njegovima temeljima, itd.

Vrlo često je ambijentalna arhitektura, kao i cjelokupna tradicijska imanja, obilježena regionalnom specifičnošću, pa postaju prepoznatljiv brend kao što je, na primjer, slučaj sa španjolskom *finkom* (tradicionalno poljoprivredno imanje u Španjolskoj). U Hrvatskoj su se turistički profilirala sljedeća tradicijska imanja – ambijentalne kuće i objekti/građevine, o kojima će u daljnjem tekstu biti više riječi:

- istarska stancija,
- zagorska hiža,
- posavska iža,
- slavonski stan,
- dalmatinski dvori, i
- gatori.

⁹ Branko Orbanic, *Ambijent ruralne arhitekture Istre – Arhitektura ambijenta*, Pula, 2011, Internet, <http://www.dragodid.org/branko-orbanic-arhitektura-ambijenta/> i http://www.heartofistria.org/fileadmin/documents/news/Orbanic-Arhitektura_ambijenta.pdf. (03/04/2013).

4.2. Vrste tradicijskih imanja u Hrvatskoj

4.2.1. Istarska stancija

Stancije (prema talijanskom *Stanza* što znači soba) ili dvori predstavljaju graditeljski i gospodarski kompleks temeljen na obiteljskoj zadruzi kao gospodarskoj jedinici, i povezani su s gospodarskim korištenjem prostora koji se temelji na ugovornom pravu iz razdoblja 16. i 17. stoljeća.¹⁰ Prema ugovornom pravu kolonisti nisu stjecali vlasništvo nad zemljištem nego samo pravo plodouživanja, ispaše, korištenja drva i građenja.¹¹ Kada je riječ o prostoru Hrvatske, stancije su karakteristične za južnu i zapadnu Istru (područje nekadašnjeg pulskog i porečkog agera u vrijeme Rimskog carstva), ali se pojavljuju i u drugim dijelovima Istre.¹²

Stancije sadrže sve elemente ruralne arhitekture. Građene su od kamena, a sastoje se od kuće za stanovanje i niza gospodarskih objekata: štala, konoba, i ostalih. Glavni objekt je stambena kuća izgrađena, uglavnom, s prizemljem i dva kata. U prizemlju se nalazi najvažniji prostor, *kužina* odnosno kuhinja s velikim drvenim stolom i stolicama gdje se događao cjelokupni društveni život na stanciji. U *kužini* se nalazi i ognjište. Na katu su spavaće sobe za mnogobrojne članove obitelji. Unutrašnjost stambenog prostora ožbukana je smjesom vapna i zemlje, i okrečena vapnom kojemu su se dodavali prirodni pigmenti boja. Podovi i stropovi izrađeni su od drva, a čine ih drvene masivne nosive grede i poprečne drvene daske. Pod u kuhinji bio je popločan kamenim pločama. Krovovi svih objekata na stanciji bili su pokriveni kamenim pločama, a kasnije i kupama kanalicama tzv. istarskom kupom. Vanjsko dvorište stancije ograđeno je visokim kamenim suhozidima. Stambene jedinice nižu se ovisno o rastu broja članova obiteljske zajednice, a usredotočene su oko gospodarskog dvorišta, odnosno dvora, prema kojem se stancije u jugoistočnoj Istri nazivaju. Premda su kod stancija zastupljeni isti kreativni momenti kao i kod tradicionalnih sela, one su sve do sredine 20. stoljeća uglavnom sačuvale identifikacijske osobitosti. Zahvaljujući revitalizaciji istarskog sela, koja je započela sredinom 1990-ih godina prošloga stoljeća razvojem agroturizma,¹³ obnovljen je i očuvan veći broj stancija. Relativno dobro očuvane su stancije Marana, Detoffi, Negrin i Golubovo na području Vodnjana; Menighetti na području Bala; Bašarinka, Kaligari i Červar na području Poreča; Komparička i Negričani, zatim Filipanski, Bičići i Vidasovi dvori na području Marčane; Marinoni između Pule i Medulina, te Katun u Boljunskom Polju.

U turističkom smislu istarska stancija danas predstavlja obnovljeno i rekonstruirano nekadašnje ogromno seosko poljoprivredno gospodarstvo u cilju pružanja turističkih usluga. Stancija je, u pravilu, odvojena od sela i naseljenih mjesta sa svom potrebnom infrastrukturom. Osim prilagođavanja domaćinstva za usluge turizma, stanciju karakterizira veliki posjed (imanje, odnosno pripadajući okoliš) sa zgradom za stanovanje (glavna kuća) i gospodarskim zgradama, kao i ponovno pokrenuta poljoprivredna proizvodnja jednog ili više proizvoda tipičnih za Istru. Što se tiče smještaja, naglasak je na malom smještajnom kapacitetu s maksimalnim komforom i prostorom te specijaliziranom ponudom. Smještaj u stanciji ne dijeli se na posebne smještajne jedinice, pa ne postoji mogućnost da dvije različite obitelji borave na domaćinstvu.

4.2.2. Zagorska hiža

Tipična *zagorska hiža* pojavljuje se u četiri osnovna tipa:

1. drvene prizemnice,
2. hiže mazanke,

¹⁰ Mario Perossa, »Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre«, *Knjižnica Annales*, Koper, 1998, p. 136.

¹¹ Mario Perossa, »Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre«, op. cit.

¹² Alenka Fikfak i Gašpar Mrak, »Istrska tradicionalna arhitektura kot turistična priložnost«, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 50/1, 2, lipanj 2010, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 2010, p. 54.

¹³ Robert Bačac, »Ekonomske aspekte razvoja agroturizma – razvojni model Istre«, u: Tihana Petrović Leš, Tomislav Pletenac (urs), *Zbornik radova »Etnologija i kulturni turizam – Ethnology and cultural tourism«*, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006, pp. 36-42.

3. katne i prizemne kamene kuće, i
4. zidanice.¹⁴

Ispočetka sve su bile prekrivene slamom (raženom slamom), a tek kasnije, od 19. stoljeća, biber crijep zamjenjuje slamnati odnosno šopnati krov.

Drvene prizemnice i *hiže mazanke* pravokutnog su tlocrta, građene su istom tehnikom i materijalom. Plitki temelji od lomljenog kamena ostaju vidljivi nakon podizanja zidova od hrastovih greda, planjki i tesanih dasaka. Bio je običaj da vanjski zidovi budu premazani smjesom bijele ili sive ilovače, pljeve i balege kao vezivnim materijalom, a unutrašnji zidovi smjesom ilovače i pljeve. Na osušeni namaz žene su nanosile vapneno mlijeko, modru ili zelenu galicu. Podovi su se izravnavali miješanjem ilovače i pljeve, te udarcima drvenog malja ravnali/gladili u čvrstu homogenu masu. Obično ljeti, zemljani pod obnavljao se novim slojem ilovače i pljeve.

Zidanice su gradili seljaci višeg ekonomskog statusa (kovači, trgovci, zidari, tesari) i u predsoblje i kuhinju stavljali su zemljane podove, dok su podove u sobama oblagali vodoravno slaganim istesanim hrastovim daskama. Kroz dvokrilna hrastova vrata, u svakoj tradicijskoj kući, *hiži*, ulazilo se u skućeno predsoblje, *lojpu*, iz kojega dvoja vrata u dijagonali vode u jednu veću i drugu, nešto manju, sobu, glavnu hižu i hižu. U istoj osi s ulazom u kuću je kuhinja, s izlazom u okomici s ulaznim vratima u voćnjak, *trnac*.

Neizostavni dio ruralnog graditeljstva svake zagorske okućnice, *dvornog mesta*, bile su štale, štagljevi, većinom građeni kao katnice u tradiciji ovoga kraja/područja.

U turističkom smislu zagorska hiža danas predstavlja obnovljenu tipičnu tradicijsku zagorsku kuću, drvenu i mazanicu. Za potrebe turističkih usluga strogo se pazilo na elemente ruralne arhitekture i opremanje kuća namještajem i ostalom opremom. Dobri primjeri obnovljenih zagorskih kuća u funkciji turizma su: Vuglec breg u Škarićevu kod Krapine, seosko domaćinstvo Kos u Svetom Križju Začretje i kompleks obnovljenih tradicijskih zagorskih kuća u etno-selu Kumrovec.

4.2.3. Posavska iža

Stambene kuće (*hiža, iža, kuća na trem, čardak*) u Posavini uglavnom su katnice, ali i prizemnice, različitih tlocrtnih dimenzija i rasporeda prostorija. Seoski graditelji gradili su ih horizontalnim slaganjem hrastovih planjki i njihovim spajanjem drvenim klinovima. Izvorno su kuće podizane iznad tla na drvene, ponekad kamene stupce radi zaštite od poplava, a njih poslije zamjenjuju stupovi od opeke.

U oblikovanju kuća glavno obilježje je natkriveni hodnik, trijem (*ganjek, gank*), koji se proteže uzduž dvorišnog pročelja većine kuća, a služi za komunikaciju između unutarnjih prostorija i vanjskog prostora. Trijem, obično s drvenim stupovima, prema vanjskom prostoru može biti sasvim otvoren, poluzatvoren (omeđen) drvenom ogradom ili posve zatvoren drvenom oplatom.

Kod prizemnica najčešća su dva tipa kuća: dvoprostorna ili, češće, troprostorna kuća, s *ganjkom* ili bez njega. Prema ulici je velika soba, *iža*, središnji je prostor kuhinja, a prema dvorištu je manja sobica, *ižica*.

Katnice (*čardaci*) razlikuju se smještajem stubišta koji se nalaze unutar kuće ili uz njezinu uzdužnu vanjsku stjenku. Prizemlje je imalo, uglavnom, gospodarsku funkciju, a kat je služio u stambene svrhe.

Raspored prostorija na katu je sljedeći: prednja je soba, *prva* ili *družinska iža*, glavna prostorija u kojoj se spavalo, blagovalo i družilo. U sredini je kuhinja, nekad s ognjištem, poslije zidanom peći, zatim sa željeznim štednjakom. Iza kuhinje je ostava (*ižica*), a na kraju zahod.

¹⁴ Dunja Šarić, »Baštinjenje vrijednosti tradicijske kulture kumrovečkog kraja – doprinos muzeja »Staro selo««, *Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova. Primjer Ivanić-Grada: Mogućnosti revitalizacije i obnove starog Ivanića, Ivanić-Grad, 11. studenog 2011.*, Ecovast Hrvatska sekcija, pp. 1-14, 2011, Internet, http://ecovast.hr/dokumenti/publikacije/lvanic2009/32_Saric.pdf. (03/04/2013).

Krovišta posavskih kuća su dvostrešna, strmoga nagiba. Nekad su bila pokrivena slamom, zatim drvenim daščicama, a poslije biber crijepom. Specifičnost posavske kuće je zaštitna streha između prizemlja i kata koja ima funkciju zaštite drvenih stijenki od padalina.

Stjenke kuće iznutra su mazane mješavinom od ilovače i pljeve uz prethodno *šiblanje* vrbovim ili ljeskovim prućem. Glinena žbuka je bojana vapnom. Podovi su daščani s nabijenim zemljanim slojem radi toplinske zaštite.

Posavske kuće odlikuju se i vrsnim umjetničkim oblikovanjem koje se posebno ogleda u ukrasima izvedenima rezbarenjem ili izrezima bojanima pravilnim ili stiliziranim geometrijskim motivima. Ukrasi najčešće uljepšavaju trijemove, zabate, grede na uličnoj strani kuće, okvire oko prozora i glavnu uzdužnu gredu *tram*.

U turističkom smislu, s obzirom da je većina tradicijskih posavskih kuća pod zaštitom Ministarstva kulture Republike Hrvatske kao kulturno dobro, obnavljaju se u izvornom obliku, te se na tržištu nude kao ruralne tradicijske kuće za odmor s pripadajućim okolišem.¹⁵ Međutim, ima primjera dobro organiziranog agroturizma gdje je još aktivna poljoprivredna proizvodnja na imanju kao što je primjer seoskog turizma obitelji Ravlić u selu Mužilovčici. Kao primjer dobre prakse treba izdvojiti kuću »Iž na trem« u selu Čigoč.

4.2.4. Slavonski stan

Formiranje, odnosno nastajanje *stanova* usko je povezano s ustrojem Vojne krajine čiji su vojno-feudalni temelj bile obiteljske zadruge. Za vrijeme vladavine austrijske carice Marije Terezije dolazi do ušoravanja malih naselja u jedno veće radi bolje graničarske kontrole i ubiranja poreza.¹⁶ No, obiteljska zadruga, pored kuće ili okućnice u selu, imala je i stan izvan naselja, čime je ostajala veza s načinom života prije ušoravanja. Izbor lokacije za gradnju stana bio je podalje od naselja, uz šumska područja i potoke. Nerijetko su stanovi bili veličine i po nekoliko jutara, to je bilo samo stanište, a oko staništa je bio i posjed, odnosno zemlja koja se obrađivala.

Stanom je dominirala *koljeba* (kuća) i gospodarske zgrade koje su tačkom bile ograđene u stanarsko dvorište. *Koljeba* (kuća) je drvena ili zidana, podijeljena, uglavnom, u tri prostorije: sobu, kuhinju i komoru. U sobi su kreveti, lampe, peć, šivača mašina, sanduk za stvari; u kuhinji zidani šporet, stalaže i namještaj za posuđe, a u komori se spremaju burad i zimmica. Okolo *koljebe* (kuće) je, također, bio plot i taj okoliš se zove *bašćica*. Tu je mogla biti i lomača za lozu, veranda i dodatna šupa uz *koljebu* (kuću). Ispred *koljebe* (kuće) je bunar i drveno korito za napajanje stoke.

Od gospodarskih zgrada u dvorištu stana bili su obavezno *kočaci* za živad podijeljeni za guske – guščinjak, za pure – purinjak i za kokoši – kokošinjac, pušnica za sušenje mesa, vanjska peć za pečenje kruha i, nerijetko, sušara za voće. Životinje su obitavale u posebnim nastambama. Postoji i drveni štagalj s provozom gdje se odlagalo sijeno i druga suha hrana za životinje.

Unutar dvorišta nalazio se i čardak za kukuruz, zahod i šupa za spremanje drva. U dvorištu stana uzgajalo se i različito raslinje, primjerice dud ispred *koljebe* (kuće), bagremi oko pčelinjaka, orasi i pokoja voćka. Izvan dvorišta, obično ispred štala i štaglja, bilo je mjesto za vršidbu žita. U tom okruženju slagale su se i *gamare* (snopovi) slame za *stelju*, snopovi kukurušnjaka kao i sijeno ako u štaglju nije bilo dovoljno mjesta. U voćnjaku su nasadi šljiva (šljivik), jabuka, nerijetko vinograd. Povrtlarske kulture su se uzgajale u vrtu, a uobičajen je bio i manji ograđeni prostor, tzv. *vrtličak*. Svakodnevni život na gospodarstvu obavljao se prema tzv. ustaljenom redu, tj. izmjeničnim obitavanjem pojedinih članova kućne zadruge na stanu, ovisno o starosti i zdravstvenom stanju, itd. Obično se u rednju išlo tako da su se izmjenjivali bračni parovi zadruge. Na stanovima su se obavljale i svinjokolje, jer se obitavalo i zimi, pa se razlikuju proljetne, ljetne i zimske rednje. Poslovi su bili uobičajeni: sjetva i

¹⁵ Detaljnije: Davor Salopek, Ksenija Petrić, Ana Mlinar, *Posavska tradicijska drvena kuća – priručnik za obnovu*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2009.

¹⁶ Posavski obzor, Priča iz Slavonije – Stanovi, Internet, <http://www.posavski-obzor.info/reportaze/prica-iz-slavonije-stanovi>. (03/04/2013).

žetva, kupljenje šljiva, pečenje rakije, berba kukuruza, krčenje kukuružnjaka, ispaša rogate marve, svinja, itd.

U istočnoj Slavoniji i Baranji stanovi se nazivaju *salašima*.

Kada se radi o turizmu, *slavonski stan* obično se revitalizira s cjelokupnom poljoprivrednom proizvodnjom i uslugama u turizmu, a to su usluge smještaja, prehrane i različitih dodatnih sadržaja na imanju. Najreprezentativniji primjeri turističke valorizacije slavonskog stana su »Salaš Ipša« u selu Čeminac u Baranji i »Antin stan« u selu Ivankovo kod Vinkovaca.

4.2.5. Dalmatinski dvori

Dalmatinski dvori predstavljaju tradicijsko poljoprivredno gospodarstvo. Karakteristični su za područje gotovo cijele Dalmacije s otocima. To je skup jednostavnih kamenih kućica koje čine zaočnu stambeno-gospodarsku cjelinu. Kućice su građene od kamena, debelih zidova, i pokrivene su kamenom, odnosno kamenim pločama.

Kućice u dalmatinskom dvoru obično su postavljene u krug u čijem središtu je *dvor*, a služio je kao dnevni boravak u kojem je obitelj živjela, odmarala se, blagovala, radila domaće poslove, primala goste. Dalmatinske dvore čine sljedeće cjeline: *teza*, *dvor*, *kužina*, *tineja*, konoba, spavaća kuća. Nazivi se razlikuju sukladno mikrodijalektalnim specifičnostima Dalmacije.

Teza je predvorje dvora u koji se uđe kroz glavna ulazna vrata. Obično je natkrivena kamenim pločama, a služi kao ostava za oruđe kada se dođe s polja (motika, blatnjave cipele, mokro ruho, i sl.)

Kužina je jedna od najvažnijih prostorija u dvoru gdje se na *kominu* spremala hrana za jelo, svakodnevno pekao kruh ispod peke, sušilo meso i gdje se zimovalo. Za vrijeme dugih jesenskih i zimskih večeri pored vatre s komina slušale su se priče iz davnine, pripovijedala se obiteljska i nacionalna povijest, molilo se za žive i pokojne.

Tineja je velika prostorija u kojoj se obitavalo u vrijeme svečanih dana: Božića, Nove godine, Uskrsa i drugih blagdana. *Tineja* je posjedovala zidanu peć umjesto komina, imala je svijeću lumacu umjesto uljenice, kredencu umjesto zidne škancije.

Konoba je služila za čuvanje prehrambenih proizvoda: vina, ulja, rakije, sira, brašna, pršuta, kvasine, žita, graha, i ostalog. Vino je smio utočiti samo glava obitelji, pršut je mogao načeti također samo gazda obitelji. On je čuvao i ključ od konobe, kao i od obiteljske kase. Vino se čuvalo u drvenim bačvama, rakija i kvasina također, ulje u kamenim posudama zvanim *kamenice* i *pitari*, a smokve u *kasunima* (drvenim sanducima). U konobi su još *maštel* u kojem se mastilo grožđe i *toć* na kojem se gazilo, cijedilo ulje.

Spavaća kuća sastavni je dio dvora. Obično je jedna, a može ih biti i više ovisno o veličini dvora. U spavaćoj kući, *podenici*, počasno povišeno mjesto pripadalo je glavi obitelji gdje je spavao sa svojom ženom.

Staja je dio dvora, a u njoj su obitavale ovce i magarac.

Okolicu dvora činili su obrađeni vrtovi omeđeni suhozidom gdje se uzgajalo sezonsko povrće i začinsko bilje, smokve i drugo voće.

Dobri primjeri obnovljenih tradicijskih dalmatinskih dvora u funkciji turizma su: »Jurlinovi dvori« i »Bačulov dvor« u selu Drage kod Primoštena, »Dvori Sv. Jurja« kod sela Humac na otoku Hvaru i »Kameni dvori« u selu Lovorno u Konavlima.

4.2.5. Gatori

Gatori predstavljaju jedinstveni oblik stambene i gospodarske arhitekture Hrvatske karakteristične za Baranju.¹⁷ Ukopani su u lesnu stijenu i stoga izgledaju kao spilje. Mogu se definirati kao arhitektura u stijenama nastala kopanjem, a ne građenjem. Nekada su se koristili kao prostori za stanovanje,

¹⁷ Žarko Španiček, »Špiljski stanovi i gospodarski prostori u lesu na području Baranje«, *Studia Ethnologica*, vol. 4, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1992, pp. 69-92.

odnosno kao stambeni prostor. Međutim, najčešće se koriste u gospodarske svrhe, kao vinski podrumi, s obzirom na konzistentnost temperature, odnosno termičku stabilnost i ljeti i zimi.

Gatori se sastoje od dvije građevine, odnosno dva dijela: zidane zgrade ispred ukopanog dijela (tunela) i samog ukopanog dijela (tunela). Unutrašnjost podruma ima dva prostora: *presnaz* koji se obično nalazi u zidanoj zgradi i služi kao prostorija za prešu, te podrum, odnosno u lesu ukopani prostor koji se naziva rupa.

Zidane zgrade građene su od istog materijala i istim tehnikama kao tradicijske baranjske kuće: od sirove ili pečene opeke (cigle) koja je ožbukana i premazana vapnom. Krov je bio pokriven trstikom, a kasnije je zamijenjen biber crijepom. Izgled zidanih zgrada gotovo je ujednačen: pravokutnog su oblika s manjim prozorima ili bez njih, ovisno o veličini. Na pročelju se nalaze dvokrilna drvena vrata. Vrata su bila široka kako bi se mogla unositi i iznositi burad, vrlo često zapremine i do 1000 litara, i zato što se u *presnaz* ulazilo zaprežnim kolima s grožđem koje se brže i lakše ubacivalo u muljaču. Podrumski pod napravljen je od nabijene zemlje. Na zidove se omatala slama na koju se ljepilo blato koje se krečilo.

Podrumski rupa (tunel) kopala se u obliku pravilno zasvođenog tunela da se ne bi urušavala. Veličina i visina podrumske rupe je proizvoljno određivana, a pretpostavlja se da dužina i visina gatora imaju statusni simbol.

Podrumski zgrada, osim funkcije muljanja grožđa, imala je i stambenu, društvenu, čak i duhovnu ulogu. Kada se radilo na njivama i vinogradima, podrumski zgrada koristila se za ručak i dnevni odmor. Stoga se u njoj može pronaći i stol s klupama i stolicama, a iznad stola na zidu je polica s bocama i čašama. Nedjeljom poslije ručka muškarci su odlazili u podrum gdje su se sastajali i razgovarali. S obzirom da je boravak u podrumskoj zgradi bio vrlo čest, ona se koristila i kao privremeni stambeni prostor, pa su se tu organizirale i sobe s krevetom i priručnim namještajem.

Danas je većina gatora obnovljena i stavljena u turističku funkciju kao kušaonice vina. Vrlo često u podrumskim zgradama organizira se i smještaj, pa se na taj način cijeli gator iznajmljuje.

Najpoznatiji gatori u Hrvatskoj nalaze se u Surduku pored sela Zmajevac, gdje su građeni jedan uz drugi, s obje strane surduka (klanca) i tako oblikuju ulicu polukružnog oblika.

Naposljetku, treba istaknuti da u Hrvatskoj još uvijek nije provedeno istraživanje koje bi pokazalo koliki je točan broj tradicijskih imanja prema vrstama u funkciji turizma ili, pak, kolika je posjećenost onih imanja koja su u turističkoj funkciji. Jedno takvo istraživanje, koje bi trebalo što prije provesti, dalo bi korisne podatke koji bi zasigurno pomogli daljnjem populariziranju hrvatskih tradicijskih imanja za korištenje u turističke svrhe.

4.3. Preporuke za uređenje tradicijskog imanja

4.3.1. Radnje i aktivnosti uređenja tradicijskog imanja/građevina (objekata)

Osnovno pravilo kojega bi se trebalo pridržavati prilikom uređenja tradicijskog imanja, odnosno građevina (objekata) je da se arhitektura i prostor ne bi smjeli prilagođavati sadržaju, već bi sadržaj trebalo prilagođavati arhitekturi i prostoru. Na taj način sačuvala bi se ambijentalnost prostora i utjecalo bi se na smanjivanje intervencija u tradicijsku arhitekturu koja čini vrlo važan resurs i atraktivan faktor u seoskom turizmu. U tom smislu trebalo bi provoditi sljedeće radnje i aktivnosti da bi se na odgovarajući način uredilo jedno tradicijsko imanje/gospodarstvo za potrebe turističkih usluga (smještaj, prehrana i dodatne usluge – razne aktivnosti) kako bi ono bilo vizualno atraktivno, funkcionalno i prihvaćeno na tržištu:

- urediti građevine/objekte u postojećim gabaritima i iskoristiti postojeći prostor upotrebljavajući tradicionalne materijale (ako je moguće iskoristiti postojeće materijale),
- dograditi i/ili nadograditi građevinu/objekt samo ako je to nužno potrebno radi funkcionalnosti (primjerice radi dobivanja prostora za uređenje kupaonice, i slično),
- izraditi detaljni troškovnik radova i opremanja, odnosno svih faza organizacije tradicionalnog imanja/gospodarstva u turističke svrhe da bi se dobio točan izračun visine ulaganja, odnosno potrebnih financijskih sredstava za investiciju,

- angažirati majstore, građevinare, arhitekta i druge stručnjake koji imaju iskustva s adaptacijama i rekonstrukcijama tradicijskih građevina/objekata,
- angažirati etnologe koji mogu pružiti korisne informacije kako zaštititi i izložiti originalne etnografske elemente ili urediti etno-zbirku koji se nalaze na tradicijskom imanju/gospodarstvu, odnosno kako i na koji način odgovarajuće osigurati i izložiti vrijedne etnografske predmete ako ih tradicijsko imanje/gospodarstvo posjeduje. Također, etnolozi mogu biti od pomoći savjetima koje etnografske elemente koristiti pri uređenju i opremanju objekata,
- urediti okoliš i okućnicu tradicijskog imanja/gospodarstva, i
- uvijek ishoditi dozvole sukladno zakonskim propisima za: održavanje građevina/objekata; rekonstrukciju, dogradnju i nadogradnju građevina/objekata; ako tradicijsko imanje/gospodarstvo nije ucrtano u katastarski plan, ako postoji potreba za izgradnjom pomoćnih građevina/objekata na imanju (cisterne za vodu, septičke jame, podzemni i nadzemni spremnici goriva, vrtne sjenice i nadstrešnice, bazeni, solarni kolektori, dječja igrališta, ograde, i drugo).

4.3.2. Vanjsko uređenje tradicijskog imanja/građevina (objekata)

Vanjsko uređenje tradicijskog imanja/građevina (objekata) izuzetno je važno, ne samo zbog očuvanja ambijentalnosti i vizualne atraktivnosti imanja, već i stoga što će se budući marketing temeljiti upravo na uređenosti tradicijskog imanja/gospodarstva u cjelini, i jer će to biti i prvi kontakt potencijalnog gosta s gospodarstvom preko promotivnih materijala, odnosno fotografija u katalogima ili na internetu.¹⁸

Građevine/objekte treba uređivati uzimajući u obzir funkcionalni prostor, jednostavno i funkcionalno uređenje, te čisti i zeleni okoliš. Pri uređenju treba slijediti minimalizam: činiti najmanje moguće zahvate u arhitekturi, ne zaboravljajući detalje koje su tradicijske kuće imale. Ako se radi o staroj tradicijskoj kući (drvenoj, kamenoj, od opeka) koja se adaptira za potrebe turizma, i stanovanje, važno je koristiti prirodne materijale, odnosno materijale karakteristične za područje/kraj na kojem se gospodarstvo nalazi (kamen, drvo, cigla, terakota, i druge) i objekte uređivati isključivo u postojećim gabaritima u »tradicionalnom duhu«.

Preporučuje se iskoristiti sav mogući rabljeni građevinski materijal postojeće građevine/objekta, ako je iskoristiv (reciklirati postojeći materijal), koristiti ručni rad i biti inventivan. Stoga je prije adaptacije poželjno detaljno utvrditi stupanj oštećenja građevine/objekta s obzirom da često prevladava mišljenje kako je građevina/objekt zbog dugog vremenskog razdoblja nekorištenja i neodržavanja, odnosno zapuštenosti propala više nego što stvarno jest. To će pomoći uštedi financijskih sredstava za obnovu, odnosno ugradnju novih materijala tamo gdje se stari materijal mogao iskoristiti, jer je u dobrom stanju, a njime se dodatno dočarava »duh tradicionalnosti«. Ako se radi o potpuno novim građevinama/objektima (ponovno sazidanim/sagrađenim kućama) koje će se koristiti u turističke svrhe, takvu građevinu/objekt obavezno treba izgraditi po modelu i uzoru na staru arhitekturu. No, treba poštovati pravilo da nije potrebno slijepo *kopirati tradicionalnu arhitekturu, već treba proučiti graditeljska pravila iz prošlosti i iz njih izvlačiti pouke koje će se primijeniti u gradnji novih građevina/objekata.*

Primjere dobre prakse kvalitetnog uređenja vanjštine tradicijskog imanja na ruralnom prostoru Hrvatske pokazuju: Vinarija, pansion i restoran »Vuglec breg«, Škarićevo, Lepajci u Hrvatskom zagorju, koja predstavlja uspješan primjer obnove i adaptacije tradicijske zagorske hiže, potom uspješan primjer obnove kamene kuće u podvelebitskom kraju je Obrt »Rajna«, ruralna kuća za odmor »Pojata«, Marasovići, Starigrad Paklenica, Velebit; Gospodarstvo »Jurlinovi dvori« u Dragi,

¹⁸ Više i detaljnije o vanjskom uređenju građevina/objekata tradicijskog turističkog seoskog obiteljskog gospodarstva za uspješno bavljenje seoskim turizmom vidi u: Damir Demonja, Robert Bačac, »Baština i tradicija u oblikovanju turističke ponude na ruralnom prostoru Hrvatske«, op. cit., pp. 212-213; i Isti, »Contribution to the practical engagement in rural tourism in Croatia: from idea to successful realization«, op. cit., pp. 97-98; Robert Bačac, *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja*, op. cit., pp. 71, 74-75.

Primošten Burnji, u Dalmaciji uspješan je primjer obnove tradicijske dalmatinske kuće, dok uspješan primjer obnove tradicijskog salaša u Baranji predstavlja Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo »Salaš Ipša« u selu Čeminac.

4.3.3. Unutarnje uređenje tradicijske građevine (objekta)

Kao i kod vanjskog uređenja, i kod unutarnjeg uređenja potrebno je voditi računa da građevina/objekt odiše »duhom starine« i tradicije. Unutarnje uređenje ovisit će o tome hoće li u funkciji turizma biti samo dio građevine/objekta (postojeće kuće ili nekog gospodarskog objekta, i slično), ili cijela građevina/objekt, te koje će se vrste turističkih usluga pružati u toj građevini/objektu: usluge smještaja u sobama, apartmanima ili kući, isključivo usluge prehrane, ili kombinirano i usluge smještaja i usluge prehrane. Stoga će, nedvojbeno, adaptacija građevine/objekta za turističke potrebe zahtijevati i poneke intervencije u rasporedu prostorija. No, ako je moguće, bilo bi poželjno pratiti postojeći raspored, odnosno plan prostora, tj. sadržaj prilagoditi arhitekturi bez spajanja prostorija, rušenja pregradnji, građenja novih pregradnji, i slično, odnosno paziti na njihovu funkcionalnost. Ako je prostor postojeće građevine/objekta skučen, potrebno je razmisliti o dodatnom prostoru adaptacijom dodatnih građevina/objekata, ako oni postoje na tradicijskom imanju/gospodarstvu, ili stavljanjem u funkciju prostora unutar građevina/objekata kao što su tavan ili podrum. Pri svemu navedenom treba voditi računa da se u ruralnom turizmu traži i očekuje komfor i prostranost.¹⁹

Karakteristični primjeri dobre prakse unutarnjeg uređenja tradicijskih građevina (objekata) su: Gospodarstvo »Hvarski Dvori Sv. Jurja« u selu Humac na otoku Hvaru u Dalmaciji, Gospodarstvo »Mikin dol« u selu Draž u Baranji, Gospodarstvo »Arbalovija« u selu Dončići u Istri, Etno-selo Stara Kapela u Slavoniji i Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo »Salaš Ipša« u selu Čeminac u Baranji.

4.3.4. Uređenje okoliša i vrta tradicijskog imanja

Uređenje okoliša i vrta tradicijskog imanja jednako je zahtjevno i važno kao i uređenje same građevine/objekta za prihvata gostiju. Atraktivnost cjelokupnog tradicijskog imanja vrednuje se upravo stupnjem uređenosti okoliša (okućnice, dvorišta), a treba imati na umu da gost prilikom dolaska na imanje/gospodarstvo svoju prvu impresiju (pozitivnu ili negativnu) stvara na temelju uređenosti okoliša. Također, prilikom promocije tradicijskog imanja (brošurama, katalozima ili putem interneta) najviše se koriste fotografije vanjšine imanja. Uređeni okoliš i vrt, osim privlačnosti, imaju i drugu važnu svrhu. Radi se o prezentaciji ruralnog turizma kao promotora tradicije, odnosno prirodne i kulturne baštine određenog kraja stvaranjem dojma kultiviranog domaćinstva s tradicijskim elementima, očuvanja bio raznolikosti (raznovrsnosti) starih sorti voća, povrća, cvijeća, ukrasnog, začinskog i ljekovitog bilja, ili očuvanja autohtonih pasmina domaćih životinja.²⁰

Primjeri dobre prakse okućnica tradicijskih imanja s očuvanim i održanim svim tradicijskim elementima su projekt »Hrvatski i zagorski tradicijski vrt« u Donjoj Stubici u Hrvatskom zagorju, Gospodarstvo »Majsecov mlin«, projekt »Hrvatski vrt perunika« u Donjoj Stubici u Hrvatskom zagorju i Gospodarstvo »La casa di Matiki«, Matiki, Žminj u Istri.

¹⁹ Više: Damir Demonja, Robert Baćac, »Baština i tradicija u oblikovanju turističke ponude na ruralnom prostoru Hrvatske«, op. cit., p. 213; Isti, »Contribution to the practical engagement in rural tourism in Croatia: from idea to successful realization«, op. cit., p. 98; Robert Baćac, *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja*, op. cit., pp. 75-76, 78-79.

²⁰ Detaljnije: Damir Demonja, Robert Baćac, »Baština i tradicija u oblikovanju turističke ponude na ruralnom prostoru Hrvatske«, op. cit., pp. 214-215; Isti, »Contribution to the practical engagement in rural tourism in Croatia: from idea to successful realization«, op. cit., pp. 98-99; Robert Baćac, *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja*, op. cit., pp. 80-85.

4.4. Turistička valorizacija hrvatskih tradicijskih imanja (tradicijske baštine) u funkciji održivog razvoja Republike Hrvatske

Turistička valorizacija tradicijske baštine važna je jer je ta baština nastajala kroz dugo vrijeme, a turizam je važan činitelj cjelokupnog gospodarskog, odnosno održivog razvoja.²¹ Razvoj kvalitetnog turizma pridonosi i jačanju nacionalnog kulturnog identiteta u kojem uloga tradicijske baštine ima ključno mjesto, a bez nacionalnog kulturnog identiteta teško je valorizirati potencijale tradicijske baštine u turističke svrhe. Današnji turisti imaju široki raspon potreba, jer od putovanja i boravka u izvandomicilnom okruženju očekuju više od samog odmora.

U Republici Hrvatskoj još uvijek nisu dovoljno istražene mogućnosti primjene i razvoja sadržaja tradicijske baštine u funkciji razvoja turizma općenito. No, naprijed navedeni primjeri hrvatskih tradicijskih imanja mogu poslužiti kao specifični primjeri tradicijske baštine, koji se mogu vrlo aktivno i učinkovito uključiti u oblikovanje turističke ponude na ruralnom prostoru Hrvatske, čime se, naposljetku, pridonosi ekonomskom razvoju.

Obrađeni primjeri tradicijske baštine, odnosno tradicijskih imanja u Hrvatskoj pokazuju visoki stupanj očuvanja svih obilježja mjesta i okruženja (ambijenta) na kojem se nalaze, čime potvrđuju vlastitu opravdanost turističkih proizvoda koji se razvijaju i uspješno eksploatiraju. Riječ je o svojevrsnim tradicijskim turističkim proizvodima koji su prilagođeni potrebama i preferencijama turista koji ih posjećuju. Na taj način tradicijska imanja kao turistički proizvodi tradicijske baštine na ruralnom prostoru, koji poštuju važeće estetske i umjetničke kriterije, zadovoljavaju društveno pozitivne potrebe, odnosno određene estetske, ideološke, moralne i etičke kriterije. Promatrajući svaki od njih zasebno, ali u kontekstu raznolikosti svakog pojedinog, zamjećuje se da se radi o kompleksnim proizvodima, proizvodnim-uslužnim-prodajnim. Oni predstavljaju kombinaciju različitih, ali, zapravo, osnovnih proizvoda i usluga tradicijske baštine koji su povezani u jedinstvenu cjelinu koja, pak, predstavlja cjeloviti doživljaj i iskustvo.

Promatraju li se sa stanovišta tradicijske baštine, tradicijska imanja kao turistički proizvodi odnosno usluge, mogli bi se podijeliti u skupine *stacionarnog turizma*,²² koji se odnosi na boravak i rekreaciju, te *izletničkog turizma* s namjerom tematskih izleta.²³

Kada se radi o *stacionarnom turizmu*, proizvodi odnosno usluge temelje se na mogućnosti provođenja glavnog godišnjeg odmora, ili jednog njegovog dijela, u zelenilu, umjerenoj klimi, odnosno vikend-aranžmanima na tradicijskim imanjima. Takva ponuda može trajati cijelu godinu, no postoje razdoblja većeg intenziteta turista/gostiju u određenim vremenskim razdobljima. Ovakav proizvod, odnosno usluga, uključuje boravak s osmišljenim sadržajima, aktivnostima, događanjima, a temelji se na prirodnim atrakcijama i tradicijskoj baštini, koji se, pak, mogu kombinirati s drugim oblicima ponude kao što su raznovrsni hobi-programi. Poželjno je organizirati radionice u kojima bi turisti mogli sudjelovati, na primjer radionice za izradu predmeta od drva, lana, gline, i slično. Na takav način, turistima se omogućuje direktno sudjelovanje u kreiranju nekog proizvoda, odnosno usluge, mjesto/kraj na kojem se nalazi postaju mu bliski, a iz svega toga proizlazi i stanoviti financijski učinak. Obrađeni hrvatski primjeri tradicijskih imanja, sa snažnim obilježjima regionalnih specifičnosti, predstavljaju odgovarajuće pretpostavke za razvoj određenih turističkih proizvoda, odnosno usluga, temeljenih na tradicijskoj baštini, a posjeduju kulturne i prirodne atrakcije, smještajne kapacitete, temelje za rekreacijsku ponudu, i ostalo.

²¹ Temom kulturne baštine, njezinom turističkom valorizacijom i ulogom, odnosno važnosti za razvoj turizma i gospodarskog razvitka Hrvatske općenito, bavila se T. Gredičak. Vidi, na primjer, njezine radove: Tatjana Gredičak, »Upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem – turistička valorizacija kulturne baštine u funkciji ekonomskog razvoja«, op. cit., pp. 1-11; Ista, »Kulturna baština i gospodarski razvitak Republike Hrvatske«, op. cit., pp. 196-218, i Ista, »Kulturna baština u funkciji turizma«, op. cit., pp. 205-235.

²² Tatjana Gredičak, »Upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem – turistička valorizacija kulturne baštine u funkciji ekonomskog razvoja«, op. cit., pp. 5-6.

²³ Tatjana Gredičak, »Upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem – turistička valorizacija kulturne baštine u funkciji ekonomskog razvoja«, op. cit., p. 6.

Izletnički turizam važan je turistički proizvod, odnosno usluga tradicijske baštine. Moguće je razlikovati kružne i tematske izlete. Kod kružnih izleta proizvod, odnosno usluga može se temeljiti na povezivanju i obilasku sličnih tradicijskih imanja i baštinskih (kulturno-povijesnih) atrakcija u njihovom okružju, odnosno zemljopisno-povijesnom području. Kod tematskih izleta, usluga, odnosno proizvod oblikuje se povezivanjem i obilaskom tematski srodnih tradicijskih (baštinskih, odnosno kulturno-povijesnih) atrakcija. Važna je činjenica da izletnički turizam može trajati tijekom cijele godine, premda će i u ovoj vrsti turističkog proizvoda, odnosno usluge biti razdoblja tijekom godine s većim intenzitetom turista/gostiju.

Kako bi tradicijska imanja, kao jedan dio tradicijske baštine, bila u cijelosti operacionalizirana, ona, prije svega, trebaju biti obnovljena i moraju imati odgovarajuću namjenu. Također, treba stalno ustrajati na razvijanju i unaprjeđivanju njihove kvalitete i sadržajne diversifikacije, što se može postići:

- aktivnim uključivanjem tradicijskih imanja u turističku ponudu, odnosno na turističko tržište,
- stalnim unaprjeđivanjem kvalitete ponude,
- povećavanjem iskorištenosti kapaciteta za poslovanje tijekom cijele godine, i
- oblikovanjem ponude odnosno usluge ruralnog turizma temeljeći je na tradicijskim oblicima života kao dijelu (kulturne) baštine.²⁴

Dakle, treba sustavno ustrajati, stalnim pomacima u prilagođavanju suvremenim turističkim tijekovima, povećavanju usluga, snažnijoj i učinkovitoj promociji, još boljoj suradnji s turističkim sektorom, jačanjem uključivanju drugih tradicijskih (kulturno-povijesnih) komponenata u ponudu i stvaranju pozitivne klime u kojoj će se buduće inicijative razvoja ruralnog turizma temeljenog na tradiciji prepoznavati kao prioritetne. Navedeni i obrađeni hrvatski primjeri tradicijskih imanja, u većoj mjeri, potvrđuju iznesene namjere.

5. ZAKLJUČAK (ZAKLJUČNA RAZMATRANJA)

U Hrvatskoj postoji stanoviti broj tradicijskih imanja, ambijentalnih kuća i građevina/objekata koje obilježavaju snažne regionalne specifičnosti, i turistički su se profilirali, a to su *istarska stancija*, *zagorska hiža*, *posavska iža*, *slavonski stan*, *dalmatinski dvori* i *gatori*. Svi su sačuvali svoja tradiciionalna obilježja, a svako takvo domaćinstvo prilagodilo se za pružanje turističkih usluga, prije svega smještaja i prehrane.

U predstavljenim hrvatskim primjerima tradicionalnih imanja koja aktivno sudjeluju u turističkoj ponudi na ruralnom prostoru, moguće je izdvojiti dva elementa na kojima je ta ponuda temeljena, prirodni i kulturni. Oni su vrlo dinamični i zahtijevaju pripreme i, kasnije, održavanje. To znači da je nužno stvoriti uvjete koji se odnose na izgradnju odgovarajuće smještajne i prometne infrastrukture, te osmisliti promociju koja treba isticati specifičnosti i razloge za izbor jednog od ponuđenih tradiciionalnih imanja kao odgovarajuće turističke destinacije. Posebno je važna raznovrsnost ponude na takvom tradicionalnom imanju, koju mora obilježiti kvaliteta i raznovrsnost sadržaja, koji turistima/gostima omogućavaju da na takvoj destinaciji realiziraju odmor primjeren njihovim interesima i ekonomskim mogućnostima. U tom smislu treba razmisliti o odgovarajućim pristupima kojima se potencijali tradicije (baštine) mogu primjerenom turistički valorizirati, jer na taj način oni postaju konkurentni kao turistički proizvodi i, naposljetku, unaprjeđuju gospodarski razvoj, odnosno životni standard.

Slijedom navedenog predloženo je na koji način urediti i održavati u funkciji jedno turističko seljačko obiteljsko gospodarstvo koje se u većoj mjeri oslanja na tradiciju, odnosno na arhitekturu koju obilježava ambijentalnost i regionalne specifičnost ukorijenjene u prošlosti.

Turizam koji se temelji na valorizaciji tradicije, kao dijelu baštine, može hrvatskom gospodarstvu omogućiti konkurentnu prednost. Sustavni razvoj turističke ponude temeljene na tradicionalnim vri-

²⁴ Tatjana Gredičak, »Upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem – turistička valorizacija kulturne baštine u funkciji ekonomskog razvoja«, op. cit., pp. 6-7.

jednostima, odnosno baštini omogućava brojne prednosti, jer se podiže kvaliteta ukupnog turističkog proizvoda, privlače se turisti većih platežnih mogućnosti, produljuje se sezona, geografski se proširuje potražnja izvan glavnih turističkih tijekova, čime se potiče razvoj regionalnog gospodarstva destinacije, stimulira se i potražnja i potrošnja, jer se turistima nudi dulji i kvalitetniji izbor aktivnosti i događanja u destinaciji u kojoj boravi, i drugo.

Budući razvoj turizma u Hrvatskoj, posebno onaj koji će kao temelj uzimati tradiciju (baštinu), treba temeljiti na suvremenim principima zaštite i uključivanja u turizam kulturnih (tradicijskih) i prirodnih vrijednosti. U dosadašnjim dugoročnim planovima i strategijama razvoja turizma Republike Hrvatske, ovakve koncepcije nisu bile prisutne, već su postojale samo namjere takvih novih orijentacija za nadolazeće vrijeme razvoja turizma u Republici Hrvatskoj. Važno je u budućim planovima i strategijama razvoja hrvatskog turizma snažnije uključiti aktivnu zaštitu prirodne i kulturno-povijesne baštine, u čijem sklopu je i tradicija u najširem smislu (materijalna i nematerijalna). Na taj način bi se mogla postizati optimalna turistička valorizacija posebnosti i usporednih prednosti cijelog hrvatskog teritorija. Takvim pristupom omogućio bi se razvoj onih selektivnih oblika turizma, u obrađivanom primjeru – ruralnog turizma, koji bi svojim sadržajem, u najvećoj mjeri, zadovoljavali motive turističke potražnje i omogućavali trajno očuvanje vrijednosti, a među njima i onih tradicijskih (ambijentalne arhitekture s izrazitim regionalnim specifičnostima). Selektivni oblici turizma, ruralni posebno, utječu na ravnomjerniju prostornu i vremensku raspodjelu turističkog prometa, a bez obzira što oni ne mogu i ne smiju biti masovni oblici turizma zbog zaštitnih razloga, mogu dati pozitivne i mjerljive rezultate. U tom smislu, znanstvenim i stručnim istraživanjima, između ostaloga i ovim radom/člankom, osvještava se, i potiče, potreba za obnovom, zaštitom i predstavljanjem hrvatske tradicijske baštine. Na takav način osvještava se vrijednost i važnost, u ovom konkretnom primjeru, tradicijske arhitekture na ruralnom prostoru, obilježene snažnim regionalnim specifičnostima, koja predstavlja i svojevrsni hrvatski brend. Time se ističe njezina pozitivna uloga u funkciji razvoja turizma, posebno ruralnog turizma kao jednog od dominantnih selektivnih oblika turizma, odnosno gospodarskog razvoja Hrvatske u cjelini.

6. BIBLIOGRAFIJA I IZVORI

1. Antolović Jadran, *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine*, Mikorad d.o.o., Zagreb, 1998.
2. Bačac Robert, *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, 2011.
3. Bačac Robert, »Seoski turizam (agroturizam) – tradicijske vrijednosti u funkciji turizma«, u: Đorđo Sinković (ur.), *Zbornik radova s konferencije »Adriatic Seaways – Le rotte dell'Europa Adriatica«*, Sveučilište »Juraj Dobrila« u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam »dr. Mijo Mirković«, Pula, 2008, pp. 71-90.
4. Bačac Robert, »Ekonomski aspekti razvoja agroturizma – razvojni model Istre«, u: Tihana Petrović Leš, Tomislav Pletenac (urs), *Zbornik radova »Etnologija i kulturni turizam – Ethnology and cultural tourism«*, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006, pp. 36-42.
5. Bošković Desimir, Amidžić Dragoljub, Bošković Matija, »Valorizacija kulturno-povijesne, tradicijske i prirodne baštine u turističkoj ponudi ruralne Istre«, u: Dijana Katica (ur.), *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem »Perspektive razvoja ruralnog turizma«*, Hvar, 17-21. listopada 2007., Hrvatski farmer, Zagreb, 2010, pp. 39-45.
6. Čiča Zoran, Mlinar Ana, »Etno-sela između očuvanja identiteta i poduzetničkog trenda«, u: Dijana Katica (ur.), *Zbornik radova 2. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem »Konceptija dugoročnog razvoja ruralnog turizma«*, Mali Lošinj, 21-25. travanj 2010., Hrvatski farmer, Zagreb, 2010, pp. 75-83.
7. Demonja Damir, Bačac Robert, »Baština i tradicija u oblikovanju turističke ponude na ruralnom prostoru Hrvatske«, *Podravina – časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 11, br. 21, lipanj 2012, Meridijani, Koprivnica, Samobor, 2012, pp. 205-218.
8. Demonja Damir, Bačac Robert, »Contribution to the practical engagement in rural tourism in Croatia: from idea to successful realization«, *Romanian rural tourism in the context of sustainable development (Turismul rural Romanesc in contextul dezvoltării durabile)*, vol. I (XXVIII), Issue 4, August 2012, Romanian Academy Iasi Brach, »Gheorghe Zane« Institute for Economic and Social Research, Editura Tehnopress, Iasi, 2012, pp. 89-107.

9. Demonja Damir, Ružić Pavlo, *Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima*, Meridijani, Samobor, 2010.
10. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, Internet, www.dzs.hr. (28/04/2013).
11. Fikfak Alenka i Mrak Gašpar, »Istrska tradicionalna arhitektura kot turistična priložnost«, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 50/1, 2, lipanj 2010, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 2010, pp. 48-56.
12. Galiot Kovačić Jadranka, »Kulturni turizam u selima krajnjeg istoka Hrvatske, stanje i perspektive; etnološki pogled«, u: Dijana Katica (ur.), *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem »Perspektive razvoja ruralnog turizma«*, Hvar, 17-21. listopada 2007., Hrvatski farmer, Zagreb, 2010, pp. 55-60.
13. Gredičak Tatjana, »Upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem – turistička valorizacija kulturne baštine u funkciji ekonomskog razvoja«, *Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova. Primjer Ivanić-Grada: Mogućnosti revitalizacije i obnove starog Ivanića, Ivanić-Grad, 11. studenog 2011.*, Ecovast Hrvatska sekcija, 2011, pp. 1-11, Internet, http://ecovast.hr/dokumenti/publikacije/Ivanic2009/12_Gredicak.pdf. (28/04/2013).
14. Gredičak Tatjana, »Kulturna baština i gospodarski razvitak Republike Hrvatske«, *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista Zagreb, Zagreb, 2009, pp. 196-218.
15. Gredičak Tatjana, »Kulturna baština u funkciji turizma«, *Acta Turistica Nova*, Utilus – visoka poslovna škola, Zagreb, 2008, pp. 205-235.
16. Juzbašić Janja, »Multifunkcionalni projekt: 'Etnopark kod Županje – Dretvić Stan'«, u: Dijana Katica (ur.), *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem »Perspektive razvoja ruralnog turizma«*, Hvar, 17-21. listopada 2007., Hrvatski farmer, Zagreb, 2010, pp. 93-98.
17. Kale Jadran, »Izvorno, autentično i originalno«, u: Dijana Katica (ur.), *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem »Perspektive razvoja ruralnog turizma«*, Hvar, 17-21. listopada 2007., Hrvatski farmer, Zagreb, 2010, pp. 99-106.
18. Kušen Eduard, »Turizam na seljačkim gospodarstvima«, *Turizam*, 43 (7-8), Institut za turizam, Zagreb, 1995, pp. 127-133.
19. Kušen Eduard, »Seoski turizam te arhitektura sela i seoskog gospodarstva«, *Hrvatski farmer – programi razvoja obiteljskih gospodarstava*, Globus, Zagreb, 1992, pp. 365-382.
20. Lago Luciano (ur.), *Kažuni. Kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre. Inventar za povijesno pamćenje*, C.A.S.H., Pula, 1996.
21. Lončar-Vicković Sanja, *Tradicijska kuća Slavonije i Baranje – priručnik za obnovu*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb i Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Građevinski fakultet, Osijek, 2011.
22. Lukić Aleksandar, *Mozaik izvan grada: tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Biblioteka Geographia Croatica, Knjiga 42, prvo izdanje, Meridijani, Samobor, 2012.
23. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, Internet, www.min-kulture.hr. (28/04/2013).
24. Ministarstvo poljoprivrede Republike Hrvatske, Zagreb, Internet, <http://www.mps.hr/>. (28/04/2013).
25. Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske Unije Republike Hrvatske, Zagreb, Internet, <http://www.mrrsv.gov.hr/>. (28/04/2013).
26. Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, Internet, www.mint.hr. (28/04/2013).
27. Branko Orbančić, *Ambijent ruralne arhitekture Istre – Arhitektura ambijenta*, Pula, 2011, Internet, <http://www.dragodid.org/branko-orbanic-arhitektura-ambijenta/> i http://www.heartofistria.org/fileadmin/documents/news/Orbanic-Arhitektura_ambijenta.pdf. (03/04/2013).
28. Pančić Kombol Tonka, »Kulturno nasljeđe i turizam«, *Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU*, vol. 16-17, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Varaždin, 2006, pp. 211-236.
29. Posavski obzor, Priča iz Slavonije – Stanovi, Internet, <http://www.posavski-obzor.info/reportaze/prica-iz-slavonije-stanovi>. (03/04/2013).
30. Perossa Mario, *Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre*, Knjižnica Annales, Koper, 1998.
31. Ružić Pavlo, *Ruralni turizam Istre. Pretpostavke i činitelji razvoja, stanje i perspektiva*, Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Zavod za turizam, Pula, 2011.
32. Ružić Pavlo, *Ruralni turizam*, Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Pula, 2009.
33. Salopek Davor, Petrić Ksenija, Mlinar Ana, *Posavska tradicijska drvena kuća – priručnik za obnovu*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2009.
34. Somek Petra, *Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima*, Meridijani, Samobor, 2011.

35. *Strategija razvoja hrvatskog turizma do 2010*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, 2003, Internet, <http://www.mint.hr/UserDocsImages/Strategija%20hrvatskog%20turizma%20-%20finalna%20verzija.pdf>. (28/04/2013).
36. *Strategija ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2008.-2013. godine*, Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja Republike Hrvatske, Zagreb, 2008, Internet, http://www.mps.hr/UserDocsImages/strategije/STRATEGIJA_RR_19-05-081.doc. (28/04/2013).
37. *Strateški plan Ministarstva turizma za razdoblje 2011.-2013.*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, 2010, Internet, <http://www.mint.hr/UserDocsImages/110210-mint-11-13.pdf>. (28/04/2013).
38. Šarić Dunja, »Baštinjenje vrijednosti tradicijske kulture kumrovečkog kraja – doprinos muzeja »Staro selo«», *Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova. Primjer Ivanić-Grada: Mogućnosti revitalizacije i obnove starog Ivanića, Ivanić-Grad, 11. studenog 2011.*, Ecovast Hrvatska sekcija, pp. 1-14, 2011, Internet, http://ecovast.hr/dokumenti/publikacije/Ivanic2009/32_Saric.pdf. (03/04/2013).
39. Španiček Žarko, »Špiljski stanovi i gospodarski prostori u lesu na području Baranje«, *Studia Ethnologica*, vol. 4, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1992, pp. 69-92.
40. Šrajer Filip, *Mediteranska kamena kuća. Tehnike gradnje i obnove kamene kuće. Korištenje u skladu s okolišem (energija, otpad, sanitarije)*, Institut za turizam, Zagreb, 2006.
41. *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem »Perspektive razvoja ruralnog turizma«*, Hvar, 17.-21. listopada 2007., Hrvatski farmer, Zagreb, 2010, pp. 547
42. *Zbornik radova 2. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem »Konceptija dugoročnog razvoja ruralnog turizma«*, 21.-25. travnja 2010., Mali Lošinj, Hrvatski farmer, Zagreb, I. dio pp. 290, II. dio pp. 718.

SUMMARY

Rural heritage is a special kind of landscape basis with the specifics of a particular area that allows construction of appropriate settlement. The population of these areas, if live in a sustainable relationship with natural environment by transferring experience and knowledge from generation to generation, creates its own tradition, which makes identity that with time becomes an integral part of rural heritage. The identity of living area consists of tangible heritage (architecture, landscape design, roads, trails/paths, bridges, etc.) and intangible heritage (legends, history, art, beliefs and customs, dances, songs and all other events arising from the way of life in rural areas), and various public events whose tradition goes back not so much in the past, but through such events foster and maintains a part of tradition (gastronomic fairs and exhibitions of original dishes and food products, the old rural crafts fairs, etc.).

Tourism in Croatian rural areas offered to dynamic tourism market activities/contents designed on farm holidays that, among other things, concern about preserving and managing rural heritage. Rural heritage in Croatia in recent years are recognized as one of leading ideas of tourism development, although Croatia is in an environment in which the very fact of rural richness and heritage manages the development of tourism activities and provides visibility of the local community as a valuable tourist destination. Rural tourism in Croatia today has the special importance, because one of its key roles are to preserve tradition on the way to use rural heritage creatively. Croatian rural heritage is equally valuable part of its cultural heritage and in recent years in Croatia is visible increased concern and care for its restoration.

This article discusses one segment of rural heritage, the role of traditional architecture/construction in shaping of tourism offer on Croatian rural territory, analyzes the types of traditional architectural heritage that appears in the Croatian rural territory and its basic characteristics, especially their attractiveness that is one component of traditional farm holidays, which gathers tourism specifics based on preserved tradition of life and work in rural areas. Article proposes guidelines, recommendations how to arrange successfully traditional farm holidays that consists of primarily traditional architectural heritage, and, finally, discusses tourism valorization of traditional heritage in the function of sustainable development.

PRILOG POZNAVANJU NAJRANIJE ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U BJELOVARU DO IZGRADNJE PRVE SINAGOGJE 1881. GODINE

CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF EARLY JEWISH COMMUNITY IN BJELOVAR TO BUILD THE FIRST SYNAGOGUE 1881ST YEAR

Željko KARAULA

Poslijediplomski studij povijesti

Hrvatski studiji Zagreb

Primljeno/Received: 15. 11. 2012.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Grada

SAŽETAK

U radu se uz kratak uvod o povijesti židovskog naseljavanja u Varaždinskom generalatu i gradu Bjelovaru donosi prijevod Spomenice povodom svečanog otvorenja novoizgrađene sinagoge 19. rujna 1881. godine u Bjelovaru (Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien)) koju je napisao poznati židovski učenjak Moritz Grünwald, koji je bio bjelovarski rabin od 1881. do 1884. godine.

Ključne riječi: Bjelovar, Varaždinski generalat, Židovi, sinagoga, rabinat

Key words: Bjelovar, Varaždin military generalate, Jews, synagogues, Rabbinate

UVOD

Od početka osnivanja grada Bjelovara 1756. godine, u povijesnim dokumentima možemo pratiti i nazočnost Židova na ovom području, iako je prema strogoj vjerskoj politici austrijskih vlasti i austrijske carice Marije Terezije, protestantima i Židovima boravak na području Vojne krajine bio zabranjen (oni se ovdje pojavljuju kao putujući trgovci), u kojoj se Bjelovar nalazio do razvojačenja 1871. godine.¹ Kraljica je samo omogućila boravak u Krajini onima Židovima koji su ovdje živjeli od 50-ih godina 18. stoljeća, kao izbjeglice iz Osmanlijskog carstva.²

¹ Ljiljana, DOBROVŠAK, »Privremena« prisutnost Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji tokom 17. i 18. stoljeća, *Povijesni prilozi*, 29., 2005, 167.-189. Više o procesu ravnopravnosti ili emancipacije Židova u Habsburškoj monarhiji tijekom 19. stoljeća vidi također članak iste autorice: ISTA, Emancipacija Židova u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji tijekom 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 37., 2005., 125.-143. Dosadašnje spoznaje historiografije u Hrvatskoj vidi u: Ivo, GOLDSTEIN, Historiografija o Židovima u Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 34-35-36., 2004., 285.-290. Kraljica Marija Terezija nije bila Židovima sklona, tako da ih je Češke 1747. prognala, a Židovima u Mađarskoj nametnula novi porez (*taxa tolerantiae* 1749.).

² Alexander, BUCZYNSKI, Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1760-1868), *Povijesni prilozi*, br. 12., 1993., 63. Prema Petriću (Hrvoje, PETRIĆ, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Zagreb, 2012., 250.) postojala je mogućnost da su Židovi i u 17. stoljeću dolazili kao trgovci na prostore Varaždinskog generalata iz međimurskog trgovišta Legrad gdje je postojao židovski geto. Isto tako Petrić napominje da postoji mogućnost da je postojalo slični židovski geto u naselju Drnje u Podravini, u napuštenoj utvrdi, prema izvorima zvan Židvaroš. Kao takav se spominje najranije 1740. u drnjskoj župnoj spomenici. Isto tako Petrić donosi podatak da se u vojno-krajiškom naselju Virju 1700. spominje osoba s »etnikom Židov (Sidov)«. Također vidi o Židovima u Krajini podlistak Lavoslava, GLESINGERA, Interesantan prilog povijesti Jevreja u bivšoj Vojnoj Krajini, *Židov*, (1935./36.)

No, propisi se nisu tako čvrsto poštovali, postojali su izuzeci. Tako je već po osnivanju grada Bjelovara sredinom 18. stoljeća zapovjednik Varaždinskog generalata general Filip barun von Beck prvi dozvolio stalni boravak židovskim trgovcima u Bjelovaru i Koprivnici, radi bolje opskrbe svojih pukovnija, odnosno radi nabavljanja »vojničkih mundura«. Zbog toga je pozvan na odgovornost sa strane Banske vlade u Zagrebu »jer im ovdje (Židovima op.a.) kano i u samoj kraljevini obitavanje nije dozvoljeno«. ³ Takva politika o zabrani boravaka Židova u Krajini učvrstila se 60-ih i 70-ih godina 18. stoljeća. No, Buczynski je u Registru Varaždinske generalkomande za 1771. godinu otkrio da je stranim Židovima bilo dozvoljeno pravo boravka od tri dana na području Krajine »bez plaćanja posebne pristojbe, ali da svoju trgovinsku robu ne smiju javno izložiti.« ⁴

S pravom napominju Buczynski i Medar da se naseljavanje Židova početkom 1770. godine na području Varaždinskog generalata i Bjelovara poklopilo s naseljavanjem njemačkih i čeških obrtnika u gradu koji se tada znatno razvija, dobivanje cehovskih povlastica (1770.), stvaranja vojnog komuniteta (1771.), te dobijanja sajamskih povlastica (1772.). ⁵ Buczynski navodi i prezimena vjerojatno putujućih židovskih trgovaca (*prema Registru Varaždinske generalkomande*). Tako spominje trgovce Israela, Moyses Löwela i Samuela Schlesingera, pri čemu su Löwel i Schlesinger od generalkomande, kako to navodi Buczynski, zatražili dozvolu za trgovanje i održavanje židovskog obreda. ⁶ No, 1773. godine vlasti opet pooštruju mjere te mijenjaju svoju politiku prema židovskim trgovcima naredivši uklanjanje njihovih trgovina i dućana, pri čemu su podsjetili lokalnu upravu u Bjelovaru da Židovima nije dopušten pristup na područje Krajine, »pa ni na nekoliko dana«. ⁷ Tek je 1783. donesen poseban zakon *Systematica gentis Judaicae regulatio* za Ugarsku i Hrvatsku koji je poboljšao njihov položaj u zemlji, jer su Židovi dobili pravo slobode kretanja i naseljavanja uz dozvole, slobodu vjeroispovijesti, ravnopravnost u školama i dr.

Usprkos tomu režim u Krajini je bio i dalje vrlo rigorozan prema židovskom naseljavanju. Stoga je i Buczynskog iznenadio podatak iz popisa stanovništva 1802. da se u Bjelovaru nalazi 9 Židova, unatoč strogom režimu s kojim su u skladu krajiški Židovi morali uređivati svoj svakodnevni život. U krajiškoj historiografiji jedino J. A. Demian spominje jednu židovsku obitelj (*Judenfamillie*) u Bjelovaru koja se bavila trgovinom. ⁸ Zapisnici bjelovarskog magistrata od 1799. do 1808. djelomično omogućuju rekonstrukciju društvenog položaja spomenute židovske obitelji, kojoj je glava očito bio trgovac Mojsije Rosenberger. Podatke o Rosenbergeru i njegovoj obitelji (prema *Exhibitions-Prothollima* 1799-1808. iz Hrvatskog državnog arhiva u Bjelovaru) donosi Buczynski, a ovdje ćemo izdvojiti samo podatak da je generalkomanda upozoravala 1808. bjelovarski komunitet da svaka lokalna vlast koja dopusti prisvajanje nekretnina Židovima, kao kaznu mora platiti kupovnu cijenu na račun sirotinjske zaklade. ⁹

Sve te mjere su utjecale da u slijedećim popisima do razvojačenja Vojne krajine 1871. na području Varaždinskog generalata i Bjelovara da je broj Židova bio minimalan ili ih nije bilo. Prema popisu iz 1857. u cijeloj Krajini ima samo 404 Židova, dok je na području Varaždinskog generalata (odnosno Križevačke pukovnije) živio samo jedan Židov. Na slijedećem popisu 1869./1870. stanje se nešto poboljšava, na prostoru Krajine sada živi 498 Židova, dok je njihov broj na prostoru Varaždinskog

³ Gavro, SCHWARTZ, Prilozi k poviesti židova u Hrvatskoj u XVIII. Stoljeću, *Vjestnik kraljevskog hrv. slav. dalm. arhiva*, III., 1901., Zagreb, 186. Podatak prenosi i Buczynski u svom kapitalnom djelu u dva sveska: Alexander, BUCZYNSKI, *Gradovi vojne krajine*, II., Zagreb, 1997., 130. Ovdje Buczynski griješi u navodu Schwartzova djela kada piše da je Schwartzov članak izašao 1899.

⁴ BUCZYNSKI, 1993., 63.

⁵ BUCZYNSKI, 1993., 63., Mladen, MEDAR, Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 1., 2007., 162.

⁶ BUCZYNSKI, 1993., 63.

⁷ BUCZYNSKI, 1993., 64.

⁸ Johann Andreas, DEMIAN, *Statistische Beschreibung der Militär-Gränze*; Bd. 1, welcher die Militär-Gränze in Kroatien enthält Verlagsort: [S.l.] | Erscheinungsjahr, 1806., 368.

⁹ BUCZYNSKI, 1993., 65.

generalata značajno porastao. Tako na području Đurđevačke pukovnije ima 67 Židova, a Križevačke 121 Židov, a od toga u Bjelovaru živi 21. Popis stanovništva iz 1880. (dakle nakon razvojačenja) donosi podatke za područje Bjelovarske županije u kojoj živi 1.463 Židova, od toga u gradu Bjelovaru 97.¹⁰ Na područje Bjelovara Židovi uglavnom dolaze iz Burgerlanda, Slovačke, a ponajviše Mađarske. Povećanje broja njihovih obitelji bilo je strogo zabranjeno, prema Hostineku, 50-ih godina 19. stoljeća Židovima u Krajini je čak zabranjivano sklapanje brakova jer su se vlasti bojale da će se povećati njihov broj.¹¹ U cijelom tom razdoblju Židovi su teško dobijali zavičajnost u gradu, jer je gradska uprava dugo bila sumnjičava prema »nepoznatim došljacima«, te su mnogi imali zavičajnost iz okolnih gradova, poput Koprivnice. Jedinu izuzetak i kuriozitet u Krajini bila je židovska krajiška zadruga Singera iz Bulinca, kao jedina židovska obitelj kojoj su upravne vlasti priznale status krajiške zadruge.¹²

Židovska vjeroispovjedna općina u Bjelovaru osnovana je 23. veljače 1877. godine, a njezin prvi predsjednik bio je do 6. siječnja 1878. »senior ovdašnjeg židovstva« Emanuel Ebenspanger, da bi vodstvo Židovske općine poslije njega preuzeo poznati bjelovarski knjižar i tiskar Jakob Fleischmann, koji je vodio općinu sve do 1902. godine.¹³ Rabin Grünwald u svojoj Spomenici ističe da je J. Fleischmann imao odlučujuću ulogu u osnivanju bjelovarske Židovske općine: »Bilo je to 23. veljače 1877. godine kada je gospodin Fleischmann skupio sve Izraelite koji su tada živjeli u Belovaru kako bi im toplim riječima u srce usadio potrebu osnivanja vjerske zajednice. Kao što uvijek srčan govor dopire do srca, tako je i taj topli i duboko osjećajni govor ugrijao srca slušatelja te je istoga dana, kao sretan svršetak, postignut dogovor o ujedinjenju u vjerske svrhe, kao i o plaćanju mjesečnog poreza od 45 talira za uređenje i očuvanje najpotrebnijih institucija.«¹⁴ U to vrijeme nastaje i Statut Izraelitske vjerske zajednice u Bjelovaru koji je objavljen na hrvatskom i njemačkom jeziku.¹⁵

Nekoliko dana prije 13. veljače 1877. J. Fleischmann je molio gradsku upravu za pomoć pri utemeljenju općine, pri čemu mu je odgovoreno da se i druge vjeroispovjesti same uzdržavaju. Treba spomenuti da nisu svi Židovi bili članovi navedene Židovske općine Bjelovar. Općina je izabrala Davida Lindenfelda kao čovjeka koji je dobro poznao Talmud i koji je u prvo vrijeme obavljao potrebne rituale i istodobno obnašao funkciju vođe u molitvi. Židovska zajednica Velika Kanjiža (*Nagy Kanizsa*) iz Mađarske poslala je u Bjelovar prvi Tora svezak (*Sepher Thora*). U tom je trenutku zajednica imala samo 12 članova: Emanuel Ebenspanger, Albert Liebermann, Josef Liebermann, Wilhelm Weiss, Moritz Pollak, B. Moses, S. Pfeifer, Max Storch, S. Kohn, Jacques Fleischmann, S. Braun, S. Weiler.¹⁶

Židovski hram sagrađen je posebnim zalaganjem upravo Jakoba Fleischmanna 1881. godine u stilu historicizma, pri čemu je grad odobrio 6000 opeka za gradnju hrama.¹⁷ Emanuel Ebenspanger je za kupnju zemljišta, na kojem se nalazio novoizgrađeni hram, platio iznos od 3.500 talira, dok je kuću u kojoj se nalazio prvi židovski hram 1. kolovoza 1881. kupila gospođa Martinek, rođena Raki. I kršćansko stanovništvo Bjelovara dalo je iznos od 500 talira kao svoj doprinos za izgradnju sinago-

¹⁰ Ljiljana, DOBROVŠAK, Brojčano kretanje Židova na području Bjelovarsko-križevačke županije 1857.-1918., *Radovi za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 4., 2011., 205.-235. Prema Krambergeru (Ernest., KRAMBERGER, Kr. i slob. grad Bjelovar, *Ilustrirani hrvatski pučki koledar*, 1886., Bjelovar, 48-60.) u gradu već 1886. ima »127 izraeličana«.

¹¹ BUCZYNSKI, 1997., 133.

¹² *Nezavisnost*, br. 39., 27. VIII. 1910., 2. Više u: Bogdan, STOJSAVLJEVIĆ, *Povijest sela. Hrvatska-Slavonija-Dalmacija 1848.-1918.*, Zagreb, 1973., 219.-220.

¹³ Odobrenje za osnivanje Židovske općine stiglo je 5. svibnja 1879. dostavljeno od Vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Odjela za kulturu i nastavu, broj 2270.

¹⁴ Vidi prilog na kraju rada.

¹⁵ Taj Statut se nije sačuvao. Poznata su samo *Pravila Izraelitske bogoštovne općine u Bjelovaru* tiskana 1910. godine

¹⁶ Željko, KARAULA, *Moderna povijest Bjelovara 1871.-2010*, Bjelovar, 2012., 209.

¹⁷ David Ginsberg, Crtime iz prošlosti grada Bjelovara, *Glas Bjelovara*, br. 40., 26. IX. 1936., 2.

ge. Sinagoga je svečano otvorena 19. rujna 1881. s 100 sjedećih mjesta za muškarce i 80 mjesta za žene. Zgrada je imala oblik stambene prizemnice s trokutastim zabatom i dvostrešnim krovom na čijem vrhu su bile Mojsijeve ploče.¹⁸

Prvu kratku povjesnicu Židova u Bjelovaru napisao je Moritz Grünwald,¹⁹ poznati židovski učejak (*Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien) – Festschrift zur Einweihung d. neuerbauten Synagoge am 19. Sept. 1881*) u povodu podignuća prvog židovskog hrama u gradu, a koji je kraće vrijeme bio rabin Židovske zajednice u Bjelovaru.²⁰

U prilogu ovog rada nalazi se prijevod te kratke povjesnice u povodu otvorenja sinagoge 19. rujna 1881. godine.²¹

PRILOG

O povijesti
ŽIDOVSKJE VJERSKE ZAJEDNICE
Belovar (Hrvatska)

dr. M. GRÜNWARD
Kotarski rabin

(Spomenica povodom svečanog otvorenja novoizgrađene sinagoge 19. rujna 1881. godine)

1881.

Tiskano u tiskari /J. Fleischmann/, Belovar

ČOVJEKU
KOJI JE UVELIKE ZASLUŽAN ZA OSNIVANJE
VJERSKE ZAJEDNICE U BELOVARU,

GOSPODINU JACQUESU FLEISCHMANNU

S POŠTOVANJEM
RAB. Dr. M. GRÜNWARD

¹⁸ MEDAR, 2007., 164. Hram je detaljno opisao također Medar u svom radu: Mladen MEDAR, Prilog poznavanju građevne djelatnosti u Bjelovaru, *Muzejski vjesnik*, glasilo Muzejskog društva sjeverozapadne Hrvatske, god. XVI, br. 16., Križevci, 1993., 61.-63.

¹⁹ Moritz, Grünwald (29. III. 1853., Ungarisch Hradisch, Moravia, - 10. VI. 1895. London), poznati židovski učejak i austrijski rabin. Nakon kratkog boravka u Pragu od 1878 polazi u Breslau židovsku bogosloviju. Godine 1881 bio je pozvan da preuzme službu rabina u Bjelovaru (1881.-1884.), a od 1884.-1887 služi kao rabin u mjestu Pišek, Češka, a zatim u razdoblju od 1887. do 1893 od mjestu Jung-Bunzlau. Poslije toga postaje glavni rabin u Bugarskoj, sa sjedištem u Sofiji. M. Grünwald bio i poznati lingvist i član nekoliko znanstvenih društava, uključujući i Société de Numismatique et d'Archéologie. U Bugarskoj je bio vrlo cijenjen zbog svoje službe od strane princa Ferdinanda i bugarske vlade. Njegova djela su: »Die Bibel, der Talmud und die Evangelien« (1877); »Zur Gesch. der Gemeinde Dyhernfurth« (1882); »Zur Gesch. der Jüdischen Gemeinde in Ragusa« (1883); »Gesch. der Juden in Böhmen« (1st part, 1886); »Ueber das Verhältniss der Kirchenväter zur Talmudischen und Midraschischen Literatur« (1891); »Ueber den Einfluss der Psalmen auf die Entwicklung der Christlichen Liturgie und Hymnologie« (1892); »Rabbi Salomo Efraim Luntschitz« (1892); »Sitten und Bräuche der Juden im Orient« (1894). (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6912-grunwald-moritz>), preuzeto 10. II. 2013.)

²⁰ Moritz, GRÜNWARD, *Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien) - Festschrift zur Einweihung d. neuerbauten Synagoge am 19. Sept. 1881.*, J. Fleischmann, Belovar, 1881.

²¹ Ovime je ispravljen podatak koji se ponavlja u radovima prethodnih autora da je prva židovska sinagoga u Bjelovaru otvorena 1882. godine.

Belovar,²² slobodni kraljevski grad, koji je nekada pripadao Vojnoj krajini, tek od raspada Vojne krajine, dakle od godine 1868., nastanjuje židovske stanovnike. Do tada je Izraelitima bilo dopušteno da se samo *jednodnevno* zadržavaju u jednom jedinom mjestu Vojne krajine. Milošću Njegovog Visočanstava cara i kralja Franje Josipa I., židovi koji su razdjeljivali ljude od ljudi srušeni su, a stvoren je savez ljubavi i skladnog zajedničkog djelovanja svih građana Austrijskog Carstva, savez koji mnogo čvršće i dublje povezuje te koji općoj ljudskoj dobrobiti daje više koristi nego izdvajanje i osamljivanje. Kao što je to uvijek slučaj da zajednička bol čvršće povezuje negoli zajednička radost, tako je kamen temeljac za osnivanje zajednice stvoren smrću prvog židovskog stanovnika po imenu Margulith jer se, kada je on preminuo, ukazala potreba za izgradnjom grobnice u koju će se položiti njegovi posmrtni ostaci. Odmah se ovdje u čast ljudi i gradskih tijela treba naglasiti da je grad dao mjesto koje je u tadašnjim uvjetima za zadovoljavanje trenutnih potreba bilo dovoljno. No, nakon detaljnog ispitivanja stručnjaka, pokazalo se da to mjesto nikako nije prikladno za mjesto na kojem bi se sahranjivalo. Stoga je najveće nastojanje sadašnje židovske vjerske zajednice u Belovaru bilo stjecanje odgovarajućeg božjeg tla (groblja) pokraj katoličkog i grkokatoličkog groblja. Iz plemenitog sudjelovanja, koje kako državna tako i gradska tijela ulažu u zajednicu koja nastaje, proizlazi nada da će i ovome u potpunosti biti ukazana pomoć.²³

Protoklo je gotovo desetljeće, a da se židovski stanovnici Belovara nisu udružili kako bi se vjerski izdignuli te uveli bogoslužje kakvo treba biti te koje bi bilo u duhu vremena. Muškoj i časnoj odluci sadašnjeg predstojnika gospodina J. Fleischmanna treba zahvaliti da se Belovar u Izraelu danas smatra vjerskom zajednicom.

Bilo je to 23. veljače 1877. godine kada je gospodin Fleischmann skupio sve Izraelite koji su tada živjeli u Belovaru kako bi im toplim riječima u srce usadio potrebu osnivanja vjerske zajednice. Kao što uvijek srčan govor dopire do srca, tako je i taj topli i duboko osjećajni govor ugrijavao srca slušatelja te je istoga dana, kao sretan svršetak, postignut dogovor o ujedinjenju u vjerske svrhe, kao i o plaćanju mjesečnog poreza od 45 talira za uređenje i očuvanje najpotrebnijih institucija.

Danom osnivanja belovarske židovske općine smatra se 23. veljače 1877. godine. Od tada do dana današnjeg među židovskim stanovnicima u Belovaru vlada sloga i skladno zajedničko djelovanje koji su na vidjelo iznijeli ugodne rezultate te će oni, ako Bog da, osnovati još poneku instituciju koja će štovati i poticati Židove i židovstvo. Prvo i najvažnije za osnivanje, iako male, no samostalne općine, bilo je da postoje čvrsta volja i potreban novac, a oni su postojali. Sada je zadatak koji se trebao obaviti još uvijek bio velik i težak, i to zadatak koji je vodio u dva smjera; prema van, to jest prema političkom tijelu te prema unutra, što se odnosilo na vjersko vodstvo.

Prema van valjalo je načiniti nacрте statuta te za iste dobiti odobrenje političkog tijela. Kao što je to uvijek bio slučaj, odobrenje je tek 5. svibnja 1879. dostavljeno od Vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Odjela za kulturu i nastavu, broj 2270. Iako je to trajalo gotovo dvije godine, kratko se nakon sjednice održane 23. lipnja trebala urediti unutarnja vjerska uprava. U osobi gospodina Davida Lindenfelda zajednica je pronašla čovjeka koji u cijelosti odgovara njezinim potrebama; čovjek koji je u oba dijela Talmuda naobražen te koji je obavljao ritualno klanje i istodobno obnašao funkciju vođe u molitvi. Tu je službu gospodin D. Lindenfeld, ispunjavajući s potpunom revnošću svoje obveze, obnašao 4 godine, od 12. lipnja 1877. do 15. kolovoza 1881. godine. U tom je trenutku zajednica imala 12 članova: to su bila sljedeća gospoda: Emanuel Ebenspanger, Albert Liebermann, Josef Liebermann, Wilhelm Weiss, Moritz Pollak, B. Moses (sada u Rači), S. Pfeifer, Max Storch, S. Kohn, Jacques Fleischmann, S. Braun, S. Weiler.

²² Oznaka M.G. znači da je bilješku pisao Moritz Grünwald. (M. G.) O značenju riječi Belovar pisao je ravnatelj Novotni u 1. godišnjem izvješću realne gimnazije u Belovaru 1876.-1877. u svom radu: Prilazi kulturnoj i literarnoj historiji u Hrvatskoj t. 10., napomena 5. Odlučno se protivi načinu pisanja Belovar i Bellovar te traži da se piše Bjelovar. Na drugom ćemo mjestu dokazati, slijedeći etimologiju Bellovar kao ratni grad, da je to jedini ispravan način pisanja. Čak i na poštanskom pečatu piše Bellovar.

²³ Ukopi na židovskom dijelu bjelovarskog groblja obavljaju se od 1876. godine.

Na taj je način postignut odgovarajući vjerski red, no tako se, kako bi se ostvarila namjera, trebala osnovati institucija koja će bolesnima i umirućima pomagati u njihovim posljednjim trenucima života i, tješeći ih, biti pored njih i njihovim posmrtnim ostacima na najdostojansveniji način odati posljednju počast. Bilo je to 6. siječnja 1878. godine kada je u navedene svrhe osnovano društvo Kevra Kadiša²⁴ (Sveto društvo), a tog je dana i gospodin Jacques Fleischmann izabran za predstojnika vjerske zajednice u Belovaru, a tu funkciju na dobro općine s velikom čašću i danas obnaša.

Do 6. siječnja 1878. godine funkciju predstojnika u vjernosti i ljubavi obnašao je *senior* ovdašnjeg židovstva, gospodin Em. Ebenspanger, čija je ta ista ljubav i vjernost i dana današnjeg vidljiva u procvatu ovdašnje zajednice. O njegovim daljnjim zaslugama i nastojanjima kasnije će se govoriti. Dana 22.2.1877. provizorno izabrani Kasije gospodin Albert Liebermann i danas tu počasnu funkciju obnaša odano, ispunjavajući vjerno svoje obveze. Čim se u austro-ugarskim židovskim zajednicama doznalo da se u Belovaru osniva židovska zajednica, s mnogih je strana od njih stizala djelotvorna potpora, a potvrđena židovska vjernost i ovdje se iskazala na način koji razveseljava srce. Tako je, primjera radi, židovska zajednica dostojna poštovanja, Velika Kanjiža (Nagy Kanizsa) iz Mađarske, poslala Tora svezak (Sepher Thora) koji je u bogoštovnoj zajednici i danas u uporabi.

Da taj Tora svitak ovdje još uvijek postoji, treba zahvaliti dobrostivom zagovoru nadrabina Kanjiže, Njegovog Dostojanstva gospodina Fassela. Taj častan čovjek visoke starosti pomaganje je smatrao svojom svetom obvezom. Neka ga za to stigne Božja nagrada! I od glavnog grada Zagreba mlada je zajednica u nastajanju primila mnoge dokaze simpatije koja je stizala iz dubine srca. Tako je između ostaloga ovdašnjoj zajednici za potrebe sinagoge prepuštena pozlaćena deka od crvenog baršuna.

U međuvremenu se broj židovskih obitelji u Belovaru povećao, pa čak i broj židovskih obitelji koje su pripadale Belovarskoj županiji, a nakon što je 5. svibnja 1879. godine Vlada milostivo izdala odobrenja za osnivanje samostalne vjerske zajednice, trebalo se usmjeriti na gradnju suvremene sinagoge. Nakon što je člankom 3. Pravila²⁵ (statuti) propisano i ono doslovce glasi »da je svaki Izraelit u Belovaru te svaki Izraelit koji živi u njegovoj podžupaniji dužan, unutar tri mjeseca od stupanja na snagu tog statuta, prema svojem mjestu stanovanja učlaniti se u općinsku zajednicu, trebalo je naći prostora za veliku sinagogu. Sinagoga koja je svečano otvorena 19. rujna ima 100 sjedećih mjesta za muškarce i 80 mjesta za žene.

Tada je valjalo upotrijebiti sva sredstva kako bi sva pažnja bila usmjerena samo na gradnju sinagoge. Iako su u početku sredstva izvana štedljivo pristizala, ipak, izvanredno požrtvovanje koje je pridonosilo svaki član belovarske židovske vjerske zajednice, dovelo je do sretnog cilja. S posebnom se pohvalom ovdje treba istaknuti ime gospodina Emanuela Ebenspangera koji je za kupnju mjesta, na kojem se sada nalazi novoizgrađeni hram, dao iznos od 3500 talira. Kuću u kojoj se sada nalazi hram 1. kolovoza 1881. kupila je gospođa Martinek, rođena Raki.

Hvale vrijedan Izraelitski savez u Beču koji je od svoga osnutka ublažio mnoge jadi, brisao mnoge suze, umirivao mnoge brige, širio mnogo znanja, osnovao mnoge škole, a na čijem čelu stoji za židovstvo visokozaslužan čovjek, gospodin Josef Ritter von Wertheimer, dostojno okolnosti koje vladaju u Belovaru, na dopis od 15. svibnja 1880. godine upućen od gospodina J. Fleischmanna odobrio je dvogodišnju potporu od 100 talira godišnje kako bi postojeća škola u Belovaru bila proširena i udovoljavala suvremenim pedagoškim i higijenskim zahtjevima. Na dopis sadašnjeg kotarskog rabina dr. M. Grünwalda od 2. rujna, hvalevrijedan Izraelitski savez u Beču vjerskoj je školi dobrovoljno poslao dvije zidne ploče koje je on objavio, a koje sadrže izreke iz nauke o dužnostima i običajima, za što se hvalevrijednom savezu javno izreče zahvala. Ne treba sumnjati u to da će hvalevrijedan savez i dalje

²⁴ (M. G.) Počasnu funkciju Kevra Kadiše obnaša predsjednik gospodin Josef Liebermann, a gospodin Max Storch mu u tome pomaže.

²⁵ (M.G) Statuti Izraelitske vjerske zajednice u Belovaru objavljeni su na hrvatskom i njemačkom jeziku. Tekst članka 3. na hrvatskom jeziku glasi: Svaki u gradu Belovaru i podžupaniji belovarskoj trajno stanujući Izraelit jest dužan, čim ova pravila kriepostna postanu, odnosno potvrđena budu, za tri mjeseca se u svezu obćine primiti dati.

poticati zajednicu s velikim težnjama. Srdačna i nelicemjerna zahvala malodobne djece i mladeži, kao i svih belovarskih židovskih obitelji, bit će mu najljepša nagrada.

Kršćansko stanovništvo Belovara dalo je ne mali iznos od 500 talira kao svoj doprinos za izgradnju sinagoge.

No, i pojedina židovska gospoda, željna posebnog zalaganja za židovstvo, da gradnji sinagoge pridonesu svoje jaganjce, smatrali su svojom svetom obvezom; tako su braća Hirschler iz Also Domboru (Post Kottori) doprinijela za gradnju hrama s 50 guldena. I ovoj se časnoj braći za njihov plemeniti čin ovdje javno zahvaljuje.

Slobodni kraljevski grad Belovar iz ureda načelnika gospodina Cuvaja²⁶ donirao je 6000 cigli za gradnju sinagoge (broj 1201/45 iz godine 1881.). Gradska uprava i inače je plemenito i žrtvujući svoje vrijedno vrijeme pokazala simpatije za gradnju hrama, a zasigurno će joj belovarski Židovi i u dalekoj budućnosti biti jako i duboko zahvalni.

Ne manja zahvala ide hvalevrijednom kraljevskom županu u osobi općeštovanog gospodina Lazara Davidovića²⁷ koji je u svako doba bio tu kada je za Izraelitsku vjersku zajednicu trebalo nešto reći ili napisati. Njegovoj usluzi i sudjelovanju treba zahvaliti da su porezni doprinosi židovskih obitelji koje su pripadale kotaru Belovar s uzornom točnošću stizali. Sigurno je da će takav plemeniti čin, osim nagrade koju sam sa sobom nosi, Bog nagraditi, a mi, u interesu grada i Izraelitske vjerske općine, od srca želimo da taj gospodin koji se marljivo zalaže za javno dobro još dugo u Belovaru nastavi svoju korisnu djelatnost!

Osim spomenutog pozlaćenog zastora (*porauches*), od predsjedništava općine Zagreb već je 21. lipnja 1878. stigao i Ner tomid (srebrna lampa) čije svjetiljke simboliziraju vječno svjetlo. (Broj 673-1878). Neka je tom hvalevrijednom predsjedništvu zato srdačno hvala.

No, nisu se samo muški stanovnici Belovara i njihova okolina ujedinili kako bi djelovali plemenito i marljivo. I ženske su se članice natjecale u ljubavi prema židovstvu tako što su preuzele jednu od najljepših strana tog djelovanja, dobra djela koja pripadaju nježnom mekom biću. Osnovano je žensko izraelitsko društvo u kojem sudjeluju *sve Židovke* Belovara i sklono djeluju. Sadašnje predsjedništvo čine gospođa Charlotte Ebenspanger kao predsjednica te gospođa Rosa Fleischmann i gospođa Pollak kao članice odbora. Osim plemenitog tihog dobročinstva koje su te žene davale, nabavile su i *porauches* za novoizgrađenu sinagogu koji odaje potpunu čast ne samo plemenitim srcima darovateljica nego i njihovom smislu za lijepo. Već davno je u židovstvu priznavana i naglašavana važnost ženskog spola, tako da u Talmudu stoji, da je Jeruzalem očuvan samo zahvaljujući vrijednosti, čistoći u običajima i plemenitom smislu žena, te tako o židovskim ženama u Belovaru, na njihovu pohvalu, želimo reći da ne zaostaju za svojim uzorima i da su dostojne židovskog imena koje na poseban način u sebi sadrži dobrotvorno djelovanje. Skromno djelovanje žena neka i dalje raste i budućnost će tako uvijek biti vesela i razdragana. I tako, sa svih strana srdačno podupirana gradnja hrama je započela, a na dan zaruka Njegove Carske Visosti prijestolonasljednika Rudolfa s prijestolonasljednicom Stefanie postavljen je kamen temeljac za sinagogu u prisutnosti visokoštovanog gospodina nadžupana Lazara Davidovića, tadašnjeg gradonačelnika gospodina Georga Cuveia i belovarskog stanovništva koje je marljivo sudjelovalo.²⁸ Gospodin predsjednik J. Fleischmann tim je povodom sastavio spomenicu na njemačkom jeziku.

Nakon što su svi Izraeliti koji su pripadali Belovarskoj podžupaniji obvezani na plaćanje poreza Židovskoj autonomnoj vjerskoj zajednici u Belovaru, broj članova iznosio je 80: njihova imena navest ćemo na kraju.

Nakon što se gradnja sinagoge približavala kraju, valjalo se pobrinuti za propovijed u duhu vremena, kao i za zbor u Božjoj kući. Iako je to zahtijevalo veliku novčanu žrtvu općine, ona se na to odlučila te je tako istodobno gospodin dr. M. Grünwald, štićenik Židovskog teološkog seminara u

²⁶ Juarj Cuvaj, bjelovarski načelnik (1871.-1881.)

²⁷ Lazar Davidović, župan Bjelovarske županije (1878.-1884.)

²⁸ Zaruke carevića Rudolfa Habsburgovca i belgijske princeze Stephanie održane su 7. ožujka 1880. godine.

Wroclawu, postavljen za kotarskog rabina, a gospodin Karl Löwi za pjevača i osobu zaduženu za obredno klanje.

To je u kratkim crtama povijest nastanka Židovske autonomne vjerske zajednice u Belovaru. Ako je piscu ovoga dopušteno da izrazi svoju želju i molbu, onda je to da uvijek vjerno stoje jedan iza drugoga kao što je to do sada slučaj bio, te da i dalje s vatrom u srcu i marljivo vjeruju u domovinu tako da Božji blagoslov svakog pojedinog člana zajednice uvijek i svugdje prati te da sadašnje belovarsko židovstvo kasnijim potomcima služi kao svjetleći neprolazni uzor istinske pobožnosti. Neka Bog tako odluči.²⁹

Belovar, 11. rujna 1881.; 16. Ellul 5643

Dr. M. GRÜNWALD

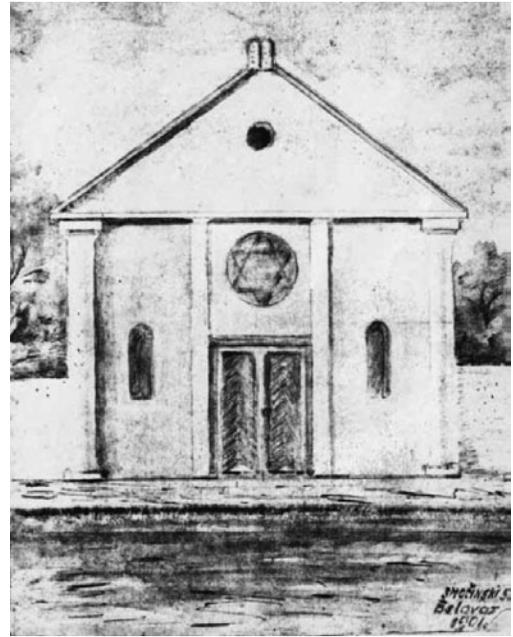
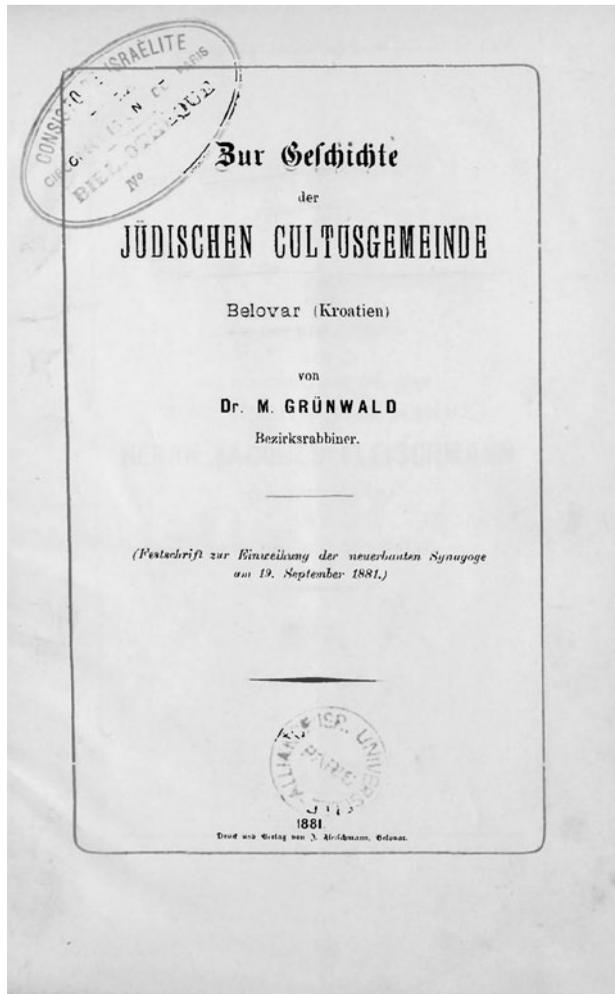
Kotarski rabin

Tijekom završne korekture ovog zbornika vratila se u Kanjižu na inicijativu gospodina Wilhelma Weissa poslana molba hvalevrijedne vjerske zajednice u Belovaru za poticanjem općine u nastajanju, s odlukom predsjedništva hvalevrijedne vjerske zajednice, zajednice Kanjiže vrijedne poštovanja, da se taj svitak Tore belovarskoj zajednici daje u vječno vlasništvo. Neka se ovime javno srdačno izrazi zahvala hvalevrijednom predsjedništvu zajednice Kanjiže, kao i gospodinu Wilhelmu Weissu.

Članovi Židovske vjerske zajednice su sljedeći:

Gospodin		Josef Lausch	-II-	Fleischhacker	-II-
J. Fleischmann	Belovar	Sigm. Löwi	-II-	B. Mozes	Rača
Em. Ebenspanger	-II-	Em. Braun	-II-	H. Leipnik	-II-
A. Liebermann	-II-	Sigm. Singer	-II-	Nathan Weisz	Kovačica
J. Liebermann	-II-	Ign. Hirschler	-II-	Ludvig Weisz	Pavlovac
M. Pollak	-II-	Vürzburger	-II-	J. Singer	Bulinac
W. Weisz	-II-	Augenfeld	-II-	Alb. Majer	Berek
M. Storch	-II-	Jos. Dencht	Ferdinand	S. Micki	Palešnika
S. Kohn	-II-	Ludw. Singer	-II-	M. Fleischacker	Tomašica
S. Pfeifer	-II-	S. Bruckner	-II-	A. Kohn	Topolovec
K. Steiner	-II-	Goldschmid Filip	-II-	L. Rosenberg	Kapela
Ig. Beck	-II-	Schulz	-II-	S. Mailänder	Diklince
S. Seligmann	-II-	M. Fischer	Sirova Katalena	S. Majer	Križ
S. Grosz	-II-	J. Blühweis	Ivanska	Fr. Glück	Jasenaš
Pinka Steiner	-II-	S. Rosenberg	Ploščica	Sig. Neumann	Grubišnom polju
B. Beck	-II-	D. Kreutzer	Trojstvo	S. Klein	Ivanovo selo
Dentsch	-II-	N. Steiner	-II-	S. Fürst	Orlovac
Schwarz	-II-	J. Schreiber	Prugovac	Ig. Berković	Hercegovac
Leop. Kohn	-II-	J. Leipnik	-II-	Jos. Juhn	Zdenec
Mavro Kohn	-II-	J. Krans	Kladare	M. Berger	-II-
Ig. Fuchs	-II-	H. Rotter	Dinjevac	M. Rosenberg	Predavac
Hernstein	-II-	B. Dorner	Sesvete	Blechner	Kalinovaz
L. Neumann	-II-	J. Präger	Kozarevac	Jakob Weinberger	-II-
N. Steiner	Brezovac	M. Steiner	Sesvete	Gestetner	Budrovec
Josef Kohn	St. Georgen	J. Goldschmied	Pisanica	Maschankza	Tomašica

²⁹ (M.G.) Ovaj se nacrt morao načiniti unutar dva dana te je potomstvu morao prenijeti samo najvažnije podatke iz najtežeg vremena punog zbivanja. Neka nam Bog da da ovo djelo proširimo i upotpunimo.

Slika 1. Židovski hram u Bjelovaru (1881.) po crtežu Srečka Smočinskog iz 1901. (Slika je preuzeta iz navedenog rada Mladena Medara koji posjeduje kopiju crteža)

Slika 2. Povijest židovske kulturne općine u Bjelovaru, objavljena 1881. godine

Slika 3. Prijenos Tore iz staroga u novi hram 1917 (Medar)

ZUR ERÖFFNUNG
der
EINWEIHUNGSFEIERLICHKEITEN
spricht das Mädchen
JOSEFINE EBENSPANGER
den von Rabb.
Dr. M. GRÜN WALD
zu diesem Behufe verfassten

Festgruß

I.

Seid herzlich willkommen, Ihr Gäste all'
Zum Freudenfest, das heut wir begehen
Des Jubels Ruf donnernd erschall'
Zum Ehrentag von Gott ersehen.

II.

Und habet Dank viel tausendfach
Das ihr hieher seid gekommen,
Zu schmücken so den heutigen Tag
Der stets Euch sei zum Frommen.

III.

Denn neu erbaut zu Gottes Ehr'
Zur Menschheit wahren Heil
Ist nun ein Tempel, würdig, hehr,
An dem Ihr innig nehmet Theil.

IV.

So seid gesegnet für und für
Vom Kindesmunde, rein und wahr,
Und wahres Glück Euch immer zier'
Wie Sonnenstrahl so hell und klar.

SUMMARY

This paper is a brief introduction to the history of Jewish settlement in Varazdin Generality and Bjelovar brings results Commemorative ceremony on the occasion of the opening of the newly built synagogue 19th rujna 1881st in Bjelovar (Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien)) written by the famous Jewish scholar Moritz Grunwald, who was the rabbi of Bjelovar 1881st to 1884th year.

REGESTA ZA POVIJEST KOPRIVNICE DO 1600. GODINE (IZBOR)

REGESTA FOR HISTORY OF KOPRIVNICA UNTIL 1600 (SELECTION)

Hrvoje PETRIĆ

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, Zagreb

hpetric@ffzg.hr

Primljeno: 2.3.2013.

Prihvaćeno: 14.5.2013.

Grada

SAŽETAK

Tekst sadrži regesta za povijest Koprivnice od početka 13. do kraja 16. stoljeća. Regesta su napravljena po subjektivnom izboru autora.

1207.

Spominje se potok "Quopurniche" na međi ivanovačkog posjeda uz potoke Glogovnica i Rasinja (to je inače prvi spomen Koprivnice kao toponima)

(CD, sv. 3, str. 73)

1272.

Kaštelan "castri Kapurnicha", "castro Kopurnycha".

(CD, sv. 7, str. 415)

1308.

Koprivnička općina izdala ispravu za Jurja koji podigao tri mosta da smije držati kmetove na svom posjedu. Potvrđeno 1309. i 1315. godine.

(N. Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica 1987., str. 58. i 59; Codex Andegavensis, str. 386.)

Križevci, 19. travnja, 1316.

Na međi posjeda komarničkih plemića spominje se velika cesta koja vodi u Koprivnicu. Spominje se i potok Koprivnica (fluii Koproncha).

(CD, sv. 8, str. 425)

Budim, 24. prosinca, 1321.

Oporuka Jakova, sina Petrovog. Ostavlja koprivničkim franjevcima vinograd za gradnju njihove crkve.

(CD, sv. 9, str. 40)

Križevci, 8. rujna, 1326.

Ban Mikac daruje Mateju Matejeviću posjed Ernevec "između međa Koprivnice i Rovišća".

(CD, sv. 9, str. 308)

Steničnjak, 16. rujna, 1327.

Spominje se Ivan, sin Pavla, kaštelan Koprivnice.
(CD, sv. 9, str. 359)

Rovišče, 2. srpnja, 1331.

Spominje se Ivan, sin Pavla kaštelan Koprivnice i župan Roviščanske županije (spominje se i 19. srpnja iste godine)
(CD, sv. 9, str. 567)

1332. – 1337.

Svećenik Martin iz Koprivnice platio pola marke za papu.
(CD, sv. 10, str. 48, 55)

Koprivnica 29. travnja 1333; Koprivnica, 9. i 25. svibnja 1335; Zagreb, 24. veljače 1336; Koprivnica, 5. kolovoza 1336; Koprivnica, 11. studenoga 1336.; Koprivnica, 1. ožujka 1337.

Ban Mikac uređuje u Koprivnici
(CD, sv. 10, str. 97, 210, 213-214, 254, 271, 282, 302)

Zagreb, 1334.

Popis župa Zagrebačke biskupije. Spominje se župna crkva Sv. Nikole u Koprivnici.
(J. Buturac, Popis župa Zagrebačke biskupije iz 1334. i 1501. godine, Starine, knj. 59, Zagreb 1984., str. 76)

29. kolovoza, 1337.

Koprivnica je jedno od tri mjesta na kojima se objavljuje poziv na sud (ostala mjesta su Križevci i Sredice). Na granici posjeda Peturkova gorica (istočno od Koprivnice spominje) se cesta koja vodi iz Bregi u Koprivnicu.
(CD, sv. 10, str.)

Koprivnica, 3. svibanj 1338.

Mikac, ban cijele Slavonije, uređuje izbor suca u Koprivnici.
(HDA, GK, kut. 1, br. 1; VZA, sv. 2, str. 170; CD, sv. 10, str. 388-389)

Zagreb, 31. listopad 1339.

Ban Mikac nalaže "ljudima iz Komarnice, a posebno građanima Koprivnice" da plate desetinu zagrebačkoj crkvi.
(CD, sv. 10, str. 499)

Zagreb, 9. srpnja, 1341.

Petar "rector ecclesie et plebis b. Nicolai de Koproncha" je predstavnik čazmanskog kaptola u nekom sporu.
(CD, sv. 10, str. 630)

Avignon, 16. listopad 1345.

Čanadski biskup Grgur Koprivničanec piše da je osnovao kapelu i hospital Svete Ane u Koprivnici.
(CD, sv. 11, str. 240-241)

Višegrad 29. siječnja 1346; 15. kolovoz 1346.; 15. kolovoz, 1347.; 16. kolovoz 1347.

Nekoliko isprava o plaćanju desetine od strane Koprivničanaca.
(CD, sv. 11, str. 270 itd.)

Zagreb, 5. prosinac 1351.

Cesta od Koprivnice za Rovišće.

(CD, sv. 12, str. 48)

Zagreb, 12. listopad 1352.

Vinogradi crkve Sv. Nikole u Koprivnici.

(CD, sv. 12, str. 126)

Zagreb, 10. ožujak 1353.

Stjepan, herceg cijele Slavonije, Hrvatske i Dalmacije oslobađa koprivničke građane od sudbenosti stranih sudaca, daje im slobodu izbora suca i župnika te da mogu grad ograditi drvenim utverdama.

(HDA, GK, kut. 1, br. 2; VZA, sv. 2, str. 171; CD, sv. 12, str. 149.)

Zagreb, 8. prosinac 1353.

Stjepan, herceg cijele Slavonije, Hrvatske i Dalmacije, određuje da se bilježniku grada Koprivnice Ambrozu i njegovim nasljednicima na bilježničkoj časti daje jedna šesnaestina gradskih dohodaka.

(HDA, GK, kut. 1, br. 3; VZA, sv. 2, str. 172; CD, sv. 12, str. 215.)

Zagreb, 7. siječanj 1354.

Herceg Stjepan daje građanima Koprivnice pravo uživanja šuma koprivničke utvrde.

(HDA, GK, kut. 1, br. 4; VZA, sv. 2, str. 173; CD, sv. 12, str. 218.)

Budim, 27. travanj 1355.

Margareta, supruga hercega Stjepana, naređuje kaštelanima koprivničke utvrde da štite koprivničke građane u njihovim slobodama.

(HDA, GK, kut. 1, br. 5; VZA, sv. 2, str. 174; CD, sv. 12, str. 288.)

Zagreb, 13. lipanj 1355.

Zagrebački kaptol prepisuje povelju hercega Stjepana od 10. ožujka 1353.

(HDA, GK, kut. 1, br. 6; CD, sv. 12, str. 292.)

Virovitica, 4. studeni 1356.

Kralj Ludovik I. podijeljuje građanima Koprivnice slobode kraljevskog, slobodnog i glavnog grada.

(HDA, GK, kut. 1, br. 7; VZA, sv. 2, str. 174; CD, sv. 12, str. 373.)

Križevci, 28. ožujak 1360.

Magistar Pavao, župan Križevačke županije i tamošnji plemići svjedoče u jednoj parnici u kojoj se spominje cesta koja je išla od Rovišća do Koprivnice.

(CD, sv. 13, str. 17-18.)

Zagreb, 19. srpanj 1367.

Stjepan sin Mikca primorao je koprivničke građane da mu plaćaju pristojbu. Građani su se žalili pa je ban Nikola Seči proveo istragu. Ban određuje da Stjepan pokaže svoje isprave o pravu ubiranja mitničke pristojbe.

(VZA, sv. 2, str. 177-178.)

Koprivnica, 3. svibanj 1371.

Kralj Ludovik I. naređuje na pritužbe koprivničkih građana velikašima da ne smiju samovoljno suditi građanima Koprivnice, već imadu tužbu dignuti pred njihovim gradskim sucem.

(HDA, GK, kut. 3, br. 1; VZA, sv. 2, str. 178; CD, sv. 14, str. 333.)

Trenčin, 12. lipanj 1371.

Kralj Ludovik I. nalaže zagrebačkom kaptolu, da pošalje svog predstavnika, koji će biti prisutan kod uređanja međa između posjeda grada Koprivnice i posjeda Stjepana sina Mikčevog.

(HDA, GK, kut. 2, br. 3; Iz prijepisa zagrebačkog kaptola 6. srpnja 1371; CD, sv. 14, str. 355.)

Zagreb, 6. srpanj 1371.

Zagrebački kaptol po nalogu kralja Ludovika I. od 12. lipnja 1371. uređuje granice posjeda Koprivnice i posjeda Stjepana sina Mikčeva.

(HDA, GK, kut. 2, br. 3; Iz prijepisa bana Hermana Celjskog od 8. svibnja 1423; CD, sv. 14, str. 359.)

Zagreb, 2. veljača 1372.

Zagrebački kaptol prepisuje povelju kralja Ludovika I. od 4. studenoga 1356.

(HDA, GK, kut. 1, br. 8; CD, sv. 14, str. 392. - iz potvrde kralja Žigmunda 5. ožujka 1394.)

Koprivnica, 1. svibanj 1376.

Koprivnička općina donosi statut, da će ona odgovarati za slučaj ako njezin građanin na području grada ubije kojega stranca braneći sebe ili svoju slobodu.

(VZA, sv. 2, str. 179-180; CD, sv. 15, str. 200-201.)

Virovitica, 21. travanj 1391.

Kraljica Marija oslobađa grad Koprivnicu na godinu dana od plaćanja svih daća.

(HDA, GK, kut. 3, br. 2; VZA, sv. 2, str. 180.)

Trnava, 5. ožujak 1394.

Kralj Žigmund potvrđuje povelju kralja Ludovika I. od 4. studenoga 1356. izdanu za Koprivnicu, kako ju je prepisao zagrebački kaptol 2. veljače 1372.

(HDA, GK, kut. 1, br. 9; VZA, sv. 2, str. 181.)

Wywar (Novigrad), 30. siječanj 1396.

Kralj Žigmund naređuje meštru Stjepanu zvanom Vrdug od Prodavića da koprivničkom sucu Jakobu dade zadovoljštinu za šest oduzetih volova koje mu je oteo Stjepanov službenik Blaž de Borswa.

(HDA, GK, kut. 3, br. 3; CD, sv. 17, str. 343.)

Kod Krupe, 16. listopad 1405.

Kralj Žigmund oslobađa koprivničke građane od svih podavanja za vrijeme od 4-5 godina.

(HDA, GK, kut. 3, br. 4; VZA, sv. 2, str. 181.)

Ludbreg, 12. prosinac 1407.

Kralj Žigmund određuje građanima, jobagionima, puku itd. u okolišu grada Koprivnice i utvrde Kwkaproncha rok za izjavu i svjedočanstvo glede plaćanja denara od vinograda u kotaru iste utvrde.

(HDA, GK, kut. 3, br. 5 - iz izvještaja kaptola čazmanskog od 17. siječnja 1408; VZA, sv. 2, str. 182.)

17. siječanj 1408.

Čazmanski kaptol izvješćuje o istrazi glede plaćanja denara od vinogada u kotaru utvrde Kwuar.

(HDA, GK, kut. 3, br. 5 - iz prijepisa odnosno potvrde kralja Žigmunda od 29. kolovoza 1411; VZA, sv. 2, str. 215.)

29. kolovoz 1411.

Kralj Žigmund potvrđuje privilegije grada Koprivnice od 1356. godine.

(HDA, GK, kut. 3, br. 5; VZA, sv. 2, str. 217-218.)

29. kolovoz 1411.

Kralj Žigmund potvrđuje za grad Koprivnicu izvještaj čazmanskog kaptola od 17. siječnja 1408. s pogledom na istragu o plaćanju denara od vinograda u držanju utvrde Kwkaproncha.

(HDA, GK, kut. 3, br. 5; VZA, sv. 2, str. 219.)

Koprivnica, 2. listopad 1412.

Kraljica Barbara potvrđuje ispravu kralja Žigmunda od 29. kolovoza 1411.

(HDA, GK, kut. 3, br. 6; VZA, sv. 2, str. 220.)

Koprivnica, 13. kolovoz 1417.

Mihael Gallicus, prisežnici i cijela općina grada Koprivnice svjedoče da udovica koprivničkog suca Kusaaka, Ilka i Lucija, njegove sestre, prodaju samostanu Blažene Djevice Marije u Koprivnici mlin u Brestovcu.

(Arhiv HAZU, D-VIII-68; PSZB, sv. 5, str. 528.)

2. svibanj 1422.

Srbi (Rašani) bježeći pred Osmanlijama preuzimaju obranu Velikog i Malog Kalnika, Koprivnice, Medvedgrada, čine razna nasilja pa ih kralj Ladislav opominje i prijeti kaznama.

(VZA, sv. 7, str. 130.)

Budim, 24. veljača 1423.

Kralj Žigmund na molbu koprivničkog suca Radoslava i prisežnika Fabijana dozvoljava koprivničkim građanima da se mogu služiti šumama kraljevske utvrde Kewar (Kamengrad), kako su se služili do tada, ali su im to pravo uskratili kaštelani kevarski (kamengradski). Kralj nalaže kaštelanu Kewar da ne smeta koprivničke građane u uživanju šume koja pripada istom kaštelu. Jedino Koprivničanci ne smiju posječeno drvo prodavati.

(HDA, GK, kut. 3, br. 7; VDA, sv. 4, str. 79.)

Budim, 26. veljača 1423.

Kralj Žigmund nalaže banu Hermanu Celjskom da uredi međe posjeda koprivničkih građana, kojima su đurđevački kaštelani i plemići od Temerja te kraljevski kaštelan u Kwaru pobrkali međe i neke zemlje posvojili.

(HDA, GK, kut. 2, br. 3 - iz prijepisa Hermana Celjskog od 8. svibnja 1423; VDA, sv. 4, str. 79.)

Križevci, 8. svibanj 1423.

Herman Celjski, ban Slavonije prepisuje ispravu kralja Žigmunda od 26. veljače 1423, koju mu je predočio Ladislav sin Nikole, koprivnički sudac, te svjedoči, da je u smislu toga kraljeva naloga uređio međe posjeda koprivničkih građana.

(HDA, GK, kut. 2, br. 3; VDA, sv. 4, str. 79.)

Koprivnica, 19. siječanj 1424.

Ladislav literat, sudac, prisežnici i cijela općina grada Koprivnice potvrđuju da su pred njima Emerik sin Lovre i njegova supruga Jelena, kći Grgura za 20 maraka sredbra prodali Pasinu neku zemlju, koja leži između zemljišta Alberta, župnika crkve Sv. Nikole u Koprivnici i zemlju nekog Gurina te još jednu oranicu.

(ZMGK, str. 114-115.)

Koprivnica, 23. studeni 1424.

Isprava suca Fabijana, prisežnika i cijele općine grada Koprivnice u vezi s Ivanom Teutonikom.

(VZA, sv. 2, str. 221-222.)

Vrbovec, 5. prosinac, 1427.

Ivan biskup zagrebački i kraljevski kancelar daje u ime kralja odobrenje za odredbe (porezne reforme), koje je učinila općina grada Koprivnice o plaćanju raznih podavanja koprivničkih građana. (HDA, GK, kut. 3, br. 9; VDA, sv. 4, str. 80; VZA, sv. 2, str. 222.)

14. ožujak 1433.

Zagrebački biskup Ivan Alben u oporuci piše da je utvrdu Kamengrad, grad Koprivnicu i Sveti Petar kraj Drave držao u zalogu od kralja i da polovicu toga ostavlja svom bratu Rudolfu, a drugu polovicu zagrebačkoj crkvi.

(PSZ, sv. II, str. 72)

20. srpnja 1433.

Kralj nalaže Rudolfu Albenu da polovicu utvrde Kamengrad i grada Koprivnice preda zagrebačkoj crkvi.

(PSZ sv. II., str. 77; O istome i: 1433., 28.X. – PSZ, sv. II., str. 78–79., 1434., 13.III. – PSZ, sv. II., str. 87– 89 i 1434.25.VII. – Povj spom grada Zagreba, sv. II., str. 96. – 98)

Koprivnica, 18. veljača 1442.

Knez Ulrik Celjski potvrđuje privilegije grada Koprivnice iz 1356, 1372, 1394. i 1411. godine.

(HDA, GK, kut. 1, br. 10; VDA, sv. 4, str. 80.)

oko 1450., ožujak

Podkaštelani Kamengrada mole savjet od zagrebačke općine u vezi sa sporom Ivana, građanina Salzburga, i Fabijana, građanina Koprivnice.

(PSZ, sv. II., str. 206–207)

Koprivnica, 18. travanj 1453.

Isprava suca Tome Bradachicza u vezi s Jurjom Šafarom i Valentom Thibulcoiczem.

(VZA, sv. 2, str. 224.)

Koprivnica 1. svibnja 1455.

Pred koprivničkim sucem prodaje Elizabeta zvana Regina zemlju svom sugrađaninu.

(Zbornik HI, 3, str. 583)

Budim, 21. veljača 1459.

Kralj Matija Korvin potvrđuje na molbu suca Stanislava i Emerika od Brestovca, koprivničkih građana koprivničke privilegije iz 1356, 1372, 1394. i 1411. godine.

(HDA, GK, kut. 1, br. 13 - iz potvrde kralja Ferdinanda od 23. lipnja 1547; VDA, sv. 4, str. 80.)

Budim, 21. rujan 1459.

Kralj Matija Korvin na molbu meštra Blaža, svećenika i propovjednika, suca Stanislava, plemića Mirka od Brestovca, koprivničkih stanovnika, potvrđuje povelju kralja Žigmunda od 29. kolovoza 1411. godine.

(HDA, GK, kut. 1, br. 11; VDA, sv. 4, str. 80-81; VZA, 2, str. 224.)

10. ožujka 1460.

Katarina Celjski je sklopila ugovor s carem Fridrihom o prodaji više gradova među kojima i Koprivnice.

(Arkiv, III, str. 97)

8. svibnja 1461.

Katarina Celjski je prodala više gradova među kojima i Koprivnicu Ivanu Vitovcu i njegovim svacima braći Weisprach.

(Arkiv, III, str. 99)

Križevci, 13. prosinac 1461.

Plemkinja Doroteja, kći koprivničkog građanina Grgura, a supruga Nikole Miloša uz pristanak svoje sestre Jelene i njenih kćerki Magdalene i Agate zamjenjuje svoje imanje u Horvatovčini s Pavlinima iz Streze, koji su joj dali vinograd Draganovščak sa 10 jutara zemljišta.

(ZMGK, str. 122.)

Budim, 9. travnja 1466.

Kralj nalaže kaštelanima kastruma i koprivničkom sucu da ne smetaju Ivana Turnera u posjedu.

(Zbornik HI, 3, str. 603)

Varaždin, 18. listopada 1466.

Oporuka Ivana Turnera kojom ostavlja posjed Mogovinu samostanu Blažene Djevice u Koprivnici.

(Zbornik HI, 3, str. 604)

Koprivnica, 1. svibanj 1467.

Trgovac Grgur, koprivnički sudac i svi koprivnički građani odobravaju utemeljenje nadarbine kod oltara mrtvih u župnoj crkvi Sv. Nikole, koju je utemeljio Juraj Akay, brat Tome Akaya. Ovaj je baštiniio imanja svoga brata, kojemu je kralj Matija darovao kuriju i posjede Galove u koprivničkom polju. Općina je postavila prvog nadarbenika Petra.

(HDA, GK, kut. 3, br. 10; VDA, sv. 4, str. 81.)

Gornji grad Križevci, 24. studeni 1467

Antun sin Ivana, sudac Gornjeg grada križevačkog svjedoči da je Mirko sin Brecka zvan Nogaych prodao neku šumu i zemlju Kuzmi, kmetu plemića Mateja za 3 forinta. Prodaja je učinjena uz odobrenje susjeda. Bili su prisutni svjedoci: Stanislav Jelsych, Toma Swop, Grgur Thenchokeych, Toma Bulysych, Martin Pauech, inače sudac, Mirko sin Ivana pisca i Grgur Rauch.

(HDA, GK, kut. 3, br. 11; VDA, sv. 4, str. 81.)

Budim, 23. svibnja 1477.

Kralj daruje pečuškom biskupu Sigismundu i bratu Ivanu Ernuštu kastrum Đurđevac i kaštel Prodaviz te Koprivnicu.

(Zbornik HI, 3, str. 620)

Budim, 27. lipnja 1478.

Kralj nalaže banovima da štite koprivničke franjevce i njihov posjed Mogovinu od vlasnika Koprivnice biskupa Sigismunda, koprivničkog župnika i koprivničkog kaštelana.

(Zbornik HI, 3, str. 622)

Zagreb, 11. veljača 1479.

Zagrebački kaptol na molbu župnika Grgura, suca Nikole Dočkovića, Koprivničana, prepisuje svoju ispravu od 2. veljače 1372. godine.

(HDA, GK, kut. 1, br. 12; VDA, sv. 4, str. 81.)

19. listopada 1486.

Komarnički župnik Ludovik daje vinograd i oranice za osnutak altarije Svetog Križa u Koprivnici. (Josip Buturac, Inventar i regesti za starije dokumente zagrebačkog kaptolskog arhiva g. 1401. – 1700., Arhiv vjesnik, sv. XI. – XII., Zagreb 1968 –1969., str. 307.)

17. lipnja 1490.

Požunski ugovor kojim je više gradova među kojima i Koprivnica osigurano Ivanu Korvinu. (VZA, 2, str.)

Budim, 24. svibnja, 1492.

Kralj potvrđuje Ernuštima imanja Đurđevac, Prodaviz i Koprivnica. (Zbornik HI, 4, str. 468)

23. svibnja 1493.

Pečuški kanonik i župnik u Đurđevcu Andrija sa svoja dva rođaka također iz Koprivnice, upisan je u bratovštinu Sv. Duha u Rimu. (Monumenta Vaticana historia regnum Hungaria, series 1., Tom. 6, str. 33)

17. siječnja 1499.

Koprivnički građanin Pavao svjedoči da je podložnik Ivana Ernušta prodao pet konja varaždinskom građaninu Hanžeku. (Mirko Androić, Neobjavljene isprave grada Varaždina, Arhiv vjesnik, sv. I., Zagreb, 1958., str. 389.)

2. lipnja 1500.

Demetrije iz Koprivnice sa suprugom i kćerkom te sa dvojicom nećaka upisan je u bratovštinu Sv. Duha u Rimu. (Monumenta Vaticana historia regnum Hungaria, series 1., Tom. 6, str. 123)

1501.

Popis župa (svećenika) – spominje se župa Sv. Nikole u Koprivnici. (J. Buturac, Popis župa Zagrebačke biskupije iz 1334. i 1501. godine, Starine, knj. 59, Zagreb 1984., str. 76.)

Prodanowycz, 25. srpnja 1503.

O zalaganju kaštela i grada Koprivnice s pripadnostima od strane Ivana Ernušta kanoniku Andriji. (Zbornik HI, 4, str. 508)

27. siječanj 1504.

Čazmanski kaptol svjedoči da je plemić Ivan porkolab od Grede dao oltaru Sv. Jakoba apostola u župnoj crkvi Sv. Nikole u Koprivnici sav svoj posjedu u Gredi, odnosno rektoru toga oltara svećeniku Baltazaru, župniku koprivničkom Sv. Nikole. (HDA, GK, kut. 3, br. 12 - iz potvrđnice kralja Vladislava II. od 2. ožujka 1504; VDA, sv. 4, str. 81-82.)

Budim, 2. ožujak 1504.

Kralj Vladislav II. na molbu Baltazara, župnika Sv. Nikole u Koprivnici, potvrđuje darovanje pl. Ivana porkolaba od Grede učinjeno oltaru Sv. Jakoba u koprivničkoj župnoj crkvi. (HDA, GK, kut. 3, br. 12; VDA, sv. 4, str. 82.)

Đurđevac, 15. rujna 1505.

Baltazar Batthyany prima od Ivana Ernušta kastrum Đurđevac te kaštele Prodaviz i Koprivnicu s pripadnostima.

(Zbornik HI, 4, str. 518)

1507.

Koprivnica ima 67 poreznih dimova + župnik 10 + prebendar 2 + franjevci 8.

(Popisi, str. 27)

Čakovec, 8. svibnja 1508.

Kanonik Andrija iz Koprivnice prima u zalog neke posjede od vlastelina Ivana Ernušta.

(Zbornik HI, 4, str. 527)

29. listopada 1509.

Građani Koprivnice Nikola Čmahor i Ivan krojač, podanici Ivana Ernušta, svjedoče na sudu u Varaždinu.

(Z. Tanodi, Poviestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Varaždina, sv. I., Varaždin, 1942., str. 266)

1513.

Koprivnica ima 68 dimova poreza + župnik 12 + prebendar 2 + franjevci 8.

(Popisi, str. 60)

11. prosinca 1514.

Nikola "de Kerezthur" spomenut kao držatelj "oppidi Kapronczae".

(ZMGK, str. 125–126)

1517.

Koprivnica ima 65 poreznih dimova + župnik 11 + prebendar 2 + franjevci 6.

(Popisi, str. 95)

Bachiae, 16. listopada 1518.

Ivan Ernušt zalaže svojoj supruzi Barbari kaštel i grad Koprivnicu.

(Zbornik HI, 5, str. 545)

1520.

U gradu Koprivnici su popisana 64 porezna dima (te 6 osiromašenih). Župnik je imao 10, a franjevci 5 poreznih dimova.

(Popisi, str. 128)

Koprivnica, 10. kolovoza 1526.

Ivan Ernušt posudio od svoje supruge Barbare 4000 florena i založio joj kaštel i grad Koprivnicu i kastrum Štrigovu.

(Zbornik HI, 5, str. 577)

Koprivnica, 23. rujan 1526.

Sabor koji se održavao u Koprivnici je zaključio koga će poslati austrijskom nadvojvodi Ferdinandu na razgovor. Uz to knez Krsto Frankopan proglašen starješinom i zaštitnikom kraljevstva.

(HSS, sv. 1, str. 10.)

Kod Koprivnice, 19. kolovoz 1537.

General Katzianer i hrvatska gospoda pozivaju Petra Keglevića da dođe sa svojim postrojbama u tabor i da ratuju protiv Turaka.

(HS, sv. 2, str. 337-338.)

Ustilonja, 16. veljača 1538.

Banovi Petar Keglević i Tomo Nadasdy prikazuju kralju Ferdinandu tužno stanje zemlje, jer ih unatoč saborskog zaključka ne pomažu velikaši, niti im on daje obećanu pomoć. Spominje se, između ostalih, Koprivnica.

(HSS, sv. 2, str. 174.)

Kostel, 29. travanj 1538.

Ban Petar Keglević stavlja na znanje Tomi Nadasdyju svoje namjere glede hrvatskih posala, također vezanih i uz Koprivnicu.

(HSS, sv. 2, str. 199.)

Gorbonok, 20. lipanj 1538.

Franjo Tahy opisuje Aleksiju Turzonu nevolju kraljevine Slavonije i traži obećanu pomoć za pogranične gradove. Turci su provalili do Križevaca i Koprivnice, odakle je odvedeno u ropstvo mnogo ljudi i popljačkano puno stoke.

(HSS, sv. 2, str. 238.)

Dubrava, 8. svibanj 1539.

Zaključci slavonskog plemstva sabranog na saboru u Dubravi. Molba kralju Ferdinandu da pošalje španjolske vojnike kao pomoć u borbi protiv Turaka; hranom treba opskrbiti utvrde Koprivnicu, Kreštelovac i Kraljevu Veliku.

(HSS, sv. 2, str. 263.)

Križevci, 11. svibanj 1539.

Nikola Jurišić javlja Gašparu Paradeiseru da mu je ban Petar Keglević javio sa sabora u Dubravi, da Turci kane provaliti u zemlju čime bi ugrozili Koprivnicu i Varaždin.

(HSS, sv. 2, str. 266.)

Nemet Ujvar, 11. srpanj 1539.

Franjo Batthyani javlja kralju Ferdinandu o turskim provalama u okolicu Križevaca, Čazme, Dubrave i Koprivnice.

(HS, sv. 2, str. 441-442.)

Oko 1540.

Popis gradova i utvrda u Hrvatskoj, koje se imadu ili porušiti ili uzdržavati - spominje se Koprivnica.

(HS, sv. 3, str. 492.)

Bratislava (Požun) 9. studeni 1542.

Odluka sabora da ako Petar Keglević za dva mjeseca zadržane gradove (Čakovec i Štrigovu u Zaladskoj županiji, a Đurđevac i Koprivnicu u Križevačkoj) ne vrati i tako se s kraljem ne izmiri, proglašava se nevjernikom te se osuđuje na gubitak života i svih imanja.

(V. Klaić, Povijest Hrvata, sv. 5, Zagreb 1988, str. 197.)

Nemetujvar, 31. siječanj 1543.

Franjo Batthyany javlja ostrogonskom nadbiskupu Pavlu Vardayjuda je na slavonskom saboru s Lukom Sekeljom instalirao Nikolu Zrinskog kao bana, a onda još neke ratne novosti o bojevima s Turcima. Spominje se okolica Koprivnice.

(HSS, sv. 2, str. 311.)

Koprivnica, 10. lipanj 1543.

Petar Keglević javlja Nikoli Jurišiću i zastupnicima Kranjske, kako Murat beg podsjeda Valpovo i kuda polazi sultan Sulejman s velikom vojskom u Ugarsku.

(HS, sv. 3, str. 40-41.)

Čakovec, 21. veljača 1544.

Juraj Keglević javlja kapetanu Jurju Wildensteinu da Turci stoje u Brezovici da su ugroženi Prođavić i Koprivnica, a vjerojatno kane udariti prema Zagrebu i Varaždinu.

(HS, sv. 3, str. 172.)

Koprivnica, 4. svibanj 1545.

Nikola Čmahor, sudac, prisežnici i cijela općina koprivnička daje Blažu Antolkoviću, koprivničkom građaninu pusti funduš (zemljište) "cum quinque ortonibus" (vrtići) koje je nekada držao Grgr Zerk.

(HDA, kut. 4, br. 1; VZA, sv. 16, str. 265-266.)

Pod Čakovcem, 11. rujan 1546.

Ban Nikola Zrinski piše Petru Kegleviću da će nastojati oko njegovog izbavljanja iz tamnice uz uvjet da mu kaštelani predaju utvrdu i trgovište Koprivnicu.

(HS, sv. 3, str. 257.)

Lutomeri, 23. lipanj 1547.

Kralj Ferdinand I. potvrđuje na molbu suca i općine koprivničke povelju kralja Matije Korvina od 11. rujna 1459. godine o slobodama grada Koprivnice.

(HDA, GK, kut. 1, br. 13; VZA, sv. 2, str. 225.)

8. listopada 1548.

Opis vlastelinstva Koprivnice.

(J. Adamček, Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prođavića i Koprivnice 1548., Kaj VI/1969.g., str. 25– 27)

Bratislava (Požun), 29. studeni 1548.

Kralj Ferdinand potvrđuje darovanja Ivana Ernušta od Čakovca posjeda Kaznetine u okolici Koprivnice za kapelu Blažene Djevice Marije. Kapela osim spomenutog posjeda dobiva funduš i vrt koji se nalazio kraj župnog dvora i župnikovog vrta u gradu Koprivnici.

(I. Bojničić, Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku, Iz kraljevskih registraturnih knjiga, VZA, sv. 8, Zagreb 1906, str. 5-6.)

Beč, 20. prosinac 1548.

Kralj Ferdinand je povjerio Luki Sekelju, vlastelinu u štajerskom Ormožu obranu Podravine. Sekelj će dobivati godišnje 2000 rajnskih forinti da svoje postrojbe drži u kraljevim utverdama Koprivnici, Prođaviću i Đurđevcu.

(VZA, sv. 15, str. 18-19.)

Prag, 28. ožujak 1549.

Zbog Keglevićevih postupaka bježalo je stanovništvo Koprivnice, Prodavića i Đurđevca preko Drave u Ugarsku pa je kralj Ferdinand I. uputio kapetana Luku Sekelja da skloni te bjegunce na povratak na stara sjedišta.

(VZA, sv. 15, str. 19-20.)

Prag, 28. kolovoz 1549.

Opis stanja utvrda Đurđevca, Prodavića i Koprivnice koji su izradili kraljevski savjetnik Adam Trautmandorr i graditelj Domenico de Lallo.

(VZA, sv. 15, str. 20-24.)

Beč, 11. lipanj 1550.

Kralj Ferdinand Luki Sekelju doznačuje 1500 forinti za popravak utvrda Đurđevac, Koprivnica i Prodavić.

(VZA, sv. 15, str. 24.)

1550.

Fragmenti isprave (zagrebačkog kaptola ?) o istrazi nasilja obitelji Keglevića učinjena Koprivničanima.

(HDA, GK, kut. 4, br. 2; VDA, sv. 4, str. 83.)

1551.

Fragment originala isprave, koji govori o nasiljima i posvojenju grada Koprivnice po Jurju Kegleviću, sinu Petra, protiv kojega su se Koprivničani također žalili.

(HDA, GK, kut. 4, br. 3; VDA, sv. 4, str. 84.)

Varaždin, 25. listopad 1552.

Jörg Walter, kaštelan varaždinski javlja štajerskim staležima o kretanju turske vojske, između ostaloga, i u široj okolini Koprivnice.

(HS, sv. 3, str. 345.)

1554.

Grad Koprivnica ima popisana 32 porezna dima.

(Popisi, str. 161)

Beč, 3. lipanj 1554.

Luka Sekelj dobiva dopuštenje za uzdržavanje Đurđevca i Koprivnice.

(VZA, sv. 15, str. 25-26.)

Zagreb, 3. kolovoz 1554.

Izvještaj Ludovika Ungnada o pregovorima s banom Nikolom Zrinskim o Krajini. Spominje se Koprivnica.

(HSS, sv. 2, str. 409.)

4. kolovoz 1554.

Popis vojske u Hrvatskoj - Koprivnica ima 82 konjanika i 104 pješaka.

(HS, sv. 3, str. 475-476.)

Koprivnica, 20. kolovoz 1554.

Luka Sekelj javlja Ivanu Ungnadu što rade Turci u Požegi i Gradiški.

(HS, sv. 3, str. 477.)

Koprivnica, 23. kolovoz 1554.

Pavao Ratkaj javlja generalu Ivanu Ungnadu da se je ujedno sa ostalim zapovjednicima vratio iz rata pod banom Nikolom Zrinskim. Pojedini zapovjednici su otišli na svoja mjesta kako bi zemlju čuvali od Turaka.

(HS, sv. 3, str. 479-480.)

24. kolovoz 1554.

Vrhovni kapetan Ivan Ungnad piše da kralj zabranjuje dvoboj Nikole Zrinskog sa bosanskim pašom. Spominju se zarobljeni Osmanlije u Koprivnici i Đurđevcu te četiri vojvode iz iste dvije utvrde određeni za obranu Đurđevca.

(E. Laszowski, Dva priloga povijesti dvoboja bana Nikole Zrinskog i bosanskog paše, Vjesnik zemaljskog arhiva, IX, 1907.)

1. rujan 1554.

Kralj Ferdinand imenuje Luku Sekelja kapetanom utvrda Đurđevac, Koprivnica i Prodavić te mu izdaje potrebne zapovjedi.

(VZA, 15, str. 26-29; HS, sv. 3, str. 485 itd - E. Laszowski ovu ispravu datira 6. rujnom.)

Beč, 6. studeni 1554.

Luki Sekelju traži 300 forinti za potrebe Koprivnice i Đurđevca.

(VZA, sv. 15, str. 29-30.)

Zagreb, 1. prosinac 1554.

Spomenica krajiškog kapetana Ivana Ungnada na slavonske staleže sabrane na saboru u Zagrebu. Također opisuje stanje u Koprivnici, Đurđevcu, Prodaviću, Ludbregu itd.

(HSS, sv. 2, str. 416.)

Augsburg, 23. travanj 1555.

Luka Sekelj traži oružje za Koprivicu i Đurđevac.

(VZA, sv. 15, str. 30.)

Celje, 27. travanj 1555.

Ivan Ungnad izvješćuje kralja Maksimilijana o nepovoljnom položaju na Krajini spominjući Koprivnicu, Đurđevac, Prodavić itd.

(HSS, sv. 2, str. 537.)

Beč, 16. ožujak 1556.

Kralj Ferdinand I. nalaže koprivničkom kapetanu Luki Sekelju, barunu od Ormoža, da: 1. mora dozvoliti koprivničkim građanima u susjednim šumama sjeći drva za ogrijev i gradnju; 2. dopusti im ribariti u grabama oko utvrde; 3. ne smije siliti građane na plaćanje zemljišta u trgovištu što ga je kapetan dao zaposjesti za utvrdu; 4. vrati građanima otete zemlje, na kojima su nekada bile njihove šume, a građani su ih iskrčili.

(HDA, kut. 4, br. 4; VZA, sv. 16, str. 266-267.)

Beč, 16. ožujak 1556.

Kralj Ferdinand zapovijeda barunu Luki Sekelju, zapovjedniku koprivničke utvrde, da mora vratiti oranice i livade, što ih je oteo koprivničkom hospitalu i kapelici Blažene Djevice Marije u koprivničkom trgovištu; njihov prihod ima se upotrijebiti za uzdržavanje siromaha i rektora spomenute kapelice.

(HDA, kut. 4, br. 5; VZA, sv. 16, str. 267-268.)

Beč, 17. ožujak 1556.

Kralj Ferdinand I. javlja koprivničkom prefektu i kapetanu koprivničkom Luki Sekelju da je odredio povjerenike koji će ispitati tužbe, štiti ih protiv Sekelja i njegovih službenika dižu koprivnički građani. Oni građani, koji su najviše trpjeli, žele se iseliti iz Koprivnice kako bi u buduću mogli mirnije živjeti. Zato kralj nalaže Sekelju neka ne smeta građanima odlazak iz Koprivnice.

(HDA, kut. 4, br. 6; VZA, sv. 16, str. 268-269.)

Beč, 17. ožujak 1556.

Kralj Ferdinand nalaže koprivničkom prefektu i kapetanu barunu Luki Sekelju: 1. da ne smije od koprivničkih građana pobirati porez i daće od onih triju selišta, što ih je kralj oslobodio od svakoga plaćanja; 2. da koprivnički građani moraju davati samo podvoz do utvrde u Đurđevcu, ako je zaista velika potreba; 3. da prefekt i njegov kaštelan u Koprivnici ne smiju u buduću tražiti od njih podvoz u razna i neobičajena mjesta, jer su građani dosta opterećeni gradnjom koprivičke utvrde i podavanjem straže za tu utvrdu.

(HDA, kut. 4, br. 7; VZA, sv. 16, str. 270-271.)

Beč, 17. ožujak 1556.

Kralj Ferdinand nalaže Luki Sekelju koprivničkom prefektu i kapetanu da građanima vrati ključeve utvrde koje su od starine čuvali koprivnički građani. Luka Sekelj je ključeve oduzeo i dao ih kaštelanu. Sekelj ih je trebao dati gradskom sucu jer je u redu da ključeve čuvaju oni koji daju stražu. Odsada će građani u običajno i zgodno doba gradska vrata otvarati i zatvarati, ali u prisutnosti službenika, koga će izaslati gradski kaštelan.

(HDA, kut. 4, br. 8; VZA, sv. 16, str. 271-272.)

Beč, 22. ožujak 1556.

Kralj Ferdinand, između ostaloga, zabranjuje kapetanu Luki Sekelju da koprivničkim građanima ometa ribarenje u grabi koja okružuje koprivničku utvrdu.

(HDA, kut. 4, br. 9; VZA, sv. 16, str. 272-273.)

Beč, 31. ožujak 1556.

Na molbu koprivničkih građana kralj Ferdinand nalaže kapetanu Sekelju: 1. da kaštelan i drugi službenici koprivničke utvrde moraju mesarima za meso plaćati istu cijenu koju plaćaju građani, a ne jedan dio manje; 2. pošto građani imaju dosta briga s utvrđivanjem utvrde, naročito sada, kada se srušio nasip, neka se za vožnju topova i pušcanog praha u Đurđevac upotrebljavaju samo u krajnjoj nuždi, ako doboz ne bi mogli obaviti kmetovi, koji spadaju pod đurđevačku utvrdu; 3. prigodom takvog dovoza neka se građanima doda toliko vojnika, da će ih moći obratiti, ako ih na putu napadnu Turci.

(HDA, kut. 4, br. 10; VZA, sv. 16, str. 274-275.)

Oko 1556.

Fragment isprave kralja Ferdinanda I, na komu je samo veliki pečat, potpis kancelara Nikole Olaha, nadbiskupa ostrogonškog i Jurja Draškovića, prepošta požunskog (bratislavskog.)

(VDA, sv. 4, str. 85.)

Zagreb, 7. ožujak 1557.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora. Spominje se stanje utvrde i trgovišta Koprivnice. Za utvrđivanje Koprivnice (dovoženje građevnog drva i radnike) pobrinut će se posjednici imanja oko Varaždina koji žive na otocima uz Dravu.

(HSS, sv. 3, str. 6.)

Varaždin, 22. kolovoz 1557.

Ivan Lenković izvješćuje štajerske staleže da je kapetan Krsto Ungnad, sin bivšega vrhovnog kapetana sa svojom četom razasuo pod Koprivnicom tursku postrojbu od 150 konjanika.

(V. Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 5, Zagreb 1988, str. 276.)

Požun, 25. siječanj 1558.

Dvorski sudac poziva bana Petra Erdödyja, da tuženi Matija Keglević ima položiti opravdavajuću prisegu jer je okrivljen zbog nekakvog nasilja.

(VDA, sv. 4, str. 85.)

Beč, 15. veljača 1558.

Kralj češki Maksimilijan kao suvladar daruje Baltazaru literatu Šćitarociju i Stjepanu literatu Kovačiću iz Koprivnice imanja u okolici trgovišta Prođavić i posjed Siget preminulog Ivana Golobića koji je umro bez potomaka.

(I. Bojničić, *Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku, Iz kraljevskih registraturnih knjiga*, VZA, sv. 8, Zagreb 1906, str. 115-116.)

Zagreb, 24. ožujak 1558.

Ban Petar Erdödy po odredbi dvorskoga suca od 25. siječnja 1558. godine određuje Matiji Kegleviću kao tuženomu rok prisega na 24. lipanj u crkvi Sv. Marije u Zagrebu.

(VDA, sv. 4, str. 86.)

Varaždin, 24. travanj 1558.

Ban Petar Erdödy javlja zagrebačkom kaptolu da je na priziv Matije Keglevića, koji je koprivničkim građanima nanio nasilja, odredio novi sud, ako će Matija Keglević od Bužima položiti obećanu prisegu. Ujedno poziva kaptol da pozove suca i općinu koprivničku na sud.

(HDA, GK, kut. 4, br. 11 - iz listine zagrebačkog kaptola od 29. odnosno 30. svibnja 1558; VDA, sv. 4, str. 86; VZA, sv. 16, str. 275-276.)

Beč, 29. travanj 1558.

Kralj Ferdinand u obliku privilegija potvrđuje gradu Koprivnici sadržaj četiri listina iz 1556. godine u vezi s reguliranjem odnosa između koprivničkih građana i vojnih vlasti; 1. od 16. ožujka u vezi s drvetom; 2. od 16. ožujka u vezi s okupiranim posjedima hospitala; 3. od 17. ožujka u vezi s daćama slobodnih selišta i 4. od 17. ožujka u vezi s gradskim ključem.

(HDA, GK, kut. 4, br. 12 - iz listine kralja Ferdinanda od 24. prosinca 1559; VDA, sv. 4, str. 86; VZA, sv. 16, str. 277-278.)

Beč, 5. svibanj 1558.

Kralj Ferdinand I. nalaže sucu, prisežnicima i cijeloj općini grada Zagreba, da svoje pravnike pošalje u Koprivnicu, ako bi ih sudac koprivnički zamolio, da ondje riješe sporna pitanja, tj. kod rješavanja težih zapletenijih parnica.

(HDA, GK, kut. 4, br. 13; VDA, sv. 4, str. 86; VZA, sv. 16, str. 279.)

Beč, 5. svibanj 1558.

Kralj Ferdinand I. nalaže sucu i građanima varaždinskim, da budu koprivničkim građanima na pomoći kod rješavanja težih parnica.

(HDA, GK, kut. 4, br. 14; VDA, sv. 4, str. 86.)

Zagreb, 30. svibanj 1558.

Zagrebački kaptol izvješćuje bana Petra Erdödyja u smislu njegovog naloga od 23. travnja 1558. godine, da je kaptolski povjerenik građane koprivničke u kući koprivničkog suca Baltazara Borsosa pozvao na sud u parnici Koprivničana protiv Matije Keglevića zbog nasilja. (VDA, sv. 4, str. 87.)

Steničnjak, 17. srpanj 1558.

Zaključci hrvatskog sabora u kojima se spominje Koprivnica. (HSS, sv. 3, str. 24.)

Zagreb, 1. rujan 1558.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora. Spominje se Koprivnica. (HSS, sv. 3, str. 44.)

Beč, 23. prosinac 1559.

Turski prebjeg (izbjeglica) podmetnuo je o korizmi vatru, uslijed čega se Koprivnica pretvorila u pustoš i ruševinu. No kralj Ferdinand I. želi da se u Koprivnici izgrade nove kuće, a građanima da se nadoknade štete. Zato kralj sve građane i stanovnike grada Koprivnice tijekom devet godina oslobađa svih redovitih i neredovitih poreza; ne trebaju plaćati ni ratnu pripomoć, pa ni podavati prihod kraljevske komore. Priopćuje se to Ivanu Desewffyju prefektu komore, Ivanu Lenkoviću, kapetanu postrojbi na granici, te Gašparu Robu kapetanu u Koprivnici da tu odredbu provode. (HDA, GK, kut. 4, br. 15; VDA, sv. 4, str. 87; VZA, sv. 16, str. 281-282.)

Beč, 24. prosinac 1559.

Kralj Ferdinand I. potvrđuje na molbu gradskog suca Ivana literata i Andrije kovača, koprivničkih prisežnika, svoju potvrđnicu od 29. travnja 1559. godine, kojom se potvrđuju tri odredbe na Luku Sekelja u predmetu koprivničkih građana. (VDA, sv. 4, str. 87; VZA, sv. 16, str. 282-283.)

Zagreb, prije, 8. ožujka 1560.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora vezani uz utvrdu i trgovište Koprivnicu. Spominje se velika i javna cesta između Ludbrega i Koprivnice. (HSS, sv. 3, str. 65, 71.)

Zagreb, 8. ožujak 1560.

Primjedbe kraljevskih komisara na zaključke hrvatsko-slavonskog sabora sazvanog u Zagrebu za 3. ožujka. Sabor je donio zaključak o pojačanju utvrde Koprivnica da se tamo može zaustaviti veća provala slavonskih Turaka. (HSS, sv. 3, str. 75.)

Beč, 8. travanj 1560.

Kralj Ferdinand I. predbacuje barunu Luki Sekelju, što koprivničkim građanima nije nadoknadio počinjene štete, kako su to odredili kraljevski povjerenici, te ga poziva, da se odmah pokori njihovoj odredbi. (HDA, GK, kut. 4, br. 16; VDA, sv. 4, str. 87; VZA, sv. 16, str. 284)

Beč, 8. travanj 1560.

Kralj Ferdinand I. nalaže Ivanu Lenkoviću da ne smije nedužne koprivničke građane hvatati i zatvarati, pa ih nasilno opterećivati i štete im nanašati. Ujedno ga poziva da gradu Koprivnici vrati četiri selišta koja je privremeno zauzeo njegov prethodnik Luka Sekelj. (HDA, GK, kut. 4, br. 17; VDA, sv. 4, str. 87; VZA, sv. 16, str. 285.)

Beč, 4. veljača 1561.

Kralj Ferdinand I. daruje koprivničkim građanima gornicu od vinograda na Vinici tj. oslobađa ih od njenog plaćanja. Gornicu su koprivnički građani morali plaćati svake godine. Oprašta ih s obzirom na vjerne službe njihove, te s obzirom na neprilike, što ih imaju od vojnika u utvrdi, kao što i s obzirom na pogibelji koja im prijete od Turaka.

(HDA, GK, kut. 4, br. 18; VDA, sv. 4, str. 88; VZA, sv. 16, str. 286.)

Prije 4. travnja 1562.

Mišljenje ugarske kancelarije o zadaći narednog hrvatsko-slavonskog sabora. Austrijski vojnici za svoga boravka u Hrvatskoj mogu kupiti hranu u Križevcima, Rakovcu, Koprivnici, Varaždinu i Zagrebu. Križevačka županija je veoma opustošena od Turaka pa je treba osloboditi od plaćanja poreza.

(HSS, sv. 3, str. 86 itd.)

Zagreb, 15. svibanj 1562.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora koji se odnose na određivanje radnika i povoza za utvrđivanje Đurđevca, Koprivnice, Ivanića itd. Vojnici plaćenici mogu uvijek i dovoljno svake vrste hrane i krme za dostojnu cijenu dobivati na tjednim sajmovima koji se na brojnim mjestima održavaju, između ostalih i u Koprivnici.

(HSS, sv. 3, str. 91, 94.)

Koprivnica, 18. kolovoz 1563.

Matija Matejić, sudac grada Koprivnice, prisežnici i cijela koprivnička općina koprivnička svjedoči da su se građanin Juraj Tomašić i plemić Antun Mikuš nagodili glede neke kuće u gradu, da je Mikuš platio za polovinu te kuće 50 forinti. Prisutni: Andrija Kovač, Ivan literat, Petar Premos, Marko Kozar, Baltazar Borsos, Juraj Dvorničić, Stjepan Gašparić, Blaž Zelnik, Marko Čmahor, Blaž Antolković i Marin brijač.

(HDA, GK, kut. 5, br. 1; VDA, sv. 4, str. 88; VZA, sv. 16, str. 287.)

Koprivnica, 24. travanj 1564.

Koprivnički kapetan Gašpar Rab svjedoči da je Stjepan Gašparić, koprivnički građanin kupio od građanina Nikole Bokxa za 16 forinti vinograd na Velikoj Gori u području koprivničke utvrde. Ovaj je vinograd prisvojio sebi koprivnički kapetan Gašpar Rab, ali ga sada prema svome obećanju odstupa Gašpariću. Prisutni: Ivan Stančić vojvoda, Toma Biković, Antun Gerdina, Mihael Knezić, Antun Vozić, Benedikt barber, Nikola Petračić, Andrija Lončarić, Ivan Kozinec, kmetovi utvrde i Stjepan Potočnjak, koprivnički građanin.

(HDA, GK, kut. 5, br. 3; VDA, sv. 4, str. 88; VZA, sv. 16, str. 288.)

Zagreb, 25. srpanj 1565.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora. Odluka o popravku i utvrđivanju Koprivnice, također je ustanovljena cijena za živež koji se prodavao vojnicima itd.

(HSS, sv. 3, str. 122.)

Zagreb, 26. rujna 1567.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora sazvanog u Zagrebu za 21. rujna 1567, na kojemu se, između ostaloga, razgovaralo o koprivničkoj utvrdi. Zaključeno je da se pojača koprivnička utvrda kojoj je prijela opasnost iz južne Mađarske (gdje su Turci 1566. godine zauzeli utvrdi Siget). Sabor je odredio radnike koji su trebali opet povisiti zemljane nasipa, a proširiti i dubljim načiniti opkope oko utvrde. Nadalje su staleži zaključili da se živež ne smije prodavati u tuđini, osim u zamjenu za sol; osim toga da se prijašnjim saborom dopušteni živež donosi u Zagreb ili Varaždin, pa će se iz Varaždina odvesti u Koprivnicu, a iz Zagrebu u Ivanić.

(HSS, sv. 3, str. 169-172.)

Beč, 22. studeni 1567.

Čanadski biskup Petar Pavlin imao je u gradu Koprivnici kuću, koju je nakon njegove smrti baštinila njegova sestra Priska, supruga Baltazara pl. Gostonja. Priska je nekoj ženi Doroteji dozvolila, da stanuje u toj kući, ali Doroteja je nekome ovu kuću prodala za stanovitu svotu novaca. Na pritužbu Baltazara i Priske zapovijeda kralj Maksimilijan II. gradskom sucu u Koprivnici, da spomenutu kuću vrati pravim vlasnicima.

(HDA, GK, kut. 5, br. 4; VDA, sv. 4, str. 88; VZA, sv. 16, str. 289.)

Zagreb, 24. veljača 1568.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora sazvanog za 22. veljače. Staleži na opomenu vrhovnog krajiškog kapetana Luke Sekelja određuju da se pod gloveom imaju za petnaest dana prisiliti na slanje radnika za utvrđivanje Koprivnice, Ivanića i Hrastovice svi oni koji odredbama prijašnjega sabora još nisu zadovoljili. Kada je Sabor ponovno utjerivao zaostalu obvezu neizvršenih javnih radova u Koprivnici, naglašava se da je jedan dio koprivničke utvrde posve propao.

(HSS, sv. 3, str. 197.)

Beč, 3. svibanj 1568.

Kralj Maksimilijan II, na molbu suca i općine grada Koprivnice, posebnim privilegijem oprašta koprivničke građane od plaćanja gornice za vinograde u Vinici, kako ih je 4. veljače 1561. godine oprostio i njegov otac Ferdinand. Za brijeg Vinicu kažu građani, da je nekada zajedno s pravom gornice pripadao gradu Koprivnici, ali je prošlih godina otrgnut od grada i pripojen koprivničkoj utvrdi.

(HDA, GK, kut. 5, br. 2; VDA, sv. 4, str. 89; VZA, sv. 16, str. 290-292.)

Zagreb, 25. lipanj 1568.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora sazvanog za 24. lipnja. Spominje se trgovište Koprivnica.

(HSS, sv. 3, str. 217.)

Zagreb, 9. svibanj 1569.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora. Sabor u nastojanju oko obnove koprivničke utvrde dolazi u sukob s koprivničkim kapetanom. Zastupnici izričito optužuju koprivničkog kapetana da kmetove i podložnike koprivničke utvrde koristi samo za poslove na svojim posjedima.

(HSS, sv. 3, str. 248.)

Bratislava (Požun), 20. rujan 1569.

Baltazar p. Gostonj i njegova supruga Priska su se pritužili kralju Maksimilijanu II. da njihovu kuću u gradu Koprivnici još uvijek posjeduje Ivan Barbel, koji ju je mimo njihove volje kupio od neke žene. Zato kralj ponovo gradskom sucu zapovijeda, da odstrani ovu očitu nepravdu i štetu. Gostonjovi spisi nalaze se kod koprivničkog građanina Grgura Fryesa.

(HDA, GK, kut. 5, br. 5; VDA, sv. 4, str. 89; VZA, sv. 16, str. 292-293.)

Bratislava (Požun), 18. listopad 1569.

U gradu Koprivnici je svoju kuću imao plemić Antun Mikoš od Koprivnice, sin pokojnog Nikole Mikoša. Ovu kuću su prijašnji kraljevi oslobodili od plaćanja poreza i svih daća, te od drugih tereta. Isto je učinio kralj Ferdinand I. s posebnom ispravom. Pošto su međutim kobnim slučajem uništene sve ove isprave, izdao je kralj Maksimilijan II. na Mikoševu molbu ponovnu ispravu o spomenutom oprostu.

(HDA, GK, kut. 5, br. 6; VDA, sv. 4, str. 89; VZA, sv. 16, str. 293-294.)

Bratislava (Požun), 22. listopada 1569.

Ugarska komora predlaže kralju Maksimilijanu da oprostí gradu Koprivnici ovogodišnju taksu. (HSS, sv. 3, str. 267.)

1570.

Koprivnički kapetan nije dozvolio da se Koprivnica i vlastelinstvo oko nje popišu radi ubiranje poreza. (Popisi, str. 232)

Travanj 1570.

Prijedlozi Vida Haleka i Albina Ratmannsdofa banovima Jurju Draškoviću i Frani Frankopanu Slunjskomu te hrvatskim staležima zbog utvrda na granici, a među njima prijedlozi vezani uz Koprivnicu. (HSS, sv. 5, str. 502-503.)

Travanj 1570.

Ivan Banović, kapetan ivanički, Nikola Aigner, kapetan zagrebački i Ivan Herković pisar, izvješćuju (u Graz) o svom pregovaranju s biskupom i banom Jurjem Draškovićem, između ostaloga i o Koprivnici. (HSS, sv. 5, str. 503.)

Zagreb, 12. travanj 1570.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora sazvanog u Zagrebu za 11. travnja u kojima se odlučuje da se imaju bolje utvrditi utvrde u Križevcima, Ivaniću i Koprivnici. U posljednje vrijeme povećano je ratno pustošenje u kojem sudjeluju Turci konjanici i Vlasi pješaci. Štajerski vojnici za svoga boravka u ovoj domovini napasuju konje na livadama plemića i kmetova te tako nanose veliku štetu sirotinji. (HSS, sv. 3, str. 290-291 itd.)

Prag, 8. svibanj 1570.

Hrvatski je sabor većinom glasova zaključio da odsada 1 talir vrijedi 100 soldina (denara), a 1 dukat 150 soldina. Protiv toga zaključka prosvjedovao je grad Koprivnica. No, kralj Maksimilijan II. naložio je gradu Koprivnici da se mora pokoriti saborskom zaključku. (HDA, GK, kut. 5, br. 7; VDA, sv. 4, str. 89; VZA, sv. 16, str. 294-295.)

Zagreb, 30. listopada 1571.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Poklisarima za ugarski sabor je bilo naloženo neka porade da bi kralj zabranio namjesniku vrhovnog slavonskog kapetana Vidu Haleku da kmetove određene za utvrđivanje grada Koprivnice tjera na radove za svoje svrhe. (HSS, sv. 3, str. 332-334.)

Beč, 31. prosinac 1571.

Kralj Maksimilijan II. na molbu gradskoga suca Antuna Mikuša potvrđuje pravice i slobodine, što su ih gradu Koprivnici nekada podijelili kraljevi Ludovik i Žigmund, a 23. lipnja 1547. godine potvrdio i kralj Ferdinand I. (HDA, GK, kut. 1, br. 13; VDA, sv. 4, str. 89; VZA, sv. 16, str. 295-297.)

1572.

U Koprivnici je popisano 45 porti, ali porez nije naplaćen. (Popisi, str. 245)

Bratislava (Požun), 19. ožujak 1572.

Mišljenje ugarske komore o nekim molbama hrvatsko-slavonskoga sabora od kojih su neke vezane uz Koprivnicu.

(HSS, sv. 3, str. 341.)

Bratislava (Požun), 7. kolovoz 1572.

Ugarska komora javlja slavonskom dikatoru, da je kralj Maksimilijan obalio taksu gradovima Varaždinu, Zagrebu, Koprivnici i Križevcima.

(HSS, sv. 3, str. 348.)

1572.

Iskaz krajiške vojske. U Koprivnici su porkulab, stražmeštar, trideset konjanika, sedamdeset i šest pješaka i dvanaest stražara - ukupno 120 ljudi.

(Radoslav Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. stoljeća iz štajerskog arhiva u Gracu, Starine JAZU, knj. XIX.)

1573.

U Koprivnici popisano 45 poreznih porti.

(Popisi, str. 257)

1573.

Kraljevi posjedi u Koprivnici imaju popisano 45 poreznih porti.

(Popisi, str. 260)

1573.

Na 45 porti koprivničkih posjeda nije naplaćen porez.

(Popisi, str. 262)

28. travnja 1573.

Dvorsko ratno vijeće odgovara Vidu Haleku na njegovo pismo u kojem je javio da ne zna ništa o skupu seljaka kod Sv. Katarine i o šteti koju su Osmanlije učinili kod Koprivnice.

(Josip Adamček, Mate Križman, Izvještaj o istraživanju građe o seljačkoj buni 1573. godine u austrijskim arhivima, Arhiv vjesnik, sv. XI. – XII., Zagreb 1968– 1969., str. 462.)

Bratislava (Požun), 7. svibanj 1573.

Ugarska komora predlaže kralju Maksimilijanu da gradu Koprivnici oprost taksu.

(HSS, sv. 3, str. 382-383.)

Beč, 20. svibnja 1573.

Utvrdna Koprivnica treba dobiti 100 forinti od poreza.

(VZA, sv. 15, str. 30.)

Bratislava (Požun), 27. svibanj 1573.

Ugarska komora obznanjuje slavonskom dikatoru Mihaelu Urnoczyju da je kralj oprostio gradu Koprivnici taksu.

(HSS, sv. 3, str. 383-384.)

Zagreb, 30. prosinac 1573.

Zaključak hrvatsko-slavonskog sabora. Kada sabor određuje radnike za Koprivnicu iz Varaždinske županije, napominje da će oni raditi na poslovima utvrđivanja ovog mjesta zajedno s građanima Koprivnice i kmetovima kraljevske utvrde Koprivnice.

(HSS, sv. 3, str. 392.)

1574.

Koprivnica s pripadnostima ima popisanih 40 poreznih dimova, a u novije vrijeme su Vlasi opustošili 12 dimova. Za 45 dimova u i oko Koprivnice nije se mogao naplatiti porez.

(Popisi, str. 274)

1574.

Kraljeva Koprivnica s pripadnostima je imala 40 poreznih dimova, ali je te godine popaljena i zato oslobođena od poreza.

(Popisi, str. 276)

Zagreb, 16. svibanj 1574.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora sazvanoga za 15. svibnja u Zagrebu. Spominju se utvrde u Koprivnici i Rasinji. Sabor naglašava da treba nastaviti radova na izgradnji utvrde kaštela i trgovišta Koprivnice. Šalje u Koprivnicu posebne povjerenike Petra Rakaja, Šimuna Keglevića i Nikolu Alapića da pregledaju kako i što treba dalje raditi.

(HSS, sv. 3, str. 410.)

Bratislava (Požun), 2. lipanj 1574.

Ugarska komora predlaže kralju Maksimilijanu da obali ovogodišnju taksu gradu Koprivnici.

(HSS, sv. 3, str. 415.)

Beč, 7. listopad 1574.

Koprivnička utvrda treba dobiti 300 forinti od poreza.

(VZA, sv. 15, str. 31.)

Zagreb, 20. prosinac 1574.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora sazvanoga u Zagrebu za 19. prosinca. Za obnovu Koprivnice odredio je sabor radnike triju plemićkih sučija, koprivničke građane i kmetove gradova Koprivnice i Đurđevca. Radove će nadzirati Šimun Keglević s podžupanom varaždinskim, a radnike će zaštićivati vrhovni kapetan slavonske krajine Vid Halek.

(HSS, sv. 3, str. 429.)

1575-1582.

Popis većih napada i šteta, što su ih Osmanlije učinili u okolici Koprivnice i šire.

(SHKR, sv. 1, str. 22-32.)

20. srpanj 1575.

Nadvojvoda Karlo donosi odredbe vezane uz koprivničku utvrdu.

(VZA, sv. 15, str. 31-32.)

1576.

Kraljeva koprivnička imanja od 40 poreznih dimova od Osmanlija su sasvim popaljena i opustošena.

(Popisi, str. 287)

Bratislava (Požun), 7. siječanj 1576.

Ugarska komora daje kralju Maksimilijanu svoje mišljenje o molbi grada Koprivnice da joj se obali taksa.

(HSS, sv. 3, str. 457.)

Beč, 20. siječanj 1576.

Kralj Maksimilijan savjetuje sinu Rudolfu, da uznastoji oko hrvatsko-slavonskih staleža, da i mimo redovitoga saborskog zaključka još nešto prinesu za utvrđenje Koprivnice.

(HSS, sv. 3, str. 459-460.)

Regensburg, 1. lipanj 1576.

Njemački državni sabor donosi zaključke. Carska vlada je predložila da se za stalnu obranu i suzbijanje turske najezde osnuje novi viteški red i da se njemu povjere krajiška područja kao neka vrst istočne marke. Zastupnici kranjski, štajerski i koruški su to oduševljeno prihvatili te su predlagali da se viteškom redu, između ostalih, povjeri utvrda Koprivnica.

(V. Klaić, Povijest Hrvata, sv. 5, Zagreb 1988, str. 398.)

Beč, 19. lipanj 1576.

Mišljenje Ratnog vijeća, kako da se utvrdi grad Koprivnica privolom hrvatsko-slavonskoga sabora. Naglašava da na gradnju koprivničke utvrde dolazi premali broj ljudi. Zbog toga se radovi predugo otežu. Započeti se poslovi ne privode kraju i utvrda ostaje zapravo stalno nedovršena, što je opasno za sigurnost cijelog područja. Ratno vijeće traži da nadvojvoda Karlo treba osigurati potreban novac za pokriće troškova, a Hrvatski sabor i ban toliko radnika koliko god bude potrebno da se gradnja utvrde u Koprivnici što prije dovrši.

(HSS, sv. 3, str. 469-470.)

Zagreb, 8. srpanj 1576.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora. Određeno je da se osobito imala utvrditi Koprivnica koja se smatrala glavnim branikom Slavonije i za koju je 19. lipnja izjavilo ratno vijeće da nije dovoljno utvrđena. Staleži su na saboru odredili da se za te radove zaduži Varaždinska županija s opaskom da svaki radnik mora tako dugo raditi dok ne iskopa dva hvata gradskoga jarka.

(HSS, sv. 3, str. 471.)

Graz, 11. siječanj 1577.

Nadvojvoda Karlo moli kralja Rudolfa da što prije raspiše hrvatsko-slavonski sabor, na kojemu bi se, između ostaloga, raspravljalo i o Koprivnici, tj. pokušalo bi se riješiti pitanje izgradnje koprivničke utvrde.

(HSS, sv. 3, str. 481.)

Bratislava (Požun), 24. siječanj 1577.

Ugarska komora javlja austrijskog o taksama gradova Zagreba, Varaždina, Križevaca i Koprivnice.

(HSS, sv. 3, str. 483.)

Bratislava (Požun), 14. ožujak 1577.

Ugarska komora izvješćuje nadvojvodu Ernesta o taksu grada Koprivnice.

(HSS, sv. 3, str. 489.)

Zagreb, 4. svibanj 1577.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Radilo se poglavito o utvrđivanju Koprivnice i drugih krajiških mjesta u Slavoniji. Banu Gašparu Alapiću i njegovom banovcu, podžupanima i plemićkim sucima se podjeljuje privatan ovlast da sve zaostale radove, prije dopuštene kako za Koprivnicu tako i za ostala krajiška mjesta, pod uobičajenim globama od nemarnika utjeraju.

(HSS, sv. 3, str. 493.)

Beč, kolovoz 1577.

Zastupnici štajerskih, koruških i kranjskih staleža razlažu na sastanku u Beču stanje utvrda, između ostaloga i koprivničke.

(SHKR, sv. 1, str. 34.)

30. kolovoz 1577.

Nadvojvoda Karlo iskazuje nadvojvodi Ernestu i carskim savjetnicima kako su naoružane utvrde, između ostalih, i koprivnička.

(SHKR, sv. 1, str. 43.)

1578.

Zaostaci poreza za 1572. i 1573. godinu za Koprivnicu i Ivanić iznose 114 florena.

(Popisi, str. 295)

Zagreb, 6. veljača 1578.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Po zahtjevu nadvojvode Karla bili su određeni radnici za utvrđivanje Koprivnice i prijelaza kod Đelekovca.

(HSS, sv. 4, str. 4.)

Bratislava (Požun), 8. travanj 1578.

Kralj Rudolf javlja ugarskoj komori da su gradovi Križevci i Koprivnica oprošteni od plaćanja takse.

(HSS, sv. 4, str. 531.)

Zagreb, 17. srpanj 1578.

Zaključci sabora. Staleži su izdali shodne odredbe glede opskrbe vojske, glede radova za utvrđivanja Koprivnice i Ivanića, podizanja šumskih ograda oko Koprivnice, Topolovca, Cirkvene, Gradeca i Križevaca.

(HSS, sv. 4, str. 11.)

Varaždin, 22. prosinac 1578.

Zaključci sabora koji je odredio radnike koji će nastaviti započete poslove na produbljivanju jaraka oko koprivničke utvrde.

(HSS, sv. 4, str. 16-17.)

Zagreb, 25. veljača 1579.

Zaključci sabora kojima je određeno da se zbog radova na drugim utverdama, prije svega u Ivaniću, nastoji što veći broj radne snage dobiti od koprivničkih građana i kmetova. Njih zadužuje za vapno potrebno za zidanje te da ga dopreme na gradilište. Kapetanu Ladislavu Pehewu sabor u svim poslovima preporučuje trajnu suradnju s koprivničkim gradskim sucem.

(HSS, sv. 4, str. 20-22.)

Zagreb, 4. svibanj 1579.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora, koji se sastao 3. svibnja. Nadvojvoda Karlo je izaslao svoje predstavbuje Jakova Sekelja i Jurja Watzlera. Najvažnija točka njihovog očitovanja je bila da nadvojvoda kani za obranu granice na obali Kupe kraj Dubovca graditi novu utvrdu, i u tu svrhu, a isto tako i za učvršćenje Koprivnice, zamolio je privolu staleža. Sabor je za učvršćenje Koprivnice votirao besplatan rad.

(HSS, sv. 4, str. 28, 30.)

Križevci, oko 11. rujna 1579.

General Vid Halek stavlja hrvatskim staležima neke prijedloge o Krajini, od kojih su neki vezani uz Koprivnicu.

(HSS, sv. 5, str. 509-510.)

Zagreb, 21. prosinac 1579.

Zaključci sabora u kojima se spominje Koprivnica.

(HSS, sv. 4, str. 40.)

Prije 1. svibnja 1580.

General Vid Halek daje prijedloge hrvatskom saboru od kojih se neki odnose na Koprivnicu.

(HSS, sv. 5, str. 512-513.)

Varaždin, 1. svibanj 1580.

Odgovor hrvatsko-slavonskoga sabora krajiškom generalu Vidu Haleku i zaključci za domaće potrebe vezani uz Koprivnicu. Slavonski general Halek je tražio radnike i povoz za utvrđivanje Koprivnice, Križevaca i Ivanića. Sasute su teške tužbe i osude na koprivničkog kapetana Ivana Globitzera, koji je nemilo progono građane Koprivnice umjesto da ih zaštićuje i brani. Sabor upozorava Vida Haleka da su građani koji na krajnjoj krajini brorave u Koprivnici, članovi kraljevstva, pa da će se potužiti samom kralju kako se i Ugri tuže na njemačke kapetane, koji stoluju u Ugarskoj.

(HSS, sv. 4, str. 52-54.)

Varaždin, 7. svibanj 1580.

General Vid Halek piše nadvojvodi Karlu o zaključcima hrvatskoga sabora spominjući i odredbe koje se odnose na Koprivnicu.

(HSS, sv. 5, str. 515.)

Graz, 20. srpanj 1580.

Iskaz utvrda i vojske na slavonskoj krajini na osnovi zaključaka sabora u Brucku - spominje se stanje u Koprivnici.

(SHKR, sv. 1, str. 101.)

Varaždin, oko 7. rujna 1580.

Prijedlozi generala Vida Haleka hrvatskom saboru. Između ostaloga predložio je da se za utvrdu Drnje kao glavne predstraže Koprivnice nađe bolje mjesto jer je tadašnje bilo nesigurno i ugroženo poplavama.

(HSS, sv. 5, str. 517-518.)

Graz, 7. prosinac 1580.

Instrukcija što je daje nadvojvoda Karlo generalu Vidu Haleku pred polazak na hrvatski sabor, a koja se odnosi na Koprivnicu, Drnje, Poganec, Prodavić itd.

(HSS, sv. 5, str. 520.)

Graz, 14. travanj 1581.

Nadvojvoda Karlo daje instrukciju svojim izaslanicima na hrvatski sabor, u kojoj se spominju prijedlozi za Koprivnicu, Križevce, Ivanić, Drnje itd.

(HSS, sv. 5, str. 526.)

Varaždin, 25. travanj 1581.

Odgovor sabora na prijedlog nadvojvode Karla u vezi s Koprivnicom. Na zahtjev nadvojvode da silom nagone na rad zaostale radnike oko popravka Koprivnice, Križevaca i Ivanića, obasuli su staleži ogorčenim tužbama koprivničkog kapetana Ivana Globitzera, koji je radnike, određene za popravak utvrde upotrebljavao za svoje osobne poslove.

(HSS, sv. 4, str. 60.)

Varaždin, 1. svibanj 1581.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora s obzirom na hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu i Koprivnicu.

(HSS, sv. 4, str. 63.)

Graz, 26. svibanj 1581.

Papinski nuncij u Grazu Germanik Malaspina javlja državnom tajniku kardinalu di Como o prilikama turskim, a šalje mu geografsku kartu i opis hrvatske krajine, između ostaloga i koprivničke utvrde.

(K. Horvat, Prilozi za hrvatsku povijest iz arhiva rimskih, Starine, sv. 34, Zagreb 1913, str. 72.)

Batina, 28. srpanj 1581.

Ivan Berzay javlja generalu Vidu Haleku svoj neuspjeh na hrvatskom saboru, između ostaloga, vezan uz prijedloge koji se odnose na Ivanić, Križevce, Koprivnicu i Drnje.

(HSS, sv. 5, str. 529.)

Beč, 10. studeni 1581.

Mišljenje ratnog dvorskog vijeća o zadaći budućega hrvatsko-slavonskoga sabora, između ostaloga, u pogledu Koprivnice.

(HSS, sv. 4, str. 73.)

28. studeni 1581.

Ivan Scheibitz, protestantski propovjednik u Koprivnici, poziva štajerske odbornike u svatove.

(R Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. stoljeća iz štajerskog arhiva u Gradcu, Starine JAZU, knj. XIX.)

Graz, 28. ožujak 1582.

Nadvojvoda Karlo daje instrukciju Servaciju Teuffenbachu i Vidu Haleku, koje šalje kao svoje izaslanike na hrvatski sabor sazvan za 1. travnja u Zagrebu. Nadvojvoda je tražio radnu snagu za rad na utverdama Koprivnica, Drnje i Đurđevac.

(HSS, sv. 5, str. 532.)

Zagreb, 1. travanj 1582.

Hrvatsko-slavonski sabor odgovara na prijedlog nadvojvode Karla glede hrvatske i slavonske Vojne krajine. Nadvojvoda Karlo je pozvao staleže da utvrde Koprivnicu i njoj blizu utvrdu Drnje koju su poplave Drave oštetile. Neka dižu šančeve od Koprivnice do Križevaca i do Ivanića, kao što i prema Čazmi, da se prepriječi upadanje Turaka. Staleži su u stvari drnjanske utvrde blizu Koprivnice svraćali pozornost nadvojvode na to da koprivničkoj utvrdi pripada mnogo imućnih kmetova koje bi trebalo upotrijebiti za utvrđenje utvrda. Međutim koprivnički kapetan Ivan Globitzer ih upotrebljava za obra-

đivanje zemljišta i ribolov. Takav njegov postupak je utoliko ogorčio staleže, da su neki izjavili da dok koprivnički kmetovi ne budu izvršavali svoje dužnosti neće to raditi ni njihovi kmetovi. Mole nadvojvodu da zapovjedi kapetanu da besplatan rad koprivničkih kmetova upotrijebi za utvrđivanje Drnja i Đurđevca.

(HSS, sv. 4, str. 77-80.)

Beč, 1. svibanj 1582.

Kralj Rudolf traži mišljenje ugarske komore o molbi hrvatsko-slavonskoga nedavnoga sabora, da koprivnički kmetovi obavljaju besplatne radnje i na drugim mjestima.

(HSS, sv. 4, str. 85.)

Bratislava (Požun), 6. svibanj 1582.

Ugarska komora stavlja kralju Rudolfu prijedlog glede tužbe hrvatskoga sabora protiv koprivničkog kapetana Ivana Globizera.

(HSS, sv. 4, str. 85-86.)

29. svibanj 1582.

Pismo vezano uz koprivničkog kapetana Globitzera.

(VZA, sv. 15, str. 32.)

Graz, 27. svibanj 1583.

Prijedlozi nadvojvode Karla hrvatskom saboru, sazvanom za 3. lipnja u Zagrebu, između ostalih, o popravku koprivničke utvrde.

(HSS, sv. 5, str. 546.)

Zagreb, 4. lipanj 1583.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora koji se sastao 3. lipnja 1583. godine u Zagrebu. Staleži su rado dopustili radnike za popravak i utvrđivanje Đurđevca, Koprivnice, Križevaca, kao i kaštela te grada Ivanića, ali su i teške tužbe sasuli na koprivničkog kapetana Ivana Globitzera, što čineći brojna nasilja nije štedio ni samog bana kojemu je oteo posjede oko Rasinje, a još manje kraljevskog kapetana Petra Ratkaja kojemu je bio oduzeo njegovu baštinu oko Martijanca. Koprivnički građani i kmetovi su radili samo za korist koprivničkog kapetana, bilo na njegovim poljima ili kao njegovi ribari, dok istodobno u Koprivnicu dolaze na rad kmetovi izdaleka, s posjeda Varaždinske županije.

(HSS, sv. 4, str. 99, 102.)

Zagreb, 12. travanj 1584.

Zaključci sabora u Zagrebu. Staleži su dopustili radnike za popravak utvrda u Đurđevcu, Koprivnici, Križevcima i Ivaniću, a ujedno su zamolili nadvojvodu Karla neka poradi u štajerskih i kranjskih staleža da i oni što više pridonese jer krajina brani i njihove zemlje.

(HSS, sv. 4, str. 119-120.)

Zagreb, 20. rujanj 1584.

Odredbes sabora koje su vezane uz Koprivnicu tj. staleži su za učvršćenje koprivničke utvrde votirali besplatni rad.

(HSS, sv. 4, str. 142.)

Graz, 10. prosinac 1584.

Prijedlozi nadvojvode Karla hrvatsko-slavonskom saboru, koji se ima sastati 15. prosinca u vezi s Koprivnicom. U Koprivnici su se zidala vrata na utvrdi pa je nadvojvoda Karlo tražio od sabora da osigura prijevoz vapna za zidanje tvrđavnih vrata. Vapno se pripremalo i peklo u Kamniku.

(HSS, sv. 4, str. 148.)

Zagreb, 17. prosinac 1584.

Zaključci sabora u vezi. Određeno je da kada se osigura Pokuplje neka se radnici i kola upotrijebe za utvrđivanje Koprivnice, Križevaca, Đurđevca i drugih krajiških slavonskih gradova.

(HSS, sv. 4, str. 152.)

Graz, 4. ožujak 1585.

Nadvojvoda Karlo traži od bana i staleža, da na slijedećem saboru pretresu neke članke, koje su ostavili neriješene na saboru 16. prosinca u vezi s Koprivnicom i Đurđevcem.

(HSS, sv. 5, str. 561.)

Križevci, 17. ožujak 1585.

General Vid Halek izvješćuje nadvojvodu Karla o nekim saborskim zaključcima koji se odnose na Koprivnicu.

(HSS, sv. 5, str. 562.)

Zagreb, 12. svibanj 1585.

Saborski zaključak u svezi s Koprivnicom, Đelekovcem itd. Oko koprivničke utvrde su se kopali opkopi. Sabor je za obavljanje tih poslova odredio radnike izvana, ali je naložio koprivničkim građanima da i sami obave dio posla, tj. da dopreme potrebno vapno i daske.

(HSS, sv. 4, str. 168.)

Zagreb, 1. srpanj 1585.

Zaključci sabora vezani uz utvrde u Koprivnici, Đurđevcu, Rasinji, Đelekovcu itd.

(HSS, sv. 4, str. 176-178.)

6. travnja 1586.

Izvještaj kapetana Vida Haleka. U Koprivnici je jedno dijete skrivilo požar i izgorjelo je devet kuća. (R Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. stoljeća iz štajerskog arhiva u Gracu, Starine JAZU, knj. XIX.)

Zagreb, 21. travanj 1586.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora sazvanoga u Zagrebu za 20. travnja. Staleži su odredili sve potrebno za utvrđivanje (besplatni rad) i opskrbu Koprivnice, Križevaca, Gradeca, Đelekovca i drugih utvrda.

(HSS, sv. 4, str. 185-187.)

1. listopada 1586.

Kapetan Vid Halek javlja da su Osmanlije napali Koprivnicu otkud je odvedeno sto i pedeset konja i druge stoke. U Ivancu kraj Koprivnice su spalili četiri kuće i odveli nekoliko ljudi.

(R Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. stoljeća iz štajerskog arhiva u Gracu, Starine JAZU, knj. XIX.)

29. prosinac 1586.

General Vid Halek stavlja hrvatskom saboru prijedloge od kojih se dio odnosi na Koprivnicu.

(HSS, sv. 5, str. 565.)

Zagreb, 4. siječanj 1587.

Zaključci hrvatsko-slavonskog sabora glede Koprivnice, Đurđevca, Ludbrega itd.

(HSS, sv. 4, str. 204.)

21. listopada 1587.

Kapetan Vid Halek javlja da je u Koprivnicu došla grupa Vlaha koji su prebjegli iz Osmanskog Carstva. Dio ih je naseljen oko Koprivnice.

(R. Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. stoljeća iz štajerskog arhiva u Gradcu, Starine JAZU, knj. XIX.)

Zagreb, 21. rujna 1587.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora sazvanog za 20. rujna u Zagrebu vezani za Koprivnicu. (HSS, sv. 4, str. 207.)

Zagreb, 21. rujna 1587.

Odgovor hrvatsko-slavonskoga sabora na prijedloge nadvojvode Karla koji se odnose na Koprivnicu.

(HSS, sv. 4, str. 213.)

1588.

Zaostaci za porez iz 1572. i 1573. godine za Koprivnicu i Ivanić iznose 57 florena za svaku godinu. (Popisi, str. 354, 255)

Graz, 21. veljača 1588.

Instrukcija za zastupnike nadvojvode Karla koji će poći na hrvatsko-slavonski sabor sazvan za 21. veljaču 1588. godine u Varaždinu i ondje predložiti staležima nadvojvodine prijedloge, uz ostale, one vezane za Koprivnicu. Nadvojvoda preporuča svojim zastupnicima da od sabora traže osiguranje dovoljnog broja radnika za Koprivnicu, osobito da nađu rješenje za bolju organizaciju posla i česti nedostatak hrane. Ljudi koji su došli u Koprivnicu na rad, često su napuštali posao prije vremena jer za njih nije bila osigurana ni najpotrebnija prehrana.

(HSS, sv. 4, str. 218.)

Varaždin, 22. veljača 1588.

Zaključci sabora u Varaždinu u kojima se spominje Koprivnica.

(HSS, sv. 4, str. 227.)

Zagreb, 26. srpanj 1588.

Zaključci sabora koji se odnose, uz druge, na Koprivnicu.

(HSS, sv. 4, str. 241.)

6. travanj 1589.

Prijedlozi generala Vida Haleka hrvatskom saboru koji su vezani uz Koprivnicu i druge utvrde.

(HSS, sv. 5, str. 575.)

Varaždin, 8. svibanj 1589.

General Vid Halek piše nadvojvodi Karlu o budućem hrvatskom saboru sazvanom za 29. travnja i moli dopust te donosi podatke o Koprivnici.

(HSS, sv. 5, str. 579.)

Graz, 15. svibanj 1589.

Prijedlozi nadvojvode Karla hrvatskom saboru u vezi s utvrdama Koprivnica, Đurđevac, Novigrad, Drnje itd.

(HSS, sv. 5, str. 582, 584-585.)

Zagreb, 25. svibanj 1589.

Zaključci sabora vezani uz Koprivnicu, Đurđevac, Cirkvenu itd.
(HSS, sv. 4, str. 247.)

Zagreb, 29. svibanj 1589.

Odgovor hrvatskih staleže na prijedloge nadvojvode Karla, uz ostalo, na one koji se odnose na Koprivnicu.
(HSS, sv. 4, str. 254.)

Varaždin, 29. svibanj 1589.

Kratki izvadak iz odgovora hrvatsko-slavonskoga sabora na prijedloge nadvojvode Karla koji se odnose na Koprivnicu.
(HSS, sv. 4, str. 257.)

Prag, 22. siječanj 1590.

Kralj Rudolf II. na molbu gradskog suca Marka Čmahora (Chmahora) prima ispravu kralja Maksimilijana II. od 31. prosinca 1571. godine, te posebnom poveljom potvrđuje pravice i slobostina grada Koprivnice, dobivene od kraljeva Ludovika, Žigmunda i Matije.
(HDA, GK, kut. 1, br. 14; R. Horvat, Koprivničke listine XVI. vijeka, VZA, 16, Zagreb 1914, str. 297-299; E. Laszowski, Arhiv grada Koprivnice, VDA, 4, Zagreb 1929, str. 89-90.)

Koprivnica, 1591.

Izvještaj Stjepana Grassweina, upravitelja velike kapetanije u Koprivnici, o stanju vojske i straža na slavonskoj krajini.
(R. Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu, Starine, sv. 19, Zagreb 1884, str. 51.)

14. svibnja 1591.

Koprivnički kapetan Ivan Globizer umro u Koprivnici.
(Ferdo Šišić, Notationes rerum memorabilium, Vjesnik zem arhiva 1903.)

Koprivnica, 26. srpanj 1591.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora vezani uz Koprivnicu.
(HSS, sv. 4, str. 270.)

Koprivnica, 27. kolovoz 1591.

Izvješće Stjepana Grassweina. Ban Erdödi sa hrvatskim postrojbama i Grasswein sa Varaždinskom krajinom pošli su 15. kolovoza pod Moslavinu.
(R. Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu, Starine, sv. 19, Zagreb 1884, str. 51.)

Koprivnica, 15. prosinac 1591.

Veliki kapetan koprivnički Stjepan Grasswein odgovara Hasan-paši bosanskom, da mu neće vratiti zahtijevani top (koji su krajišnici iskopali na turskom zemljištu) i da se ne boji njegove prijetnje.
(A. Ivić, Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u 16. i 17. vijeku, Starine, sv. 35, Zagreb 1916, str. 331-332.)

Koprivnica, 2. siječanj 1592.

Stjepan Grasswein, kapetan koprivnički, javlja nadvojvodi (Ernestu), da je dobio vijest od Kupe, da Hasan maršira prema Karlovcu.

(R. Lopašić, Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu, Starine, sv. 19, Zagreb 1884, str. 51.)

Zagreb, 5. siječanj 1592.

Odgovor hrvatsko-slavonskih staleža nadvojvodi Ernestu na njegove prijedloge u vezi s Koprivnicom.

(HSS, sv. 4, str. 276.)

Zagreb, 7. siječanj 1592.

Zaključci sabora - spominje se Koprivnica.

(HSS, sv. 4, str. 281.)

Graz, 7. travanj 1593.

Instrukcija nadvojvode Ernesta generalu Rupertu od Eggenberga kao njegovom izaslaniku na hrvatsko-slavonskom saboru, sazvanom u Zagrebu za 12. travnja, vezano uz Koprivnicu.

(HSS, sv. 4, str. 289.)

Graz, 8. travanj 1593.

Želje nadvojvode Ernesta, što ih njegov izaslanik general Ruprecht od Eggenberga ima podastrijeti hrvatsko-slavonskom saboru. Želje koje se odnose na Koprivnicu.

(HSS, sv. 4, str. 291-292.)

Zagreb, 12. travanj 1593.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Staleži su na poziv nadvojvode dopustili radnike i povoz za utvrđivanje Koprivnice te za prevažanje topova i lađa.

(HSS, sv. 4, str. 297.)

Zagreb, 21. ožujak 1594.

Hrvatski je sabor odredio da gradovi moraju davati naoružane pješake: Zagreb 60, Varaždin 200, Križevci 50, Koprivnica 30 i Samobor 40.

(HSS, sv. 4, str. 300.)

Bratislava (Požun), 9. ožujak 1595.

Nadvojvoda Matija kao kraljev namjesnik zabranjuje vojnim zapovjednicima svako uplitanje u civilne poslove grada Koprivnice te da se u upravi drže samo vojnih pitanja.

(HDA, GK, kut. 5, br. 8; R. Horvat, Koprivničke listine XVI. vijeka, VZA, 16, Zagreb 1914, str. 300; E. Laszowski, Arhiv grada Koprivnice, VDA, 4, Zagreb 1929, str. 90.)

Bratislava (Požun), 9. ožujak 1595.

Neki vojnici su na teritoriju grada Koprivnice imali svoje kuće, polja, livade i druge posjede, ali nisu htjeli snositi gradske terete. Zato je nadvojvoda Matija u kraljevo ime pozvao sve vojne zapovjednike, neka takove vojnike prisile na plaćanje gradskih daća te da se uopće u pogledu svojih posjeda pokore gradskoj jurisdikciji.

(HDA, GK, kut. 5, br. 9; R. Horvat, Koprivničke listine XVI. vijeka, VZA, 16, Zagreb 1914, str. 300-301; E. Laszowski, Arhiv grada Koprivnice, VDA, 4, Zagreb 1929, str. 90.)

Graz, 7. svibanj 1595.

Prijedlozi u vezi Križevaca i Koprivnice koji se imaju predložiti hrvatsko-slavonskom saboru koji se sastaje 15. svibnja u Zagrebu.

(HSS, sv. 4, str. 321.)

Zagreb, 16. svibanj 1595.

Zaključci hrvatskog sabora kojima je određeno da u slučaju ako ban proglasi opći ustanak - moraju svi velikaši i plemići osobno poći u rat; povrh toga moraju sa svojih imanja opremiti po jednoga konjanika od svakih 10 dimova. Jednako moraju podavati slobodni gradovi u razmjeru prema svojim posjedima. Osim toga, mora Zagreb, iz broja svojih građana poslati u rat 50 naoružanih pješaka, Varaždin 200, Križevci 25 i Koprivnica 25.

(HSS, sv. 4, str. 324.)

1596.

Kraljev kastrum Koprivnica ima popisana 4 dima za porez.

(Popisi, str. 366)

1596.

4 porezna dima na koprivničkim posjedima nisu naplaćena.

(Popisi, str. 368)

Zagreb, 6. travanj 1596.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora vezani uz Koprivnicu (civitas Capronczae 20...).

(HSS, sv. 4, str. 343.)

Varaždin, 25. siječanj 1597.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora koji se odnose na Koprivnicu.

(HSS, sv. 4, str. 359; HSS, sv. 5, str. 593.)

Zagreb, 20. svibanj 1597.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Budući da je Koprivnica bila u velikoj mjeri izložena razbojništvu Turaka, utoliko su za jednu godinu odveli u ropstvo 70 ljudi, zato je nadvojvoda Ferdinand u svrhu olakšanja obrane grada predložio iskrčenje gustih šuma koje leže oko grada. Staleži su to odobrili i ovlastili nadvojvodu, da za iskrčenje šuma uzme koprivničke stanovnike i kmetove, koji su se do tada prkosno ustručavali odslužiti njima određene besplatne radove.

(HSS, sv. 4, str. 362-364.)

Đurđevac, 5. lipanj 1597.

Kapetan Matija Pichler stavlja nadvojvodu Ferdinandu prijedlog, kako da se izgradi đurđevačka utvrda iako je hrvatski sabor uskratilo radnu snagu potrebnu u tu svrhu. On predlaže da se za radnu snagu upotrijebe seljaci koprivničke utvrde, a naročito oni iz Sigeca, Drnja i Đelekovca.

(HSS, sv. 5, str. 599.)

Graz, 12. lipanj 1597.

Nadvojvoda Ferdinand traži od grofa Herbersteina mišljenje o prijedlogu kapetana Pichlera glede izgradnje Đurđevca da se upotrijebe seljaci koji su podložnici koprivničke utvrde.

Koprivnica, 14. lipanj 1597.

Koprivnički kapetan Albin Grasswein daje generalu grofu Herbersteinu svoje mišljenje o izgradnji Čazme s obzirom na zaključke hrvatskoga sabora. Spominje i Drnje na Dravi.

(HSS, sv. 5, str. 602-604.)

Zagreb, 16. srpanj 1597.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Grad Koprivnica se tužio protiv toga, da se njemački vojnici, koji stanuju unutar zidina, premda imaju kuću i zemljišta, ustručavaju plaćati porez.

(HSS, sv. 4, str. 366.)

Zagreb, 21. listopada 1597.

Ban Ivan Drašković piše generalu grofu Herbersteinu o raznim pitanjima s obzirom na saborske zaključke od koji se neki odnose na Koprivnicu.

(HSS, sv. 5, str. 610-611.)

Krapina, 26. kolovoza 1598.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora vezani uz posjede kapetana i grada Koprivnice.

(HSS, sv. 4, str. 386.)

Graz, 8. veljača 1599.

Nuncij iz Graza mons. Porzia piše kardinalu Petru Aldobrandiju kako su mu iz Koprivnice javili da se Tatari približavaju Sigetu.

(K. Horvat, Prilozi za hrvatsku povijest iz arhiva rimskih, Starine, knj. 34, Zagreb 1913, str. 141.)

26. travnja 1599.

Staleži traže povlastice za slobodne gradove Zagreb, Varaždin, Križevce i Koprivnicu, koji su za netom minulih turskih provala pretrpjeli velike štete. Staleži su nastojali da se opustjeli krajevi napuče, a osobito da se izbjeglim kmetovima omogućí povratak i opstanak u domovini.

(V. Klaić, Povijest Hrvata, sv. 5, str. 537-538.)

Varaždin, 1. veljača 1600.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Gašpar Petričević i Baltazar Napoly su bili izabrani za hrvatske predstavnike na požunskom saboru. Oni su bili upućeni moliti sankciju protiv toga, što je koprivnički kapetan na posjedima koji pripadaju koprivničkoj utvrdi zabranio pobirati porez.

(HSS, sv. 4, str. 400.)

Koprivnica, 3. svibanj 1600.

Mihalj Goričić, vojvoda i sudac izdaje ispravu kojom se po odluci koprivničkih građana među građane prima pl. Anton Delosth.

(HDA, GK, kut. 5, br. 10; E. Laszowski, Arhiv grada Koprivnice, VDA, 4, Zagreb 1929, str. 90.)

Zagreb, 8. svibanj 1600.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora u kojima piše da su se izaslanici slobodnih gradova Zagreba, Varaždina, Križevaca i Koprivnice potužili protiv Kraljevske komore u Požunu (Bratislavi) koja im je odredila nečuvene pristojbe. Kako su svi ti gradovi osiromašili, daje im Hrvatski sabor preporučeno pismo na kralja Rudolfa, koga će zamoliti da snizi previsoke pristojbe što su ih morali položiti u kraljevsku blagajnu. Također su staleži podijelili među gradove Zagreb, Varaždin, Križevce i Koprivnicu teret potrebnih jarmova (volova) za dovoženje topovskog pribora i sprave za jurišanje.

(HSS, sv. 4, str. 405-407.)

Sv. Križ Začretje, 16. studeni 1600.

Zaključci hrvatsko-slavonskoga sabora. Da se narod u Podravini zakloni pred Turcima, odredio je sabor kmetove kojiće pojačati utvrde u Ludbregu i Đelekovcu, te podignuti nove utvrde u Sv. Đurđu i Sv. Petru između Ludbrega i Bukovca. Dio kmetova je bio iz sastava kmetova koprivničke utvrde.

(HSS, sv. 4, str. 410-411.)

OBJAŠNJENJE KRATICA

- **Arkiv** - Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, 3, Zagreb 1854.
- **CD** - Smičiklas, T, *Diplomatički zbornik (Codex diplomaticus) kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Zagreb.
- **GK** – Arhiv grada Koprivnice u Hrvatskom državnom arhivu
- **HDA** – Hrvatski državni arhiv, Zagreb.
- **HS** - Laszowski, E, *Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, knj. 3, Zagreb 1917.
- **HSS** – Hrvatski saborski spisi. Šišić, F, *Hrvatski saborski spisi*, I-V, Zagreb 1914-1918.
- **Popisi** - Adamček, J. i Kampuš, I., *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976.
- **PSZ** – I. K. Tkalčić, *Povijesni spomenici grada Zagreba. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*.
- **SHKR** - Lopašić, R, *Spomenici hrvatske krajine*, knj. 1-3, Zagreb 1884-1889.
- **VDA** – Vjesnik Državnog arhiva, Zagreb
- **VZA** - Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, Zagreb.
- **Zbornik HI** - Stipišić, J. i Šamšalović, M., *Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 3-5, Zagreb 1960-1964.
- **ZMGK** – Zbornik Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 1946-1953.

SUMMARY

The text contains regesta for Koprivnica history from the beginning of the 13th until the late 16th century. Regesta are made by subjective choice by the author.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

PODRAVSKI ZBORNİK 2011., UREDNIK DRAŽEN ERNEČIĆ, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA, 2011.

Osim isticanja Zbornika kao muzejskog i kulturološkog časopisa za povijest, sadašnjost i identitet Podravine, uvodno urednik navodi i obljetnice kojima je 37. broj posvećen. To su 20. obljetnica hrvatske samostalnosti, 80. obljetnica hrvatske naivne umjetnosti i Hlebinske slikarske škole, 110. obljetnica rođenja Krste Hegedušića, 130. obljetnica Crvenog križa Koprivnica, 60. obljetnica života i 40. književnog rada Božice Jelušić, 110. godišnjica Hrvatske seljačke zadruge i 100. godišnjica Marvojske udruge u Đurđevcu. Osim obljetnica uvodnik podsjeća i na Zbornikove standardne tematske cjeline koje u nekoliko proteklih godina čine i njegovu strukturu. Premda manjeg opsega, na 288 stranica Zbornik donosi tridesetak vrijednih radova koji iz različitih perspektiva oslikavaju život Podravine. Uz dugogodišnje suradnike javljaju se i novi autori, pa je zahvaljujući radovima tridesetdvojice autora nastao i ovaj novi broj.

Suvremene teme kao prva tematska cjelina zastupljene su jednim radom naslova O Koprivničko-križevačkom (županijskom) identitetu, baštini i turizmu (str. 5-13), Želimira Laszla iz Muzejsko dokumentacijskog centra Zagreb. Jeli web stranica Županijske turističke zajednice bila poticaj za ovaj rad ili ne, u svakom slučaju na njoj nalazi okosnicu ovog priloga. To je njen kulturni identitet: kolijevka hrvatske naivne umjetnosti. Propitujući naivno slikarstvo i negirajući mu izvornost, autor predlaže da se porazmisli o mnogim drugim pojavama i stvarima koje bi na bolji način predstavljale identitet Županije pa navodi primjerice; rijeku Dravu, tradicijsku gradnju, vjersku toleranciju i sl.

Zaštita spomenika kulture je druga tematska cjelina zatupljena s dva rada. Prvi je Konzervatorsko-restauratorski radovi na zidnoj slici iz ciklusa Mučeništva sv. Kuzme i Damjana u župnoj crkvi u Kuzmincu (str. 15-31), autorica Neve Pološki i Jelene Duh iz Hrvatskog restauratorskog zavoda, Zagreb. Uvodno se navode podaci koji čitatelju otkrivaju vrijednost ovog sakralnog spomenika sagrađenog sredinom 18. stoljeća kao i izuzetnu umjetničku vrijednost zidnih slika koje se pripisuju radionici Antona Jožefa Lerchingerera, nastalih između 1770. i 1784. godine. Nakon uvoda slijedi detaljan opis radova na zidnim slikama, koji su započeti 2010., popraćenih brojnim slikovnim priložima.

Drugi rad autora Zlatka Uzelca je dio elaborata «Urbanističko-konzervatorske studije i prijedloga obnove prostorne cjeline jugoistočnog bedema grada Koprivnice» nastalog 2011. Tekst priređen za Podravski zbornik nosi naslov Tvrđava Koprivnica (str. 33-58). Prvi dio rada donosi prikaz razvoja koprivničkih zemljanih bedema iz 16. i početka 17. stoljeća, danas fragmentarno očuvanih, za koje autor kaže da su teško ugroženi spomenik povijesti fortifikacijske arhitekture od europskog značenja. Drugi pak dio je autorov prijedlog projekta obnove i uređenja nekadašnje koprivničke tvrđave. Rad je popraćen nacrtima i projektima iz raznih razvojnih faza Tvrđave.

Premda Hrvatska naivna umjetnost kao tematski blok u nekoliko proteklih godina donosi tekstove vezane uz ovaj fenomen, no ovaj, 37. broj Zbornika prednjači opsežnošću. Razlog tome je već spomenuta 80. obljetnica hrvatske naivne umjetnosti i Hlebinske škole. Temu otvara pretisak Kataloga izložbe udruženja umjetnika «Zemlja» (str. 59-87). Izložba, treća po redu, održana je u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu u rujnu 1931. godine na kojoj izlažu i Ivan Generalić i Franjo Mraz iz Hlebina.

Slijede kraći tekstovi o velikanima naive Ivanu Večenaju i Miji Kovačiću. Ivan Večenaj u kontekstu modernog slikarstva (str. 89-91), tekst je Sande Stančev Bajzek u kojem autorica analizira slikarev rad i zaključuje da je Večenaj razvio svoju slikarsku individualnost, da je u svom slikarskom razvoju zakoračio u nove prostore otvarajući nove dimenzije svoga slikarstva, da su se na njegovo slikarstvo osvrtni, a čine to i danas eminentna imena likovne teorije i kritike što nesumnjivo potvrđuje njegovu

infiltriranost u suvremenu likovnu jezgru. Završava rečenicom Čvrsto ukotvljeno u umjetnost 20. stoljeća ovo slikarstvo snažno je i moderno, trajno, sugestivno i danas.

Na ljepotu slikarskog opusa Mije Kovačića čitatelje Podravskog zbornika podsjećaju poznata imena likovne kritike i teorije. Igor Zidić u ogledu Nekoliko riječi o Miji Kovačiću (str. 93-95) i Tonko Maroević u prikazu s podnaslovom slikarska epopeja Mije Kovačića i zanimljivim naslovom Idila sa zbiljom, mistika s ironijom (str. 97-99).

Blok završava tekstem, Zabilješka uz grafičko-poetsku mapu Danse macabre Mije Kovačića i Vladimira Milaka, autora Dražena Ernečića. Mapa sadrži 25 crteža Mije Kovačića te poemu Vladimira Milaka Dnace macabre. Popraćena je komentarima Miroslava Šicela, Zvonka Kovača, Milivoja Solara, Draženke Jalšić Ernečić i Vladimira Milaka. Ukupno sadrži 37 listova, a izdavač je Muzej grada Koprivnice.

Povijest i kulturna povijest uobičajeno je već cjelina s najvećim brojem tekstova koju podržavaju dugogodišnji suradnici Podravskog zbornika, među kojima primarno mjesto pripada dr. sc. Miri Kolar Dimitrijević. Nakon opsežnog biografskog djela o Ferdi Rusani objavljenog 2004. u izdanju Meridijana još jedan rad *o jedinom ilircu koji je djelovao u Podravini*. No kako kaže autorica *Ovaj rad napisan je kako bi se ponovno podsjetilo na Ferdu Rusana. Rusan to svakako zaslužuje ...* Tekstom pod naslovom Rusanove poslovice i mudre izreke: u povodu 200. obljetnice rođenja (str. 105-129), autorica nastoji ukazati na Rusanovu svestranost i vrijednost njegovog djela, ovaj puta kroz poslovice i mudre izreke koje je Rusan godinama brižljivo prikupljao uočavajući njihovu vrijednost. Tijekom 1868. i 1869. objavljuje ih u Pučkom prijatelju, listu čiji vlasnik i urednik je Bartol Franceli. List počinje izlaziti 1867. u Varaždinu, a nakon preseljenja Francelija, 1873. u Zagrebu.

Povijest pučkog školstva u gradu Koprivnici od školske godine 1876./77. do 1900./01. (str. 131-158), je zapravo drugi dio teksta, autorice Ksenije Krušelj u kojemu opisuje prilike u školstvu Hrvatske za vrijeme Bana Karoly Khuen-Hedervarya i iscrpno daje prikaza školstva u Koprivnici navedenog razdoblja. Rad završava vrlo detaljnim popisom korištenih izvora i literature na 5 stranica.

Stjepan Mraz, višegodišnji suradnik Podravskog zbornika, autor je teksta s naslovom Iz prošlosti kućnih zadruga u Hlebinama (str. 159-170), o kojima se inače malo pisalo. Autor u uvodnom djelu opisuje običaje, odnose i način života članova unutar jedne zadruge, dok u drugom dijelu daje prikaz kućne zadruge obitelji Franje i Jalže Mraz i opisuje njen raspad. Autor je ujedno i posljednji vlasnik dijela kućne zadruge.

S naslovom Hrvatska seljačka zadruga i Marvogojska udruga u Đurđevcu (str. 171-197) u ovom broju Podravskog zbornika javlja se njegov višegodišnji suradnik Vladimir Miholek. I ovaj puta iscrpno i detaljno, koristeći se vrijednim arhivskim i novinskim izvorima, obrađuje još jedan slabo poznati segment života Đurđevca s kraja 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Tema ima i obljetnički karakter. U podnaslovu stoji: U povodu 110. i 100. godišnjice osnutka. Ono što povezuje Zadregu i Udrugu je snažna osobnost Tome Jalžabetića, za koga autor teksta kaže da govoriti o razvoju seljačkog zadrugarstva u Đurđevcu i u Podravini, nemoguće je a da ga se ne spomene jer je bio pokretačka snaga seljaštva, kako na gospodarskom tako i na političkom planu.

Kratki osvrt na život i rad *glazbenika, pjesnika i jednog od naših najuglednijih svećenika* daje Ana Smontara, autorica teksta pod naslovom Dr. Nikola Sertić (1906.-1967.) nezaboravni koprivnički župnik i veliki ljubitelj Podravine (str. 198-202). Tekst ima tri slikovna priloga te sliku dr. Nikole Sertića, kao mladog župnika Zagrebačke nadbiskupije. Prilog završava naznakom autorice po kojoj bi ovaj kratki prikaz života i djelovanja trebao biti poticaj za daljnja istraživanja.

Slijede dva teksta vezana uz 1. likovni susret trgom »Zemlje« odrzanom početkom veljače 1992. u koprivničkoj vojarni HV Ban »Krsto Frankopan« pod naslovom Likovni susreti trgom zemlje Zlatka Kauzarića Atača i Antuna Mijatovića. Organizator ove manifestacije je bio vojni list »Gardist« glasilo 117. brigade HV i Muzej grada Koprivnice.

U povodu 130. obljetnice djelovanja (1881.-2011.) Dražen Sačer priredio je tekst Iz povijesti gradskog Društva Crvenog križa Koprivnica (str. 209-222). Naglasak je stavljen na razdoblje nakon objavljivanja monografija Stazama dobrote kojom se obrađuje djelatnost ove značajne humanitarne organizacije u Koprivnici od njenog spominjanja 1882. do 2001. godine. Pregledom brojnih akcija

održanih u posljednji 10 godina kao što su sabirne akcije »Solidarnost na djelu, zdravstveni odgoj, služba traženja, dobrovoljno darivanje krvi i druge kao i akcije koje idu u kategoriju socijalne potpore stanovništvu autor nastoji ukazati na važnost misije Crvenog križa kao i nadopuniti postojeću monografiju novim aktivnostima.

I na kraju ove tematske cjeline Damir Vajzović iz Udruge kolekcionara Capronce kratkim prilogom (str. 223-225) o sakupljanju hrvatskog ratnog i vojnog znakovlja govori kao o relativno novoj grani kolekcionarstva. Prvo ratno znakovlje pojavljuje se početkom Domovinskog rata u Hrvatskoj. Vrijedan slikovni prilog ovom tekstu je znakovlje vezano uz postrojbe grada Koprivnice.

O Podravskoj glazbenoj tradiciji đurđevačke Podravine (str. 226-233), kao dijelu etnografske cjeline, piše Zdravko Šabarić. Ovim popularnim etno-muzikološkim pregledom podsjeća na, već sada gotovo zaboravljene, najstarije svirače-dudaše, koje naziva individualnim »mužikašima«, na glazbene sastave koji su ih naslijedili te na način njihova organiziranja kao i na ulogu današnjih promicatelja glazbene tradicije Podravine - kulturno umjetnička društva.

Drugi rad etno bloka je prilog u kojemu autorica Venija Bobnjarić daje primjer osuvremenjena tradicije na primjeru »Bukovečke poculice« koja nosi oznaku »Izvorno hrvatsko« (str. 234-237), kao i popratne pojave potaknute samim procesom kao što je osnivanje Udruge »Poculica« s ciljem očuvanja bukovečke tradicijske baštine, koja među ostalim uključuje i izradu etno – suvenira, čija prodaja predstavlja i izvor prihoda Udruge.

Muzeografija obuhvaća priloge dvojice autora. Luka Hrvatić uz 40. obljetnicu otvorenja Zavičajnog muzeja Kalinovac (str. 239-241) prisjeća se 1965. godine kada je ideja o osnivanju muzeja bila dobro prihvaćena, kao i njene realizacije 1971. kada je Zavičajni muzej svečano otvoren. Nije izostavljen ni današnji stav lokalnih vlasti spram ove kulturne ustanove, za koji se iz riječi autora može zaključiti da je u svakom slučaju pozitivan.

Podravska zemlja kao inspiracija (str. 243-248) Martina Mihaldinca, također dugogodišnjeg suradnika Podravskog zbornika, je prilog potaknut 30. obljetnicom smrti slikara Josipa Turkovića u kojemu autor daje prikaz života i rada ovog velikog podravskog slikara.

Prirodoslovlje je zastupljeno s dva zanimljiva rada koja se tiču budućnosti rijeke Drave i njenog porječja u srednjoj Podravini. Mladen Matica je autor teksta s naslovom Sažetak Studija zaštite prirode i razvoja turizma na području Regionalnog parka Mura –Drava (str.249-256), koju je izradio Državni zavod za zaštitu prirode 2010. Cilj studije bilo je definiranje *važnosti vodenih i močvarnih staništa Regionalnog parka Mura-Drava i procjena njihovog trenutnog stanja za koje im možda treba dodatna zaštita*. Njome je obuhvaćeno 6 pojedinačnih vlažnih staništa unutar Regionalnog parka Mura –Drava. To su mrtvice Đelekovec, jezero Šoderica, mrtvica Ješkovo te mrtvice Osredok, Lepa greda i Bakovci.

Goran Šafarek pak u Drava na prekretnici (str. 257-270) donoseći opće podatke o rijeci Dravi kako one prirodnog karaktera, tako i administrativnog, problematizira pitanje načina korištenja rijeke pri čemu se osvrće na neke hrvatske primjere i navodi europske primjere modernog upravljanja vodama.

Knjižničarstvo donosi drugi dio rada Koprivničke novine u zavičajnoj zbirci Muzeja grada Koprivnice (str. 273-279), autorice Božice Anić koji daje pregled svih koprivničkih novina koje se čuvaju u knjižnici Muzeja s potpunim zapisom koji sadrži sve relevantne podatke za svaki naslov. Zapis predstavlja, trenutačno, značajno informacijsko pomagalo za eventualne korisnike novinskog fonda iz redova čitatelja Podravskog zbornika.

Već uvriježeno, kao završna tema Zbornika pojavljuje se književnost, koja se ovaj puta sastoji od dva priloga. Autor omiljenog štiva, poznatih koprivničkih štikleca, Krešimir Švarc, prisjetio se još jednog s naslovom Moj prvi glazbeno-teatarski pokušaj i priredio ga za čitatelje Zbornika.

Čipkostih Božice Jelušić (str. 283-286), je prilog također jednog od dugogodišnjih suradnika Podravskog zbornika Zdravka Seleša posvećen poznatoj i priznatoj književnici uz 60. obljetnicu njenog života i novoj pjesničkoj zbirci »Arielirika«.

PODRAVSKI ZBORNİK 38, UREDNIK ROBERT ČIMIN, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA, 2012., 256 STR.

Novi 38. broj Podravskog zbornika donosi brojne promjene. One su prije svega uvjetovane izborom novog urednika, promjenom uredništva, što je na kraju rezultiralo i novom uređivačkom politikom. Premda proizašao iz Muzeja, Podravski zbornik nikada nije postao u sadržajnom smislu isključivo muzejska publikacija, već je od svog prvog broja (1975) donosio radove, geografski gledano, vezane uz srednju Podravinu ili onu kulturno povijesnu Podravinu, koja obuhvaća i kako se već uobičajeno, danas naziva ludbreška, koprivnička i đurđevačka Podravina. To dakako ne znači da radova vezanih uz muzejsku praksu nije bilo ili ih ne može biti. I novi Zbornik počiva na dosadašnjem konceptu pa i nadalje ostaje publikacija Podravine unutar njenih kulturno povijesnih međa, objavljujući radove koji s različitih aspekata obrađuju ovu regiju. Poštujući prvobitnu koncepciju, novi urednik dosljedno ju i nadalje provodi, međutim promjene koje unosi odnose se prvo na strukturu Zbornika. Napuštajući dosadašnju strukturu, prisutnu zadnjih dvadestak godina, presalgujući tematske cijeline Zbornik dobiva na preglednosti. Tako okosnicu Zbornika čine članci koji sljedeći upute uredništva dobivaju potpuno novu, osuvremenjenu formu. Zasebnu cjelinu tvore Prilozi, kraći radovi, koji također regulirani uputama poprimaju novu funkciju kao i novi oblik. Naredni, ali ne i novi tematski blok, doduše nešto modificiran, jer sad obuhvaća samo književne radove, za razliku od dosadašnjeg koji je uz književne radove donosio i tekstove vezane uz književnost i jezikoslovlje, je blok Književnih priloga. Slijede ga dvije nove rubrike koje učvršćuju i potvrđuju karakter Zbornika kao regionalne publikacije koja kontinuirano izlazi već gotov četrdesetak godina po čemu je jedna od rijetkih koja je kao takva i opstala. Prva je Podravsko nakladništvo a druga Podravske kronike. I na kraju valja dodati vizualne promjene, te format u koji se nije diralo.

Nakon uvodnika u kojemu urednik obrazlaže smjernice nove uređivačke politike te njihov odraz na novi broj Podravskog zbornika, slijedi nova Zbornikova cijelina naslovljena Članci, koja okuplja 13 radova, kako dugogodišnjih suradnika, tako i novih, ali i onih čiji su se radovi nakon dužeg vremena ponovno našli na stranicama ovog muzejskog godišnjaka.

Po prvi puta u Zborniku pojavljuje se mlada autorica Ana–Marija Martan sa svojim radom Industrijsko–geografska obilježja razvoja Koprivnice [str. 6–17], u kojemu analizira današnje stanje gospodarstva Koprivnice, glavna obilježja industrije Koprivnice i njen utjecaj na transformaciju grada koja se očituje kroz promjenu demografske slike, urbanističke slike kao i okoliša. Faktori koji su utjecali na lokaciju današnjih grana industrije, kako navodi autorica su geografski i prometni položaj, demografska osnova i prirodna bogatstva Koprivnice i okolice. Rad je popraćen brojnim slikovnim priložima.

GIS analiza razvoja biciklističkih staza koprivničkog kraja [str. 20–32] je rad, također nove suradnice Podravskog zbornika, u kojemu, od obrazloženja što je GIS (geografski informacijski sustav) i koje su sve mogućnosti ove nove računalne tehnologije, preko analize trenutnog stanja biciklističkih staza, dolazi do 5 novih biciklističkih staza zahvaljujući primjeni GIS tehnologije.

Još jedna tema, koja obrađuje suvremene informatičke tehnologije primjenjive u prostoru nastoji ukazati u kojoj mjeri su prisutne u našoj Županiji. O njoj piše Mladen Matica u članku Infrastruktura prostornih podataka Podravine [str. 34–43] analizirajući nacionalne i globalne geoportale koji predstavljaju izvor prostornih podataka za Podravine, navodeći da regionalnih portala za sad nema, već će se oni razvijati u okviru postojeće administrativne podjele, odnosno u Koprivničko križevačkoj županiji u sastavu Zavoda za prostorno uređenje s ciljem dostupnosti prostornih podataka na jednom mjestu.

Slijedi nekoliko radova povijesne tematike u kojima afirmirani povijesničari nanovo ukazujući na neke događaje i pojave iz ne tako davne podravske prošlosti, potvrđuju činjenicu da za njih još uvijek ima dovoljno istraživačkog posla. U prvom radu stalna suradnica, koja je javljajući se u Zborniku kroz dugi niz godina ispisala brojne stranice podravske povijesti, ovaj puta posegnula za jednom biografskom temom. Čitatelji Podravskog zbornika znati će odmah da se radi o dr.sc. Miri Kolar–Dimitrijević, no ovaj puta koautorica na temi Đurđevčani – prof. Viktor Pogačnik i dr. Danijel Pogačnik, joj je Elizabeta Wagner. Podnaslov teme je Subjekti socijalne politike u prvoj četvrtini 20. stoljeća [str.

44-65]. Ovo je svakako vrijedan prilog slabo poznatoj i istraženoj đurđevačkoj povijesti, u kojemu autorice donose iscrpne biografije dva Pogačnika, starijeg brata Viktora, prof. filologije koji 1932. postaje ministar šuma i ruda u Kraljevini Jugoslaviji i mlađeg Danijela koji je svoju karijeru ostvario u ljičničkoj službi, a o kojima Đurđevčani danas malo znaju.

Nakon dužeg izbivanja, ponovno se svojim prilogom u Zborniku javlja njegov nekadašnji urednik i suradnik, povjesničar Hrvoje Petrić. U radu »Sukobi sjećanja i simbola« piše, kao što stoji u podnaslovu o spomeničkoj baštini i sjećanju na svjetske ratove u koprivničkoj Podravini [str. 66-75], pri čemu, na nekim primjerima, ukazuje na sudbinu spomenika koje su Podravci sa zahvalnošću podizali nakon silovitih ratnih događanja, kako žrtvama tako i svojim junacima. Kao primjere brisanja sjećanja navodi i promjene imena ulica, trgova i ustanova u Koprivnici 1991. g.

Slijedi još jedna povijesna tema naslovljena Politički prebjazi na području koprivničke i đurđevačke Podravine u vrijeme monarhističke Jugoslavije [str. 76-83], koju obrađuje povjesničar Vladimir Šadek. Piše o disidentstvu istaknutih radićevaca 20-tih godina, ali i o ostalim političkim prebjazima 30. godina 20. stoljeća, o motivima njihova prelaska, a ono što je posebno zanimljivo - kojoj političkoj opciji stavljaju na raspolaganje svoje stečene političke karijere. Odgovor treba svakako potražiti u ovoj intrigantnoj i interesantnoj političkoj temi iz ne tako davne podravske prošlosti.

Drugi rad s đurđevačkom tematikom, koji donosi ovaj 38. broj, svakako je vrijedan doprinos sagledavnu života Đurđevca s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća. Rad se bavi Zabavnim i glazbenim životom te zborovima u Đurđevcu do 1940. godine [str. 84-99]. Autor teksta je dugogodišnji suradnik Vladimir Miholek koji je ovim pregledom nastojao obuhvatiti cjelokupni glazbeni život počevši od tradicijskog, kulturno-umjetničkih društva, preko crkvenog pa sve do pojave vatrogasne glazbe. Rad donosi brojne nepoznate i manje poznate činjenice iz ovog segmenta đurđevačkog društvenog života navedenog razdoblja, a ono što je posebno vrijedno istaknuti, pri tome ne umanjujući vrijednost ostalih protagonista zabavno glazbenog života, svakako je ime Franje Židovca profesora, etnomuzikologa i skladatelja.

Baštinski centar Hlebine kao kulturni i turistički proizvod [str. 100-113] opsežan je rad Marijana Špoljara u kojemu autor prvo razmatra i obrazlaže pojam kulturnog turizma i naive kao turističkog resursa, zatim odnos identiteta i naive pri čemu se osvrće na stajališta autora iznesena u radu s naslovom O Koprivničko-križevačkom (Županijskom) identitetu, baštini i turizmu, objavljenom u prošlogodišnjem, 37. broju Podravske zbornika. U nastavku, koristeći izloženo, aktualizira pitanje transformacije hlebinske galerije koja bi po mišljenju autora trebala sadržavati tri cjeline: Muzejsko-galerijski dio, Odjel tradicijske duhovne i materijalne baštine i Turističko agencijski dio, pri čemu autor predlaže i novi naziv - Baštinski ili Muzejski centar Hlebine.

Zavjetna kapela Presvetoga Otkupitelja u Crkvi sv. Antuna Padovanskoga u Koprivnici [str. 114-125], rad nove suradnice Podravske zbornika Helene Kušenić, zapravo je verzija njenog diplomskog rada, prilagođena potrebama objavljivanja u Zborniku. Autorica nakon uvodnih obilježja baroka i kratkog povijesnog prikaza o dolasku franjevacu te gradnji crkve u Koprivnici, na kojoj radovi započnu 1675. godine, uvodi čitatelja u specifičnosti ove zavjetne kapele koja je sredinom 18. stoljeća inkorporirana u prostor postojeće crkve što se inače rijetko susreće na ovim prostorima kako to navodi autorica ovog zanimljivog rada.

Ne manje zanimljiv je i rad koji problematizira pitanje narodne umjetnosti te opisuje njene elemente na primjeru tradicijske arhitekture vinogradarskih klijeti na području Bilogore, koje su doista autohtoni umjetnički izražaj podravskog seljaka kako to navodi Maja Zebec u radu naslovljenom O narodnoj umjetnosti s podnaslovom U okviru tradicijske arhitekture vinogradarskih klijeti 19. stoljeća na području Bilogore [str. 126-141]. Uz detaljne opise kanatne konstrukcije i narodne ornamentike koja se pojavljuje kao ukras na klijetima, posebno poglavlje posvetila je njihovoj zaštiti.

O Igrama djece predškolske i školske dobi te mladeži u Goli tijekom prošlog stoljeća [str. 142-153], piše Tereza Salajpal. Autorica igre dijeli na tradicionlane igre u ljetnom i zimskom razdoblju, na igre s pravilima i simbolične igre. Neke od igara popraćene su crtežima, a opisala ih je autorica prema vlastitim sjećanjima ili iskazima kazivača. Osim potrebe da se igre zabilježe kao dio kulturnog

nasljeđa, u radu se nastojalo ukazati i na važnu ulogu igara u poticanju i podržavanju razvoja psihomotornih i kognitivnih sposobnosti djece, zabilježila je autorica u svom sažetku.

Slijede dva rada iz područja knjižničarstva. U prvom radu Božica Anić piše o koprivničkim časopisima 20. stoljeća u Zavičajnoj zbirci knjižnice Muzeja grada Koprivnice. U prvom djelu rada dat je pregled časopisa za koje je utvrđeno da su izlazili u Koprivnici, posebice je to bitno za one starije, tiskane do 1940., zaboravljene, izgubljene ili sačuvane u malom broju primjeraka, dok drugi dio donosi kataloški opis samo onih koji su se čuvaju u knjižnici Muzeja, što može biti važna informacija za sve korisnike koji imaju potrebu za ovom vrstom zavičajne građe. Liljana Vugrinec pak u radu Županijska matična služba Knjižnice i čiatonice »Fran Galović« Koprivnica [str.172-189], ukazuje na značenje matične službe i njenu ulogu u stvaranju knjižnične mreže te razvoja knjižnica na nekadašnjem prostoru općine Koprivnica, a danas na prostoru Koprivničko-križevačke županije. Ovu zadaću Knjižnica obavlja od 1967., kad postaje i očinska matična knjižnica s obvezom stručnog nadzora i pomoći ondašnjim knjižnicam, pa sve do danas, ali s daleko većim opsegom.

Nova cjelina Prilozi donosi pet aktualnih, stručnih, informativnih, zanimljivih kraćih radova, kojima njihovi autori na stručan i popularan način ukazuju na neke recentne podravске događaje, pojave i sl. U prvom prilogu autor Vladimir Crnković piše o najnovijoj akviziciji Hrvatskog muzeja naivne umjetnosti. To je poznata slika Ivana Večenaja Mojsija i Crleno morje, otkupljen za Muzej u lipnju 2011. Uz biografsku crticu o Ivanu Večenaju autor daje i prigodnu analizu djela. Drugi prilog dolazi iz Restauratorskog centra u Ludbregu, autorica Venije Bobnjarić i Dunje Vedriš o Konzervatorsko-restauratorskim radovima na slici Podravski pivari Josipa Turkovića. O kulturnim dobrima s područja Koprivničko-križevačke županije koja su uvrštena na Listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske piše Vesna Peršić Kovač. Na listi su se našla četiri nematerijalna dobra: umijeće pripreme bregofske ili Božićne pite (Koprivnički Bregi), umijeće izrade ivanečkog veza (Koprivnički Ivanec), umijeće ukrašavanja uskršnjih jaja (pisanica) u Podravini i Legenda o Picokima. Na novi duh koprivničkih muzealija ukazuje Robert Čimin, navodeći tri primjera iz 2012. godine u Muzeju grada Koprivnice, kad su ponovno predstavljene, ali sada na novi način, čime su ponovno privukle pažnju koprivničke javnosti. I na kraju zanimljiv prilog iz prirodoslovlja Krunoslava Arača o prvom nalazu nove vrste ptice u hrvatskoj fauni – Velike žutonoge prutke s područja Ješkova kod Gole.

Slijede tri različite vrste književnih priloga poznatih podravskih autora. Drama Damira Mađarića Fran G.: Spoved, desetak aforizama Vladimira Milaka Zapažanja iz neobjavljene zbirke i na kraju dvije pjesme Porečkani i Paunovo perje s kojima se predstavlja Milan Frčko.

Na kraju su dvije nove rubrike Podravskog zbornika. Podravsko nakladništvo je rubrika koja objedinjuje i bilježi sve ono što je tiskano i objavljeno tijekom godine o Podravini, pa kao takva ispunjava niz zadataka, pri čemu je dovoljno spomenuti, primjerice, onaj obavijesni ili onaj u kojemu rubrika može poslužiti kao izvor podataka pri izradi nekih budućih bibliografija o Podravini. U drugoj pak rubrici, ujedno i zadnjoj, kroničar opisuje niz aktualnosti iz života Podravine praćenih tijekom godine, popraćenih slikovnim priložima i objedinjenih pod naslovom Podravске kronike.

Božica ANIĆ

IZLOŽBA »ARHEOLOGIJA NA PROSTORU KOPRIVNIČKE TVRĐAVE«, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, FRANJEVAČKI SAMOSTAN SV. ANTUNA PADOVANSKOG U KOPRIVNICI, DRŽAVNI ARHIV U VARAŽDINU – SABIRNI ARHIVSKI CENTAR KOPRIVNICA, 30. 8. 2012. – 3. 9. 2012. (1. 11. 2012.). AUTOR ROBERT ČIMIN

U sklopu istraživanja arheološke baštine posljednjih su se petnaestak godina intenzivirala istraživanja urbanih cjelina gradova kako bi se upotpunila njihova slika razvoja kroz duga stoljeća postojanja. Srednjovjekovna su zdanja i materijalni ostaci stare Koprivnice do nedavno bili veoma slabo poznati, no, istraživanjima na pojedinim dijelovima koprivničke utvrde došlo se do zanimljivih podataka i veoma velikog broja nalaza koji su se ovom izložbom željeli prezentirati javnosti.

Izložba je koncipirana ciklički, te se nalazila na trima lokacijama na kojima su vršena istraživanja; unutar stare Oružarne, tj. zgrade *Zeighausa*, Franjevačkom samostanu te u Muzeju grada Koprivnice. Ukupno je prezentirano 136 izložaka čiji je detaljan opis i kontekst pronalaska opisan unutar prezentiranog kataloga.

Prvi je dio izložbe počinjao unutar zgrade Oružarne kako bi u sklopu srednjovjekovnog ambijenta Renesansnog festivala, koji se tada održavao, posjetitelji mogli vidjeti pojedinačne nalaze stare »bašče« pronadene prilikom istraživanja 2001. godine. Među njima moglo se vidjeti i nekoliko slučajno pronađenih nalaza iz prapovijesnih razdoblja, no veliku su većinu izložaka činili slučajni nalazi kasnosrednjovjekovnog razdoblja.

Drugi se dio izložbe nalazio unutar franjevačkog samostana Sv. Antuna Padovanskog gdje su tokom istraživanja dvorišta 2009. godine pronađene i istražene podrumske prostorije nekadašnjeg samostana. Doduše, samo je manji dio nalaza prezentiran unutar samostana, dok se većina nalazila unutar prostorija Muzeja. Od predočenih se nalaza na obje lokacije moglo vidjeti nekoliko vrčeva fine talijanske majolike produkcije, ali i jeftinije habanske fajanse koji su uz velik broj raznolikih trbušastih vrčeva, posuda, lonaca i lončića, zdjela, tanjura, pehara i tintarnica, te velikog broja raznolikih staklenih čaša činili bogatstvo franjevačkog stola krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Ono što ovim nalazima daje dodatnu važnost jest njihova velika brojnost, te stoga i autor navodi da se radi samo o manjem djelu pronađenog posuđa prilikom iskopavanja, dok usmenim putem saznajemo kako se sam značaj i brojnost pronađenih nalaza s ovakvih lokaliteta može mjeriti samo s nalazima pronađenim unutar bunara franjevačkog samostana u Osijeku.

Treći dio izložbe, također postavljen u prostorijama Muzeja bio je posvećen nalazima prikupljenim prilikom istraživanja malog muzejskog dvorišta 2009. godine gdje su pronađeni objekti i konstrukcije datirane od 14. do 19. stoljeća. Od prikazanih nalaza najveća je količina pripadala keramici i metalnim predmetima svakodnevne upotrebe (čavli, klinovi, kućni predmeti), uz koje su prezentirani i pojedini dijelovi konjske opreme te topovska kugla.

Sama je izložba značajna iz nekoliko razloga, a veoma je važno naglasiti kako je ovo bila prva takva izložba održana unutar koprivničkog muzeja kojom su predstavljeni nalazi prikupljeni na prostoru koprivničke utvrde. Nadalje, na njoj je prezentiran samo dio pronađenog materijala tijekom provedenih istraživanja te ona predstavlja najljepše primjerke iz fundusa kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne zbirke materijala Muzeja grada Koprivnice. Njen koncept postava na pozicijama arheoloških istraživanja na veoma zanimljiv način uvodi samog posjetitelja u ambijent nalazišta, arheoloških istraživanja i pronađenih nalaza povezujući muzejski način postava izložbe i obilazak samog lokaliteta u jednu smislenu cjelinu, dok je sama prezentacija veoma sažeta, konkretna i pristupačna širem krugu posjetitelja. Slikovni materijali kojima je izložba popraćena uvode svakog od posjetitelja u proces arheoloških istraživanja prezentirajući im sam, ponekad doista nezavidan, proces iskopavanja. Vidljivo je da je ovakvim pristupom namjera autora bila cjelokupnu izložbu te samu arheološku struku što više približiti širem spektru javnosti, i to ne samo uobičajenim slikovnim i materijalnim podacima, već i samim ambijentom. Nadamo se stoga samo da će buduća istraživanja koprivničke utvrde iznjedrili još mnoge nalaze koje će koprivnički Muzej na jednako pustolovan način predočiti u novu izložbu.

SCIENTIA PODRAVIANA, UREDNIK MIRKO LUKAVSKI, 26, KOPRIVNICA, 2012.

Novi, 26. broj, glasila Povijesnog društva Koprivnica Scientia Podraviana predstavljen je početkom prosinca 2012. godine. Časopis već po običaju počinje kratkim uvodom Mirka Lukavskog, glavnog urednika te izvještajem predsjednice Ružice Špoljar o radu Društva tijekom protekle godine. Obilje stručnih ekskurzija, predstavljanja knjiga i časopisa, organizacija stručnih predavanja i međunarodnog znanstvenog skupa potvrđuju plodnu, raznoliku, zanimljivu i svrsishodnu djelatnost Društva u njegovoj 29. godini postojanja dok plan rada za 2013. godinu, predstavljen na godišnjoj skupštini Društva održanoj 25. siječnja 2013. godine, jamče kontinuitet izvrsnog rada i ubuduće.

U tekstu »Peterančani brižno čuvaju svoju baštinu« Mirko Lukavski iznio je kratak pregled predstavljanja kulturnog naslijeđa Peteranca održanog 30. ožujka 2012. godine u Domu mladih, u organizaciji Povijesnog društva Koprivnica. Bogatu kulturnu baštinu predstavili su članovi KUD-a Peteranec, članice Udruge žena Peteranec kroz file vez, načelnik općine Ivan Pakasin te brojni stručnjaci čija su izlaganja objavljena u aktualnom broju Scientie.

Božidar Pavleš u tekstu Srednjovjekovni Peteranec dao je pregled povijesti srednjovjekovnog Peteranca s opisom i kartografskim prikazom granica posjeda na temelju dokumenta iz 14. stoljeća. Srednjovjekovni Peteranec bio je naselje u kojem se stanovništvo bavilo uzgojem svinja, a ujedno je bio najvažniji prijelaz preko Drave između Varaždina i Virovitice. Naselje je tijekom srednjeg vijeka prošlo tri faze, najprije kao samostalan posjed, zatim kao privatno vlasništvo, a naposljetku kao dio koprivničkog vlastelinstva. Srednjovjekovni Peteranec je svoj kraj doživio vjerojatno 1538. godine nakon upada Osmanlija.

Važniju graditeljsku baštinu Peteranca predstavio je Dragutin Feletar. U svom se članku osvrnuo na sakralne i profane građevine Peteranca, prva od kojih je crkva sv. Petra i Pavla, jednobrodna barokna crkva s baroknim oltarom i kasnobaroknom propovjedaonicom na kojoj su vidljivi utjecaji tirolskih i štajerskih graditelja. Osim crkve ističe se i barokno-historicistički župni dvor te nekolicina raspela i pilova podignutih u selu. Kao najznačajnije profane kulturno-povijesne spomenike Feletar je izdvojio zdanje vojnokrajiške kapetanije, u kojem se danas nalazi sjedište općine Peteranec i galerija Ivan Sabolić te zgradu starog parno-motornog mlina kao izuzetno važno zdanje industrijske graditeljske baštine.

Hrvoje Petrić u članku Crkva u Peterancu od sredine 17. do sredine 19. stoljeća opisuje povijest crkve na temelju crkvenih izvještaja i kanonskih vizitacija. U tekstu se napominje da je župa Peteranec tijekom 17. stoljeća pripojena župi Drnje. Do sredine 18. stoljeća kapela u Peterancu je bila građena od drveta, budući da je materijal od crkve porušene za upada Turaka vjerojatno upotrijebljen za pojačavanje koprivničke utvrde, a gradnja nove crkve započela je između 1758. i 1760. godine. Već 1789. obnovljena je i sama župa. Župna crkva posvećena je 1805. godine, a sakrament Sv. Potvrde 1825. te 1847. u njoj su dijelili biskupi Maksimilijan Vrhovec i Juraj Haulik.

O jednoj od najstarijih knjižnica u Podravini, onoj u Peterancu, pisala je Dijana Sabolović Krajina. Autorica ističe da je knjižnica u svom stoljetnom postojanju najplodnije djelovala pod vodstvom Petra Franjića kada je postala središte kulturno-prosvjetnih i prosvjetiteljskih akcija Peteranca zahvaljujući angažmanu članova knjižnice kroz kazališnu i šahovsku sekciju, zbor, tečaj esperanta itd. Kako bi knjižnica ponovo postala jezgra kulturno-obrazovnog života općine autorica predlaže promišljanje o smještaju knjižnice u novi prostor, angažmanu stručne osobe, nabavi nove knjižne građe i ostalim poslovima iz djelokruga moderne knjižničarske struke.

Dvostoljetni kontinuitet književnog stvaralaštva Petranca Mario Kolar je čitateljima približio kroz kratki prikaz života, kritiku djela i usporedbu sličnosti i razlika trojice peteranskih književnika, zacijelo najpoznatijeg među njima, Frana Galovića, ilirca Tome Blažeka i suvremenog Božidara Pavleša.

Na temelju osobnih iskustava, ili pak manjka istih, nastao je tekst Marijana Špoljara Tri peteranska umjetnika – slikar, kipar i fotograf. Tekst je u neku ruku svojevrstan pandan Kolarovom tekstu o književnicima. Naime, Špoljar u svom tekstu govori o otuđenju i zatvaranju u sebe, dvojice umjetnika, Franjića i Sabolića fotografa, temeljenom na vrlo bolnim iskustvima vezanim uz njihov politički

angažman, dok je treći od njih, kipar Sabolić, kao profesor, dekan i akademik bio istaknuti javni djelatnik. Sva su se trojica izdvojila visokom kreativnom i umjetničkom razinom iako neka od njihovih djela zahtijevaju revalorizaciju.

Pregled rada Udruge žena Peteranec i njenih sastavnih dijelova, etno grupe i KUD-a »Fran Galović« predstavila je predsjednica Udruge Katica Erdec. Udruga je primarni staratelj za kulturnu baštinu Peteranca što se ostvaruje kroz sudjelovanje na brojnim manifestacijama, rekonstrukciju narodnih nošnji, izradu starih igračaka, ručnih radova, prezentaciju pjesama i plesova Peteranca i brojne druge aktivnosti.

Posljednji tekst »mini monografije« Peteranca je Rekonstruirana ženska nošnja sela Peteranec Vesne Peršić Kovač. U njemu autorica opisuje tijek rekonstrukcije nošnje, probleme koji se u tom procesu javljaju, rješenja kojima ih se može prevladati te konačan rezultat, rekonstruiranu nošnju, nastao temeljem terenskog istraživanja, proučavanjem izvora i literature te analogijom s nošnjama susjednih sela.

Druga polovica Scientie donosi diplomski rad Nikolette Lőrincz o opusu hrvatskog književnika i prevoditelja Đuse Šimare Pužarova u Mađarskoj, kratak tekst Milivoja Dretara o mogućnostima sveobuhvatne (povijest, geografija, likovna umjetnost, vjeronauk) terenske nastave na području Podravine. O susretima mađarskih umjetnika i likovnjaka Molvarskog likovnog kruga pisao je Đuro Franković. Dva teksta Hrvoja Petrića govore o povijesti, jedan o nešto novijoj povijesti koprivničkih ulica, a drugi je prikaz povijesti sela đurđevačke Podravine od najstarijih vremena do danas.

Među prikazima Matej Ištvan ocijenio je vrijednom knjigu Dragutin Feletar – Prinosi za bibliografiju u kojoj se pokušala usustaviti bogata djelatnost istaknutog kulturnog djelatnika i znanstvenika. Mira Kolar Dimitrijević prikazala je knjigu Ružice Medvarić-Bračko Život i običaji u župi Koprivnički Ivanec, knjigu Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću Hrvoja Petrića kao značajan prilog hrvatskoj historiografiji ranog novog vijeka prikazao je Vladimir Šadek.

Ana-Marija MARTAN

IZLOŽBA KOLEKCIJA HLEBINSKE ŠKOLE - IZ PRIVATNIH ZBIRKI, GALERIJA NAINVNE UMJETNOSTI, HLEBINE, PROSINAC 2012. - VELJAČA 2013. AUTOR IZLOŽBE MARIJAN ŠPOLJAR

Kraj stare i početak nove, 2013. godine u Galeriji nainvne umjetnosti Hlebine obilježila je izložba pod nazivom *Kolekcija Hlebinske škole – iz privatnih zbirki*. Izložba je obuhvatila 45 radova iz 8 zbirki s područja Koprivnice, Virja, Donje Dubrave, Hlebina i Ždale, od kojih su neki prvi puta prikazani široj javnosti. Autor izložbe Marijan Špoljar izabrao je radove koji najvećim dijelom pokrivaju stvaralaštvo 1950/60-ih godina, odnosno druge i treće generacije autora Hlebinske škole. Druga generacija nastaje pod patronatom tada već pomalo etabliranog Ivana Generalića koji je na izložbi zastupljen prizorima mirnog seoskog života (*Na dvorištu zimi*) ili arkadijskog pejzaža izražene liričnosti (*Pahulje*).

Spomenuto razdoblje u svjetskoj, ali i hrvatskoj umjetnosti, karakterizira pojava tzv. fantastičnog slikarstva, čemu se priklanja i nainvno slikarstvo slijedeći pritom utemeljene figuralne tendencije pa, za ovaj izričaj tipični, prizori seoske svakodnevice dobivaju mističan prizvuk kroz osebujujući kolorit i bujne fantazije koje ponekad prerastaju u groteske. Uobičajen prizor skupljanja drva u slici Mije Kovačića, razigran je tirkiznim drvetom dok u *Žetvi trstike* (Horvat-Ždalski) boja pojačava napetost i pridonosi većoj dramatičnosti prizora. Promjena je uočljiva i u izloženim radovima Ivana Večenaja – usredotočenost na neposrednu sredinu i poslove (*Krećenje*, *Ruljenje kuruze*) u početku je prikazana naturalistički, plošno, svijetlim, življim koloritom, a u kasnijim radovima prevladavaju zagasitiji tonovi, atmosfera postaje mračnija. Ista atmosfera ponavlja se u prizorima Martina Mehkeka (*Popla-*

va na eraru) ili Franje Vujčeca (*Pred skelom*) gdje tamni kolorit naglašava mističnost, samodovoljnost i zlokobnost prirode, a ljudska lica kod Vujčeca su krajnje pojednostavljena i shematizirana. Nasuprot tome, slike Ivana Lackovića Croate upozoravaju na »ljepotu malenog i običnog u čemu se otkriva smisao i bit svega«¹ dok se Franjo Filipović bavi promjenama (industrijalizacija, polagan prodor tehnologije) koje zahvaćaju selo u šezdesetim godinama 20. stoljeća (*Televizija u selu*).

No, ono što najviše zaokuplja pažnju promatrača jesu portreti koji se nalaze u svojevrsnom »središtu« postava izložbe. »Početnu točku« tog postava čine dva rada Mare Puškarić, iz 1970-ih godina, na kojima prikazuje žene u njihovim svakodnevnim aktivnostima. Izrazito plošni prikazi, prpošnog, svijetlog i razigranog kolorita, minucioznog crteža, otkrivaju sliku sretne, nasmijane, zdrave i vrijedne žene, odnosno dokumentiraju vrijeme i položaj žene u minulom vremenu kroz koprenu idealizma. S druge strane, prototipni muškarac, seljak, otkriva se u verističkom prikazu Mirka Viriusa. Njegov stil nasljeđuje, ali i nadograđuje pa i prerasta Dragan Gaži kao najznačajniji predstavnik psihološkog portreta Hlebinske škole.² *Žena s ćupom* pravi je primjer realističnog portretiranja. Sliku čine dva plana, prvi s poprsjem portretiranog (linijski i tonski jasno određen) i drugi plan s tek naznačenim pejzažem kao manje bitnom pozadinom. Detaljno ocrtane bore na licu, ali i topli kolorit lica, blaga igra svjetlosti i sjene, kao i jedva uhvatljiv smiješak otkrivaju način života i karakter prikazane osobe. U portretima Ivana Večenaja realizam doživljava ekspoziciju i nadograđuje se fantastičnim, bajkovitim elementima – na šakama se pojavljuju nabrekle, jako istaknute plave žile, a lice svojom dlakavošću, kontrastima boja (plave oči – žućkasti brkovi – žarko crvene usne) vuče prema grotesknom prikazu (*Japa štodiraju*) kojeg će razviti Josip Horvat-Ždalski u portretu Cigana. Zelenkasto-žućkasta boja lica otkriva natruhe prikazivanja unutarnjih nemira portretiranog kroz vanjske forme. Groteska, izobličenje i burleska svoj će potpuni izraz pronaći u djelima Martina Mehkeka i Franje Vujčeca. Portreti Martina Mehkeka većinom su simetrični prikazi marginalizirane skupine ljudi – Roma/Cigana – u »odsutstvu« pozadine, na crnoj podlozi. Negiranje pozadine posljedica je utjecaja Dimitrija Bašičevića Mangelosa koji šezdesetih godina istovremeno egzistira u području naivne umjetnosti (kao glavni kritičar, zajedno s Radoslavom Putarom) i surađuje s tada aktualnom grupom Gorgona koja se zalagala za potpuno ništavilo, crnilo, negiranje slike. Ovdje se ne radi o realističnim prikazima točno određenih osoba, već o poopćenim, plošnim, stiliziranim licima, arhetipovima, izrazito naglašenog kolorita (*Ciganka s lulom*), iskonske izražajnosti u kojima se lako prepoznaju ekspresionističke i simbolističke tendencije. Burleskonost, ekspresivnost forme koja je uočljiva u Mehkekovom *Zamišlenom Ciganu*, u *Majci koja moli krunicu* Franje Vujčeca dovedena je do maksimuma snažnim stilizacijama, gotovo karikaturalnom animalističkom formom jakog ekspresionističkog naboja koja pridonosi ritmičnosti kompozicije i dramatičnosti prizora. Riječ je o portretima koji svojom ingenioznošću – ekspresivnom figuracijom, snažnim izobličenjima i naturalističkim postupcima, izražavanjem antiljepote – nadilaze okvire Hlebinske škole korespondirajući s duhom vremena.

Ova izložba otkrila je neko novo blago sakriveno po kućama »običnih ljudi« na koje često zaboravljamo ili ga zanemarujemo. Pokazala je zanimljivu skupinu autora Hlebinske škole od kojih neki naznačuju nadržavanje ili otklon od tog fenomena stvarajući vlastiti izraz i stil koji zasigurno vrijedi pomnije istražiti (Mehkek, Horvat-Ždalski). Nova saznanja omogućila bi kvalitetnije i šire sagledavanje cjelokupnog fenomena naive koje za sobom povlači rast i razvitak Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama popunjavanjem njenog fundusa što može rezultirati novim, atraktivnim izložbama, a onda i povećanim brojem posjetitelja.

Helena KUŠENIĆ

¹ CRNKOVIĆ, V, 2006, 215.

² CRNKOVIĆ, V, 2006, 112.

BORIS GOLEC, NEDOKONČANA KROATIZACIJA DELOV VZHODNE SLOVENIJE MED 16. IN 19. STOLETJEM, ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA ZRC SAZU, LJUBLJANA 2012., 174 STR.

Slovenski povjesničar dr. sc. Boris Golec, istraživač u institutu za povijest Slovenske akademije znanosti in umetnosti u Ljubljani, vrstan je poznavatelj slovenske i hrvatske povijesti ranoga novoga vijeka. Prije provale Osmanlija, dakle krajem 15. i početkom 16. stoljeća, hrvatsko-slovenska granica bila je ujedno i povijesna međa Hrvatsko-ugarskog kraljevstva (do 1527.) i Svetoga rimskog carstva. Osmanskim provalama u ranom novom vijeku došlo je do pomicanja stanovništva prema zapadu, pa je i granica sa Štajerskom i Kranjskom postala propusnija. S obzirom da tada još ne možemo govoriti o profiliranim nacionalnostima, možemo konstatirati stvaranje hrvatskog lingvinoma i etnonima i zapadno od Sutle i Kupe, odnosno Međimurja i sjeverno od Mure.

Hrvatski lingvinom i etnonim u istočnoj Sloveniji razmjerno je slabo istražen i u hrvatskoj i u slovenskoj historiografiji. Toga osjetljivoga pitanja sada se prihvatio Boris Golec, te ga predočio na znanstveni način, stavivši ga hladno analitički u okvire struke – dakle bez političkih i nacionalnih konotacija koje bi to pitanje moglo izazvati u novije vrijeme. To je, zapravo, jedini način da se ta tema realno obradi i stavi u istinske povijesne okvire.

Dr. Golec istražio je prisustvo hrvatskog lingvinoma i etnonima od 16. do 19. stoljeća na četiri povijesne pokrajine, koje se danas nalaze u istočnoj Sloveniji. To su Bela krajina i Kostel zapadno od Kupe, te Prlekija zapadno od Međimurja i istočno Prekmurje sjeverno od Mure. Belu krajinu, odnosno prostor oko Črnomelja, Vinice, Staroga trga, Podbrežja i sjeverno do Metlike, dobrim dijelom su naselili prebjezi iz Hrvatske, a te migracije povezane su s naseljavanjem uskoka-grkokatolika na susjednom području Žumberka u Hrvatskoj. Dr. Belec o tomu piše: »Dolgo ni bilo znano, da obstaja iz 17. in 18. stoletja toliko pričevanj oziroma samoopredeljavanju posameznikov iz Bele krajine kot Hrvatov. Gre za oznake za izobražence, ki su se našli zunaj domačega okolja. Največ je znanih prav iz Valvazorjeva časa, kar neposredno potrduje upravičenost polihistorjevega decidiranega označevanja Belokranjcev s Hrvati«. O tomu govori čitav niz dokumenata i isprava iz toga doba, u kojima se spominje »kranjska Hrvaška« (Croaten). Slična je i povijest Belokranjcih u graničnom kraju između Gorjanaca i Save. Tu »nimamo dokazov, da bi se ti Beli Kranjci kdaj sami šteli za Hrvate, svoj jezik so pa imenovali hrvaški«. Na području Kostela, južno od Bele krajine, uz Kupu, povijesni slijed demografskih mijena je bio sličan, ali je imao »vendar tudi lastne specifičnosti«.

Posebno je zanimljivo istočno Prekmurje, gdje je hrvatsko stanovništvo, uz Mađare, Slovence i druge, zapravo starosjedilačko. Taj dio Prekmurja je do 1918. upravno bio u sastavu mađarske Zaladske županije. Crkveno je, pak, pripadao Zagrebačkoj biskupiji. Bio je to dio Bekšinskog arhiđakonata (koji se danas sveo na Međimurje), a zahvaćao je i dobar dio pomurskog dijela županije Zala (zato tu i danas živi dosta Hrvata). Godine 1777. ustanovljena je nova biskupija u Szombathelyu, pa se mađarska crkvena jurisdikcija proširila i na dio Bekšinskog arhiđakonata, sve do Mure. Otada se i u istočnom Prekmurju hrvatski etnonim i lingvinom polako gubi. U tom je kraju (velike župe u Turnišću, Beltincima, Kobilju, Dobrovniku i drugdje) bio dobrim dijelom u uproabi specifični hrvatski kajkavski govor.

I u Prlekiji je stoljećima bio nazočan hrvatski lingvinom, upravo u obliku stare kajkavštine. Dr. Belec piše: »Vprašanje hrvaškega imena za jezik Prlekije ni bilo deležno ustrezne pozornosti predsvem zato, jer je zelo dolgo ostajalo neznano, da je v 18. stoljetju jezikovna oznaka hrvaški zajemala bistveno širši prleški prostor, kot smo mislili«. O tome navodi čitav niz dokumenata, pogotovo iz crkvenih izvora. To se odnosi na šire područje između Drave i Mure – oko Veržeja, Križevaca, Ljutomera, Sv. Tomaža, Sv. Miklavža, Velike Nedelje, Ormoža i Središča ob Dravi. Još i danas jezik gornjega Međimurja i Prlekije ima vrlo velike sličnosti.

Nacionalnim zrenjem i učvršćivanjem graničnih linija (i njihovim promjenama u Prekmurju), oznake hrvatskog lingvinoma i etnonima se polazano gube. Ta je kultura neupitno ostala važnim sastavnim dijelom istočne Slovenije i poveznica dvaju naroda. Studija dr. Belega je stoga vrlo važan prinos takvom poimanju povijesti Kostela, Bele krajine, Prlekije i istočnog Prekmurja. Recenzent dr. sc. Hrvoje Petrić konstatira: »Uspoređi li se ova knjiga s temeljnim naslovima o široj problematici u koju

se tematski uklapa, vidljivo je da je to svakako novi i značajan spoznajni iskorak naprijed, što će reći da svojom kvalitetom uveliko nadmašuje kvantitativni opseg s obzirom na broj stranica, te predstavlja važan korak u istraživanju propitivanja ranonovovjekovnog slovenskog identiteta».

Dragutin FELETAR

HISTORIA VARASDIENSIS, ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU POVJESNICU, BROJ 2, DRUŠTVO POVJESNIČARA, VARAŽDIN 2012., 260 STR.

Pod uredništvom Hrvoja Petrića i Ivana Obadića, Društvo povjesničara Varaždina i Varaždinske županije nastavilo je s izdavanjem novopokrenutog znanstvenog časopisa *Historia Varasdiensis*. Nakon koprivničke Podravine i Križevačkog Crisa, pokazuje se da upravo društva povjesničara vrlo uspješno obavljaju ulogu okupljatelja istraživača prošlosti sjeverozapadne Hrvatske, te mogu izdavati kvalitetne znanstvene časopise. Drugi broj časopisa *Historia Varasdiensis* objavio je 9 vrsnih znanstvenih radova, te nekoliko drugih priloga i prikaza.

Prva četiri pregledna znanstvena rada posvećena su temeljitoj razradbi bibliografije o Varaždinu i Ivancu. To je od velike važnosti za unapređenje znanstvenih istraživanja prošlosti tih dvaju gradova, a velika je pomoć osobito mladim istraživačima. Hrvoje Petrić i Sonja Poljak prikazali su najvažnije objavljene radove o gradu Varaždinu u ranom novom vijeku, odnosno od 16. do 18. stoljeća. Spomenka Težak dala je pregled historiografije o gradu Varaždinu u 19. stoljeću. Objavljene radove razvrstala je po pojedinim djelatnostima i temama. Vladimir Huzjan i Ivan Obadić sabrali su najvažnije historiografske radove o varaždinskom kraju u 20. stoljeću. Sonja Poljak napisala je studiju o bibliografiji historiografskih radova o Ivancu i ivanečkom kraju, koja se odnosi na razdoblje srednjega vijeka.

Ostali znanstveni radovi u 2. broju časopisa obrađuju različite teme iz povijesti Varaždina i varaždinskog kraja. Spomenka Vlahović donosi studiju o povijesti antičke masaže i prikaz Projekta revitalizacije i rekonstrukcije antičke masaže za potrebe antičkog scenskog prikaza »Iz života rimskih terma« naselja *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice). Radi se o značajnom prinosu u poznavanju povijesti medicine i rekreacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. I Lovorka Štimac Dedić bavi se antičkim razdobljem, odnosno arheologijom. Ona je prikazala nalaz luksuzne tere sigilate – sigilatne zdjele iz Ludbrega (*Ioviae Botivo*). Vješto izrađena je u najproduktivnijoj srednjogalskoj radionici Leoux u drugoj polovici 2. stoljeća.

Višnja Burek otkriva nove detalje iz života i strukture stanovništva Varaždina u 17. stoljeću. Radi se o analizi društvenih i ekonomskih značajki varaždinskog gradskog plemstva iz doba razvijenog baroka. Zapravo je i za bolje poznavatelje povijesti Varaždina, pravo iznenađenje koliko je postojao veliki broj plemića u gradu u to doba. Biserka Vlahović podastire rezultate svojih istraživanja o glazbenoj baštini najstarijeg hrvatskog vatrogasnog društva (osnovanog 1864.) – DVD Varaždin. Prvi hrvatski vatrogasni zbor u Varaždinu bio je i nositelj glazbenog života u gradu, pogotovo glazbe koja se izvodila puhačkim instrumentima. Na kraju znanstvenog dijela časopisa, uvršten je rad Vladimira Huzjana, koji piše o životu generala Kraljevine Jugoslavije Pante Draškića u Varaždinu. U članku su iznijeti zanimljivi elementi života i djelovanja visokih vojnih funkcionera u razdoblju između dva svjetska rata.

U časopis je uvršten i veći broj drugih priloga. Tako, Milivoj Dretar piše o obnovi partizanske Spomen bolnice u Gabrinovcu, Ivana Andrić Penava o sponama Varaždina i Petrovaradina preko djelovanja Đure Arnolda i Stanislava Pepreka, a latinistica Karmen Levanić o tri isprave o jednoj staroj kamenoj zgradi u Varaždinu iz 16. stoljeća. Uvršten je i poduži intervju s Eduardom Vargovićem, ravnateljem Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, koji je napisao Ivan Obadić, a otkriva nam dosta detalja o radu toga značajnog znanstvenog zavoda. Na kraju časopisa uvršteno je pet prikaza novih izdanja i znanstvenih skupova.

Dragutin FELETAR

PANONSKI LJETOPIS, BROJ 20, PINKOVAC-GÜTTENBACH 2013., PANONSKI INSTITUT, 544. STR.

Izašao je i 20., jubilarni broj Panonskog ljetopisa, koji je pokrenuo i još mu je urednikom, dr. sc. Robert Hajszan, a izdaje ga hrvatsko-slovensko-mađarsko-austrijski Panonski institut u Pinkovcu, malom mjestu u Gradišću. Dvadeseti broj još je obimniji i raznovrsniji. To je godišnjak koji ima misiju popularizacije istraživanja i poticanje kontakata prvenstveno hrvatske kulture u Austriji i Mađarskoj, ali i slovenske, mađarske i austrijske kulture. Knjiga je pravi vatromet ideja, informacija, ličnosti, događaja i iznimno velikog broja ilustracija i suradnika. Zapravo, uredniku i uredništvu treba odati priznanje za upornost i sistematičnost, jer doista valja uložiti poseban napor da se prikupi toliko velika i raznovrsna građa. Za Hrvate je ovaj godišnjak od posebne vrijednosti, jer je većina priloga pisana na hrvatskom jeziku, a prikazane su praktički sve veze i događaji koji se odnose na Gradišćanske Hrvatke i njihovu suradnju s domovinom.

Koliko je sadržaj knjige raznovrstan dovoljno ilustrira i podatak da se kazalo naslova nalazi na čak osam stranica. Prvi dio ljetopisa donosi kratke napise o godišnjicama važnih događaja i osoba, pa se među ostalim spominju i Sandor Petefi, Vatroslav Jagić, Štefan Laszlo, Ivan Goran Kovačić, Fero Sučić, Peter Jandriszevich, Mate Marsich Miloradić, Ignac Horvat, Ferdinand Sinković i drugi. Drugo poglavlje donosi panonske biografije, uglavnom književnika, političara, povjesnika i drugih. Treće poglavlje posvećeno je člancima o 20. obljetnici Panonskog instituta i Panonskog ljetopisa. U četvrtom poglavlju iznijeta su sjećanja na brojne promocije Panonskog ljetopisa u Austriji, Mađarskoj i osobito Hrvatskoj, kojih je dosad bilo više od stotinu. U petom poglavlju prikazano je 20 projekata koje je provodio Panonski institut i drugi suradnici.

Šesto poglavlje donosi kratke napise o događajima vezanim za povijest, kulturu i literaturu. Među ostalim, u tom je bloku prikazan i znanstveni skup o Regionalnom parku Mura-Drava održanom u Koprivnici, te razgovor s doc. dr. sc. Hrvojem Petrićem, urednikom Podravine. U sedmom poglavlju obrađuju se lingvističke teme, u osmom slikarstvo, a u devetom stvaralaštvo Tomislava Marijana Bilosnića, književnika i slikara. Deseto poglavlje posvećeno je Đuri Frankoviću, jednom od najplodnijih hrvatskih pisaca, feljtonista, povjesničara i jezikoslovaca iz hrvatske manjine u Mađarskoj. U jedanaestom poglavlju govori se kratko o Peteru Paulu Wiplingeru, a u dvanaestom poglavlju uvršteni su prilozi iz slovenske kulturne scene u Austriji i Sloveniji.

Trinaesto poglavlje sadrži životopis i priloge o teatrologiji Frane Marije Vranković, dok je četrnaesto poglavlje posvećeno športu, đacima i omladini. U petnaestom poglavlju objavljeno je 20 prikaza knjiga, brošura i priloga, dok šesnaesto donosi vijesti iz glazbenog života. U sadamnaestom poglavlju objavljeno je 20 prikaza života i djela pokojnih suradnika, mentora i mecena Panonskog instituta, a u osamnaestom 20 prikaza okruglih rođendana zaslužnih osoba. Na kraju, u devetnaestom poglavlju tiskani su životopisi (in memoriam) suradnika umrlih u 2012. godini, te u dvadesetom poglavlju podužu izbor iz suvremene lirike.

Petar FELETAR

100 GODINA RIBOLOVA U PRELOGU, ŠRD GLAVATICA PRELOG, 2013., 138. STR.

Športsko ribolovno društvo Glavatica u Prelogu izdala je luksuznu monografiju o stotoj godišnjici ribolova u tom gradu. Autori tekstova su Ivica Beti, Tihomir Hunjak, Antun Kalšan, Saša Kalšan, Zoran Pfeifer i Franjo Bermanec. Serioznim pristupom i dobrim ilustracijama, ova knjiga predstavlja prinos poznavanju povijesti športa i rekreacije u Prelogu i Međimurju.

Prva Pravila Preloškog ribolovnog društva usvojena su na osnivačkoj skupštini 8. veljače 1912. godine, pa to društvo pripada među najstarije športske udruge u Prelogu. Neformalno (privatno) pred

Prvi svjetski rat u Prelogu već se igra i tenis, a možda i koji drugi šport, a u začetku je i sokolski pokret. U 1912. već se zasigurno igrao i nogomet, a prve pouzdane vijesti o postojanju nogometnog kluba (PŠK) datiraju u 1913. godinu, kada se igraju utakmice protiv nogometaša Čakovca i Donje Lendave.

Rad organiziranog ribolovnog društva u Prelogu potom je zamro u Prvom svjetskom ratu. Pouzdanih podataka o radu društva između dva svjetska rata nema, pa se za ponovni početak smatra 1948. godina. Godine 1951. ponovno je održana osnivačka skupština, kada je društvo dobilo ime ŠRD Glavatica, a glavno područje djelovanja bio je kotarski ribnjak u Otoku. U knjizi se zatim redaju podaci, dokumenti i fotografije o djelovanju društva kontinuirano sve do 1990. godine. Društvo je okupljalo sve veći broj članova (u nekim godinama i više od 300), a izgrađen je i ribički dom. Članovi društva ostvarivali su zavidne rezultate u poribljavanju voda oko Preloga, a sudjelovali su na doista brojnim natjecanjima, pa i u inozemstvu.

Društvo se prilagodilo novim vodnim prilikama nakon izgradnje HE Dubrava 1989. godine, kada je na Dravi nastalo najveće umjetno jezero u Hrvatskoj. Fond riba time se znatno povećao, ali je trebalo mnogo rada na poribljavanju, uređenju novih ribičkih lokacija i sl. Upravo početak jezera kod Preloga, koje je plitko i močvarno, daje uvjete boravka mnogih riba. U knjizi su detaljno prikazane akcije poribljavanja, zatim razna natjecanja, priznanja i sjećanja. Dat je i kronološki red zbivanja po godinama. Knjiga je bogato opremljena fotografijama i faksimilima dokumenata.

Petar FELETAR

NOVA SABRANA DJELA MIHOVILA PAVLEKA MIŠKINE. SV. I: MIRA KOLAR DIMITRIJEVIĆ: MIHOVIL PAVLEK MIŠKINA DO 1935. GODINE. KOPRIVNICA, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2011. STR. 256.

Kada je 1968. koprivnički ogranak Matice hrvatske u četiri sveska izdao *Sabrana književna djela Mihovila Pavleka Miškine* bio je to prvorazredan kulturni i književni događaj za Podravinu. Izdanje, koje je priredio Zvonimir Kulundžić, sastojalo se od dvaju svezaka proznih i jednog sveska pjesničkih Miškininih radova, dok je posljednji svezak činila priređivačeva studija o Miškini. Izdanje je dočekano s velikim odobravanjem jer je na taj način ovom »pesniku in puntaru« rodnom iz Đelekovca konačno potvrđeno istaknuto mjesto u parnasu ne samo podravske, nego i hrvatske književnosti i kulture. Miškina, naime, prema općem sudu književne povijesti, predstavlja najznačajnijeg predstavnika *hrvatske seljačke književnosti* (Lj. Maraković), odnosno *hrvatskog književnog ruralizma* (Z. Bartolić), dakle književnosti o selu i sa sela, koja je bila posebno aktualna u međuratnom razdoblju, pa ga u tom smislu i spominju svi pregledi hrvatske književnosti koji ne ignoriraju (a niti jedan ne bi smio) korpus djela književnika-seljaka. Od književnih djela, najzapamćeniji je ostao po zbirkama priča *Za svojom zvijezdom* (1926), *Trakavica* (1935) i *Krik sela* (1937), a ozbiljniju valorizaciju podnijele su i neke njegove pjesme, od kojih su neke (od boljih) i na kajkavskom jeziku.

Miškinina rodna Podravina prepoznala je, dakle, njegovu vrijednost te je u predvečerje proljećarskih zbivanja ušla u ne tako jednostavan (i jeftin) projekt izdavanja sabranih djela jednog od svojih najistaknutijih književnih zavičajnika koji je glas o njoj, prije svega o podravskom selu, odnosno o teškom životu njegovih stanovnika, pronio diljem zemlje. Pritom valja napomenuti kako je izdanje financijski poduprla prehrambena industrija *Podravka* koja je tada podupirala i mnoge druge kulturne inicijative (prisjetimo se samo njezine uloge u pokretanju *Podravskeg zbornika* 1975. itd.). Iako je edicija promovirana kao sabrana djela, iz današnje perspektive nam je jasno da njome ipak nisu bila obuhvaćena sva Miškinina djela jer joj nedostaju neka danas poznata djela. No, bio je to dostojan iskaz poštovanja prema tome vrijednom seljaku, književniku i političaru.

Osim priređivanja tih sabranih djela, spomen na Miškinu u rodnoj mu Podravini sačuvan je i na druge načine. Škola u rodnom mu Đelekovcu nosi njegovo ime, a tamo mu je izloženo i poprje, rad Stipe Sikirice. Spomenimo i to da je u Koprivnici 1987. održan znanstveni skup povodom 100. godišnjice Miškinina rođenja, a referati sa skupa objavljeni su kao poseban broj časopisa *Kaj*. Iste godine, Muzej grada Koprivnice objavio je i *Miškininu čitanku*, svojevrsan izbor iz njegova djela. Kasnije su o njemu pisali mnogi proučavatelji.

Danas, gotovo pola stoljeća nakon objavljivanja spominjanih Kulundžićevih sabranih Miškininih djela, Muzej grada Koprivnice je pokrenuto objavljivanje novog izdanja Miškininih sabranih djela. Kako u predgovoru ediciji napominju Dražen Ernečić i Ivica Šute, edicija je pokrenuta »s ciljem interdisciplinarnе revalorizacije društvenog i političkog djelovanja te književnog opusa Mihovila Pavleka Miškine[.] ali i njegovih Sabranih književnih djela 1-4 koje je 1968. godine uredio Zvonimir Kulundžić«. Razlozi su, dakle, nova, interdisciplinarna (re)interpretacija Miškinina život djela, ali i dopunjavanje Kulundžićeve edicije. Jedan od ciljeva je, vjerojatno, i to da novo izdanje postane dostupno suvremenim čitateljima, pogotovo ukoliko se ostvari naum da se osim knjižnog izdanja priredi i elektroničko izdanje, odnosno da se sva Miškinina djela i digitaliziraju, kao što najavljuju predgovarači. Spomenimo kako je prije desetak godina koprivnički ogranak Matice hrvatske ostvario sličan projekt, naime novo izdanje sabranih djela drugog značajnog podravskog književnika, Frana Galovića, vođen otprilike sličnim motivima.

Posao oko priređivanja novih Miškininih sabranih djela povjeren je skupini stručnjaka, na čelu sa vrsnom i iskusnom povjesničarkom Mirom Kolar Dimitrijević, koja se Miškinim životom i djelom bavi već dugo godina. Edicija je zamišljena u pet svezaka, a danas pred sobom imamo prvi svezak koji predstavlja studija prof. Kolar *Mihovil Pavlek Miškina do 1935. godine*.

Budući da je po vokaciji povjesničarka, prof. Kolar svoju studiju o Miškini ne temelji toliko na analizi Miškinina književnog stvaralaštva, što bi netko možda očekivao s obzirom na to da je Miškina uglavnom percipiran kao književnik, nego na rekonstrukciji njegove biografije te kulturno-prosvjetnog i političkog djelovanja, ali i tadašnjeg društveno-političkog konteksta. No, pritom vrlo često uspostavlja poveznice između njegova života te književnog i ostalog stvaralaštva. To često zahtijeva i preporučavanje sadržaja njegovih pjesama, a pogotovo priča, od kojih neke i citira, dok se tu i tamo pojavljuje i pokoji smjeliji književnokritički sud.

Što se tiče književnopovijesne kontekstualizacije, prof. Kolar, što je potvrdila i književna povijest, Miškinu vidi kao jednog od najznačajnijih hrvatskih književnika-seljaka te ga, kako je zabilježio još Milan Marjanović, naziva našim Maksimom Gorkim, ali »s tom razlikom da se Miškina držao seljačkog života i Podravine čiji je sastavni dio bio duhom i tijelom«. Drugim riječima, prof. Kolar Miškinino književno stvaralaštvo smatra duboko uronjenim u zavičajne mu koordinate te neraskidivo povezano s autorovom osobnom i društvenom stvarnošću: »Miškina je sav u selu[.] a djela su istinski proživljena i temeljena na vlastitom iskustvu... Miškinina djela su slika stvarnosti«. Štoviše, prof. Kolar smatra da je »Miškina promotor zavičajnih vrijednosti. Bez obzira da li piše o kćerki, ženi, potoku, cvijetu ta su djela izraz čovjeka koji savršeno poznaje svoj zavičaj i naslijeđenu baštinu i tradiciju koje se treba držati te su zato topla[.] a nerijetko i izvanredno osjećajna[.] što ne bismo očekivali od tako mrkog, životom napaćenog čovjeka, koji je bio po genima književnik i stvaralac, a po sili života orač, stočar i skrbnik brojne obitelji«.

Iako u svojoj studiji prof. Kolar uglavnom polazi od biografsko-kontekstualnih podataka temeljem kojih analizira njegova književna djela, valja ipak napomenuti da ponegdje, gdje nema boljih izvora, pokušava i njegov život rekonstruirati temeljem njegovih (autobiografskih) književnih uradaka. Podatke o Miškini i njegovu djelovanju, dakako, često preuzima i iz njegovih neknjiževnih zapisa, zbog čega u ovoj studiji neprestano nailazimo na isprepletanje Miškinina života i stvaralaštva.

Stoga vrijednost ove studije prof. Kolar i leži prije svega u tome što pokušava povezati njegov život i stvaralaštvo. S druge strane, prof. Kolar donosi i niz novih podataka iz Miškinina života te općenito života podravskog seljaka u prvoj polovici 20. stoljeća, doprinoseći na taj način ustvari još boljem pregledu kontekstualnih silnica koje su utjecale na Miškinino stvaralaštvo koje je, kako je

ustanovila književna povijest te kako ustvrđuje i prof. Kolar, usko povezano s njegovim životom i društvenim okolnostima u kojima je živio. Naime, prvo kao aktivist, a zatim i kao aktivni političar u sklopu seljačkog pokreta braće Radić u prvoj polovici 20. stoljeća, jedno vrijeme i općinski načelnik, a kasnije i narodni zastupnik, Miškina je u svoja djela unosi i elemente radičevštine, no temeljna mu je vokacija ipak seljačko-socijalna, a ne praktično politička. Eksplicitne političke nazore više je iznio u člancima, letcima i brošurama (*Zašto hrvatski seljak nije komunist*, 1938; *Stara i nova gospoda*, 1939. itd.), a u književnom je stvaralaštvu prikazivao univerzalnu angažiranost protiv socijalne nejednakosti i teškog položaja hrvatskog seljaka zagovarajući njegovo prosvječivanje i gospodarski uzlet. Vrijednost ove studije stoga je i u tome što je prof. Kolar dodatno razjasnila neke okolnosti Miškinina života, djelovanja i stvaralaštva koje Kulundžić i drugi proučavatelji ili nisu spominjali ili im nisu posvetili dovoljno pozornosti, a pronašla je i neke nove Miškinine radove, koji bi trebali biti objavljeni u najavljenim predstojećim svescima njegovih novih sabranih djela.

Kada govorimo o sabranim djelima u cjelini, odnosno koncepciji kako su zamišljena, valja primijetiti da činjenica da su započeta studijom, a ne autorovim izvornim djelima, pomalo odudara od uobičajene prakse u sličnim edicijama, kao i plan izdavanja ostalih svezaka. Naime, u ediciju se planiraju uvrstiti još četiri sveska, od kojih su još čak dva analitičke naravi: drugi svezak trebala bi biti studija povjesničara Suzane Leček i Ivce Šute o Miškini od hrvatskog seljačkog pokreta do smrti, a posljednji, peti svezak, trebao bi biti zbornik radova o Miškini s bibliografijom njegovih djela i djela o njemu. U tom smislu, od pet svezaka samo bi, dakle, dva bila posvećena Miškinim radovima, što je neuobičajen postupak kod izdavanja sabranih djela. No, ta će dva sveska vjerojatno biti bitno većeg obima jer bi u njih trebalo stati sve što je objavljeno u Kulundžićevu izdanju, koja je obasizalo četiri sveska, a trebali bi biti dodani i novi, tada nepoznati radovi. Također valja primijetiti da u popisu suradnika koji će pisati studije i sudjelovati u zborniku radova nema niti jednog povjesničara književnosti. Budući da je Miškina ipak dobar dio svojeg stvaralaštva posvetio književnosti, a i najavljeno je u predgovoru da se želi reinterpretirati i njegovo književno djelo, bilo bi poželjno među suradnike uvrstiti i stručnjake za književnost.

No, kako bilo da bilo, ova je edicija i više nego dobrodošla te se nadamo da će čim skorije biti izdani i preostali predviđeni svesci kako bi Miškina na taj način postao dostupniji suvremenim čitateljima, odnosno kako bismo se prisjetili njegovih već poznatih, ali i upoznali njegova do sada nepoznata djela koja bi trebala biti uvrštena u ediciju. Jednako tako, s obzirom na to da će u ediciji biti i analitičke studije o njegovu životu i djelu, edicija bi trebala pokazati i kako Miškinu doživljavamo danas, s čime je na najbolji način već i započela studija o kojoj sam govorio u ovome kratkom osvrtu.

Mario KOLAR

CRIS – ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, TEČAJ 14, BROJ 1/2012. UREDNIK IVAN PEKLIĆ, 456 STR.

U 14. godini izlazenja CRIS, kojeg izdaje Povijesno društvo u Križevcima, izrastao je u respektabilni znanstveni časopis. To nedvojbeno pokazuje broj za 2012. godinu. Urednik je doktorand mr. sc. Ivan Peklić, a izvršna urednica Terezija Horvat. U novi broj uvršteno je 26 znanstvenih i stručnih radova, te desetak prikaza novih izdanja.

Prvi dio časopisa posvećen je znamenitoj hrvatskoj (i križevačkoj) obitelji Ožegović. O toj temi objavljeno je 13 radova. Ovi članci su zapravo doručeni referati sa znanstvenoga skupa o obitelji Ožegović, koji je Povijesno društvo Križevci organiziralo u studenom 2012. godine. Tomislav Bogdanović u svojem radu istražuje prosvjetni i humanitarni rad barunice Ivke Ožegović. Ona je mnogo doprinijela radu općih pučkih škola u Koprivnici, a bavila se i humanitarnim radom. Na kraju članka tiskane su i izabrane pjesme barunice Ivke Ožegović. Mira Kolar Dimitrijević napisala je rad o djelo-

vanju članova obitelji Ožegović Barlabaševečki u Koprivnici od polovice 19. do polovice 20. stoljeća, s posebnim osvrtom na novinarski rad Dušana Ožegovića. Lucija Konfic na temelju građe iz Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU oslikava životni put pjevačice Lucije Ožegović (1896.-1962.).

Sofija Koretić bavi se pismima Jozefine Ožegović, majke znamenitog varaždinskog Ilirca Metela Ožegovića. Pisma su pisana u Čanjevu i Varaždinu između 1848. i 1855. godine. Ivan Peklić je u arhivu HAZU našao zanimljivu korespondenciju između Metela Ožegovića i Franje Markovića, dvaju velikana hrvatske kulture i znanosti 19. stoljeća. Đurđica Tinodi, pak, razrađuje korespondenciju između Ivana Ožegovića i Matije Mrazovića. I Ivica Zvonar bavi se korespondencijom Ožegovićevih iz arhive HAZU – i to između Ivana Kostrenčića i Metela Ožegovića. Tu temu nastavlja Željko Karaula, koji je razradio značenje korespondencije baruna Metela Ožegovića i đakovačko-srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera.

Ozren Blagec i Gordana Blagec pripremili su životopis i djelo baruna Ljudevita Ožegovića, s posebnim osvrtom na njegovo djelovanje u Hrvatskom saboru, te na njegovo iznimno slikarstvo. Na mađarskom je objavljen rad Laszla Heke o Metelu Ožegoviću i njegovoj ulozi u mađarskoj državno-pravnoj povijesti. Anžeka Kindlerova piše o češko-slovačko-hrvatskim vezama u prvoj polovici 19. stoljeća, dakle u doba Ilirskog preporoda, u čemu su značajnu ulogu imali i Ožegovići. I zadnji članak o Ožegovićevima odnosi se na njihovu ulogu u političkom i kulturno-prosvjetnom životu Hrvatske, a napisala ga je Agneza Szabo.

Drugi dio novoga broja Crisa odnosi se na članke o prinosima nove generacije istraživača hrvatske filozofske baštine. Uvršten je opsežan rad Davora Balića o filozofima i filozofskim izvorima u Kotru-ljevićevu spisu o umijeću trgovanja. Bruno Čurko piše o izvorima devete knjige Dragišićeva djela *De natura angelica*, dok Luka Boršić razmatra renesansne protuaristotelovske rasprave i nastavak moderne znanosti. Na kraju ovog dijela časopisa, Ivana Zagorac piše o vrednotama i stvaralaštvu u filozofiji Pavla Vuka Pavlovića (rodom iz Koprivnice).

Treći dio novoga Crisa odnosi se na razne teme, uglavnom iz povijesti sjeverozapadne Hrvatske. Hrvoje Petrić predočio je zanimljivu ekohistorijsku temu – o mikroorganizmima, epidemijama i liječenju bolesti u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji u 17. i početkom 18. stoljeća. Ivan Đikić piše o značenju Zavičajne zbirke *Crisiensia* Gradske knjižnice Franjo Marković u Križevcima. Filip Škiljan pripremio je članak o prisilnom iseljavanju Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine. Ozren Blagec iznosi neke nove spoznaje o sjednicama slavonskih i hrvatskih Sabora održanih u Križevcima.

Marin Dugina, Tomislav Bogdanović i Petar Feletar analiziraju jednu suvremenu prometno-geografsku temu: o putničkim (željezničkim i cestovnim) prometnim tokovima na relaciji Križevci-Zagreb i Zagreb-Križevci, a uglavnom na temelju provedene ankete. Valentina Janković analizira sadržaje u Krčelićevu djelu *Annuae* koji se odnose na područje Koprivničko-križevačke županije. Danijela Labaš piše o rimskim danima Svetoga Marka Križevčanina, a Domagoj Šegregur o stvaranju Strossmayerove galerije HAZU u Zagrebu. Na kraju časopisa uvršteno je desetak prikaza i informacija.

Dragutin FELETAR

EKONOMSKA I EKOISTORIJA, ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, BROJ 7, ZAGREB 2011., 184 STR.

U izdanju Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju i Izdavačke kuće Meridijani, a pod uredništvom Hrvoja Petrića i Drage Roksandića, broj 7 znanstvenog časopisa *Ekonomika i ekohistorija* (Zagreb, 2011.) donosi znanstvene radove uglavnom na temu ekohistorije rijeke Drave. Ovaj se časopis već u nekoliko navrata bavi ekohistorijom rijeka i šuma, pa se može reći da je upravo taj časopis najznačajniji promotor ekohistorijskih istraživanja danas u Hrvatskoj. Posebno je važno istaći da je ovaj časopis uspio okupiti na tim temama eminentne hrvatske ali i svjetske stručnjake, prvenstveno iz Mađarske i Slovenije, ali i iz drugih europskih zemalja, te iz SAD i Japana.

Istaknuti austrijski povjesničar Karl Kaser, sa Sveučilišta u Grazu, objavio je članak pod naslovom *Ljudi i ekologija: povijesno-antropološka gledišta*, kojim nas uvodi u temu ovog broja časopisa. Profesor Kaser naglašava značenje prirodne osnove za povijesna zbivanja i razvoj, pa i historiografija mora obuhvatnije proučavati prirodne mijene kroz povijest, te međusobne prirode i čovjeka (društva). Upravo zato su danas u svjetskoj historiografiji takva istraživanja uvelike napredovala i predstavljaju jedno od glavnih tema na mnogim sveučilištima.

Drago Roksandić razrađuje važnost opisa i povijesnih izvora o Dravi s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Opisi koje su ostavili jozefinisti u velikoj mjeri omogućavaju današnjim povjesničarima rekonstruirati stanje Drave i okoliša u to doba. Daniel Barić pak donosi analizu izvješća o Podravini i Dravi iz Napoleonskog doba, odnosno iz francuske perspektive. I Hrvoje Petrić bavi se izvorima s kraja 18. stoljeća. On opisuje stanje rijeke Drave od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-tih godina.

Slijede dva članka o važnosti i promjenama, te stabilnosti granice na Dravi između Mađarske i Hrvatske. Mađarski povjesničar Zoltan Hajdu piše o Dravi kao administrativnoj i političkoj granici, ističući neraskidive veze hrvatskog i mađarskog naroda. Mira Kolar Dimitrijević na primjeru Podravine i Prekodravlja piše o granici na Dravi od 1848. do 1919. godine. Željko Holjevac, pak, ističe važnost Drave i njezinih pritoka u razvoju narodnog gospodarstva. On piše o mlinovima i mlinarenju na Dravi potkraj 18. i početkom 19. stoljeća. Vodenice na Dravi su zapravo bile pioniri razvoja obrta (uz postojanje i mlinarskih cehova) i manufaktura u Podravini i Međimurju.

Tri se članka odnose na ekohistorijsku razradbu važnosti Drave na području Slovenije. Nataša Kolar razradila je zanimljivu temu o Dravi kao važnom prometnom putu od 15. do 19. stoljeća. Navodi primjer područja Ptuja, kada se ovaj grad razvija u najznačajniju luku na Dravi u Sloveniji. Uz trgovinu (šajkaštvo), na Dravi se tada razvija i splavarstvo (flosarstvo), te drugi oblici prometa. To pogotovo stoga jer tada još nije razvijena makadamska cestovna mreža. Igor Žiberna piše o prirodno-geografskim determinantama razvoja Maribora u kojima važnu ulogu ima upravo rijeka Drava. Harald Heppner razrađuje temu o stanju okoliša slovenskog toka rijeke Drave u vojnoj kartografiji 18. stoljeća, te donosi dosad nepoznate izvore.

Na osebujan način o Dravi piše i Csaba G. Kiss, koji donosi analizu mađarske književnosti u djelima u kojima je motiv bila rijeka Drava. Takvih primjera ima i u hrvatskoj književnosti (Kalman Mesarić i drugi). Izvan teme o Dravi je članak Mirele Slukan Altić, koja se opredijelila za ekohistorijsku temu vezanu za Zagreb. Ona piše o oblikovanju zagrebačkih šetališta i parkova kao dijelu europskog kulturnog nasljeđa. Na kraju časopisa tiskano je 18 prikaza novih izdanja i znanstvenih skupova.

Petar FELETAR

PETRIĆ-HOLJEVAC-KARULA, POVIJEST BJELOVARA, ZAVOD ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD HAZU U BJELOVARU, UREDNIK VLADIMIR STRUGAR, BJELOVAR 2013., 504 STR.

Nakon višegodišnjih istraživanja, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Bjelovaru izdao je reprezentativnu znanstvenu knjigu Povijest Bjelovara. Autori su mladi hrvatski povjesničari doc. dr. sc. Hrvoje Petrić i prof. dr. sc. Željko Holjevac s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, te bjelovarski povjesničar, doktorand Željko Karaula. Glavni i odgovorni urednik je član suradnik HAZU prof. dr. sc. Slobodan Kaštela, urednik prof. dr. sc. Vladimir Strugar, a recenzenti akademik Nikša Stančić i akademik Franjo Šanjek.

Ovo izdanje Prva je sveobuhvatna povijest Bjelovara, iako su o tom mladom gradu pisali mnogi, ali uz specijalizirane teme. Zapravo, na taj način pisane povijesne monografije još nema niti jedan veći grad u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Obuhvatom područja koje obrađuje i komparacijama koje donosi, te kvalitetom studije i modernom historiografskom metodologijom, ova knjiga ima osobitu važnost i uvelike prelazi lokalne okvire.

Hrvoje Petrić razradio je temu o naseljenosti i stanju okoliša bjelovarskog područja prije vojno-krajiške izgradnje Bjelovara (do 1756.). Na izvornoj građi on je znatno pomaknuo granice poznavanja ovog područja i naselja u prošlosti. On dokumentirano piše o arheološkim nalazima iz predpovijesti i antike, ali glavno težište stavlja na srednji vijek (pogotovo od prvih dokumenata iz 12. stoljeća do kraja 15. stoljeća), te osobito na razdoblje ranog novog vijeka (16. i 17. stoljeće).

Po prvi put dosad, Petrić razrađuje politički i upravni ustroj toga područja u srednjem vijeku, temeljito obrađuje srednjovjekovne katoličke župe, a uz ekohistorijski pristup piše o srednjovjekovnim posjedima, naseljenosti i gospodarstvu. U tom širem prostoru otkrio je i gradska naselja, te razjasnio pitanje postojanja Belovara i Beloblatja na području današnjeg grada Bjelovara. Petrić donosi i nova saznanja o podrijetlu Jana Panonca (Janusa Panoniusa ili Ivana Česmičkog) upravo s ovoga područja (župa Česmica), a piše i o Petru Gudovečkom i počecima obrazovanja.

Rani novi vijek donosi i prodore Osmanlija prema zapadu, pa Petrić donosi nova saznanja o njihovim pustošenjima na bjelovarskom području, kao i o stanju na nesigurnoj granici. Posebno je razradio stanje i život u Beloaru (Wellowar) u 17. stoljeću kada se sigurnost na granici znatno stabilizirala i mogla je otpočeti barokna obnova. Donio je i nova saznanja o odnosu Varaždinskog generalata i bjelovarskog područja u 17. i 18. stoljeću, te o izboru Bjelovara za vojnokrajiško središte u tijeku materijalerezijanske reorganizacije Vojne krajine.

Željko Holjevac znanstveno i temeljito razradio je povijest Bjelovara u vojnokrajiško doba, dakle od izgradnje grada 1756. do ukidanja Vojne krajine 1871. godine. Na početku donosi poznata i nova saznanja o političko-upravnom razvoju Bjelovara u to doba. Posebno je razradio razvoj Bjelovara kao stožernog mjesta i vojnog komuniteta u drugoj polovici 18. stoljeća, te potom razvoj grada u 19. stoljeću (do 1871.).

Uz primjenu suvremene historiografske metodologije, Holjevac razrađuje tadašnju strukturu bjelovarskog stanovništva, te najvažnije demografske promjene. Donosi niz novih saznanja o društvenim odnosima, socijalnom stanju i imovinskim prilikama u bjelovarskom komunitetu. Posebno je razrađena tema o stanju i razvoju gospodarstva. Analizu gospodarskog stanja donosi po najvažnijim granama. Tako piše o poljoprivredi i agrarnim odnosima u okolici grada (komuniteta), zatim o važnosti i uzletu obrta i trgovine u to doba, posebno o poznatom bjelovarskom svilarstvu, o financijskom poslovanju, važnosti sajnova, te o prometu i komunikacijama. Iz ove analize vidi se razvoj grada Bjelovara, koji postaje već krajem 18., a osobito u 19. stoljeću, najvažnije središte šire okolice – zapravo središte centralnih funkcija za središnji dio sjeverne Hrvatske.

Posebno poglavlje Holjevac je posvetio razvoju i važnosti bjelovarske kulture, crkve, obrazovanja i društvenog života u vrijeme Vojne krajine. Najprije je razradio vjerske zajednice i dušobrižništvo, uz dominaciju katoličanstva, ali i suživota s protestantima i židovima. Vojna vlast je veliku pozornost poklanjala razvoju školstva, pa Bjelovar rano postaje središte obrazovanja za šire područje (uz hrvat-

sko, razvija se i obrazovanje na njemačkom jeziku). Donosi i bilješke o drugim oblicima gradskoga života: o zdravstvu, kulturnom stvaralaštvu i životu svakodnevnice.

Gotovo polovicu knjige obuhvaća treća cjelina, što je razumljivo s obzirom na promjene i razvoj koji je Bjelovar doživio od ukidanja Vojne krajine (1871.) do Domovinskoga rata (1991.-1995.). Tu golemu građu uspio je prikazati Željko Karaula. Sadržaj je podijeljen u petnaestak podpoglavlja, koje se nižu logičnim slijedom. Najprije je razrađeno razvojačenje Varaždinskog generalata i život grada u prvom desetljeću nakon toga. U razdoblju od 1881. do 1913. posebno se razrađuje politički život u vrijeme gradskog načelnika Andrije Radanovića (1881.-1888.), te osnivanje Bjelovarsko-križevačke županije i vrijeme župana Budislava Budisavljevića Priedorskog (1884.-1889.). Potom slijedi Blaževčevo doba do 1913. godine.

Posebno podpoglavlje Karaula je namijenio razradbi života i uloge židovske zajednice u Bjelovaru (1871.-1941.). Donosi i niz novih saznanja o Bjelovaru i bjelovarskom kraju u vrijeme Prvog svjetskoga rata. Razdoblje između dva svjetska rata podijelio je na ono od 1918. do 1929., te od 1929. do 1941. godine. Posebno ističe razdoblja načelnika Ladislava Labaša, Dražena Kvaternika i Nikole Šipraka, a prikazao je i djelovanje seljačkog pokreta braće Radić, komunističke partije i ustaško-nacionalističkog pokreta, te druge karakteristike političkog i društvenog života tadanjeg Bjelovara. Temeljito su razrađene prilike i događaji tijekom Nezavisne države Hrvatske i Drugog svjetskog rata.

Socijalističko razdoblje od 1945. do 1990. dobilo je temeljitu studiju političkog, gospodarskog, društvenog i kulturnog razvoja. Posebna pozornost poklonjena je poraću, razvoju gospodarstva, razvoju uprave i KPJ, stanovništva i komunalnih djelatnosti. Ovaj dio knjige završava prikazom svih najvažnijih događaja i prilika u Domovinskom ratu, zaključno sa 1995. godinom. Posebna velika poglavlja posvećena su razvoju i karakteristikama gospodarstva za cijelo razdoblje od 1871. do 1995. godine. Zapravo, ovo je prva uspješna sinteza razvoja gospodarstva i društvenosti u Bjelovaru za razdoblje nakon 1945. godine. Uz bogatu bibliografiju i izvore, na kraju knjige objavljena je i kronologija povijesnih događaja u Bjelovaru, te kazalo imena koja se spominju u knjizi.

Dragutin FELETAR

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora

- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
  - d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
  - e) ključne riječi na jeziku članka.
- Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are categorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (*.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: h.petric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

- a) paper title
- b) author name(s)
- c) institution name/address the author is employed with
- d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
- e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Izdano u Hrvatskoj 2013., za nakladnika Petra Somek